

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

XVIII. YÜZYIL ADANA ŞER'İYYE SİCİLLERİ ÖZELİNDE

AİLE HUKUKU

Ömer KORKMAZ

DOKTORA TEZİ

ADANA / 2018

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

XVIII. YÜZYIL ADANA ŞER'İYYE SİCİLLERİ ÖZELİNDE

AİLE HUKUKU

Ömer KORKMAZ

Danışman: Prof. Dr. Nasi ASLAN
Jüri Üyesi: Prof. Dr. Nuri KAHVECİ
Jüri Üyesi: Doç. Dr. Mehmet Zahit YILDIRIM
Jüri Üyesi: Doç. Dr. Hayri KAPLAN
Jüri Üyesi: Dr. Öğr. Üyesi Hamit DİKMEN

DOKTORA TEZİ

ADANA / 2018

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne;

Bu çalışma, jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalında DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Prof. Dr. Nasi ASLAN
(Danışman)

Üye: Prof. Dr. Nuri KAHVECİ

Üye: Doç. Dr. Mehmet Zahit YILDIRIM

Üye: Doç. Dr. Hayri KAPLAN

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Hamit DİKMEN

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylarım.

.../.../2018

Prof. Dr. H. Mahir FİSUNOĞLU

Enstitü Müdürü

NOT: Bu tezde kullanılan ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserler Kanunu'ndaki hükümlere tabidir.

ETİK BEYANI

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. 27/04/2018

İMZA

Ömer KORKMAZ

ÖZET

XVIII. YÜZYIL ADANA ŞER'İYYE SİCİLLERİ ÖZELİNDE AİLE HUKUKU

Ömer KORKMAZ

Doktora Tezi, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

Danışman: Nasi ASLAN

Nisan 2018, 196 sayfa

XVIII. Yüzyılda Adana mahkemelerinde kayıt altına alınan 72 şer'iyye sicili defteri, klasik fıkıh eserleri ve dönemin fetva mecmuaları çerçevesinde hazırlanan bu çalışma, aile hukuku uygulamalarını ele alarak karşılaşılan problemleri ve bu problemlere sunulan çözüm yollarını göstermeyi ve bilimsel/doğru verilerden hareketle Osmanlı aile yapısıyla ilgili isabetli sonuçlara ulaşmayı amaçlamaktadır. Giriş, sonuç ve üç bölümden meydana gelen bu çalışmanın giriş bölümünde araştırmanın konusu, amacı, yöntemi, kaynakları ve Adana'nın kısa tarihçesi üzerinde durulmuştur.

Birinci bölümde Adana'nın idari, sosyal ve hukukî hayatı ele alınmış, mülki yapılanması, mahalleleri, demografik yapısı hakkında bilgi verilerek Adana'da XVIII. yüzyılda görev yapmış kadınlar, müftüler ve nakibü'l-eşraflar hakkında kısaca bilgi verilmiştir. İkinci bölümde ailenin teşekkülü, üçüncü bölümde ise evliliğin sona ermesi Adana şer'iyye sicillerinden tespit edilen uygulamalar çerçevesinde ele alınmıştır. Sonuç bölümünde ise ulaşılan sonuçlara yer verilmiştir.

Anahtar kelimeler: Adana, Şer'iyye Sicilleri, Nikâh, Adana Valileri, Adana Kadınları.

ABSTRACT**FAMILY LAW IN THE CONTEXT OF THE JURIDICAL RECORDS OF
ADANA IN THE 18TH CENTURY****Ömer KORKMAZ****Ph.D. Thesis, Department of Basic Islamic Sciences****Advisor: Nasi ASLAN****Nisan 2018, 196 pages**

This study which is prepared under 72 seriyye register books recorded by Adana courts in 18. century, classic fikh literary works, Fetva prints in that time period aim to show to deal with practices of domestic relations law encountered problems and presented solutions about these problems and reach scientific/correct information about Ottoman Family life.

This study content 3 parts; Introduction, Conclusion and 3 main chapters. Introduction part is about topic, aim, methodology and sources of research and brief history of Adana, information about Judges, Governors and Nakibul esraf of Adana in 18.century. Second chapter is about marriage, third chapter is about divorce under established practices in Adana Seriyye register books.

Keywords: Adana seriyye register books, marriage, divorce, divorce of a wife by husband, Governors of Adana, Judges of Adana.

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti'nin hukuk uygulamalarını gösteren şer'iyeye sicilleri, İslam hukukunun klasik doktrininin uygulamada ne gibi problemlerle karşılaştığını ve bunlara nasıl çözümler üretildiğini göstermesi açısından ayrı bir değere sahiptir. Özellikle her dönemde güncelliğini koruyan, toplumsal yapının sağlığı ile medeniyetin sonraki nesillere aktarılması açısından önemli işleve sahip olduğu herkes tarafından kabul edilen aile söz konusu olduğunda bu uygulamalar daha da önem kazanmaktadır. Zira geçmişte karşılaşılan problemlere sunulan çözüm yollarının araştırılarak ortaya konması yeni çözümler üretilmesine de imkân sağlayacaktır. Bu bağlamda ailenin kurulması, kurulduktan sonra karı-kocanın hak ve ödevleri, evliliğin sonlanması ve sonlandıktan sonra da taraflara yüklediği sorumluluklar vb. konularla ilgili problemler ve bu problemlerin nasıl aşıldığı önemlidir.

Öte yandan Osmanlı ailesi söz konusu olduğunda küçüklerin evlendirilmesi, evlenme akdinde kadının konumu, vekâletle kısıyılan nikâhlarda kadının durumu, kadının mali hakları ve kadının boşanmalarda yetkisi ile ilgili bir takım algılar bulunmaktadır. Bu algıların doğrulanması ya da yanlışlanması söz konusu uygulamalar ışığında yapılacak çalışmalarla mümkün hale gelecektir. İşte "XVIII. Yüzyıl Adana Şer'iyeye Sicilleri Özelinde Aile Hukuku" isimli bu çalışma Osmanlı ailesinin hukukî yapısını bilimsel verilerle ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışma, giriş, sonuç ve üç bölümden meydana gelmekte ve belli bir coğrafyada, belli bir dönemde aile hukukuyla ilgili mahkeme kayıtlarına yansıyan hükümlerin hukukî tahlilini yapmaktadır.

Çalışmaya öncelikle, Adana'da kayıt altına alınmış XVIII. yüzyıla ait olan 72 şer'iyeye sicilinde yer alan belgelerin incelenmesi ve konuyla ilgili olanların tespit edilmesiyle başlanmıştır. Daha sonra klasik fıkıh kitaplarında aile hukuku ile ilgili bölümler incelenmiştir. Bilindiği üzere aile hukukunun normatif kuralları ve teorik hükümleri fıkıh kitaplarında geniş olarak yer almaktadır. Bu kurallardan ve hükümlerden yeri geldikçe söz edilmekle birlikte ayrıntılı olarak bahsedilmemiş ve konunun ayrıntıları bu alana dair yazılmış kitaplara havale edilmiştir. Araştırmada daha çok aile hukuku uygulamalarına ağırlık verilmiştir. Bu bağlamda XVIII. yüzyılda Adana'da aile hukukunun nasıl uygulandığı, ne gibi problemlerle karşılaştığı ve bu problemlerin nasıl çözüme kavuşturulduğu araştırmanın cevap aradığı sorular olmuştur.

Bunun bir neticesi olarak fıkıh kitaplarında uzun uzadıya anlatılan bazı konular uygulamada fazla yer almaması nedeniyle çalışmada ya kendisine değinilmemiş ya da kısa açıklamalarla izah edilmiştir. Bunun aksi olarak teoride kendisine çok az yer verilen kimi konular da uygulamada fazla karşılaşılan bir problem olması nedeniyle bir başlık altında incelenmiştir.

Bu çalışmayı başından itibaren gerekli yönlendirmeleri yaparak değerli katkılarını esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Nasi ASLAN'a minnetlerimi ve teşekkürlerimi arz ederim. Ayrıca bu çalışmanın hazırlanması sırasında yönlendirmeleriyle çalışmaya katkı sunan Prof. Dr. Nuri KAHVECİ ve Doç. Dr. Mehmet Zahit YILDIRIM'a ve belgelerin okunmasında önemli önerileri ve uyarıları ile bana yön veren, başta Dr. Öğr. Üyesi Hamit DİKMEN hocam olmak üzere emeği geçen tüm hocalarıma ve arkadaşlarıma şükranlarımı sunmayı bir borç bilirim. Şer'iyeye sicillerine kolaylıkla ulaşmamı sağlayan İSAM Kütüphanesi Dökümantasyon Servisi'ne ve 2228-B Yüksek Lisans Öğrencileri için Doktora Burs Programı kapsamında sağladığı destekten ötürü TÜBİTAK Bilim İnsanı Destekleme Daire Başkanlığı birimine teşekkürlerimi sunarım.

Ömer KORKMAZ

2018

KISALTMALAR

AŞS: Adana Şer'iyeye Sicilleri

b. : ibn/oğlu

bkz. : bakınız

c. : cilt

Çev. : Çeviren

DİA: Diyanet İslam Ansiklopedisi/Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

DTCF: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

Ed. : Editör

Haz. : Hazırlayan

İA: İslam Ansiklopedisi

krş. : karşılaştırınız

MD: Mühimme Defteri

MEB: Milli Eğitim Bakanlığı

nşr. : neşreden

OTAM: Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi

s. : sayfa

SBED: Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

ss. : sayfa aralığı

sy. : sayı

thk. : tahkik eden

Trc. : Tercüme eden

ts. : tarihsiz

TTK: Türk Tarih Kurumu

UÜİFD: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

Yay. : Yayınları

yy. : yayın yeri yok

TABLolar LİSTESİ

	Sayfa
Tablo 1. Üzerinde Çalışma Yapılmış Adana Şer'iyeye Sicilleri.....	11
Tablo 2. XVIII. Yüzyıl Adana Beylerbeyleri/Valileri.....	34
Tablo 3. Adana'nın Mahalleleri.....	42
Tablo 4. XVIII. Yüzyıl Adana Kadıları.....	52
Tablo 5. XVIII. Yüzyıl Adana Müftüleri.....	61

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	İV
ABSTRACT	V
ÖNSÖZ.....	VI
KISALTMALAR	VIII
TABLolar LİSTESİ.....	X
İÇİNDEKİLER	XI

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu ve Önemi	1
2. Araştırmanın Amacı	3
3. Araştırmanın Yöntemi.....	4
4. Araştırmanın Kaynakları.....	7
5. Adana Tarihi	18

BÖLÜM I

ADANA'DA İDARİ, SOSYAL VE HUKUKİ HAYAT

1.1. İdari Yapı/Mülki Yapılanma.....	25
1.1.1. Şam (Arab) ve Haleb Beylerbeylikleri	25
1.1.2. Adana Beylerbeyliği	27
1.1.3. Adana Sancağı	29
1.1.4. XVIII. Yüzyıl Adana Beylerbeyleri/Valileri ve Mütessellimleri	31
1.2. Sosyal Hayat	40
1.2.1. Mahalleler	40
1.2.2. Demografik Yapı	44
1.2.3. Adana'da Dinî ve İlmî ve Sosyal Yapılar	47
1.3. Adana'da Hukukî Hayat	50
1.3.1. Adana'da Kadılık ve XVIII. Yüzyıl Adana Kadıları	50

1.3.1.1. Kâtip.....	56
1.3.1.2. Mukayyid	57
1.3.1.3. Muhzır	57
1.3.2. Adana’da Müftülük ve XVIII. Yüzyıl Adana Müftüleri.....	59
1.3.3. Nakibü’l-eşraf Kaymakamı.....	64

BÖLÜM II

AİLENİN TEŞEKKÜLÜ (NİKÂH)

2.1. Nişanlanma.....	67
2.2. Nikâh ve Nikâh Akdinin Unsurları	72
2.2.1. Taraflar.....	73
2.2.2. İrade Beyanı	74
2.3. Nikâhın Şartları	76
2.3.1. Nikâhta Veliler ve Veli İzinsiz Nikâh.....	80
2.3.2. Kadı İzni.....	82
2.3.3. Veli Nikâhı.....	85
2.3.4. Büluğ Muhayyerliği	88
2.3.5. Evlenmede Vekâlet	92
2.4. Mehir	97
2.5. Nafaka	102
2.6. İstinkâh Delili.....	105
2.7. Çok Eşlilik/Teaddüd-i Zevcât (Poligami)	109
2.8. Nikâhın Tescili Meselesi.....	111

BÖLÜM III

EVLİLİĞİN SONA ERMESİ (BOŞANMA)

3.1. Fesih.....	113
3.2. Talak.....	114
3.2.1. Talâkın Şartları.....	115
3.2.1.1. Mükrehin Talâkı.....	117

3.2.1.2. Sarhoşun Talâkı.....	121
3.2.2. Şartlı Talâk.....	122
3.3. Tefrik.....	125
3.3.1. İrtidad Sebebiyle Tefrik.....	128
3.4. Muhâla‘a/Hul‘.....	133
3.4.1. Muhâla‘a Akdinin Kuruluşu.....	134
3.4.2. Muhâla‘ada Taraflarda Aranılan Şartlar.....	140
3.4.3. İkraha Altında Muhâla‘a.....	142
3.4.4. Muhâla‘a Akdinde Bedel.....	144
3.4.4.1. Erkeğin Bedel Almasının Hukukî Statüsü.....	144
3.4.4.2. Muhâla‘ada Bedel Olan Şeyler.....	146
3.4.5. Muhâla‘a Akdinin Sonuçları.....	149
3.5. Evliliğin Sona Ermesinin Neticeleri.....	152
3.5.1. İddet.....	152
3.5.2. İddet Nafakası.....	156
3.5.3. Çocukların Durumu.....	157
3.5.3.1. Hidâne.....	157
3.5.3.2. Vesâyet.....	160

SONUÇ

KAYNAKÇA.....	177
ÖZGEÇMİŞ.....	196

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu ve Önemi

“XVIII. Yüzyıl Adana Şer‘iyye Sicilleri Özelinde Aile Hukuku” isimli bu araştırmanın konusu, adından da anlaşıldığı üzere, belli bir coğrafyada, belli bir dönemde aile hukukuyla ilgili mahkeme kayıtlarına yansıyan hükümlerin hukukî tahlilidir. İslam hukuk tarihi içerisinde aileye özel bir ehemmiyet verilmiş, aile hukuku çok fazla sayıda araştırmaya konu olmuştur. Bununla birlikte ilerleyen sayfalarda görüleceği üzere Osmanlı ailesi üzerine yapılan çalışmaların çoğu, hukuk ve hukuk tarihi dışındaki alanlara mensup araştırmacılar tarafından yapılmıştır. Hukukçular tarafından yapılan çalışmalarda da Osmanlı aile hukuku ya bir bütün olarak ele alınmış ya da yapılan araştırmanın kısmî bir bölümünü oluşturmuş veyahut çalışma, aile hukukunun belli bir konusuna hasredilmiştir.

İslam-Osmanlı aile hukuku denildiğinde geniş bir coğrafyada altı asırlık bir zaman diliminde uygulanan bir hukuktan bahsedilmektedir. Bu hukukun fıkıh kitaplarında geniş olarak ele alınan normatif kuralları da dikkate alındığında Osmanlı aile hukukunun bütününe yönelik yapılan bir araştırma fotoğrafın geneli hakkında bir fikir verebilir ve değerlidir. Ancak Osmanlı Devleti’nin idaresi altındaki muhtelif bölgelerdeki İslam-Osmanlı aile hukuku tatbikatı ayrı ayrı ele alınarak incelenmedikçe Osmanlı aile hukukuna dair yapılan tespitler eksik kalacaktır. Osmanlı aile hukukunun nasıl uygulandığını, ne gibi problemlerle karşılaştığını ve bu problemlere çözüm bulunup bulunmadığını anlayabilmek için uygulamayı yansıtan kaynaklar incelenmeli ve bu kaynakları esas alan çalışmalar yapılmalıdır. Ancak yukarıda da bahsedildiği üzere Osmanlı aile hukuku tatbikatına dair yapılan çalışmalar oldukça azdır. Bundan dolayı uygulamayı gösteren birinci el kaynaklara yani şer‘iyye sicillerine dayanarak yapılacak çalışmalar özelde Osmanlı ailesinin yapısının genelde ise Osmanlı hukuk tarihinin daha sağlıklı anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

Bu araştırma temel verilerini şer‘iyye sicili defterlerinden, diğer adı ile kadı sicillerinden/defterlerinden almıştır. Kadı defterleri, bir şehirde meydana gelen dava, alım-satım, belediye işleri; hükümet ve vakıflara ait bina, köprü, cami, su yolu inşaatı ve tamiri; ölüm, evlenme ve boşanma gibi her türlü olayın yanında vali, kadı, müderris, imam vb. görevlilerin nasb ve azilleri; vakfiyeler, merkezden gönderilen emir, hüccet,

berat gibi yazıların özetleri ya da suretlerinin kaydedildiği resmî ve tarihî kaynaklardır. Bununla birlikte şer'îye sicillerinin içerisinde sözü edilen birçok belgenin yer almasına rağmen bu defterlerin özellikle *kadı sicilleri* olarak adlandırılması mahkeme kayıtlarının ve tutanaklarının diğer belgelere nispetle daha öne çıktığını göstermektedir. Dolayısıyla bu defterlerin genelde hukuk uygulamaları özelde de Türk/Osmanlı yargı tarihi açısından ayrı bir önemi vardır.

Şer'îye sicilleri/kadı defterleri Osmanlı Devleti'nin uygulamış olduğu hukuk sisteminin doğru olarak anlaşılabilmesi için başvurulacak belgelerin başında gelmektedir. Çünkü bu defterler bizzat hukuku uygulayan kişiler yani kadılar ve yardımcıları tarafından mahkemede tatbik edilmiş yargı kararlarını ihtiva etmektedir. Bu defterler incelenmedikçe, Osmanlı Devleti'nin hukuki yapısı hakkında söylenecek her sözün, ileri sürülecek her iddianın birer varsayımdan ibaret kalacağını ya da daha hafif ifadeyle eksik olacağını söylemek yanlış olmaz. Nitekim Türk hukuk tarihi araştırmalarının Osmanlı Devleti'ni kapsayan yılları hakkında hukuk ve hukuk uygulaması arasındaki ilişki tartışmalara konu olmuştur. Bu konuda 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarında oryantalist araştırmacılar tarafından ileri sürülen iddialar, uzun yıllar boyunca sorgulamaya ihtiyaç duyulmaksızın bir hakikat olarak kabul edilmiştir. Bu iddialara göre Osmanlı'da hukuk uygulamaları söz konusu olduğunda şer'î hukuk yerine örfî hukuk egemen olmuş ve modern öncesi dönemde devlet ve toplum, hukukçuların tevarüs ettikleri ve öğrettiklerinden bağımsız olarak gelişmiştir. Bunun da ötesinde uygulamada hukuki normlara riayet edilmemiş ve hukuk eğitimi verenler hayatın ihtiyaçlarını çok az dikkate almışlardır. Bu nedenle İslam ve Osmanlı hukuk tarihi boyunca uygulama, kitaplarda mevcut hukuktan farklı bir şekil almış, hatta bazı alanlarda hukuki normlar mülga hale gelmiştir. Ancak şer'îye sicilleri başta olmak üzere uygulamanın nasıl gerçekleştiğine ışık tutan kaynakların araştırmalarda etkin ve karşılaştırmalı kullanımı, oryantalist kökenli iddiaların gerçekliğini tartışmalı hale getirmiştir. Özellikle aile hukuku ve sözleşmeler hukuku alanlarında yapılan çalışmalar, hukukun birçok alanında teorik hukuk kurallarının geniş bir uygulama sahası bulduğunu göstermiştir. Adana'daki hukuk uygulamalarına dair yapılan bu araştırma da oryantalist kökenli bu iddiaların ya da aksinin doğruluk payının tespit edilmesine katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Yukarıdaki iddiaların sonucu olan bir başka iddiaya göre Osmanlı Devleti'nde uygulamanın yazılı hukuktan farklı olmasının nedeni, hukuk kaynaklarının dağınık ve

kullanışsız olmasıdır. Modern hukuk normları gibi resmi tedvinlerin bulunmadığı bir dönemde hukuk uygulayıcısı konumunda olan kadıların ihtiyaç duydukları konuyu kolayca bulamadıkları iddia edilmiş, bu nedenle karar verirken hukuk kaynaklarını düzenli kullanamadıkları ileri sürülmüştür. Fakat kadıların verdiği kararlarda bilgi kaynakları her zaman doğrudan zikredilmese de, aradıkları hükmü kolayca bulamadıkları iddiası doğru değildir. Zira kadıların işlerini kolaylaştırmak ve aradıkları konuları kolayca bulabilmek için kendilerine yardımcı olacak tarzda ellerinde başvuru kaynakları niteliğinde eserler bulunmaktadır. Bu eserlerin Osmanlı'da yargı sisteminin çabuk işlemesine ve davaların genellikle süratle sonuçlandırılmasına katkı sağladığı açıktır. Sonuç olarak aile hukuku özelinde şer'iyeye sicilleri üzerine yapılan bu araştırma, Osmanlı'da yargının işleyişinin temel dinamiklerinin anlaşılmasına da yardımcı olacaktır.

Adana şer'iyeye sicilleri üzerine şimdiye kadar birçok araştırma yapılmıştır. Ancak bu çalışmaların büyük bir kısmı araştırmanın kaynakları bölümünde detaylı görüleceği üzere konu bütünlüğünden uzak, defter neşrinden ibarettir. Bu çalışmalarda genellikle bir defter ele alınmış ve defterin transkripsiyonu yapılarak içerdiği belgeler tasnif edilmiştir. Bununla birlikte az da olsa Adana şer'iyeye sicilleri kaynaklı konu merkezli araştırmalar da yapılmıştır. Ancak bunlar da hukuk ya da hukuk tarihi yöntem ve bakış açısıyla yapılmış çalışmalar değildir. Sonuç olarak Adana şer'iyeye sicilleri üzerine İslam hukuku alanında benzer bir çalışmanın daha önce yapılmamış olması da araştırmayı önemli kılan bir diğer husustur.

2. Araştırmanın Amacı

Bilindiği üzere İslam fikhının klasik kaynakları Osmanlı'da uygulanan şer'i hukukun da kaynaklarıdır. Bu kaynaklar genellikle fikhın teorik yönünü ifade eder. Şer'iyeye sicili defterlerindeki yargı kararları ise fikhın uygulama boyutunu teşkil eder. Yukarıda bahsedildiği üzere oryantalist kökenli iddialara göre Osmanlı hukuku söz konusu olduğunda teori ile pratik birbirinden bağımsız olarak gelişmiş, teorideki kurallar uygulamada dikkate alınmamıştır. Ancak şer'iyeye sicilleri başta olmak üzere kaynakların mukayese edilmesiyle bu iddiaların geçerli olmadığı büyük oranda ispat edilmiştir. Araştırma öncelikle yapılan bu çalışmalara katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Fikhın pratik hayattaki uygulamalarını kavramak, aynı zamanda teorik yönünü anlamaya da yardımcı olacaktır. Ayrıca fikhın temel kaynakları olan Kitap ve Sünnetin

nasıl anlaşıldığı, nasıl yorumlandığı ve nasıl uygulandığı da fıkıhın her iki boyutunu dikkate alan çalışmalarla daha iyi anlaşılacaktır. Bu çalışmanın bir diğer amacı bu sorulara cevap vermek ve günümüzde temel kaynakların ve klasik fıkıh literatürünün nasıl anlaşılması gerektiğini ortaya koymaktır.

Bu araştırmanın bir diğer amacı da Osmanlı ailesinin hukukî yapısını bilimsel bir şekilde ortaya koymaktır. Bu bağlamda Osmanlı aile hukukunda evlenme ve boşanmada kadının hukukî konumu, küçüklerin evlendirilmesi ve toplumda yaygın olup olmadığı, evlenmede vekâlet kurumunda kadının yeri, çok eşlilik, boşanmada kadının hak ve yetkileri ve daha birçok konunun Adana mahkeme kayıtlarına yani birinci el kaynaklara dayanarak ele alınması amaçlanmaktadır. Bir diğer amacı da dönemin aile yapısı ve problemleri yanında sosyo-kültürel, idari ve hukukî yapısı hakkında kapsamlı, özgün ve objektif bilgilerin ortaya konması olacaktır.

Ancak bu araştırmanın belirli bir zaman ve mekân ile sınırlı olması nedeniyle, konuyla ilgili genel geçer yargılara ulaşmak elbette mümkün değildir. Bununla birlikte şer'iyeye sicilleri, kânunnâmeler ve Osmanlı fıkıh ve fetva literatürü üzerine bu ve benzeri çalışmaların artmasıyla genelde Osmanlı hukukuna, özelde ise Osmanlı aile hukukuna dair sağlıklı bilgiler elde edilebilir. Bu çerçevede araştırmanın sözü edilen konuya katkı sunması da beklenmektedir.

3. Araştırmanın Yöntemi

Üç bölümden oluşan araştırmanın birinci bölümünde Adana'nın XVIII. yüzyıldaki idari, sosyal ve hukukî durumu çeşitli açılardan incelenmiş ve yeri geldikçe diğer Osmanlı şehirleri ile kıyaslanmıştır. İkinci ve üçüncü bölümler araştırmamızın ana konusunu teşkil etmekte olup ikinci bölüm Nikâh akdinin kurulmasına, üçüncü bölüm ise sonlanmasına ayrılmıştır.

Çalışmaya öncelikle, Adana'da kayıt altına alınmış XVIII. yüzyıla ait olan 72 şer'iyeye sicilinde yer alan belgelerin incelenmesi ve konuyla ilgili olanların tespit edilmesiyle başlanmıştır. Daha sonra klasik fıkıh kitaplarında aile hukuku ile ilgili bölümler incelenmiştir. Bilindiği üzere aile hukukunun normatif kuralları ve teorik hükümleri fıkıh kitaplarında geniş olarak yer almaktadır. Bu kurallardan ve hükümlerden yeri geldikçe söz edilmekle birlikte ayrıntılı olarak bahsedilmemiş ve konunun ayrıntıları bu alana dair yazılmış kitaplara havale edilmiştir. Araştırmada daha çok aile hukuku uygulamalarına ağırlık verilmiştir. Bu bağlamda XVIII. yüzyılda

Adana’da aile hukukunun nasıl uygulandığı, ne gibi problemlerle karşılaştığı ve bu problemlerin nasıl çözüme kavuşturulduğu araştırmanın cevap aradığı sorular olmuştur. Bunun bir neticesi olarak fıkıh kitaplarında uzun uzadıya anlatılan bazı konular uygulamada fazla yer almaması nedeniyle çalışmada ya kendisine değinilmemiş ya da kısa açıklamalarla izah edilmiştir. Bunun aksi olarak teoride kendisine çok az yer verilen kimi konular da uygulamada fazla karşılaşılan bir problem olması nedeniyle bir başlık altında incelenmiştir.

Araştırmada aile hukuku uygulamalarına ağırlık verilmesinin bir diğer neticesi olarak konular anlatılırken her konuya örnek olması düşüncesiyle en az bir mahkeme kaydının orijinaline yer verilmiştir. Konunun farklı yönleriyle ilgili dikkat çekici hükümlerin bulunması durumunda bu sayı ihtiyaca göre artırılmıştır. Bununla, hem ilgili yüzyılın hukuk dilini ortaya koymak hem de hükümlerin tahlilini daha ayrıntılı yapmak amaçlanmıştır. Bilindiği üzere hukukun kendine özgü bir dili bulunmaktadır. Bu dil özellikle uygulama söz konusu olduğunda teorideki dilden de farklılık arz etmektedir. Nitekim bu durum mahkeme kayıtlarının/kararlarının kaleme alınmasında kendini göstermektedir. Öyle ki bütün kadılar kararlarını yazarlarken klişeleşmiş aynı ifadeleri kullanmışlardır. Esasen bu, hukuk dilini ve yargı terminolojisini gösteren alana özgü bir literatürün bulunmasının doğal sonucudur.¹ Mahkeme kayıtlarının orijinallerine yer verilmesi suretiyle aile özelinde hukuk diline dair örnekler bir arada görülebilecektir. Bunun yanında bu sayede kimi zaman tarafların ileri sürdükleri iddialardan kimi zaman da mahkemenin sorduğu ya da sormadığı sorudan yola çıkarak konuyla ilgili yorum yapılabilecektir.

Mahkeme kayıtlarının orijinaline yer verilmesinin bir nedeni de bu kayıtlardan bazılarının dava konusuyla ilgili dönemin müftüsünden alınan veya fetva kitaplarında var olan fetvaları ya da muteber fıkıh kitaplarından yapılan nakilleri ihtiva etmesidir. Bu sayede hem hangi kitapların dönemin kadıları arasında kullanıldığına ve hatta mütedavil olduğuna dair fikir edinilmekte hem de mezhepte hangi görüşün muteber kabul edildiğine dair bilgi sahibi olunmaktadır. Zira fetva kitapları, konuyla ilgili genellikle

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Kaya, Süleyman, “Mahkeme Kayıtlarının Kılavuzu: Sakk Mecmuaları, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2005, c. III, sy. 5 [Türk Hukuk Tarihi Sayısı], ss. 379-416; Korkmaz, Ömer-Aslan, Nası, “Osmanlılarda Sak Mecmualarının Yargı Dili ve Birliği Açısından Önemi -Bosnalı Beyâzî-zâde’nin Kâtibi Hızır b. Osman’ın es-Sakk Eseri-”, *Third Sarajevo International Conference, FBA CONFERENCE PROCEEDINGS*, Saraybosna 2017, ss. 241-248.

tek bir görüşe yer vermeleri bakımından mezhep içerisinde hangi görüşün tercih edildiğini anlamamıza imkân vermektedir. Bu çerçevede yeri geldikçe fetva kitaplarından da istifade edilmiştir. Eğer hükümde fetva mevcutsa fetvanın orijinaline ulaşılmaya çalışılmıştır. Ancak kaydedilen fetvanın dönemin müftüsünden alınmış olması ya da kitabın yazma olması nedeniyle ulaşılamamış olması durumunda bu mümkün olmamış diğer fetva kitaplarından benzer fetvanın kaydedilmesi yoluna gidilmiştir.

Her ne kadar araştırma XVIII. yüzyıl Adana mahkeme kayıtlarıyla sınırlı olsa da konuyla ilgili hüküm bulunmaması ya da yetersiz olması nedeniyle veyahut konunun daha fazla veriye ihtiyaç duyması nedeniyle diğer bölgelere ve farklı tarihlere ait defterlerdeki kararlara da müracaat edilmiştir.

Mahkeme kayıtlarının transkripsiyonunda uzun okunan (a)'lar (â), (u)'lar (û), (i)'ler (î) harfleriyle yazılmıştır. Ancak kelimenin sık kullanılan bir kelime olması durumunda buna ihtiyaç duyulmamıştır. İsimler günümüzde okunduğu gibi yazılmış ancak Arapça kelimeler aslına uygun olarak yazılmıştır. Örneğin Mehmet şeklinde değil Mehmed şeklinde yazılmıştır. Ayrıca ayın harfi için (‘), hemze için (’) sembolü kullanılmıştır. Ancak burada da kelimenin yaygın olup olmadığı dikkate alınmıştır ve bu işaretler genellikle kelimenin ortasında ve sonunda kullanılmış, başında kullanılmamıştır. Kısaca söylemek gerekirse, söz konusu sembol ve işaretler hükmün anlaşılmasına yardımcı olacak tarzda kullanılmış olup edebiyatçılar tarafından kullanılan tüm işaretlerin kullanılmasına ihtiyaç duyulmamıştır. Bir kelime yazılı olduğu halde bir sebeple okunamamışsa (...) şeklinde, tahrir olmuş ya da üstü karalanmışsa (silik) şeklinde ifade edilmiştir.

Şer‘iyye sicillerine atıf yapılırken [Adana şer‘iyye sicilleri (AŞS), Defter No/Sayfa No] şeklinde gösterilmiştir.² Örneğin AŞS, 10/20 şeklindeki kısaltma, Adana Şer‘iyye Sicilleri’nin on numaralı defterinin yirminci sayfası anlamına gelmektedir. Sayfa numarası gösterilirken sicil defterlerinin mikrofilmlerine konulan numaralar esas alınmıştır. Zira sicil defterlerinin kendilerine ulaşmak mümkün olmadığı gibi çekimler sırasında bazı sayfaların tekrar çekilmesi ya da bazı sayfaların atlanması bizi bu yola

² Ancak bazı defterlerde sayfa numaraları bulunmadığı, hükümlere numara konulduğu görülmüştür. Bu defterler kaynak gösterilirken ise AŞS, 52/hüküm 64 şeklinde gösterilmiştir.

sevk etmiştir. Esasen bu durum şer'iyeye sicilleri ile ilgili yapılan birçok çalışmada kullanılan ortak bir yöntem haline gelmiştir.

4. Araştırmanın Kaynakları

Çalışmanın kaynakları başta Adana şer'iyeye sicilleri olmak üzere arşiv belgeleri, fıkıh kitapları ve fetva mecmuaları ile Osmanlı aile hukukuna dair yapılmış çalışmalardır. Şimdi bunları araştırmanın sınırlarını aşmayacak şekilde tanıtmaya çalışacağız.

4.1. Arşiv Belgeleri

Arşiv belgelerinden olan Adana şer'iyeye sicilleri araştırmanın temel kaynaklarını teşkil etmektedir. Bunun yanında bazı kazasker rûznâmçeleri ile mühimme defterleri de araştırmada kullanılmıştır.

4.1.1. Adana Şer'iyeye Sicilleri

“XVIII. yüzyıl Adana şer'iyeye sicilleri özelinde Aile Hukuku” başlıklı araştırmamızın esasını Adana kadılığının XVIII. yüzyıla ait 72 şer'iyeye sicili defterindeki kararlar oluşturmakta olup bu defterler araştırmamızın en önemli kaynağı durumundadır. Bu defterler Adana hakkında çeşitli bilgiler ihtiva etmektedir.

Adana şer'iyeye sicillerinin büyük bir kısmının günümüze kadar ulaştığı tespit edilmiştir. Adana'ya ait toplam 150 defter günümüze ulaşmış olup bunlardan ilki 1043-1045/1633-1634 yıllarına, sonuncusu da 1320-1331/1903-1913 yıllarına aittir.³

Bu çalışmada XVIII. yüzyıla ait olan 72 şer'iyeye sicilinden yararlanılmıştır. Bu defterlerde yer alan belgeler -şer'iyeye sicillerinin genelinde olduğu gibi- konu itibari tasnif edilmemiş genellikle mahkemeye geldiği tarih dikkate alınarak deftere kaydedilmiştir. Sicillerde Adana beyberbeylerine, kadılara ve diğer görevlilere merkezden ya da çevre eyaletlerin valilerinden gönderilen emirler ve buyuruldular; alım satım belgeleri; vergi ve narh kayıtları; eşya hukuku, ceza hukuku ve aile hukuku... ile ilgili kayıtlar karışık olarak bulunmaktadır. Adana'ya ait incelenen bu defterler 10 bin

³ Naci Kum tarafından yapılan bir tespite göre Adana'ya ait söz konusu sicillerdeki belge sayısı toplam 5-6 bin civarındadır. Ancak defterlerin sayısı ve hacmi dikkate alındığında bu rakam çok düşük kalmaktadır. Bkz. Kum, Naci, “Adana Şer'iyeye Mahkeme Sicilleri Üzerine Araştırmalar”, *IV. Türk Tarih Kongresi*, TTK, Ankara 2010, s. 362.

sayfanın üzerinde olup tez konusuyla yani aile hukukuyla doğrudan ilişkili olan belgeler 1500 sayfa civarındadır.

Söz konusu siciller arasında, müstakil nikâh defterleri ve müstakil tereke (muhallefât) defterleri bulunmamaktadır. Ancak defterlerin içerisinde tereke kayıtları dağınık olarak yer almaktadır. Tereke kayıtlarından ölen kişilerin sosyal ve ekonomik durumları hakkında bilgi elde etmek mümkündür. Bununla birlikte bu kayıtların konumuz açısından önemi, çok eşliliğin daha çok bu kayıtlar sayesinde tespit edebiliyor olmasıdır. Yine genelde kadınların mehir alacakları da bu kayıtlardan tespit edilmekte ve ödenen mehirlerin miktarıyla ilgili bilgi sahibi olunabilmektedir.

4.1.1.1. Şer‘iyye Sicilleri Üzerine Yapılmış Çalışmalar

Siciller üzerine birçok çalışma yapılmış olup bunların tamamının burada değerlendirilmesi çalışmanın sınırlarını aşacağından sadece bir kısmına değilinecektir. Öncelikle hukukçular ya da İslam hukukçuları tarafından sicillere dayalı hukuk tarihi çalışmaları tarih ve iktisat tarihi çalışmalarına nispetle oldukça yenidir. Bununla birlikte Halil İnalçık,⁴ Ömer Lütfi Barkan,⁵ Tayyip Gökbilgin⁶, İlber Ortaylı⁷ ve Mustafa Akdağ’ın⁸ çalışmaları hukuk tarihçileri için çok önemli kaynaklardır. İktisat tarihçileri

⁴ İnalçık, Halil, *Fatih Devri Üzerinde Tedkikler ve Vesikalar I*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014; “Osmanlı İdare, Sosyal, Ekonomik Tarihi ile İlgili Belgeler: Bursa Kâdı Sicillerinden Seçmeler”, *Belgeler*, Ankara 1980-1981, c. X, sy. 14, ss. 1-91; İnalçık, Halil, “Osmanlı İdare, Sosyal ve Ekonomik Tarihiyle İlgili Belgeler: Bursa Kadı Sicillerinden Seçmeler. II. Sicil: I Safer 883-Muharrem 886”, *Belgeler*, Ankara 1988, c. XIII, sy. 17, ss. 1-42; İnalçık, Halil, “Osmanlı İdare, Sosyal ve Ekonomik Tarihiyle İlgili Belgeler: Bursa Kadı Sicillerinden Seçmeler: III. Köy Sicil ve Terekeleri”, *Belgeler*, Ankara 1993, c. XV, sy. 19, ss. 23-168.

⁵ Barkan, Ömer Lütfi, *XV ve XVI’ncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu’nda Zirai Ekonominin Hukuki Ve Mali Esasları Birinci Cilt Kanunlar*, İstanbul Üniversitesi Rektörlük Yay., (Tıbbıbasım) İstanbul 2001; Barkan, Ömer Lütfi, “Edirne askeri kassamına ait tereke defterleri (1545-1659)”, *Belgeler Türk Tarihi Belgeleri Dergisi*, c. III, sy. 5-6 (Ankara 1966), ss. 1-479.

⁶ Gökbilgin, M. Tayyip, “Ebussuud Fetvalarında ve XVI. Asır Şer‘iyye Sicillâtında İspat ve Şehâdet”, *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, İstanbul 1966, c. III, sy. 3-4, ss. 117-132; Gökbilgin, M. Tayyip, “Kanuni Sultan Süleman Devri Müesseseler ve Teşkilatına Işık Tutan Bursa Şer‘iyye Sicillerinden Örnekler”, *İsmail Hakkı Uzunçarşılı’ya Armağan*, Ankara 1976, ss. 91-112.

⁷ Ortaylı, İlber, “Osmanlı Kadısı: Tarihi Temeli ve Yargı Görevi”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, c. 30, sy. 1, Ankara 1975, ss. 117-128; Ortaylı, İlber, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devletinde Kadı*, Kronik, İstanbul 2017; Ortaylı, İlber, *Osmanlı Toplumunda Aile*, Pan Yayınları, İstanbul 2000.

⁸ Akdağ, Mustafa, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyânları*, Bilgi Yay., İstanbul 1975; Akdağ, Mustafa, *Türkiye’nin İktisadi ve İctimâî Tarihi*, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2010.

Halil Sahilliođlu⁹ ve Hüseyin Özdeğer'in¹⁰ çalışmaları da hukuk tarihçilerine yol gösterici nitelikte çalışmalardır.

Sicillere dayalı bir diğer çalışma grubu şehir tarihi çalışmalarıdır. Bu alışmalar da hukuk tarihçileri için önemli kaynaklardır. Zira bu çalışmalarda genelde şehirdeki hukukî yapıya/hayata, özelde ise ailenin kurulması ve dağılmasına dönük değerlendirmeler bulunmaktadır.¹¹

İslam hukukçuları tarafından da şer'iyye sicilleri esas alınarak değerli çalışmalar yapılmıştır. Nasi Aslan,¹² Tahsin zcan,¹³ Ömer Menekşe,¹⁴ Süleyman Kaya,¹⁵ Hadi

⁹ Sahillioğlu, Halil, "Bursa Kadı Sicillerinde İ ve Dış demeler Aracı Olarak "Kitâb'ül-Kadı ve Sfteceler", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri*, Ankara 1973, ss. 103-144.

¹⁰ zdeğer, Hüseyin, *1463-1640 Yılları Bursa şehri Tereke Defterleri*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, İstanbul 1988.

¹¹ rnek olarak bkz. nlyl, Aynur, *şeriyye Sicillerine Göre XVIII. Asrın İlk Yarısında Balıkesir (1700-1730)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi SBE, Bursa 1995, s. 45-59; Yıldırım, M. Zahit, *Karahisâr-ı Sâhib Sancağı'nın İdarî, Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1720-1750)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2003, s. 126-147, 215-253; Gün, Doğan, *XVIII. Yüzyılda Antakya'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1708-1777)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 2006, s. 104-124.

¹² Aslan, Nasi, *Kayseri şer'iyye Sicillerindeki Hicri 1084, 1087 Tarihli 81 ve 84 Numaralı Defterler ve İslam Hukuku Açısından Tahlili* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1995; Aslan, Nasi, "Osmanlı Toplumunda Para Vakıflarının Kurumsallaşmasında Rol Oynayan Faktörler", *Dini Araştırmalar*, Ankara 1998, sy. 2, ss. 93-119; Aslan, Nasi, "İslam-Osmanlı Hukukunun Oluşumunda Fetva ve Kaza Münasebeti", *Dini Araştırmalar*, Ankara 1999, sy. 4, ss. 85-100; Aslan, Nasi, "Klasik Dönem Ceza Kanunnâmeleri Bağlamında Osmanlı Hukukunun şer'iliği üzerine", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Adana 2003, c. 3, sy. 2, ss. 17-44; Aslan, Nasi, "Milli Arşivimiz İçerisinde şer'iyye Sicilleri Eğitim ve Terminoloji Problemi", *I. Millî Arşiv şurası: Tebliğler-Tartışmalar: 20-21 Nisan 1998*, (Yay. Haz. Rahim Erişti) Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 1998, ss. 187-194; Aslan, Nasi, "İslam ve Osmanlı Hukuk Sisteminde Sulh Akitleri ve Osmanlı Toplumunda (Muslihn) Ara Buluculuk Müessesesi", *Kur'an'da Evrensel Hoşgörü*, Nesil Yay., İstanbul 1997, ss. 254-270.

¹³ zcan, Tahsin, *Kanûnî Dönemi Üsküdar Para Vakıfları* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1997.

¹⁴ Menekşe, Ömer, *XVII. Ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Devletinde Hırsızlık Suçu ve Cezası* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 1998.

¹⁵ Kaya, Süleyman, *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Kredi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 2003; Kaya, Süleyman, *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nazari ve Tatbiki Olarak Karz İşlemleri* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 2007.

Sofuoğlu¹⁶ ve daha birçok araştırmacının söz konusu alana kayda değer katkıları olmuştur.

Şer‘iyye sicilleri yabancı araştırmacılar tarafından da çalışılmış ve onlar bu alana önemli katkılar sunmuşlardır. Uriel Heyd,¹⁷ Jon E. Mandaville,¹⁸ Ronald Jennings¹⁹ ve Haim Gerber’in²⁰ çalışmaları önemlidir. Gerber’e göre Uriel Heyd, Osmanlı hukukunun tetkikinde Osmanlı mahkeme kayıtlarını ilk kullanan kişidir.²¹ Mandaville’in para vakıfları üzerine yaptığı çalışma oldukça ses getirmiştir.²² Jennings Kayseri ve Trabzon sicillerine, Gerber ise Bursa sicillerine dair çalışmalar yapmıştır.

4.1.1.2. Adana Şer‘iyye Sicilleri Üzerine Yapılmış Çalışmalar

Adana şer‘iyye sicillerine dayalı olarak yapılan çalışmalar iki gruba ayrılabilir. Birincisi defter odaklı çalışmalar olup bu tarz çalışmalarda genellikle defterin transkripsiyonlarına ve kısa değerlendirmelerine yer verilmiştir. Bazılarında ise defter

¹⁶ Sofuoğlu, Hadi, *İslam Hukukunun Uygulanması Açısından Manisa Şer‘iyye Sicilleri (1625-1650)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi SBE, İzmir 2010; Sofuoğlu, Hadi, “İlm-i Sakk ve Debbağ-zâde Nu‘mân Efendi (1224/1809)’nin Tuhfetü’s-Sukûk’ü”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İzmir 2012, c. 1, sy. 35, ss. 197-221.

¹⁷ Heyd, Uriel, “Eski Osmanlı Ceza Hukukunda Kanun ve Şeriat” (çev. Selâhaddin Eroğlu), *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 1984, c. XXVI, sy. 1, ss. 633-652.

¹⁸ Mandaville, Jon E., “Usurious Piety: The Cash Waqf Controversy in the Ottoman Empire”, *International Journal of Middle East Studies*, Cambridge University Press, Ağustos 1979, c. 10 sy. 3, ss. 289-308.

¹⁹ Jennings, Ronald C., *Studies on Ottoman Social History in the Sixteenth and Seventeenth Centuries: Women, Zimmis and Sharia Courts in Kayseri, Cyprus and Trabzon*, İsis Yay., İstanbul 1999.

²⁰ Gerber, Haim, “Osmanlı Mahkeme Kayıtlarında İslam Ortaklık Hukuku” (çev. Fethi Gedikli), *Argumentum*, İstanbul 1991, c. 1, sy. 11, ss. 165-168; Gerber, Haim, “Osmanlı Hukukunda Şeriat, Kanun ve Örf 17. Yüzyıl Bursa’sı Mahkeme Kayıtları” (çev. Mehmet Akman), *Hukuk Araştırmaları*, İstanbul 1994, c. VIII, sy. 1-3, ss. 265-291; Gerber, Haim, “Bir Osmanlı Şehri Olan Bursa’da Kadın’ın Sosyo Ekonomik Statüsü (1600-1700)” (çev. Hayri Erten), *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Konya 1998, sy. 8, ss. 327-344; Gerber, Haim, “XVII. Yüzyılda Bursa’nın Nüfus Yapısı” (çev. Ali İhsan Karataş), *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Bursa 2000, c. IX, sy. 9, ss. 755-766.

²¹ Gerber, Haim, “Osmanlı Hukukunda Şeriat, Kanun ve Örf 17. Yüzyıl Bursa’sı Mahkeme Kayıtları” s. 265.

²² Para vakıfları üzerine yerli araştırmacılar tarafından da çalışmalar yapılmıştır. Bkz. Çizakça, Murat, *Risk Sermayesi: Özel Finans Kurumları ve Para Vakıfları*, İslami İlimler Araştırma Vakfı, İstanbul 1993; “Cash Waqf of Bursa, 1555-1823”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, c. XXXVIII, sy. 3, Leiden 1995, ss. 313-354; Kurt, İsmail, *Para Vakıfları Nazariyatı ve Tatbikatı*, Ensar Neşriyat, İstanbul 1996; Aslan, “Para Vakıflarının Kurumsallaşmasında Rol Oynayan Faktörler”, ss. 93-119; Gedikli, Fethi, “İstanbul’da Para Vakıfları”, *HAK-İŞ Dergisi*, Ekim 1999, ss. 68-73.

merkeze alınarak Adana şehrinin sosyo-ekonomik yapısı ya da sosyo-ekonomik tarihi çalışılmıştır. Genellikle bir defterin transkripsiyonu ve değerlendirmesi olan bu çalışmalar aşağıda tablo halinde sunulmuştur.

Tablo 1

Üzerinde Çalışma Yapılmış Adana Şer'iyeye Sicilleri

Hazırlayan	Tezin İsmi
Feyzi Kaplan	6 Numaralı Adana Şer'iyeye Sicili (H. 1203/M. 1788-H. 1204/M. 1789), İnönü Üniversitesi SBE, Malatya 1996.
Ahmet Küçük	10 Numaralı Adana Şer'iyeye Sicil Defteri (1241/1825-1260/1844), İnönü Üniversitesi SBE, Malatya 1996.
Metin Ceylan	17 Nolu (H. 1156-1157 M. 1743-1744) Adana Şer'iyeye Sicili Transkripsiyon ve Kataloğu, İnönü Üniversitesi SBE, Malatya 1996.
Mehmet Zahit Yıldırım	30 Numaralı Adana Şer'iyeye Sicil Defteri 1115/1703-1171/1757, İnönü Üniversitesi SBE, Malatya 1996.
Talip Atmaca	129 Nolu (H. 1143-1145 M. 1730-1732) Adana Şer'iyeye Sicili, İnönü Üniversitesi SBE, Malatya 1996.
Ömer Faruk Teber	Adana Şer'iyeye Sicillerine Göre 1150-1160/1737-1747 Yılları Arasında Adana'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 1996.
Murat Fidan	H. 1167-1169 (M. 1753-1755) Tarihli Adana Şer'iyeye Sicili, İnönü Üniversitesi SBE, Malatya 1996.
Zülfiye Kılıç	6 Numaralı Adana Şer'iyeye Sicili H.1203-1204 (M.1788-1789), Fırat Üniversitesi SBE, Elazığ 1996.
Mahmut Karatepe	135 Nolu Adana Şer'iyeye Sicili Defteri Transkripsiyonu ve Kataloğu (H. 1266/1269-M. 1859/1860), İnönü Üniversitesi SBE, Malatya 2000.
Sevim Yaşa	27 Numaralı Adana Şer'iyeye Sicili H.1160 / M.1747, Fırat Üniversitesi SBE, Elazığ 2004.
Sevim Erdem	65 Numaralı Adana Şer'iyeye Sicili (H. 1200-1203 / M. 1786-1789), Fırat Üniversitesi SBE, Elazığ 2004.
Hatice Ergül	53 Nolu Şer'iyeye Siciline Göre Adana'nın Sosyo-Ekonomik Tarihi, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 2006.
Ahmet Cevizci	62 Nolu Adana Şer'iyeye Sicili (H. 1208-1209) Transkripsiyon Değerlendirme, Erciyes Üniversitesi SBE, Kayseri 2007.
Osman Karlangıç	73 Numaralı Adana Şer'iyeye Sicili (H. 1263-1264/M. 1847/1848) Transkripsiyon ve Değerlendirme, Harran Üniversitesi SBE, Şanlıurfa 2007.
Mevlüt Dede	Osmanlı Aile Araştırmaları Bakımından Adana ve Çankırı Şer'iyeye Sicillerinin

	Karşılaştırmalı İncelemesi (1215-1296/1800-1876), Cumhuriyet Üniversitesi SBE, Sivas 2008.
Ela Özkan	53 Numaralı Adana Şer'iyeye Sicili 1808-1821 (H. 1223-1237), Fırat Üniversitesi SBE, Elazığ 2011.
Sezer Ağca	66 Numaralı Adana Kadı Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (H. 1209-1210/M. 1794-1795), Gaziantep Üniversitesi SBE, Gaziantep 2012.

Adana şer'iyeye sicillerine dayalı yapılan ikinci grup çalışmalar ise konu merkezli yapılan çalışmalardır. Öncelikle şu ifade edilmelidir ki, Adana mahkemelerine yansıyan davalar/kayıtlar esas alınarak aile hukuku hakkında yapılmış müstakil bir çalışma bulunmamaktadır. Bununla birlikte Adana şer'iyeye sicillerinin temel kaynak olarak kullanıldığı Adana tarihi çalışmaları bulunmaktadır. Saim Yörük tarafından yapılan "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Adana Kazâsı (1700-1750)" başlıklı doktora çalışmasında şer'iyeye sicillerinden istifade edilerek XVIII. yüzyılın ilk yarısında Adana'nın sosyal, idari ve ekonomik durumu detaylı bir şekilde incelenmiştir. Özellikle konumuzla ilgili olarak XVIII. yüzyılın ilk yarısında Adana'da hukukun işleyişine dair değerli bilgiler verilmiştir. Bunun yanında çalışmada ailenin teşekkülü ve dağılımıyla ilgili de sınırlı bilgi mevcuttur.²³

Bu çalışmanın dışında Mustafa Alkan tarafından Adana sancağı vakıfları üzerine XVI-XX. yüzyıllar arasını kapsayan doktora çalışması yapılmıştır. Bu çalışmada Adana'ya ait 143 şer'iyeye sicilindeki 470 civarında vakfiye incelenerek Adana vakıfları hakkında önemli bilgiler verilmiştir.²⁴ Adana ve çevresine ait yapılan bir diğer çalışmada ise bölgede yaşayan aşiretlerin eşkıyalık olayları ve iskânları ele alınmıştır.²⁵ Yine bir diğer çalışmada XVIII. yüzyılda Adana sancağı örneği üzerinden Osmanlı mâliyesinde kullanılan bir usûl olarak iltizam konusu ele alınmış ve çalışmada da

²³ Yörük, Saim, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Adana Kazâsı (1700-1750)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2011.

²⁴ Alkan, Mustafa, *Adana'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde Adana Sancağı Vakıflarının Analizi – Tüsoktar Veri Tabanına Dayalı Bir Araştırma-* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004.

²⁵ Tatar, Özcan, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Çukurova'da Aşiretlerin Eşkıyalık Olayları ve Aşiret İskanı (1691-1750)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2005.

Mâliyeden Müdevver defterler yanında şer'iyeye sicilleri de kaynak olarak kullanılmıştır.²⁶

Bu çalışmalardan başka tarih kitapları, tahrir defterleri ve salnameler gibi kaynaklara dayalı olarak yapılan muhtelif çalışmalar da bulunmaktadır. Farklı dönemlere ait olmakla birlikte Adana tarihi ile ilgili yapılan bu çalışmaların başında Yılmaz Kurt'un yaptığı çalışmalar gelmektedir. Kurt "Adana Mufassal Tahrir Defteri (980 H.-1572 M.)" adıyla yüksek lisans, "XVI. Yüzyıl Adana Tarihi" adıyla doktora tezi hazırlamıştır.²⁷ Bunun dışında Kurt, değerli çalışmalarıyla Adana tarihine katkı sunmuştur.²⁸ Bu arada Adana'nın genel tarihi ve mimari eserleri hakkında bilgi veren *Adana'da Tarih, Tarihte Adana*²⁹ adlı çalışma ile birçok çalışmanın yer aldığı *Efsaneden Tarihe, Tarihten Bugüne Adana: Köprü Başı*³⁰ adlı derleme eser Adana tarihi için önemli çalışmalardır.

4.1.2. Kazasker Rûznâmçeleri

XV. asırda rûznâme, XVI. asrın yarısından itibaren ise rûznâmçe olarak adlandırılan bu defterler, ilmiye mensuplarının tayin, terfi ve azillerine dair hususların kaydolunduğu defterlerdir.³¹ Anadolu Kazaskeri tarafından tutulan defterlere Anadolu Kazaskerliği Rûznâmçeleri, Rumeli Kazaskeri tarafından tutulan defterlere ise Rumeli Kazaskerliği Rûznâmçeleri denilmektedir. Adana kadılığı Anadolu Kazaskerliği'ne bağlı olduğu için öncelikle Anadolu Kazaskerliği Rûznâmçeleri taranmıştır. Ayrıca Anadolu-Rumeli Kazaskerliği Rûznâmçeleri olarak kaydedilen ve Nuruosmaniye

²⁶ Ergenoğlu, Mehtap, *Osmanlı Mâliyesinde Mâlikâne Uygulamasının Taşra Yönetiminde Bir Usûl Olarak Kullanımı: XVIII. Yüzyılda Adana Sancağı* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin 2016.

²⁷ Kurt, Yılmaz, *Adana Mufassal Tahrir Defteri (980 H.-1572 M.)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1985; *XVI. Yüzyıl Adana Tarihi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1992.

²⁸ Kurt, Yılmaz, *Çukurova Tarihinin Kaynakları I (1525 Tarihli Adana Sancağı Mufassal Tahrir Defteri)*, TTK., Ankara 2004; *Çukurova Tarihinin Kaynakları II (1547 Tarihli Adana Sancağı Mufassal Tahrir Defteri)*, TTK., Ankara 2005; *Çukurova Tarihinin Kaynakları III (1572 Tarihli Adana Sancağı Mufassal Tahrir Defteri)*, TTK., Ankara 2005; Kurt, Yılmaz - Erdoğan, M. Akif, *Çukurova Tarihinin Kaynakları IV Adana Evkaf Defteri*, TTK., Ankara 2000.

²⁹ Ramazanoğlu, Gözde, *Adana'da Tarih Tarihte Adana*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2006.

³⁰ *Efsaneden Tarihe, Tarihten Bugüne Adana: Köprü Başı* (Haz. Erman Artun – M. Sabri Koz), Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2000.

³¹ Baltacı, Cahid, "Kâdî-asker Rûz-nâmçeleri'nin Târîhî ve Kültürel Ehemmiyeti", *İslâm Medeniyeti*, c. IV, sy. 1, İstanbul 1979, s. 59.

Kütüphanesinde bulunan defterlerden de istifade edilmiştir. Bu defterlerden özellikle XVIII. yüzyılda Adana’da kadılık yapmış kadıların isimleri tespit edilirken yararlanılmıştır. Çalışmada Anadolu Kazaskerliği Rûznâmçeleri’nden 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50 ve 51; Anadolu-Rumeli Kazaskerliği Rûznâmçeleri’nden ise 5193-8, 5193-46, 5193-47, 5193-48, 5193-49 ve 5193-50 numaralı defterler taranmış ve yeri geldikçe kullanılmıştır.

4.1.3. Mühimme Defterleri

Osmanlı Devleti’nde Divân-ı Hümâyün toplantılarında siyasi, sosyal, askeri, iktisadi ve idari konularda alınan kararların padişahın onayı alındıktan sonra düzenlenen fermanların suretlerinin kaydedildiği defterlere mühimme defterleri adı verilmiştir.³² Bu defterler, özellikle idari ve sosyal alanlardaki gelişmeler ile siyasi olayların tespitinde son derece önemlidir. Çalışmada ihtiyaç duyuldukça bu defterlerden de yararlanılmıştır. Özellikle XVIII. yüzyılda Adana’da valilik yapmış kişilerin tespiti sırasında istifade edilmiştir. Bu bağlamda 57, 168, 175, 177, 178, 179, 186, 190, 199 ve 200 numaralı mühimme defterleri taranmış ve konuyla ilgili belgeler çalışmada kullanılmıştır.

4.2. Fıkıh Kitapları ve Fetva Mecmuaları

Adana mahkeme kayıtlarına yansıdığı ölçüde Osmanlı aile hukuku uygulamasını ele alması sebebiyle bu çalışmanın kaynakları hem klasik fıkıh kitapları hem de uygulamayı gösteren fetva mecmualarıdır. Hanefî mezhebi Osmanlı Devleti’nin resmi mezhebi olduğu için çalışmada söz konusu mezhebe ait eserler diğer mezheplere nazaran daha fazla kullanılmıştır. Bu bağlamda çalışma kapsamında Hanefî mezhebine ait birçok metin ve şerh kitaplarına müracaat edilmiş, özellikle Hanefî mezhebi içerisinde ön plana çıkmış olan ve Osmanlı’da sıkça başvurulan eserlerin seçilmesine özen gösterilmiştir. Bu bağlamda Cessâs’ın *Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî*’si, Şemsü’l-eimme es-Serahsî’nin (ö. 483/1090 [?]) *el-Mebsût*’u, Kâsânî’nin (ö. 587/1191) *Bedâi’u’s-sanâi*’i, Mergînânî’nin (ö. 593/1197) *el-Hidâye*’si, İbnü’l-Humâm’ın (ö. 861/1457) *Şerhu Fethu’l-kadîr*’i, Molla Hüsrev’in (ö. 885/1481) *Dürerü’l-hükkâm*’ı, Halebî’nin (ö. 956/1549) *Mülteka’l-ebhur*’u, İbn Nuceym’in (ö. 970/1563) *el-Bahru’r-râik*’i ve İbn Âbidîn’in (ö. 1252/1836) *Reddü’l-muhtâr*’ı başvurulan kaynakların

³² Kütükoğlu, Mübahat S., “Mühimme Defteri”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXI, 520.

başlıcalarıdır. Zikredilen klasik dönem ve Osmanlı dönemine ait bu eserlerle birlikte birçok Hanefî fıkıh kitabını temel alması ve kendi döneminin başlıca fıkıh kaynağı olması hasebiyle Ömer Nasuhi Bilmen tarafından yazılmış olan *Hukukî İslâmiye ve Istilâhâtı Fıkhiye Kamusu*'nun aile hukuku ile ilgili bölümlerinden de faydalanılmıştır.

Çalışmada başvurulacak kaynakların bir diğer grubunu ise Osmanlı hukuk pratiğini yüksek oranda gösteren fetva mecmuaları oluşturmaktadır. İslam hukuku literatüründe sayısız fetva mecmuası bulunduğu için bir sınırlamaya gidilmiş ve bu mecmuaların içerisinden ilgili yüzyılın muteber fetva kitaplarından kabul edilen eserler tercih edilmiştir. Yeri geldikçe Adana şer'îyye sicillerinde adı geçen fetva mecmuaları da ulaşılabildiği nispette kullanılmıştır. Bu bağlamda Ebüssuûd Efendi'nin (ö. 982/1574) *Marûzât*, Mehmed Emin Efendi'nin (ö. 1098/1687) *Fetâvâ-yı Ankaravî*, Çatalcalı Ali Efendi'nin (ö. 1103/1692) *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Şeyhülislâm Feyzullah Efendi'nin (ö. 1115/1703) *Fetâvâ-yı Feyziye*, Yenişehirli Abdullah Efendi'nin (ö. 1156/1743) *Behcetü'l-fetâvâ*, Dürrizâde Mehmed Ârif Efendi'nin (ö. 1215/1800) *Netîcetü'l-fetâvâ* isimli fetva mecmuaları çalışmada kullanılmıştır.

Yukarıda sayılan kaynakların dışında Adana şer'îyye sicillerinde kendisine sıkça atıfta bulunulan bir eser daha vardır. Bu da Gânim el-Bağdâdî'nin *Melceü'l-kudât inde teâruzi'l-beyyinât* adlı eseridir. Sicillerde kendisinden *Tercîhu'l-beyyinât* diye bahsedilen bu eserden de ilgili konular çerçevesinde yeri geldikçe istifade edilmiştir.

4.3. Aile Çalışmaları

Bu başlık altında İslam ailesine özellikle Osmanlı ailesine dair son dönemde yapılan çalışmalardan bize yol gösterici nitelikte olan belli başlılarını zikretmek istiyoruz. Öncelikle son dönemlerde gerek ders kitabı mahiyetinde gerek genel İslam hukuku kitaplarının içerisinde aile hukukuna yer vermek suretiyle İslam aile hukukuna dair birçok çalışma yapılmıştır.³³ Bu çalışmaların sayısı oldukça fazla olduğundan

³³ Bkz. Ömer Ferruh, *İslam Aile Hukuku* (çev. Yusuf Ziya Kavakçı), Sebil, İstanbul 1994; Acar, H. İbrahim, *İslam Hukukunda Evliliğin Sona Ermesi*, Ekev, Erzurum 2000; Yaman, Ahmet, *İslam Aile Hukuku*, Yediveren Kitap, Konya 2002; Mevdudî, Seyyid Ebü'l-A'lâ, *İslam'da Aile Hukuku: Karı-Koca Hakları* (çev. Memiş Tekin), Kitap Dünyası, Konya 2013; Karaman, Hayrettin, *Mukayeseli İslam Hukuku*, I-III, İz Yay., İstanbul 2014, I, 293-392; Karaman, *Aile İlmihali*, Timaş, İstanbul 2014; Aslan, Mehmet Selim, *İslam Aile Hukuku*, Emin Yay., Bursa 2015; Kahveci, Nuri, *İslam Aile Hukuku*, Hikmetevi Yay., İstanbul 2017; Acar, H. İbrahim, *İslam Aile Hukuku*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2018.

dolayı bu başlık altında daha çok konumuzla yakından ilgili olan Osmanlı ailesine dair yapılmış çalışmaları zikretmeye çalışacağız.

Klasik kaynaklar ve arşiv belgeleri yanında önemli ölçüde şer‘iyye sicilleri kullanılarak Aile hukuku üzerine yapılan değerli çalışmalardan biri M. Akif Aydın tarafından 1985 yılında yayımlanan *İslam-Osmanlı Aile Hukuku* kitabıdır.³⁴ Ayrıca bu kitabın gözden geçirilerek birçok bölümün yeniden yazıldığı *Osmanlı Aile Hukuku*³⁵ kitabı çalışmamızın konusuna oldukça yakın ve yol gösterici niteliktedir. Özellikle bu ikinci kitapta İstanbul, Edirne ve Trabzon’a ait 100 civarında sicil defteri yanında yayımlanmış Diyarbakır, Konya, Karaman, Safranbolu ve Larende sicillerinden de istifade edilerek aile hukukunun Osmanlı uygulaması yansıtılmaya çalışılmıştır. Ancak bu araştırma ile bizim çalışmamız arasında öncelikle kapsam farkı bulunmaktadır. Nitekim Osmanlı aile hukukunun altı asırlık uygulama ve gelişme sürecine dair olan bu çalışmada İslam coğrafyasının muhtelif bölgelerindeki İslam hukuku tatbikatının ayrı ayrı ele alınarak incelenmesi gerektiğini müellifin kendisi de belirtmektedir.³⁶

Bu çalışmanın dışında Ali Kaya tarafından Bursa şer‘iyye sicilleri esas alınarak aile hukukuyla ilgili bir çalışma yapılmıştır. Bu çalışmada 17. Yüzyıla ait iki defter çerçevesinde Bursa mahkemesine yansımış hükümler İslam aile hukuku açısından tahlil edilmiştir.³⁷ Sicillere dayalı aile hukukunu inceleyen bir diğer çalışma da Saim Savaş tarafından kaleme alınan makaledir. Bu makalede evlilik ve boşanma hadiseleri Osmanlı mahkeme kayıtları ve fetvaları ışığında ortaya çıkarılmış ve bunların toplum hayatına etkisi incelenmiştir.³⁸

Şer‘iyye sicillerine dayalı olarak aile hukukunun özel bir alanına dair konu odaklı çalışmalar da yapılmıştır. Bu bağlamda Ayşegül Şimşek ve Sariye Abay Bakırcan’ın çalışmaları zikredilebilir. Şimşek, muhâlea akdini şer‘iyye sicilindeki

³⁴ Aydın, M. Akif, *İslam - Osmanlı Aile Hukuku*, Marmara Üniv. İFAV Yay., İstanbul 1985.

³⁵ Aydın, M. Akif, *Osmanlı Aile Hukuku*, Klasik, İstanbul 2017.

³⁶ Aydın, *Osmanlı Aile Hukuku*, s. 18.

³⁷ Kaya, Ali, “17. Yüzyıl Bursa Şer‘iye Sicillerinin İslam Âile Hukuku Açısından Tahlili”, *UÜİFAD*, c. 17, sy. 1, Bursa 2008, ss. 81-107.

³⁸ Savaş, Saim, “Fetva ve Şer‘iye Sicillerine Göre Ailenin Teşekkülü ve Dağılması”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yay., Ankara 1992, II, 504.

uygulamalardan yola çıkarak değerlendirmiştir.³⁹ Bakırcan ise, aynı şekilde mahkeme kayıtlarından yola çıkarak nafaka konusunu incelemiştir.⁴⁰

Bu çalışmaların yanında özellikle sosyoloji başta olmak üzere İslam hukuku dışındaki birçok alanda Osmanlı ailesine dair değerli çalışmalar yapılmıştır. Bu cümleden olarak Osmanlı ailesi üzerine yapılan çalışmalardan biri Abdurrahman Kurt tarafından ortaya konulan çalışmadır. Bu çalışmasında Kurt, Osmanlı ailesinin sosyo-ekonomik yapısını, gelenek ve göreneklerini sosyolojik bakış açısıyla Bursa şer'iyeye sicillerine dayanarak açıklamaya çalışmıştır.⁴¹ Bu çalışmanın dışında Nurhan Abacı tarafından da Bursa'da Osmanlı hukukunun uygulanmasını konu alan başka bir çalışma daha yapılmış ve aile yaşantısına dair bilgiler verilmiştir.⁴² Yine Saadet Maydaer de Bursa sicillerine göre boşanmayı ele alan bir makale yazmıştır.⁴³

Bursa dışındaki Osmanlı şehirlerinde aile yapısını ortaya koyan başka çalışmalar da bulunmaktadır. Hayri Erten'in XVIII. yüzyılın ilk yarısına ait Konya sicillerinden hareketle Osmanlı ailesinin sosyo-ekonomik ve kültürel yapısını irdeleyen çalışması bunlardan biridir.⁴⁴ Mehmet İpçioğlu da tarihi bir sınırlamaya gitmeden Konya'da ailenin sosyal yaşam içindeki yerini şer'iyeye sicillerinden hareketle incelemiştir.⁴⁵ Bunların dışında İsmail Kıvrım⁴⁶ ve Galip Eken⁴⁷ tarafından Gaziantep, Gürkan

³⁹ Şimşek, Ayşegül, *İslam Hukukunda Muhâlea Akdi ve Osmanlı Uygulaması (1200-1203/1786-1789)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 2012.

⁴⁰ Bakırcan, Sariye Abay, *İslam-Osmanlı Hukukunda Nafaka: İstanbul Bab Mahkemesi Örneği (1249-1253/1833-1837)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 2013.

⁴¹ Kurt, Abdurrahman, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876) -Sosyo-Ekonomik Yapı, Gelenek ve Görenekler-*, Sentez, Ankara 2013.

⁴² Abacı, Nurcan, *Bursa Şehrinde Osmanlı Hukukunun Uygulanması (17. Yüzyıl)*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2001.

⁴³ Maydaer, Saadet, "Klasik Dönem Osmanlı Toplumunda Boşanma (Bursa Şer'iyeye Sicillerine Göre)", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XVI, sy. 1, Bursa 2007, ss. 299-320.

⁴⁴ Erten, Hayri, *Konya Şer'iyeye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı (XVIII. Yüzyılın İlk Yarısı)*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2001.

⁴⁵ İpçioğlu, Mehmet, *Konya Şer'iyeye Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi*, Nobel Yay., Ankara 2001.

⁴⁶ Kıvrım, İsmail, "XVII. Yüzyılda Gaziantep Şehrinde Ailenin Oluşumu (1650-1700)", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy. 22, Konya 2007, ss. 357-392; "17.Yüzyılda Osmanlı Toplumunda Boşanma Hadiseleri (Ayıntâb Örneği; Talâk, Muhâla'a ve Tefrik)", *Gaziantep Üniversitesi SBE Dergisi*, c. X, sy. 1, Gaziantep 2011, ss. 371-399.

⁴⁷ Eken, Galip, "XVIII. Yüzyıl Ortalarında Antep'te Aile", *OTAM*, sy. 11, Ankara 2000, ss. 109-121.

Cevger⁴⁸ tarafından Diyarbakır, Abdullah Aydođan⁴⁹ tarafından ise Maraş şehrinde aile yapısını ortaya koyan çalışmalar yapılmıştır.

Hukuk, özellikle İslam hukuku dışındaki alanlar tarafından yapılan bu çalışmaların aileye bakışı ve ailede ilgilendiği konular hukukun/hukuk tarihinin bakış açısından farklıdır. Nitece olarak çalışılan bölgenin farklı olmasının ötesinde konuya yaklaşım, yöntem ve öncelikler bakımından araştırmamız söz konusu çalışmalardan ayrılmaktadır.

5. Adana Tarihi

5.1. Adana'nın Coğrafi Konumu ve İsmi

Adana, Anadolu'nun güneyinde, Suriye ile Anadolu arasında Çukurova bölgesinde yer alan, 2017 verilerine göre günümüz Türkiye'sinin altıncı büyük şehridir. Adana şehri, Seyhan nehrinin Toros dağlarından Çukurova'ya indiği yerde deniz seviyesinden 23 m. yükseklikte kurulmuştur. Yapılan araştırmalarda Adana'nın kimler tarafından, ne zaman ve nasıl kurulduğu henüz tam olarak tespit edilememekle birlikte⁵⁰ coğrafi şartlar bakımından yerleşmeye uygun bir bölgede olmasından ve özellikle Anadolu'nun güney kapısı sayılan Gülek Boğazı'na yakın mesafede kurulmasından, şehrin tarihinin çok eskilere gitmesi gerektiği anlaşılmaktadır.⁵¹ Nitekim M.Ö. 1510-1485'li yıllarda Hitit Devleti başkenti Boğazköy-Hattuşaş tabletlerinde Adaniia/Ataniia olarak anılan bir yerleşim adı geçmekte ve bu yer Çukurova bölgesine hâkim olan Kizzuwatna Krallığı'nın şehirleri arasında bulunmaktadır.⁵² Bu şehrin Adana olduğu kabul edilmekte, ancak elde yeterli delil bulunmadığı için bugünkü Adana ile aynı yerde mi, yoksa onun yakınlarında mı kurulduğu kesin olarak bilinmemektedir.⁵³

⁴⁸ Cevger, Gürkan, "XVIII. Yüzyılda Diyarbakır Şehrinde Ailenin Oluşumu, Dağılması ve Demografik Yapısı", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, c. II, sy. 1, Gaziantep 2016, ss. 82-108.

⁴⁹ Aydoğan, Abdullah, Maraş Şer'iyye Sicillerine Göre Ailenin Teşekkülü ve Dağılması (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi SBE, Kahramanmaraş 2016.

⁵⁰ Yörük, *Adana Kazâsı*, s. 9.

⁵¹ Göney, Süha, *Adana Ovaları I*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1976, 1; Erdem, Sargon, "Adana", *DİA*, İstanbul 1988, I, 348.

⁵² Girginer, K. Serdar, "Tepebağ Höyük (Adaniia) Kizzuwatna Ülkesinin Başkenti miydi?", *Efsaneden Tarihe, Tarihten Bugüne Adana: Köprü Başı* (Haz. Erman Artun – M. Sabri Koz), Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 78.

⁵³ Sargon Erdem, "Adana", s. 349.

Adana şehir adı hakkında bilgi veren diğer eski bir kaynak ise M.Ö. VIII. Yüzyıllara ait olduğu tespit edilen Karatepe’de bulunan iki dilli kitabelerdir. Geç Hitit dönemine ait olduğu anlaşılan, Fenike alfabesi ve Hitit hiyeroglifleri ile yazılan bu kitabelerde Karatepe’nin “Adana Kralı Awarikus’a tabi olduğu” bilgisi bulunmaktadır.⁵⁴

İslâmî kaynaklarda Erdene, Edene, Ezene, Azana ve Batana şekillerinde geçen Adana adı, Osmanlı döneminin ilk zamanlarında ادنه، ادانه veya اطانه imlâsıyla, Tanzimat’tan sonra da Edirne ادرنه ile karıştırılmaması için اطنه şeklinde yazılmıştır.⁵⁵ XVIII. Yüzyıla ait şer’iyye sicillerinde de ادنه şeklinde geçmektedir. Müslüman Araplar, Adana’ya Ezene, Bizanslılar ise Adanum demişlerdir. Şehrin adı, Osmanlı Devleti’nden günümüze kadar Adana olarak telaffuz edilmektedir. Adana isminin günümüzde bile Hitit kitabelerindeki isimlere yakın şekli ile yazılması bu yer adının yaklaşık 3500 yıldır hiç değişmediğini göstermektedir.⁵⁶

5.2. Adana Tarihçesi

5.2.1. Türklerin Hâkimiyetine Kadar Adana ve Çukurova

İlk çağlardan beri Adana, Anadolu’yu Orta Doğu’ya bağlayan Gülek Boğazı, Tarsus ve Misis yolunda (İpek yolu) bir konak ve ticaret merkezi, Seyhan Nehri’nden bir geçit yeri ve Orta Doğu’ya açılan bir kapı olagelmıştır.⁵⁷ Bu coğrafi ve stratejik konumu nedeniyle Adana tarihin en eski devirlerinden itibaren Anadolu ve Suriye’ye hâkim olan devletler tarafından ele geçirilmek istenmiştir. Zira Adana ve çevresi, Anadolu’nun ve Suriye’nin güvenliğinin sağlanması açısından son derece önemli olması yanında Anadolu’dan Mısır ve Mezopotamya’ya, Akdeniz’den İran taraflarına giden ana yolların üzerinde kurulmuştur. Bu nedenle Suriye ya da Anadolu’ya sahip olan devletler tarih boyunca öncelikle Adana ve çevresine hâkim olmak istemişlerdir. Bunun

⁵⁴ Sargon Erdem, “Adana”, s. 349; Ünal, Ahmet, “Hitit İmparatorluğu’nun Yıkılışından Bizans Dönemi’nin Sonuna Kadar Adana ve Çukurova Tarihi”, *Ç.Ü. SBE Dergisi*, c. 15 sy. 3 (Arkeoloji Özel Sayısı), Adana 2006, s. 73.

⁵⁵ Sami, Şemseddin, *Kâmûsu’l-a’lâm*, Mehran Matbaası, İstanbul 1306/1889, I, 219; Halaçoğlu, Yusuf, “Adana”, *DİA*, İstanbul 1988, I, 349.

⁵⁶ Yörük, *Adana Kazâsı*, s. 11.

⁵⁷ Alkan, *Adana Sancağı Vakıflarının Analizi*, s. 262.

neticesi olarak Adana, birçok devletin saldırısına ve istilasına uğramış,⁵⁸ fetih hareketlerine maruz kalmış ve nüfuz mücadelelerine şahit olmuştur. Bölgeye hâkim olarak siyasî istikrarı sağlayan devletler ise ticaret sayesinde zengin olmuşlardır.⁵⁹

Adana'nın eskiçağ tarihi hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Adana'nın tarihine dair ilk bilgiler, Hitit tabletlerinden elde edilmektedir. Buna göre Adana ve çevresinde M.Ö. 1900-1500 yılları arasında Arzava Krallığı, 1250'li yıllara kadar da Hititler hüküm sürmüştür.⁶⁰ Hitit Devleti'nin 1200 yıllarında yıkılması üzerine yerine Que Krallığı kurulmuştur.⁶¹ 713-663 yılları arasında Asur hâkimiyeti altındaki Çukurova'da 663 yılında Kilikya Krallığı kurulmuştur. Bölge 621 yılında Pers, 333 yılında Büyük İskender, 312 yılında Selevkoslar'ın hâkimiyetine girmiştir. M.Ö. 12 yılında ise Romalılar Doğu Akdeniz'deki korsan faaliyetlerine son vererek Çukurova'yı kesin olarak hâkim olmuş ve MS. 395 yılına kadar 400 yıldan fazla hüküm sürmüş ve bu dönemde Adana hızlı bir gelişme göstererek önemli bir ticaret merkezine dönüşmüştür.⁶² Roma imparatorluğunun 395 tarihinde doğu ve batı olarak ikiye ayrılmasından sonra Adana ve çevresi Doğu Roma (Bizans) sınırları içinde kalmıştır.⁶³

VII. yüzyılın ilk yarısından itibaren Çukurova, siyasi ve askeri açıdan yoğun bir mücadeleye sahne olmuştur. Bu dönemde önce Bizans-Sasanî, sonra Bizans ile İslam devletleri arasında pek çok defa el değiştirmiştir. Adana'ya ilk İslam akınları Hz. Ömer döneminde 638 yılında başlamıştır. Ancak geçici türden olan bu akınlar Muaviye b. Ebi Süfyan zamanında da devam etmesine rağmen bir sonuç vermemiş ve bölgenin asıl fethi Emevîler zamanında gerçekleşmiş; 704 yılında Misis, 713 yılında ise Tarsus İslam orduları tarafından fethedilmiştir. Türkler Çukurova'ya ilk kez VIII. asırda Abbasiler

⁵⁸ Karsandık, Özlem, *Çağdaşlaşma Sürecinde Adana (1839-1876)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2012, s. 13.

⁵⁹ Yörük, *Adana Kazâsı*, s. 11.

⁶⁰ Ünal, Ahmet, "Adana'da Kizzuwatna Krallığı-Taş Devrinden Hitit Devletinin Yıkılışına Kadar Adana ve Çukurova Tarihi", *Efsaneden Tarihe, Tarihten Bugüne Adana: Köprü Başı*, (Haz. Erman Artun – M. Sabri Koz), Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 57, 67; Darkot, Besim, "Adana", *İA*, Eskişehir 1997, I, 127.

⁶¹ Ener, Kasım, *Tarih Boyunca Adana Ovasına (Çukurova'ya) Bir Bakış*, Hürsöz Yayıncılık, Adana 1990, s. 50; Yörük, *Adana Kazâsı*, s. 11.

⁶² Karsandık, *Çağdaşlaşma Sürecinde Adana*, s. 14.

⁶³ Erdem, "Adana", s. 349; Ener, *Tarih Boyunca Adana*, s. 86-86; Yörük, *Adana Kazâsı*, s. 12. Ayrıntılı bilgi için bkz. Uluğ, Bekir, *Tarih Boyunca Çukurova*, Toros Matbaası, Mersin 1948, I, 69-173.

zamanında gelmiş⁶⁴ ve bölgenin Türk-İslam toplulukları tarafından iskâna açılması da bu dönemde gerçekleşmiştir.⁶⁵ Bizans saldırıları sonucu harabe hale gelen Misis, Adana, Tarsus şehirleri ve bölgedeki diğer kaleler Harun Reşid zamanında (786-809) tahkim edilmiş, bu kalelere Horasan'dan getirilen ve çoğunluğu Türklerden oluşan kuvvetler yerleştirilmiştir. Bu Türkler bölgede bulunan diğer Müslümanlar ile birlikte Bizans topraklarına sık sık akınlar yapmış ve aynı zamanda Bizans saldırılarını ilk olarak bu uç bölgede karşılamışlar ve bölgeyi müdafaa etmişlerdir. Böylelikle Misis, Adana ve Tarsus uç şehirler haline getirilmiş ve Müslümanların bölgedeki hâkimiyeti güçlendirilmiştir.⁶⁶ Abbasilerden sonra bölgeye sırasıyla Tolunoğulları, İhşidler ve Hamdanîler hâkim olmuş ve Çukurova'da Bizans ile mücadele etmişlerdir.⁶⁷ Adana ve çevresi 965 yılında tekrar Bizans hâkimiyetine geçmiş⁶⁸ ve bu durum Anadolu Selçukluları dönemine kadar devam etmiştir.

5.2.2. Adana ve Çukurova'da Türk Hâkimiyeti

5.2.2.1. Osmanlı Hâkimiyeti Öncesi

1071 Malazgirt zaferinin ardından Anadolu'nun kapıları Türklere açılmış ve Çukurova, Anadolu Selçuklularının eline geçmiştir. Bu tarihten itibaren bölgeye Oğuzlardan Kayıhan, Bayat, Döğer, Yazır, Dodurga, Avşar, Beydilli, Bayındır, Salur, Peçenek, Çepni, Yapır, İğdir, Kınık ve Yüreğir kollarına mensup topluluk ve aşiretler yerleştirilmiştir.⁶⁹ Malazgirt Savaşı'ndan sonra, Sultan Alp Arslan bazı Türk beylerini Anadolu'yu fethetmekle görevlendirmiş, Anadolu'nun pek çok yeri gibi, Çukurova da Türklerin akınlarına hedef olmuştur. Çukurova ve Fırat boylarında ortaya çıkan Ermenilerin Anadolu Selçuklularına karşı tehdit oluşturmasından dolayı Süleyman Şah 1082'de Çukurova'ya bir sefer düzenlemiş ve Tarsus'u fethetmiştir. 1083 yılında

⁶⁴ Kurt, *Adana Tarihi*, s. 12.

⁶⁵ Taş, Kenan Ziya, "18. Yüzyılın Son Çeyreğinde Adana Şehri", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, sy. 9, Ankara 1998, s. 369-370.

⁶⁶ Belâzurî, *Fütûhu'l-büldân*, (Çev. Mustafa Fayda), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1987, s. 241-243; Uluğ, *Tarih Boyunca Çukurova*, I, 170-172; Ener, *Tarih Boyunca Adana*, s. 115-117; Yörük, *Adana Kazâsı*, s. 12.

⁶⁷ Uluğ, *Tarih Boyunca Çukurova*, I, 173-183; Ener, *Tarih Boyunca Adana*, s. 121-124.

⁶⁸ Honigmann, Ernst, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı* (Trc.: Fikret Işıltan), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., Ankara 1970, s. 92, 95; Ostrogorsky, Georg, *Bizans Devleti Tarihi* (Trc.: Fikret Işıltan), TTK, Ankara 1986, s. 269.

⁶⁹ Halaçoğlu, "Adana", s. 350.

yaptığı seferle de Adana, Misis ve Anavarza ile birlikte çevredeki diğer şehir ve kaleleri fethetmiştir. Böylece tüm Çukurova, Anadolu Selçuklularının hâkimiyeti altına girmiştir. Ancak bu durum fazla sürmemiş, I. Haçlı Seferi ile Adana ve çevresi, Anadolu Selçuklu Devleti hâkimiyetinden çıkmıştır (1097). Haçlı seferlerinin ortaya çıkardığı karışıklıklardan yararlanan Ermeniler bölgede tekrar hâkimiyet sağlamışlardır. Bu tarihten sonra bölge, Ermeniler, Bizans ve Haçlılar arasında hâkimiyet mücadelesine sahne olmuş ve neticede bölgede bir Ermeni Prenslığı kurulmuştur.⁷⁰

XIV. yüzyılın ortalarında Memlûkler Ermeni Prenslığına son vererek bölgeye hâkim olmuşlardır. 1337 seferi ile Memlûkler Ayas ve Ceyhan Nehri'nin doğusundaki tüm toprakları kalıcı olarak ele geçirmişler ve Üçok Türkmenlerine yurt olarak vermişlerdir. Bu Türkmenler daha sonraki yıllarda Çukurova'ya yerleşerek burayı Türk yurdu haline getirmişlerdir. Bu tarihten itibaren Çukurova, Memlûklerin bir beyliği olarak idare edilmiştir. 1353 yılına kadar Dulkadiroğlu Karaca Bey Maraş ve çevresinde beylik sürmüştür, daha sonra başına buyruk hareket etmesi ve Memlûklere isyan etmesi üzerine 1352'de görevden alınmış ve 1353'te Kahire'de öldürülmüştür. Yerine, Türkmen beyliğinin başına, Üçoklardan Yüreğir Türkmenlerinin beyi olan Ramazan Bey'in getirilmesiyle bölgede 1517 tarihine kadar sürecek olan Ramazanoğulları dönemi başlamıştır.⁷¹

Karaca Bey'in yerine Türkmen Emirliği görevine tayin edilen Ramazan Bey'in 1354 yılında vefat etmesi üzerine yerine oğlu İbrahim Bey geçmiştir. Ermenilerin elinde kalan bazı yerler 1375 yılında İbrahim Bey zamanında ele geçirilerek Çukurova'daki Ermeni hâkimiyetine artık son verilmiştir. İbrahim Bey'in 1383'te ölümünden sonra Üçok Türkmen Emirliği ve Adana hâkimliğine kardeşi Ahmed Bey getirilmiştir. Bu durum 1516 tarihinde Çukurova bölgesinin Osmanlı topraklarına katılmasına kadar devam etmiştir.⁷²

⁷⁰ Kurt, *Adana Tarihi*, s. 12-13; Yörük, *Adana Kazâsı*, s. 13.

⁷¹ Yörük, *Adana Kazâsı*, s. 15; Karsandık, *Çağdaşlaşma Sürecinde Adana*, s. 17.

⁷² Darkot, Besim, "Tarsus", *İA*, Eskişehir 1997, XII/I, 21; Sümer, Faruk, "Çukurova Tarihine Dâir Araştırmalar (Fetihten XVI. Yüzyılın İkinci Yarısına Kadar)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 1, sy. 1, Ankara 1963, s. 18; Kanat, Cüneyt, "Memlûkler ve Çukurova", *Efsaneden Tarihe, Tarihten Bugüne Adana: Köprü Başı*, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, (Haz.: Erman Artun-M. Sabri Koz), İstanbul 2000, s. 100-105.

Adana uzun müddet Memlûklerle Osmanlıların nüfuz mücadelesine sahne olmuştur. XIV. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren dostane bir şekilde başlayan Osmanlı-Memlûkler münasebetleri Yıldırım Bayezid'in Anadolu beyliklerini bir bir ortadan kaldırarak Anadolu'da sınırını genişletmesiyle bazı sorunları beraberinde getirmiştir. İki devlet arasında Malatya üzerinde hâkimiyet kurma mücadelesinden kaynaklanan ilk anlaşmazlık Osmanlı-Memlûk ilişkilerinin ilk defa bozulmasına sebep olmuştur. Bu ve benzer gerginlikler iki devlet arasında savaşların başlamasına neden olmuştur. Nihayet Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi esnasında Adana Çukurova bölgesi ile birlikte Osmanlı topraklarına katılmış ve Ramazanoğulları'ndan Mahmud Bey 31 Ağustos 1516 tarihinde Adana sancakbeyliği görevine tayin edilmiştir.⁷³ Bu tayinle Çukurova'da 1608 yılına kadar sürecek olan yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönem Osmanlı yönetiminde Ramazanoğulları Beyliği dönemidir.

5.2.2.2. Adana ve Çukurova'da Osmanlı Hâkimiyeti

Az önce de belirtildiği üzere 1516 tarihinde Osmanlı topraklarına katılan Adana ve Çukurova bölgesi 1608 yılına kadar Ramazanoğulları Beyliği tarafından yönetilmiştir. Ramazanoğulları Beyliği'ni idare edenlerin kendi istekleri ile Osmanlı hâkimiyetine girmesi sebebiyle, Ramazanoğulları sülalesinden olanlara Adana Sancağı yurtluk-ocaklık⁷⁴ olarak verilmiştir. Bununla birlikte bölge diğer Osmanlı toprakları gibi nüfus ve arazi tahririne tabi tutulmuştur.⁷⁵

⁷³ Haydar Çelebi, *Haydar Çelebi Ruznâmesi*, (Haz.: Yavuz Senemoğlu), Tercüman, İstanbul 1984, s. 189. Detaylı bilgi için bkz. Yörük, *Adana Kazâsı*, s. 16-21.

⁷⁴ Osmanlı Devleti'nde klasik sancakların dışında yurtluk-ocaklık olarak adlandırılan ve idareleri mahalli beylere bırakılan sancaklar da mevcuttu. Osmanlı Devleti'nin özellikle siyasi yönden hareketli olan hudut bölgelerinde, bu bölgelerdeki yerli beylerin nüfusundan faydalanmak ve merkezî otoriteyi bir ölçüde bu beyler vasıtasıyla korumak ve tesis etmek amacıyla bu yola başvurduğu görülmektedir. Yurtluk-ocaklık sancakların temel özelliği bunların idaresinin itaat ettikleri ve yükümlülüklerini yerine getirdikleri sürece belli bir ailenin tekeline bırakılmasıdır (Ayrıntılı bilgi için bkz. Kılıç, Orhan, "Ocaklık", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII, 317-318; Kılıç, Orhan, "Yurtluk", *DİA*, İstanbul 2013, XXXIII, 614-615.

⁷⁵ Kurt, Yılmaz, "1572 tarihli Adana Mufassal Tahrir Defterine Göre Adana'nın Sosyo-Ekonomik Tarihi Üzerine Bir Araştırma", *Belleten*, c. LIV, sy. 209, Ankara, 1990, s. 181; Tatar, *Çukurova'da Aşiretlerin Eşkîyalık Olayları*, s. 33.

Osmanlı tarafından ilk sancakbeyi olarak atanan Mahmud Bey'in 1517'de Ridaniye Savaşında şehit düşmesinden sonra⁷⁶ Adana Sancakbeyliğine Halil Bey'in oğlu Kubad Bey tayin edilmiştir. Ancak kısa bir süre sonra görevden alınmış ve yerine kardeşi Pîrî Mehmed Bey, Çukurova hâkimi olarak atanmıştır.⁷⁷

Pîrî Bey, sancakbeyi olduktan sonra birçok ayaklanma ve isyanın bastırılmasında büyük başarılar gösterdi.⁷⁸ Bunun yanında onun döneminde Adana'da tarım ve sanayi alanında önemli gelişmeler yaşandı ve sayısız yapılar inşa edildi. Bu sebeptendir ki bir sancakbeyi olan Pîrî Bey'e yeri geldiğinde Beylerbeyilerden bile daha fazla ihtimam gösterilmesi ve kendisine resmî yazışmalarda "cenâb-ı emâret-me'âb" diye hitap edilmesi kıskançlığa sebep oldu. Bazı Beylerbeyilerin kendisini incitmesi üzerine de görevinden istifa etti. Bunun üzerine önce Karaman ardından sırasıyla Şam ve Halep beylerbeyiliği görevine tayin edildi.⁷⁹

Pîrî Mehmed Paşa'nın 1567 yılında vefat etmesi üzerine küçük oğlu Derviş Mehmed Bey atanmıştır. Derviş Mehmed Bey de 1569 yılında vefat edince sırasıyla İbrahim Bey, Mehmed Bey ve Pir Mansur Bey Adana hâkimliğine atanmıştır. 1608 yılında Adana ve çevresinde yurtluk-ocaklık uygulamasına son verilmiş, Adana Sancakbeyi olan Pir Mansur Bey görevden alınmış, merkezini Adana'nın oluşturduğu yeni bir eyalet oluşturulmuş⁸⁰ ve Adana beylerbeyi olarak atanan ilk kişi de Mustafa Paşa olmuştur.⁸¹

⁷⁶ Sümer, "Çukurova Tarihine Dâir Araştırmalar", s. 56. Mahmud Bey'in Mercidâbık savaşında şehit düşmüş olabileceğine dair değerlendirme için bkz. Kurt, *Adana Tarihi*, s. 19-20.

⁷⁷ Kurt, *Adana Tarihi*, s. 32; Yörük, *Adana Kazâsı*, s. 21.

⁷⁸ Ener, *Tarih Boyunca Adana*, s. 250-252; Yörük, *Adana Kazâsı*, s. 21-22.

⁷⁹ Kurt, *Adana Tarihi*, s. 32-34.

⁸⁰ "Sâbıkan Adana hâkimi olan Pir Mansur -dâme uluvvuhû- adam gönderüp 1017 [1608] senesinden berü Vilâyet-i Adana muttasıl beylerbeyilik olmağla ...". MD. 80, s. 362'den naklen (h. 883), Kurt, *Adana Tarihi*, s. 45.

⁸¹ Tatar, *Çukurova'da Aşiretlerin Eşkîyalık Olayları*, s. 35; Yörük, *Adana Kazâsı*, s. 23.

BÖLÜM I

ADANA'DA İDARİ, SOSYAL VE HUKUKÎ HAYAT

1.1. İdari Yapı/Mülki Yapılanma

Osmanlı Devleti idari yapılanma itibariyle eyalet ve sancaklardan oluşmaktadır. Osmanlı Devleti'nin idarî teşkilat bakımından en büyük birimi eyaletlerdir. Osmanlı toprakları beylerbeylik, eyalet veya vilayet olarak adlandırılan büyük idari birimlere ayrılmış ve bu idari birimler de sancak veya liva denilen alt idari birimlere bölünmüştür. Osmanlı'da eyaletler beylerbeyi, sancaklar ise sancakbeyi tarafından yönetilirdi. Rumeli'nin fethi ile ikiye çıkan eyalet sayısı, toprakların genişlemesiyle XVI. yüzyıldan sonra 30'u geçmiştir. Eyaletin başında bulunan beylerbeyi (mîrmîrân) paşa sancağı tabir edilen eyalet merkezinde oturur, savaş sırasında eyalet askerlerinin başında savaşa katılırdı. Görev ve yetkileri arasında beylerbeyilik divanında askeri ve idari meseleleri halletmek, küçük dirlikleri tevcih etmek, hak edenlere terakkiler vermek vs. bulunmaktaydı. XVII. yüzyılın başlarında ise Osmanlı topraklarında 34 eyalet bulunmaktaydı.⁸²

Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinden sonra Adana XVIII. yüzyıla kadar idari yapı itibariyle önemli değişikliklere sahne olmuştur. Adana, 1516'dan 1549 yılına kadar Şam Beylerbeyliği'ne bağlı yurtluk-ocaklık statüsünde bir sancak merkezi olmuştur. 1549 yılında Halep, Şam Beylerbeyliğinden ayrılarak müstakil bir eyalet haline gelmiş, Adana ise bu yeni eyalete bağlanmış ve bu durum 1608 yılına kadar devam etmiştir. 1608 yılından sonra Adana müstakil bir beylerbeylik olarak düzenlenmiştir.⁸³ Dolayısıyla çalışmamızın esasını teşkil eden XVIII. yüzyılda da Adana kendi ismiyle anılan eyaletin merkezi durumundadır.

1.1.1. Şam (Arab) ve Halep Beylerbeylikleri

Yavuz Sultan Selim'in 1516 yılında gerçekleştirmiş olduğu Mısır seferi ile Osmanlı hâkimiyetine giren Çukurova, Suriye, Lübnan ve Filistin topraklarından Arab

⁸² Kurt, *Adana Tarihi*, s. 23-26.

⁸³ Yörük, *Adana Kazâsı*, s. 27.

(Şam) Eyaleti oluşturulmuştur. 1517 yılında düzenlendiği anlaşılan⁸⁴ bir defterde Vilâyet-i Arab başlığı altında sayılan sancaklarda Adana'nın ismi geçmemekle birlikte, daha sonra düzenlenen belgelerde Adana, Şam Beylerbeyliğine bağlı bir sancak olarak belirtilmektedir.⁸⁵ Örneğin Kanuni Sultan Süleyman döneminde düzenlenmiş 1522 tarihine ait bir kanunnâme mecmuasında⁸⁶ Şam Beylerbeyliği, paşa sancağı ile birlikte 13 sancaktan meydana gelmektedir. Ferhad Paşa idaresindeki bu beylerbeylik, Şam, Gazze maa Remle, Kudüs-i Şerif, Safed, Haleb, Trablus, Hama ve Humus, Ayıntab, Antakiyye, Birecik ve Rumkala, Adana, Sis ve Tarsus sancaklarından oluştuğu görülmekte ve Adana sancakbeyi olarak Ramazan Bey oğlu Pîrî Bey zikredilmektedir.

Şam Beylerbeyliğinde iç güvenliğin sağlanmasında karşılaşılan güçlükler 1549 yılında Haleb'in bir beylerbeylik olarak düzenlenmesine sebep olmuştur. İran seferi sırasında Kanuni Sultan Süleyman Haleb'e geldiğinde Sadrazam Rüstem Paşa tarafından Haleb'in eyalet olması önerilmiş, bunun üzerine Haleb eyalet merkezi haline getirilmiştir. Haleb'in eyalet olarak teşkilatlanmasından sonra zaman içerisinde sancak sayılarında artma ve azalma yaşanmıştır.⁸⁷ Özellikle 1571 yılında Kıbrıs, 1579 yılında Trablusşam, 1586 yılında ise Rakka Beylerbeyliklerinin oluşturulmasından sonra kendilerine yakın olan Haleb Eyaleti'nin bazı sancakları bu eyaletlere bağlanmıştır. Bu durumda Adana'nın kendi adıyla anılan eyalet merkezi haline dönüştürülmeden önce XVI. yüzyılın sonlarında Haleb Beylerbeyliğinin Haleb, Adana, Balis, Birecik, Ekrad, Maarra, Türkman-ı Haleb ve Üzeyr olmak üzere sekiz sancağı bulunmaktaydı.⁸⁸

⁸⁴ Yörük, *Adana Kazâsı*, s. 28.

⁸⁵ Şam Beylerbeyliğinin idari taksimatını tablo halinde görmek için bkz. Yörük, *Adana Kazâsı*, s. 30. 1545-1547 tarihleri arasında düzenlenen bazı belgelerde muhtemelen savaş sebebiyle Adana sancağının Karaman Eyaleti'ne bağlı olduğu görülmektedir. Ancak bu durumun uzun sürmediği anlaşılmaktadır (Bkz. Yörük, *Adana Kazâsı*, s. 32-33).

⁸⁶ Çakar, Enver, "Kanuni Sultan Süleyman Kanunnâmesine Göre 1522 Yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun İdari Taksimatı", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (1), Elazığ 2002, s. 261-282.

⁸⁷ Haleb Beylerbeyliğinin idari taksimatını ve zaman içerisinde gösterdiği değişimi tablo halinde görmek için bkz. Yörük, *Adana kazası*, s. 34.

⁸⁸ Çakar, Enver, *XVI. Yüzyılda Haleb Sancağı (1516-1566)*, Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yay., Elazığ 2003, s. 33.

1.1.2. Adana Beylerbeyliği

Adana Beylerbeyine ve kâdısına gönderilen 1017/1608 tarihli bir hükümden Adana'nın idari yapısında değişiklik yapılarak -daha önce belirtildiği gibi- yurtluk-ocaklık uygulamasına son verildiği anlaşılmaktadır.⁸⁹ Bu tarihe kadar Haleb Beylerbeyliğine bağlı olan Adana, bu tarihten itibaren müstakil bir beylerbeylik haline dönüştürülmüştür.

Adana'nın beylerbeylik haline getirilmesinde bölge güvenliğinin sağlanmasının amaçlandığı anlaşılmaktadır. Zira 1607'de Çukurova, Canbolatoğlu'na tabi olan Celalîler⁹⁰ tarafından yağmalanarak tahrip edilmiştir. Bu dönemde Çukurova'da faaliyet gösteren Celalî elebaşlarından Mushî Çavuş İçel ve çevresinde, Cemşid ise Adana ve çevresinde eşkıyalıkta bulunmuşlardır. Cemşid, Haleb Valisi Hüseyin Paşa'yı eyaletine giderken Adana yakınlarında katletmiş, malını da yağmalamıştır.⁹¹ Cemşid ve taraftarları 1607 yazında Adana civarında yapılan çarpışmada Kuyucu Murad Paşa tarafından ortadan kaldırılmıştır.⁹²

Adana ve çevresindeki Celalî isyanlarının sonucunda bu bölgede meydana gelen tahribat ve Sancakbeyi olan Pir Mansur Bey'in bunların bertaraf edilmesinde yetersiz kalması nedeniyle Pir Mansur Bey görevinden alınmıştır.⁹³ Bölgeyi kapsayacak şekilde

⁸⁹ “Sâbikan Adana hâkimi olan Pir Mansur –dâme uluvvuhû- adam gönderüp bundan akdem 1017 senesinden beru Vilâyet-i Adana muttasıl beylerbeylik olmağla cânib-i mîrîye on bir yük akçe mâl-ı maktû' olup zikir olunan maktû'dan her sene müşârun-ileyhe bir yük akçe verilmek ferman olmağla meblağ-ı mezbûru bi't-tamam verilüp ta'allül ve inâd olunmayup ferman-ı celil üzere dört senedir bir yük akçe mukaddemen ferman olunduğu üzere meblağ-ı mezbûru verüp bir akçe ve bir habbesini alıkodurmayasınız deyü mâliye tarafından emr-i şerîf verilmeğin mücibi ile amel olunmak emrim olmuştur. Buyurdum ki ...”. BOA, MD. 80, s. 362, h. 882-883'den naklen Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, TTK., Ankara 1995, III/2, 290.

⁹⁰ Celalî isyanları hakkında daha fazla bilgi için bkz. Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celalî İsyânları*, Bilgi Yay., İstanbul 1975; Griswold, William J., *Anadolu'da Büyük İsyân (1591-1611)* (çev. Ülkün Tansel), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2000.

⁹¹ Münecimbaşı Ahmed Dede, *Sahâifü'l-ahbâr fî vakâyi 'i'l-âsâr: Münecimbaşı Tarihi*, I-III, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1285, III, 626; Topçular Kâtibi, Abdülkadir Efendi, *Tarih*, (Haz.: Ziya Yılmaz), I-II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2003, I, 466; Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, *Hasan Bey-zâde Tarihi* (Haz. Şevki Nezih Aykut), I-III, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2004, III, 839.

⁹² Naima Mustafa Efendi, *Naima Tarihi*, I-VI, Zuhuri Danışman Yay., İstanbul 1968, II, 546; Münecimbaşı Ahmed Dede, *Sahâifü'l-ahbâr*, III, 627-628; Yörük, *Adana Kazası*, s. 36.

⁹³ “...sâbık Adana hâkimi olan Pir Mansur –dâme uluvvuhû- adam gönderüp bin on yedi senesinde Adana hükümeti üzerinden alınıp beğlerbeğilik olmağla ...” MD. 80, s. 362, h. 882.

yeni bir eyalet oluşturulmuş, Adana da bu eyaletin merkezi haline getirilmiş ve Adana Beylerbeyi olarak Mustafa Paşa tayin edilmiştir.⁹⁴

Adana'nın eyalet haline dönüşmesinden sonra önceden Kıbrıs Eyaleti'ne bağlanmış olan İç-il, Sis, Tarsus ve Alaiye sancakları Adana Eyaleti'ne bağlanmıştır.⁹⁵ 1636 yılına kadar eyalet ve sancaklarda yapılan değişikliklerin de kaydedildiği bir deftere göre ise Adana Eyaleti'ni Adana, İç-il, Tarsus ve Sis sancakları oluşturmaktadır.⁹⁶ 1641 yılına kadar olan değişikliklerin ele alındığı bir diğer defterde ise Adana Eyaleti'nin Tarsus ve Sis sancaklarından oluştuğu, ancak ilerleyen yıllarda Tarsus ve Sis sancaklarının kısa süreli olarak tekrar Kıbrıs Eyaleti'ne bağlandığı anlaşılmaktadır.⁹⁷ Nitekim *Cihannüma*'da da Adana'nın küçük bir eyalet olduğu ve bir-iki sancaktan oluştuğu söylendikten sonra Tarsus ve Sis sancaklarının Kıbrıs'a bağlı olduğu ifade edilmektedir.⁹⁸ 1641-1649 yılları arasındaki eyalet ve sancak tevcih defterine göre de Adana, eyalet merkezi olup Tarsus ve Sis sancaklarından müteşekkildir. 1649, 1653 ve 1655 yıllarında ise Adana Eyaleti'ni paşa sancağı, Tarsus, Sis, Alaiye ve İç-il sancakları oluşturmaktadır.⁹⁹

Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilere göre Adana, kendi ismiyle anılan eyaletin merkezi olup Adana Sancağı -ki eyalet merkezi olup paşa sancağıdır-, kuzeyinde Sis Sancağı, batısında Tarsus Sancağı, onun da batısında İç-il Sancağı ve en batıda ise Alaiye Sancağı olmak üzere toplam beş sancaktan meydana gelmektedir.¹⁰⁰

Daha sonraki yıllarda XIX. Yüzyılın ilk yarısına kadar Adana'nın idari taksimatında kayda değer değişiklik olmadığı görülmektedir. Nitekim XVIII. Yüzyılın sonlarına kadar Adana Eyaleti, Adana beylerbeylik merkezi olmak üzere Tarsus, Sis, İç-

⁹⁴ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî-Osmanlı Ünlüleri*, (Haz. Nuri Akbayar), I-V, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1996, IV, 1182.

⁹⁵ Kılıç, Orhan, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı Eyalet ve Sancak Tevcihati*, Ceren Matbaacılık, Elazığ 1997, s. 59; Yörük, *Adana Kazâsı*, s. 36.

⁹⁶ Turan, Şerafettin, "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İdari Taksimatı (H. 1041-M. 1631-1632 Tarihli Bir İdari Taksimat Defteri)", *Atatürk Üniversitesi 1961 Yıllığı*, Ankara 1963, s. 217; Yörük, *Adana Kazâsı*, s. 36.

⁹⁷ BOA, KK. 266, s. 68; Kunt, Metin, *Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, Boğaziçi Üniversitesi Yay., İstanbul 1978, s. 190; Yörük, *Adana Kazâsı*, s. 37.

⁹⁸ Katip Çelebi, *Cihannüma*, I-II, Medeniyet Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2013, II, 883.

⁹⁹ Yörük, *Adana Kazâsı*, s. 37.

¹⁰⁰ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, (haz. Seyit Ali Kahraman), Yapı Kredi Yay., İstanbul 2013, IX, 191.

il, Alaiye livalarından oluşmaktadır. XIX. yüzyılın ilk yarısında ise eyaletin idari yapısında bazı değişiklikler olmuş, 1831 tarihli Osmanlı Devleti'nin mülkî taksimatında Adana Eyaletini, Adana, Tarsus, Alanya (Alaiye), İçil, Sis, Üzeyr ve Beylan sancakları oluşturmuştur.¹⁰¹

1.1.3. Adana Sancağı

Osmanlı idari teşkilatında sancaklar askeri-idari bakımdan nahiyelere ayrılırken idari-adli bakımdan da kazalara ayrılmaktaydı.

Osmanlı idari yapısına uygun olarak Adana Sancağı da nahiyeye ve kazalara ayrılmıştır. 1519 ve 1521 yıllarında tutulan Adana'ya ait ilk tahrir defterlerinde Adana Sancağının idari taksimatının daha sonraki yıllara nazaran farklılık arzettiği görülmektedir. Bu defterlerde nahiyeye-kazâ ayrımı yapılmadan cemaatler ve mezraalar aktarılmış, cemaatlerin bağlı oldukları taifeler belirtilmiştir.¹⁰² 1525 tahririne göre Adana sancağının nahiyeleri olarak Adana, Yüreğir, Sarıçam, Karaisalı, Hacılı (tabi-i Kazâ-i Karaisalı), Ayas, Berendi ve Kınık sayılmaktadır.¹⁰³ 1536 yılında Adana Sancağının Adana, Yüreğir, Sarıçam, Dünderlı ve Bulgarlı, Hacılı, Karaisalı, Ayas, ve Kınık olmak üzere 8; 1547 ve 1572 tahririne göre sayılanlarla birlikte Berendi nahiyesi zikredilerek sayı 9'a çıkmaktadır.¹⁰⁴

XVII. yüzyılda Adana Sancağının kazâ ve nahiyeye taksimatında bazı değişiklikler görülmektedir. Adana Nahiyesi, Cânibü's-şehr; Dünderlı-Bulgarlı Nahiyesi, Dünderlı; Hacılı Nahiyesi ise Hacılı-Baraklı olarak isim değiştirmiştir. Nitekim 1044/1634 yılına ait bir sicil kaydından Adana Sancağının Cânibü's-şehr, Yüreğir, Sarıçam, Karakışla, Hacılı-Baraklı, Dünderlı ve Karaisalı nahiyelerinin bulunduğu anlaşılmaktadır.¹⁰⁵ Bunun yanında Misis Kazası ve Karakışla Nahiyesi kurulmuştur.¹⁰⁶

XVIII. yüzyılda Adana Sancağının idari sınırları şöyleydi: Doğusunda Üzeyr Sancağı, kuzeyinde Sis Sancağı ve Karaman Vilayeti'ne bağlı Niğde Sancağı, batısında

¹⁰¹ Akbal, Fazıla, "1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'nda İdari Taksimat ve Nüfus", *Belleten*, XV (60), TTK, Ankara 1951, s. 623; Yörük, *Adana Kazâsı*, s. 38-39.

¹⁰² Kurt, *Adana Tarihi*, s. 37-38; Yörük, *Adana Kazâsı*, s. 40-41.

¹⁰³ Kurt, *Çukurova Tarihinin Kaynakları I*, s. 489; Yörük, *Adana Kazâsı*, s. 41.

¹⁰⁴ Kurt, *Çukurova Tarihinin Kaynakları II*, s. 809.

¹⁰⁵ AŞS, 2/82-85.

¹⁰⁶ Yörük, *Adana Kazâsı*, s. 41-42.

Tarsus Sancağı, güneyinde ise Akdeniz ile çevriliydi. Sancağın batısında Tarsus Sancağı olup sınırı yaklaşık günümüz sınırı ile aynı olduğu düşünülmektedir. Kuzey sınırı ise günümüzdeki Karaisalı ve Pozantı ilçelerini içine almaktaydı. Kozan'ın ve Kadirli'nin batısından kuzeybatı-güneydoğu yönünde güneye doğru inmekte ve Hatay yönünde günümüzdeki sınıra yakın hudutla Akdeniz'e ulaşmaktaydı.¹⁰⁷

XVIII. yüzyılda Adana Sancağını oluşturan kazâ ve nahiyeler şunlardır: Cânibü'ş-şehr Nahiyesi, Yüreğir Kazası, Karakışla Kazası, Sarıçam Kazası, Hacı-Baraklı Nahiyesi, Dünderlı Kazası, Karaisalı Kazası, Misis Kazası, Berendi Kazası, Kınık Kazası.

Şekil 1: XVIII Yüzyılın İlk Yarısında Adana Sancağı, Kazâ ve Nahiyeleri Haritası¹⁰⁸

¹⁰⁷ Kurt, *Adana Tarihi*, s. 26-27; Yörük, *Adana Kazâsı*, s. 42-43.

¹⁰⁸ Çizim, Yörük, *Adana Kazâsı*, s. 42.

1.1.4. XVIII. Yüzyıl Adana Beylerbeyleri/Valileri ve Mütesellimleri

Osmanlı idare teşkilatının idarî-askerî bakımından eyalet ve sancaklara ayrıldığı daha önce söylenmişti. Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinden itibaren (klasik çağ) padişah tarafından eyalet ve sancak merkezine iki görevli tayin edilmekteydi. Bunlardan birincisi yürütme gücünü temsil eden, idari ve askeri görevleri yürüten beylerbeyi/vali ya da sancakbeyi; diğeri ise yargı gücünü temsil eden, kazaî işleri yürüten¹⁰⁹ kadıdır. Bey, kadının hükmü olmadan hiç kimseyi cezalandıramayacağı gibi kadı da beyin kuvvetine dayanmadan vermiş olduğu hükmün gereğini uygulayamazdı.¹¹⁰

Klasik dönemde eyaletin başında bulunan görevli, beylerbeyi adını alırken, görev alanı da beylerbeyilik olarak ifade edilmekteydi. Ancak XVI. yüzyıldan itibaren beylerbeyilik yerine daha çok vilayet kullanılmış, görevliye de vali adı verilmeye başlanmıştır.¹¹¹ XVIII. yüzyıl Adana sicillerinde de Adana Eyaleti valileri için daha çok Adana valisi¹¹² tabiri kullanılırken, zaman zaman Adana mutasarrıfı¹¹³ ve mirmiran,¹¹⁴ bazen de Adana beylerbeyi¹¹⁵ tabiri kullanılmıştır.

Beylerbeylerinin, eyalet idaresi ile ilgili özet olarak iki aslî görevi bulunmaktaydı. Birincisi askeri görev olup, kapı halkı ve görev bölgesindeki diğer sancaklardan emirlerine girecek olan askerlerle daima savaşa hazır halde beklemek ve sefer için çağrıldığında orduya katılmak idi.¹¹⁶ Bu konuda Adana şer'iyeye sicillerinde çok sayıda hüküm bulunmaktadır. Örneğin Adana'ya gönderilen bir fermenda, Moskof ve Nemçe kefereleri üzerine düzenlenecek olan sefer için askeri sınıflardaki görevlilerin ve savaşmaya kudreti olanların bir an önce görev yerlerine giderek orduya katılmaları

¹⁰⁹ Kadılar şer'î ve örfî hukukun uygulayıcısı oldukları için bazı idari işleri de yapmaktaydılar. Detaylı bilgi için *Adana'da Kadılık ve XVIII. Yüzyıl Adana Kadıları* başlığına bakılabilir.

¹¹⁰ İnalçık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, (Çev.: Ruşen Sezer), Yapı Kredi Yay., İstanbul 2007, s. 108; Yücel, Yaşar, "Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona (Adem-i merkeziyet) Dair Gözlemler", *Belleten*, XXXVIII (152), TTK, Ankara 1974, s. 665; Ergenç, Özer, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Taşra Yönetiminin Mali Nitelikleri", *Journal Of Turkish Studies / Türklük Bilgisi Araştırmaları*, 10 (1986), s. 87; Yörük, *Adana Kazâsı*, s. 58-59.

¹¹¹ Yaman, Talat Mümtaz, "Osmanlı İmparatorluğu Teşkilatında Mütesellimlik Meselesine Dair", *Türk Hukuk Tarihi Dergisi*, c. 1, Ankara 1944, s. 79.

¹¹² AŞS, 17/8; 21/15; 24/14; 62/21; 65/42, 43, 51.

¹¹³ AŞS, 65/18, 20.

¹¹⁴ AŞS, 19/33, 112.

¹¹⁵ AŞS, 62/39; 129/21.

¹¹⁶ Yücel, "Desantralizasyon", s. 666.

emredilmektedir.¹¹⁷ Beylerbeylerinin ikinci görevi ise idari olup kadı ile birlikte sorumluluk bölgesinde yaşayan reâyânın güvenliğini temin etmek, kanuna aykırı hareketleri önlemek ve kadı ile işbirliği yaparak adaletin tesisini sağlamak idi.¹¹⁸ XVIII. yüzyılda Adana'da hırsızlık, gasp, adam öldürme vb. suçların yanında, kapısız levendâtın, yörük cemaatlerinin eşkıyalıkları ve hatta eyalette görevli bazı devlet adamlarının kanuna aykırı davrandıkları görülebiliyordu. Bu suçluların yakalanarak mahkemeye çıkarılması ve suçu sabit olduğunda gereğinin yapılması beylerbeyinin görevleri arasındaydı.¹¹⁹

Adana Eyaleti'ne vali olarak tayin edilen paşalardan bazıları eyalet merkezi olan Adana'ya gelerek bu görevi bizzat yürütmüşlerdir. Padişah tarafından tayin edilen valilerin tayin beratlarında memleket idaresini ele almaları, vilayet halkı ve sakinlerini koruyup gözetmeleri, halka zulüm ve tecavüzden sakınmaları ve fermanlarda belirtilen diğer hizmetleri yerine getirmeleri istenmekteydi.¹²⁰ Vali olarak tayin edilen kişilerin önceki görev yeri veya buldukları yer, Adana Eyaleti'nden uzak olup gelmeleri zaman alacaksa ya da sefer vb. çeşitli sebeplerle görev yerlerine bizzat gidemiyorsa, bu kişiler görev yerlerine gelinceye kadar yerlerine “mütesellim” denilen bir vekil tayin ediyorlardı.¹²¹ Bunlar sancağın hem mali hem de idari işlerini yürütürler; karşılık olarak da gelirin bir kısmını kendilerine alırlardı.

Mütesellimlik, Osmanlı Devleti'nde XVI. yüzyılın sonlarında ortaya çıkmış, Tanzimat Dönemine kadar varlığını devam ettirmiş bir kurumdur. Mütesellimler, XVI. yüzyılda beylerbeyi/vali, sancakbeyi gibi görevliler yerlerine ulaşınca kadar onlara vekillik ederlerdi. Dolayısıyla görev zamanları vekilliğini yaptıkları valinin geliş süreleri kadardı ve genellikle bu süre çok uzun olmazdı. XVII. yüzyıldan itibaren ise bu görevi, kısa bir zaman için değil daha uzun bir süreyle ifa etmeye başlamışlardır.¹²² XVIII. yüzyılda ise mütesellimler uzun süreli daimi görevli görüntüsünde olmakla birlikte geçici vekil olan mütesellimler de görülmektedir. Örneğin Adana Eyaleti

¹¹⁷ AŞS, 6/25-26. Diğer bir örnek için bkz. Yörük, *Adana Kazâsı*, s. 60.

¹¹⁸ Yücel, “Desantralizasyon”, s. 666.

¹¹⁹ Yörük, *Adana Kazâsı*, s. 61.

¹²⁰ AŞS, 30/138.

¹²¹ Özkaya, Yücel, “XVIII. Yüzyılda Mütesellimlik Müessesesi”, *DTCFD*, c. XXVIII, sy. 3-4 (1970), s. 369; Yörük, *Adana Kazâsı*, s. 63.

¹²² Yaman, “Mütesellimlik Meselesine Dair”, s. 79.

uhdesine verilen Yusuf Paşa, görev yerine ulaşınca kadar halen mütesellim olan Mehmed Ağa'nın mütesellimliğe devam etmesini bildirmektedir.¹²³ Bununla birlikte XVIII. yüzyılda genellikle Adana'ya tayin edilen valilerin tayin fermanlarında eski görevlerine devam edecekleri, bundan dolayı da eyaletin idaresine mütesellim atanmasının gerekliliği zikredilmektedir. Örneğin bir fermanla Hotin Kalesinde muhafızlık görevinde bulunan Ferhad Paşa'nın Adana valisi olarak atandığından, ancak mezkur memuriyeti sebebiyle görev yerine gelemeyeceğinden ve memleketi idare edecek bir mütesellim nasbının gerekliliğinden bahsedilmiştir. Bunun üzerine halen mütesellimlik görevini ifa eden Mehmed Ağa'nın tekrar mütesellim olarak tayin edilmesine dair irade sadır olmuştur.¹²⁴ Yine Koşan Muhafızı Vezir Mahmud Paşa'ya muhafaza hizmetinin devam etmesi şartıyla Adana Eyaleti tevcih buyurulmuş, bunun üzerine Çopurzâde Mehmed mütesellim olarak tayin edilmiştir.¹²⁵

Mütesellimler beylerbeyinin padişaha arzı ve padişahın da bunu onaylaması ile göreve tayin edilirdi. Bu durum ayrıca beylerbeyi buyrulduğu ile kadıya bildirilirdi. Mütesellim olarak tayin edilen kişinin tayin buyrulduğunun sicile kaydedilmesiyle de atama işlemi tamamlanmış olurdu.¹²⁶ Örneğin Sadrazam İbrahim Paşa'nın Adana Eyaleti'nde bulunan kadılara ve âyân-ı vilayete gönderdiği mektupta, ferman gereğince Adana valiliğinin Ömer Paşa'ya ihsan olunduğu bildirilmiş ve Adana'ya varıncaya kadar, eyaletin mütesellim olarak tayin olunan Ömer Ağa'nın idaresine verilmesi istenmiştir.¹²⁷ Ömer Paşa ise Adana Kadısı ve diğer görevlilere gönderdiği buyruldunda Ömer Ağa'nın mütesellim tayin olunduğunu ve kendisine gerekli yardımın yapılmasını emretmiştir.¹²⁸

Yapılan bazı çalışmalarda Adana Eyaleti'nde valilik yapan kişilerin isimleri tespit edilmiştir. Bir çalışmada 1699-1755 yılları arasında Adana valiliği yapmış 71 kişi

¹²³ AŞS, 62/36-38.

¹²⁴ AŞS, 62/17.

¹²⁵ AŞS, 65/38. İlgili fermanla "... mu'tâd üzere mütesellim nasb olunmak fermanım olmağın ..." denilmektedir.

¹²⁶ Yörük, *Adana Kazâsı*, s. 64.

¹²⁷ AŞS, 30/137.

¹²⁸ AŞS, 30/138.

tespit edilmiştir.¹²⁹ Yapılan çalışmalara ilaveten XVIII. yüzyılda Adana'da valilik yapmış devlet ricali tablo halinde aşağıda gösterilmiştir:

Tablo 2

XVIII. Yüzyıl Adana Beylerbeyleri/Valileri

Sıra	Beylerbeyler/Valiler	Tarih	
		Hicri	Miladi
1	Kürt Bayramoğlu Mehmed Paşa ¹³⁰	1110-1112	1699-1701
2	Hacı Mustafa Paşa ¹³¹	1112-1113	1701-1702
3	Seyyid Ahmed Paşa ¹³²	1113-1114	1702
4	Yusuf Ağa/Paşa ¹³³	1114	1702-1703
5	Seyyid Mehmed Paşa ¹³⁴	1114	1702
6	Yusuf Paşa ¹³⁵	1115	1703
7	Sarı Mustafa Paşa ¹³⁶	1115	1704
8	Can Arslan Paşaoğlu Hüseyin Paşa Hüseyin Paşa ¹³⁷	1116	1704
9	Yeğen Mehmed Paşa ¹³⁸	1116	1704-1705
10	Ebubekir Paşa ¹³⁹	1117	1705-1706
11	Hacı Mustafa Paşa ¹⁴⁰	1118	1706-1707
12	Abdulgafur Paşa ¹⁴¹	1119	1707-1708
13	Ali Paşa ¹⁴²	1120-1122	1709-1710

¹²⁹ Tablo halinde görmek için bkz. Yörük, *Adana Kazâsı*, s. 328-333. Başka bir çalışmada 1691-1750 yılları arasında valilik yapmış kişilerin sayısı 75 olarak gösterilmiştir (Tatar, *Çukurova'da Aşiretlerin Eşkıyalık Olayları*, s. 27-30).

¹³⁰ AŞS, 101/9, 75, 136; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekâyiât* [Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)], (Haz. Abdülkadir Özcan), TTK, Ankara 1995, s. 730; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, IV, 1062; Kılıç, *Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı*, s. 149-150.

¹³¹ AŞS, 101/87, 200; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekâyiât*, s. 722; Kılıç, *Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı*, s. 150.

¹³² AŞS, 101/224; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekâyiât*, s. 722; Kılıç, *Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı*, s. 150.

¹³³ AŞS, 101/262; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekâyiât*, s. 748; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, V, 1695; Kılıç, *Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı*, s. 150.

¹³⁴ AŞS, 101/280-281.

¹³⁵ AŞS, 19/73; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekâyiât*, s. 777.

¹³⁶ Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekâyiât*, s. 730.

¹³⁷ AŞS, 105/117; Kılıç, *Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı*, s. 150.

¹³⁸ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, IV, 1078.

¹³⁹ AŞS, 30/45; Kılıç, *Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı*, s. 150.

¹⁴⁰ Kılıç, *Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı*, s. 150.

¹⁴¹ AŞS, 20/42; 104/109; Kılıç, *Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı*, s. 150.

¹⁴² AŞS, 19/59; 24/14, 18; 41/32.

14	Şehsuvaroğlu Seyyid Mehmed Paşa ¹⁴³	1122	1710
15	Çufutoğlu Mehmed Paşa ¹⁴⁴	1122	1710
16	İslam Paşa ¹⁴⁵	1122-1123	1710-1711
17	Kürt Bayramoğlu Mehmed Paşa ¹⁴⁶	1123	1711
18	İbrahim Paşa ¹⁴⁷	1123-1124	1711-1712
19	Seyyid Ahmed Paşa ¹⁴⁸	1124-1125	1712-1713
20	Kara (Hacı) Mehmed Paşa ¹⁴⁹	1126	1714
21	Hacı Ahmed Paşa ¹⁵⁰	1127	1715
22	Ali Paşa ¹⁵¹	1127	1715
23	Can Arslan Paşaoğlu Hüseyin Paşa ¹⁵²	1128	1716
24	Kurd Mehmed Paşa ¹⁵³	1128	1716
25	İbşir Hüseyin Paşa ¹⁵⁴	1128-1129	1716-1717
26	Koca Cafer Paşaoğlu Mehmed Bey-zâde Ahmed Paşa ¹⁵⁵	1129	1717
27	Abdurrahman Paşa ¹⁵⁶	1129-1130	1717-1718
28	Kara Mustafa Paşa ¹⁵⁷	1130	1718
29	Şehsuvaroğlu Seyyid Mehmed Paşa ¹⁵⁸	1130	1718
30	Osman Paşa ¹⁵⁹	1131-1132	1719-1720
31	Ahmed Paşa ¹⁶⁰	1132	1720
32	Rişvan-zâde Seyyid Mehmed Paşa ¹⁶¹	1132-1134	1720-1722
33	Hâmis-zâde Ebubekir Paşa ¹⁶²	1135	1723

¹⁴³ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, IV, 1074.

¹⁴⁴ AŞS, 41/83.

¹⁴⁵ AŞS, 19/11-14; 41/84.

¹⁴⁶ AŞS, 19/1, 5, 6, 39; 38/135; 39/46; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, IV, 1062; Kılıç, *Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı*, s. 151.

¹⁴⁷ AŞS, 19/37, 57, 125; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, III, 810-811.

¹⁴⁸ AŞS, 19/138, 143, 168; 22/19; 39/40; 42/7; Kılıç, *Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı*, s. 151.

¹⁴⁹ AŞS, 22/23; 42/79, 109; 102/2-3; 128/104; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, IV, 1058.

¹⁵⁰ AŞS, 21/117; 42/84; 129/120; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, I, 221.

¹⁵¹ AŞS, 39/108.

¹⁵² Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, III, 719.

¹⁵³ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, III, 895.

¹⁵⁴ AŞS, 21/10, 15, 62.

¹⁵⁵ Başar, Fahameddin, *Osmanlı Eyalet Tercihati (1717-1730)*, TTK, Ankara 1997, s. 291.

¹⁵⁶ AŞS, 18/128; 21/27, 123, 146.

¹⁵⁷ AŞS, 18/93; Kılıç, *Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı*, s. 151.

¹⁵⁸ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, IV, 1074.

¹⁵⁹ AŞS, 18/2, 25, 49, 108, 178.

¹⁶⁰ AŞS, 18/54, 211.

¹⁶¹ AŞS, 18/224; 22/71; 103/99; Başar, *Osmanlı Eyalet Tercihati*, s. 89.

¹⁶² AŞS, 13/139; Başar, *Osmanlı Eyalet Tercihati*, s. 89, 294.

34	Hekim-zâde Ali Paşa ¹⁶³	1135-1136	1723-1724
35	Boğazlıyanlıoğlu Mehmed Paşa ¹⁶⁴	1137	1724-1725
36	Osman Paşa ¹⁶⁵	1138	1726
37	Ahmed Paşa-zâde Ömer Paşa ¹⁶⁶	1138	1726
38	Mehmed Paşa ¹⁶⁷	1139	1727
39	İbrahim Paşa ¹⁶⁸	1139	1727
40	Rişvan-zâde Seyyid Mehmed Paşa ¹⁶⁹	1140	1727
41	Ömer Paşa ¹⁷⁰	1140	1727-1728
42	Seyyid Mehmed Paşa ¹⁷¹	1141	1728-1729
43	Hasan Paşa ¹⁷²	1141	1729
44	Ahmed Paşa ¹⁷³	1142	1729-1730
45	Şahin Mehmed Paşa ¹⁷⁴	1142-1143	1730-1731
46	Abdullah Paşa ¹⁷⁵	1143	1731
47	İbrahim Paşa ¹⁷⁶	1144	1731
48	Pulad Hacı Ahmed Paşa ¹⁷⁷	1144-1146	1732-1733
49	Yakub Paşa ¹⁷⁸	1146	1733-1734
50	Şahin Mehmed Paşa ¹⁷⁹	1147-1148	1735
51	Hacı Ali Paşa ¹⁸⁰	1148-1151	1735-1739
52	Hüseyin Paşa ¹⁸¹	1151	1739
53	Abdurrahman Paşa ¹⁸²	1151	1739

¹⁶³ AŞS, 13/144; 30/63, 73; 125/70; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, I, 242; Başar, *Osmanlı Eyalet Tevcihati*, s. 89.

¹⁶⁴ AŞS, 20/8; 30/78-79; Başar, *Osmanlı Eyalet Tevcihati*, s. 89.

¹⁶⁵ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, IV, 1300; Başar, *Osmanlı Eyalet Tevcihati*, s. 89.

¹⁶⁶ AŞS, 20/22; 30/137-138, 163; Başar, *Osmanlı Eyalet Tevcihati*, s. 89.

¹⁶⁷ AŞS, 30/164-165, 175; Başar, *Osmanlı Eyalet Tevcihati*, s. 89.

¹⁶⁸ AŞS, 30/206-207; Başar, *Osmanlı Eyalet Tevcihati*, s. 77, 90.

¹⁶⁹ Başar, *Osmanlı Eyalet Tevcihati*, s. 90.

¹⁷⁰ AŞS, 126/47, 149; Başar, *Osmanlı Eyalet Tevcihati*, s. 90.

¹⁷¹ AŞS, 12/128, 134; 126/113

¹⁷² Başar, *Osmanlı Eyalet Tevcihati*, s. 90.

¹⁷³ AŞS, 12/40, 150, 152.

¹⁷⁴ AŞS, 12/154, 162; 14/3; 129/17, 51, 63.

¹⁷⁵ AŞS, 14/39; 129/63, 65.

¹⁷⁶ AŞS, 14/86.

¹⁷⁷ AŞS, 14/136; 128/18; 129/95, 161.

¹⁷⁸ AŞS, 38/5, 9, 22; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, V, 1680.

¹⁷⁹ AŞS, 38/64; 129/89; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, V, 1561.

¹⁸⁰ AŞS, 15/43; 130/36; 131/94, 113; Kılıç, *Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı*, s. 151.

¹⁸¹ AŞS, 23/25.

¹⁸² AŞS, 15/45.

54	Numan Paşa ¹⁸³	1152	1739
55	Yakub Paşa ¹⁸⁴	1153	1740
56	Hacı Osman Paşa ¹⁸⁵	1153	1740
57	el-Hâc Ahmed Paşa ¹⁸⁶	1154	1741
58	Hekim-zâde Ali Paşa ¹⁸⁷	1154	1741
59	Rişvan-zâde Seyyid Süleyman Paşa ¹⁸⁸	1155	1742
60	Hüseyin Paşa ¹⁸⁹	1155-1157	1742-1744
61	Murtaza Paşa ¹⁹⁰	1158-1159	1745-1146
62	Seyyid Mehmed Paşa ¹⁹¹	1159	1746
63	Abdullah Paşa ¹⁹²	1160	1747
64	Muhsin-zâde Mehmed Paşa ¹⁹³	1160	1747
65	Süleyman Paşa ¹⁹⁴	1161	1748
66	Mustafa Paşa ¹⁹⁵	1161	1748
67	Abdülcilil-zâde Hüseyin Paşa ¹⁹⁶	1161-1162	1748-1749
68	Sarı Abdurrahman Paşa ¹⁹⁷	1162-1163	1749-1750
69	el-Hâc Ahmed Paşa ¹⁹⁸	1163-1165	1750-1752
70	Çelik Mehmed Paşa ¹⁹⁹	1166	1753
71	Ali Paşa ²⁰⁰	1166	1753
72	Mustafa Paşa ²⁰¹	1166-1167	1753-1754
73	İsmail Paşa ²⁰²	1168	1754
74	Şehsuvar-zâde Seyyid Mustafa Paşa ²⁰³	1168	1754

¹⁸³ AŞS, 134/44, 83, 126. Kılıç, *Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimati*, s. 151.

¹⁸⁴ AŞS, 30/234; 134/50.

¹⁸⁵ AŞS, 44/124-125; 125/117; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, IV, 1308.

¹⁸⁶ AŞS, 23/78-81.

¹⁸⁷ AŞS, 136/18.

¹⁸⁸ AŞS, 23/15, 58.

¹⁸⁹ AŞS, 17/46, 185, 217; 23/60; 24/73, 93.

¹⁹⁰ AŞS, 4/142, 158, 164, 178.

¹⁹¹ AŞS, 25/15.

¹⁹² AŞS, 26/34.

¹⁹³ AŞS, 26/50-51; 27/6; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, IV, 1064.

¹⁹⁴ AŞS, 28/5; 35/49.

¹⁹⁵ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, IV, 1207.

¹⁹⁶ AŞS, 28/18, 24, 55.

¹⁹⁷ AŞS, 28/65, 92-93; 48/103; 136/89.

¹⁹⁸ AŞS, 16/12; 35/81; 53/27, 30.

¹⁹⁹ AŞS, 132/62, 84-85

²⁰⁰ AŞS, 132/96

²⁰¹ AŞS, 57/212; 132/11, 72, 78

²⁰² AŞS, 133/3

²⁰³ AŞS, 133/89.

75	Mehmed Paşa ²⁰⁴	1169	1755
76	Abdülcilil-zâde Hüseyin Paşa ²⁰⁵	1171	1757
77	Rişvan-zâde Süleyman Paşa ²⁰⁶	1171	1757
78	Ahmed Paşa ²⁰⁷	1171-1172	1757-1758
79	Said Mehmed Paşa ²⁰⁸	1172	1758
80	Ahmed Paşa ²⁰⁹	1174-1176	1760-1762
81	Çelik Mehmed Paşa ²¹⁰	1176	1762
82	Salih (Mehmed) Paşa ²¹¹	1176-1177	1762-1763
83	el-Hac Ali Paşa ²¹²	1177-1178	1763-1764
84	Mehmed Paşa (sabık Rakka valisi) ²¹³	1178	1764
85	Abdi Paşa ²¹⁴	1179	1765
86	Mehmed Paşa ²¹⁵	1180	1766
87	Ali Paşa ²¹⁶	1181	1767
88	Ahmed Paşa ²¹⁷	1183	1769
89	Hüseyin Paşa sabık Musul valisi ²¹⁸	1183	1769
90	Karşlı-zâde Hasan ²¹⁹	1184	1770
91	Mehmed Paşa ²²⁰	1185	1771
92	Feyzullah Paşa ²²¹	1186	1772
93	Süleyman Paşa ²²²	1188-1189	1774-1775
94	Halil Paşa ²²³	1190	1776
95	Abdi Paşa ²²⁴	1191	1777

²⁰⁴ AŞS, 136/69

²⁰⁵ AŞS, 32/7

²⁰⁶ AŞS, 32/17, 19, 21, 23

²⁰⁷ AŞS, 32/49, 33/1, 7, 8

²⁰⁸ AŞS, 33/13, 31

²⁰⁹ AŞS, 1/16, 132, 141; 34/10, 20; 36/93; 52/hüküm 58-59

²¹⁰ AŞS, 52/hüküm 64, 246-247

²¹¹ AŞS, 52/hüküm 82, 90, 106

²¹² AŞS, 36/12, 16, 28

²¹³ AŞS, 36/43; AŞS, 57/146, 170-171

²¹⁴ AŞS, 40/1, 10, 12, 102, 115, 138, 139

²¹⁵ AŞS, 40/2, 28; 50/hüküm 13, 304

²¹⁶ AŞS, 50/hüküm 122, 123, 147

²¹⁷ AŞS, 49/8, 22, 35

²¹⁸ MD 168/hüküm 410.

²¹⁹ MD 168/hüküm 510, 844, 1037.

²²⁰ AŞS, 47/5, 40

²²¹ AŞS, 47/89

²²² AŞS, 52/hüküm 141, 144

²²³ AŞS, 46/45

²²⁴ AŞS, 46/112, 153, 155

96	Ali Paşa ²²⁵	1191-1194	1777-1780
97	Osman Paşa ²²⁶	1194	1780
98	Abdurrahman Paşa ²²⁷	1195	1781
99	Çerkes Hasan Paşa ²²⁸	1197-1198	1783-1784
100	Ömer Paşa ²²⁹	1201	1786
101	Mahmud Paşa ²³⁰	1201-1202	1786-1787
102	el-Hac Hüseyin Paşa ²³¹	1203	1788
103	Mustafa Paşa ²³²	1203	1788
104	Ali Paşa-zâde Battal Ataullah Paşa ²³³	1203	1788
105	el-Hac İbrahim Paşa ²³⁴	1206-1207	1791-1792
106	Ferhad Paşa ²³⁵	1207-1208	1792-1793
107	Yusuf Paşa ²³⁶	1209-1210	1794-1795
108	Mehmed Paşa ²³⁷	1210-1211	1795-1796
109	Yusuf Paşa ²³⁸	1213	1798
110	Mehmed Paşa ²³⁹	1213	1798
111	Hüseyin Paşa ²⁴⁰	1213-1214	1798-1799
112	Mehmed Paşa ²⁴¹	1215	1800
113	Ahmed Paşa ²⁴²	1218	1803

²²⁵ AŞS, 46/3, 25, 86; 43/6; MD 177/72 hüküm 259

²²⁶ AŞS, 43/3

²²⁷ AŞS, 43/74-75

²²⁸ AŞS, 45/6, 44

²²⁹ AŞS, 65/18, 20; MD, 178/340 hüküm 1054

²³⁰ AŞS, 65/38, 43

²³¹ MD 190/127 hüküm 268

²³² MD 190/144 hüküm 301, 364, 368

²³³ AŞS, 6/36, 49-50; MD 190/194 hüküm 409

²³⁴ AŞS, 63/49; MD 186/171 hüküm 403, 254 hüküm 522

²³⁵ AŞS, 62/17; MD 199/203 hüküm 605

²³⁶ AŞS, 56/4, 6; 62/36-38; 66/62

²³⁷ AŞS 55/78a; 56/20

²³⁸ AŞS, 55/23a

²³⁹ AŞS, 55/29b

²⁴⁰ AŞS, 55/52b, 63a

²⁴¹ AŞS 57/10

²⁴² MD 219/48 hüküm 179

1.2. Sosyal Hayat

1.2.1. Mahalleler

Osmanlı şehrinde mahalle, “birbirini tanıyan, bir ölçüde birbirlerinin davranışlarından sorumlu, sosyal dayanışma içinde olan kişilerin oluşturmuş olduğu insan topluluğunun yaşadığı yerdir”. Bir sicil kaydındaki tanımıyla²⁴³ “aynı mescidde ibadet eden cemaatin aileleriyle birlikte yerleştikleri şehir kesimi”dir.²⁴⁴ Mahalleler genellikle dini kurumlar ya da pazar yerlerinin çevresinde kurulmuştur. Mahallenin sakinleri dini inanç, ekonomik meşgale ve komşuluk ilişkileriyle birbirine bağlanmış, mahallenin sorunları karşısında ortaklaşa hareket etmişlerdir. Dolayısıyla ibadet yeri ya da pazar yeri gibi ortak kullanım alanları topluluğun merkezini oluşturur, gerektiği zaman mahalle sakinlerinin ortak çabalarıyla genişletilebilirdi. Her mahalle kendi çeşmelerine, okullarına, cami ya da kiliselerine sahipti.²⁴⁵

Adana, Ramazanoğulları tarafından fethedildiği zaman Tebebağ, Kayalıbağ ve Kuruköprü semtlerinden oluşan küçük bir yerleşim yeri idi. Şehrin inkişafı Türk hâkimiyeti döneminde özellikle Osmanlı devrinde olmuştur.²⁴⁶ Adana, Osmanlı hâkimiyetine geçtikten sonra kilisesi camiye dönüştürülmüştür. Bu mescide ilk yıllarda Cuma namazı burada kılındığı için Cuma Mescid adı verilmiş ve bu mescidin bulunduğu mahalle Cuma Mescid Mahallesi olarak anılmaya başlanmıştır. Günümüzde Yağ Camii olarak anılan bu mescid 1530’lu yıllardan itibaren külliye haline getirilmiş ve mahalle Cami-i Atîk Mahallesi olarak anılır olmuştur.²⁴⁷

Osmanlı hâkimiyeti ile şehrin nüfusunun artması sebebiyle yeni mahalleler oluşturulmuş ve bu mahallelerde hemen birer mescid veya cami yapılmış ve çoğu kez

²⁴³ AŞS, 4/8.

²⁴⁴ Ergenç, Özer, “Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”, *Osmanlı Araştırmaları*, Enderun Kitabevi, c. IV sy. 4, İstanbul 1984, s. 69; Ergenç, “Osmanlı Şehirlerinde Esnaf Örgütlerinin Fizik Yapıya Etkileri”, *Türkiye’nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)*, (ed. Osman Okyar-Halil İnalçık), Meteksan Lmt. Şrt., Ankara 1980, s. 103-104, Faroqhi, Suraiya, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, (Çev. Elif Kılıç), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1997, s. 165-166.

²⁴⁵ Shaw, Stanford J. - Shaw, Ezel Kural, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye’nin Doğuşu* (Trc. Mehmet Harmancı), E Yayınları, İstanbul 1982 s. 228-229; Elisseef, Nikita, “Fiziki Plan” *İslâm Şehri* (Haz. R. B. Serjeant, Çev. Elif Topçugil), İz Yayıncılık, İstanbul 1997, s. 120, 126; Alkan, *Adana Sancağı Vakıflarının Analizi*, s. 267.

²⁴⁶ Altay, M. Hâdi, *Adım-Adım Çukurova*, Kemal Matbaası, Adana 1965, s. 12.

²⁴⁷ Kurt, *Adana Tarihi*, s. 48; Alkan, *Adana Sancağı Vakıflarının Analizi*, s. 271.

mahalle de bu mabedin adıyla anılmıştır. 1525 yılında yapılan tahrirî göre Adana'nın 16'sı Türk, 1'i Ermeni olmak üzere 17 mahallesi bulunuyordu.²⁴⁸ Bunlar: Ağcamescid, Bâb-ı Tarsus, Cuma Mescid, Cami-i Cedîd-i Halil Bey, Çukurmescid, Debbâğân, Hacıfakihoğlu, Hacıhamid, Veled-i Kantar, Karasoku, Kassarân, Mescid-i Saçlu Ahmed, Sugediği, İsa Hacıoğlu, Kadimescidi, Zaviye-i Yaraşdede ve Ermeniyan mahalleleridir. 1525-1530 yılları arasında Ramazanoğulları Çarşısı'nın güneyinde Baytemur Mescidi Mahallesi eklenerek toplam mahalle sayısı 18'e yükselmiştir.²⁴⁹ 1530 ile 1547 yılları arasında Burnukara Mescidi, Mescid-i Sadât, Neccar Köyü, Emirlü, Yortan, Mescid-i Ramazan Ağa ve Depebağ mahalleleri şehre katılarak toplam mahalle sayısı 25'e yükselmiştir. 1571 yılına kadar Mescid-i Cedîd-i Halil veledi Sarıyakup, Mescid-i Derviş Ali, Mescid-i Hacı İbrahim adlarıyla 3 mahalle daha eklenerek mahalle sayısı 28'e çıkmıştır.²⁵⁰

Adana şehri büyümesini XVII. yüzyıl boyunca da büyümeye devam etmiş ve 1700 yılına gelindiğinde mahalle sayısı 37'ye ulaşmıştır.²⁵¹ Bu dönemde Şeyh Muslihiddin Mahallesi, Eskiçarşı, Sofubağçesi, Mestanzâde, Ağamehmed, Mermerli, Hamamkurbu, Taşçıkan, Paşanebi, Gurbetân, Şeyhmustafa ve Bağçeciyân mahalleleri ortaya çıkmıştır. XVIII. yüzyılın ortalarına kadar şehrin genişlemesine bağlı olarak mahalle sayısı artmaya devam etmiştir. Çınarlı, Yarbaşı, Kansafzâde, Tekyekurbu, Kuruköprü, Hanedan, Hocavezir, Sucuzâde, Derviş Paşazâde, Şabaniye ve Bakırsındı mahalleleri bu dönemde ortaya çıkan mahallelerdir. 1751 yılında Adana'da mahalle sayısının 47 olduğu,²⁵² 1779 yılında bu sayının 54'e çıktığı görülmektedir.²⁵³ 1793 yılına ait bir tevzî ve salyâne kaydında ise Adana'daki mahalle sayısı 49'dur.²⁵⁴ Bu değişikliğin sebebi bazı mahallelerin birleştirilmek suretiyle bir araya getirilmesi ya da

²⁴⁸ Sümer, "Çukurova Tarihine Dâir Araştırmalar", s. 20; Kurt, *Adana Tarihi*, s. 48; Alkan, *Adana Sancağı Vakıflarının Analizi*, s. 270.

²⁴⁹ Yörük, *Adana Kazâsı*, s. 124-125.

²⁵⁰ Yörük, *Adana Kazâsı*, s. 126.

²⁵¹ AŞS, 101/28; Yörük, *Adana Kazâsı*, s. 127.

²⁵² Yörük, *Adana Kazâsı*, s. 129. Kurt, 1753 yılında Adana'da mahalle sayısının 45 olduğunu söylemektedir (bkz. Kurt, *Adana Tarihi*, s. 51).

²⁵³ Bir çalışmada Adana'da 1779 yılında 54 mahalle olduğu tespit edilmiştir. Bkz. Taş, "Adana Şehri", s. 385-386.

²⁵⁴ Bkz. Tablo 2.

aksi olabileceği gibi yapılan çalışmalarda ismi değişen mahallelerin iki isimle ayrı ayrı kaydedilmesi de olabilir.²⁵⁵

XVII. ve XVIII. yüzyıllara ait sicil defterleri incelendiğinde Adana'nın mahalle yapısında bazı değişikliklerin olduğu görülmektedir. 1525 yılından sonra ortaya çıkan bazı mahallelerin XVI. Yüzyıldan sonra bir daha isimlerine rastlanmaması dikkat çekmektedir. Söz konusu mahallelerin isim değiştirerek, başka bir mahalleye katılarak ya da birkaç mahallenin birleştirilmesiyle yeni bir mahalle oluşturularak varlığını devam ettirdiği düşünülmektedir. Zira mahalle ismi değişmiş olsa da mahalleye ilk ismini veren mescit ve cami gibi önemli yapıların sonraki yıllarda isimlerinin değişmediği görülmektedir. Örneğin Kadı Mescidi Mahallesi, Durmuşfakih Mahallesi olarak; Burnukara Mescidi Mahallesi, Hankurbu Mahallesi olarak; İsa Hacıoğlu Mahallesi, Serracan Mahallesi olarak isim değiştirmiştir. Sadat Mahallesi ve Depebağ Mahallesi ise birleştirilerek Kasab Bekir Mahallesi adını almıştır. Bazı mahallelerin ise isimleri kısaltılarak ya da küçük değişiklikler yapıldığı da olmuştur. Örneğin Cami-i Cedid-i Halil Bey, Cami-i Cedid'e; Hacı Fakihoglu, Hacıfakih'e; Neccar Köyü Mahallesi, Neccarân'a dönüşmüştür.²⁵⁶

Tablo 3

*Adana'nın Mahalleleri*²⁵⁷

1166-1752 ²⁵⁸	1208-1793 ²⁵⁹	1166-1752	1208-1793
1 Ağa Mehmed	1 Ağa Mehmed		25 Hızır İlyas
2 Ağcamescid	2 Ağcamescid	23 Hoca Vezir	26 Hoca Vezir
3 Ali Dede	3 Ali Dede	24 Kansaf-zâde	27 Hurmalı
4 Bâb-ı Tarsus	4 Bâb-ı Tarsus	25 Kantarân	28 Kantarân
5 Bağçeciyan	5 Bakırsındı	26 Karasoku	29 Karasoku
6 Baytemur	6 Baytemur	27 Kasab Bekir	30 Kasab Bekir
	7 Bucak	28 Kayalıbağ	31 Kayalıbağ
7 Câmî-i Cedîd	8 Câmî-i Cedîd	29 Kuru Köprü	32 Kuru Köprü

²⁵⁵ Örneğin Yörük, Câmî-i Atık Mahallesinin isminin Eski Hamam olarak değiştirildiğini söylerken (Yörük, *Adana Kazâsı*, s. 129) Taş, 1779 yılına ait yapmış olduğu Adana mahalleleri tablosunda her ikisini ayrı mahalle olarak zikretmektedir (Taş, "Adana Şehri", s. 386).

²⁵⁶ Yörük, *Adana Kazâsı*, s. 127.

²⁵⁷ XVIII. yüzyılın ilk yarısına kadar Adana mahallelerindeki değişimi gösteren bir tablo için bkz. Yörük, *Adana Kazâsı*, s. 130.

²⁵⁸ AŞS, 132/44-45.

²⁵⁹ AŞS, 62/30.

8	Çınarlı	9	Çınarlı	30	Mermerli	33	Mermerli	
			10	Çırak	31	Mestan-zâde	34	Mestan-zâde
9	Çukur Mescid	11	Çukur Mescid	32	Neccârân	35	Neccârân	
10	Debbâğân	12	Debbâğân	33	Paşanebi	36	Paşanebi	
11	Derviş Paşa-zâde			34	Saclı Hamid	37	Saclı Hamid	
12	Durmuş Fakih	13	Durmuş Fakih	35	Sarı Yakub	38	Sarıyakub	
13	Emirler	14	Emirler	36	Serrâcân	39	Serrâcân	
14	Eski Çarşı	15	Eski Çarşı			40	Sisli	
15	Eski Hamam	16	Eski Hamam	37	Sucu-zâde ²⁶⁰	41	Sucu-zâde	
16	Hacı Fakih	17	Hacı Fakih	38	Sûfibağçe	42	Sûfibağçe	
17	Hacı Hamid	18	Hacı Hamid	39	Sugediği	43	Sugediği	
					Şeyh Mustafa ve			
18	Hamam Kurbu	19	Hamam Kurbu	40	Gurbetân	44	Şeyh Mustafa	
		20	Hammâl			45	Şeyh-zâde	
19	Han Kurbu	21	Han Kurbu	41	Taşçıkan	46	Taşçıkan	
20	Hanedan	22	Hanedân	42	Tekye Kurbu	47	Tekye Kurbu	
21	Harabbağçe	23	Harabbağçe	43	Yarbaşı			
22	Helhal	24	Helhal	44	Yortan	48	Yortan	
				45	Zimmiyân	49	Zimmiyan Tekye	

Tablodan anlaşıldığı üzere şehrin genişlemesine bağlı olarak mahalle sayısı artmış ve değişmeye devam etmiştir. Nitekim 1166/1752 yılında Adana'da 45 mahalle var iken 1208/1793 yılına geldiğinde mahalle sayısının 49 olduğu görülmektedir. Tarihi süreç içerisinde şehirdeki nüfus artışının yeni mahallelerin ortaya çıkmasına neden olduğu anlaşılmaktadır. Bu duruma ilaveten mevcut mahalleler diğer mahallelere mülhak hale getirilerek ya da mülhak mahalleler bağlı olduğu mahallelerden ayrılarak müstakil mahalle haline dönüştürülerek şehrin gelişmesi ve genişlemesinin devam ettiği görülmektedir. Nitekim 1166/1752 ve 1208/1793 yıllarına ait şehrin mahallelerini gösteren bu tabloda görüldüğü üzere Gurbetân Mahallesi²⁶¹, Şeyh Mustafa Mahallesi ile birlikte yazılırken, daha sonra sadece Şeyh Mustafa Mahallesi olarak kaydedilmiştir. Yine Zimmiyân Mahallesi mülhak olarak zikredilen Çırak Mahallesi²⁶² daha sonra müstakil bir mahalle olarak ortaya çıkmıştır. Yine bu dönemde Bakırsındı, Bucak, Hammâl, Hızır İlyas, Hurmalı, Sisli, Şeyh-zâde mahallelerinin sonraki dönemde ortaya çıktığı görülmektedir. 1166/1752 tarihinde isimleri bulunan Derviş Paşa-zâde, Bağçeciyan, Kansaf-zâde ve Yarbaşı mahalleleri ise 1208/1793 yılına ait kayıta

²⁶⁰ Savcı-zâde şeklinde de okunabildiği için kimi çalışmalarda bu isimle kaydedilmiştir.

²⁶¹ Gurbetân Mahallesi bu tarihten önce de ayrı bir mahalle olarak kaydedilmiş, sonra ise Şeyh Mustafa Mahallesi ile birlikte yazılmıştır (Yörük, *Adana Kazâsı*, s. 129).

²⁶² AŞS, 132/45.

bulunmamaktadır. Ancak daha önce de belirtildiği gibi bu mahallelerin tamamen ortadan kalktığını düşünmek doğru değildir. Muhtemelen bu mahallelerin ismi değiştirilmiş ya da başka bir mahalleye mülhak kılınmışlardır. Bununla birlikte birkaç mahallenin birleştirilerek yeni bir isimle anılmaya başlanmış olması da muhtemeldir.

Mahalle isimleri incelendiğinde bu isimlerin verilmesinde önemli şahısların isimlerinin yanı sıra esnaf teşekkülü, dini mekân ya da söz konusu mekânın coğrafi özellikleri vb.nin etkili olduğu görülmektedir. Örneğin mahalleler kimi zaman –ya mescitlerin banisi veya hatırı sayılır kimse olmaları dolayısıyla- Şeyh Mustafa, Hocavezir, Mestanzâde, Paşanebi, Şeyhzâde gibi şahıs isimleriyle, kimi zaman da Debbagân, Kassarân ve Neccarân mahallelerinde olduğu gibi o mahalde yaşayan esnaf teşekkülünün adıyla anılmıştır. Bunun yanında Ağcamescid, Cuma Mescidi (Cami-i Atık), Cami-i Cedîd ve Zaviye-i Yaraşdede gibi cami, mescit, zaviye gibi dinî mekânların isimleriyle anılan mahalleler ile Yarbaşı/Yarbağçe, Çınarlı, Kayalıbağ, Harabbağçe gibi coğrafi mekânın özelliğine göre isimlendirilen mahalleler de bulunmaktadır.

1.2.2. Demografik Yapı

Kent tarihi araştırmalarında idari, sosyal ve ekonomik yapının ortaya konulabilmesi için şehirde yaşayan nüfusun bilinmesi önem taşımaktadır. Bunun yanında şehrin nüfusun ayrıntılı olarak tespiti birçok sorunun çözülmesine ve anlaşılmasına da kayda değer katkı sağlayacaktır. Ancak Adana şehrinin mahallelerinin adını ve sayısını kesin olmasa da tespit etmek mümkün olmakla birlikte, her bir mahalledeki nüfusu tespit etmek mümkün olmamaktadır. Yapılan çalışmalarda ya XIX. yüzyıl öncesi yapılan tahrirler ve XVII. yüzyılda yapıp XVIII. yüzyılda da ihtiyaca göre düzenlenen avârız hanesi kayıtları ya da mülk defterleri kullanılmaktadır. Bunların yanında nüfus bilgisinin yer aldığı seyahatnameler de bu çalışmalarda kullanılabilmekte ve bunlardaki verilerden yola çıkarak bazı tahminlerde bulunulmaktadır. Konunun detaylarına girilmesi bu çalışmanın sınırlarını aşacağı için bu başlık altında şimdiye kadar yapılan araştırmalardan elde edilen sonuçlar ve araştırmaya konu olan belgeler ışığında bazı değerlendirmeler yapılacaktır.

1525 yılında Adana'da 17 mahallede 598 vergi nüfusu bulunmaktadır. 1530 yılında mahalle sayısı 18'e çıkmasına rağmen nüfus 544'e düşmüş, 1536 yılına gelindiğinde ise hem mahalle sayısında hem vergi nüfusunda büyük bir artış

gözlenmiştir. Anılan tarihte vergi nüfusu 1070'e çıkmış ve 1530 yılına kıyasla artık %96,6 oranında olmuştur. 1572 yılında şehir vergi nüfusu ise 1023 olarak tespit edilmiştir. Bunun yanında Adana'da 1525'te 82, 1530'da 85, 1536'da 141, 1572 yılında ise 157 gayr-i müslim bulunmaktadır.²⁶³

Sureiyya Faroqhi, kendi tasnifine²⁶⁴ göre XVI. Yüzyılın ilk yarısında Adana'yı küçük şehirler arasında, ikinci yarısında ise orta büyüklükteki şehirler arasında saymakta ve 1572 Tahrir defteri verilerine dayanarak şehrin nüfusunun yaklaşık olarak 3000-4000 olduğunu tahmin etmektedir.²⁶⁵ Aynı tarihli mufassal defterinden hareketle yapılan bir çalışmada ise kentin nüfusunun 8555 olduğu aktarılmaktadır.²⁶⁶

XVII. yüzyılda şehrin demografik yapısı ile ilgili Evliya Çelebi'nin seyahatnâmesinde önemli bilgiler bulunmaktadır. Evliya Çelebi'ye göre şehir halkının çoğunluğu Türkmen olup Oğuz taifesindedir. Şehirde Arap, Tat, Fellah, Rum, Ermeni ve Yahudilerin de bulunduğunu söyleyen Evliya Çelebi, Adana'nın büyük bir şehir olduğunu belirtmektedir.²⁶⁷ 1692 tarihli bir cizye defteri üzerinden varılan sonuca göre ise Adana'nın 23 mahallesinde toplam 1357 cizye yükümlüsü olduğu ifade edilmektedir.²⁶⁸

XVIII. yüzyıla ait bir mülk defterinden hareketle yapılan bir tespite göre Adana'da 3810 mesken bulunmaktadır. Araştırmaya göre her ailenin ortalama iki çocuğa sahip olduğu düşünüldüğünde şehir nüfusunun 15240 olduğu varsayılmaktadır. Ancak meskenlerden bazılarının oda olması, meskenlerde oturan bazı kadınların dul olarak kaydedilmesi ve yine bazı kişilerin de bekâr olarak hayatlarını sürdürmesi gibi sebepler göz önünde bulundurularak nihayet 1750 yılı itibari ile Adana şehir nüfusunun

²⁶³ Kurt, *Adana Tarihi*, 59.

²⁶⁴ XVI. yüzyıl Osmanlı şehirlerini inceleyen Sureiyya Faroqhi'ye göre 1000-3000 arasında vergi yükümlüsü bulunan yerleşim birimleri orta büyüklükte sayılmaktadır. 400-1000 arasında vergi yükümlüsü bulunan yerleşim birimleri ise küçük şehirdir (bkz. Faroqhi, Suraiya, *Osmanlıda Kentler ve Kentliler*, (Çev.: Neyyir Kalaycıoğlu), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1993, s. 12).

²⁶⁵ Faroqhi, *Osmanlıda Kentler*, s. 15, 17.

²⁶⁶ Soysal, Mustafa, "Onaltıncı Yüzyılda Adana İlinin Mufassal Defterine Göre Sosyal ve Ekonomik Yapısı Üzerine Bir Araştırma", *Çukurova Üniversitesi SBE Dergisi*, c. 1, sy. 1, Adana 1987, s. 50.

²⁶⁷ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, IX, 194.

²⁶⁸ Yörük, *Adana Kazâsı*, s. 140.

15000 civarında olabileceği sonucuna varılmaktadır.²⁶⁹ Ancak nüfus ortalama olarak hesaplanırken genel kabul her ailenin 5 kişi olduğu düşünülerek hesaplanmasıdır. Adana'da 3810 mesken olduğu ve her ailenin de 5 kişiden teşekkül ettiği düşünüldüğünde Adana kazasının nüfusunun 19000 civarında olduğu söylenebilir.

Adana kadısına ve mütesellimine hitaben yazılan 1208/1793 tarihli bir emr-i âfide Adana'nın on iki bin evden müteşekkil büyük bir şehir olduğundan bahsedilmektedir. Burada Adana eyaleti şeklinde değil Adana şehri (medine-i Adana) şeklinde belirtilmesi dikkat çekicidir.²⁷⁰ Adana'nın on iki bin evden ibaret olduğunu belirten 1209/1794 tarihli başka bir emirde ise yine Adana'dan eyalet olarak değil kaza olarak bahsedilmektedir.²⁷¹ Bu iki belge dikkate alındığında Adana'nın nüfusunun XVIII. yüzyılın sonlarına doğru 60000 civarında olduğu görünmektedir. Ancak bu belgelerde de belirtildiği üzere söz konusu tarihlerde ortaya çıkan isyan, hastalık vb. sebeplerden ötürü büyük bir kesim Adana'dan göç etmiş ve nüfusun belgelerin birinde 300 eve, diğerinde ise 800 eve düştüğü belirtilmiştir. Esasen Adana'nın özellikle XVIII. yüzyılın sonlarına doğru mütesellimler tarafından zabtu rabt altına alınarak yönetilememesi sonucunda şehirde güven ortamı kalmamış ve insanların can ve mal güvenliği tehlike altına girmiştir. Nitekim 1203/1788 tarihli bir belgede de Adana'nın bir vezir tarafından idare edilmemesi nedeniyle olayların arttığından, bundan dolayı Adana'ya vali olarak vezir Ataullah Paşa'nın atandığından bahsedilmiştir.²⁷²

Yukarıda görüldüğü üzere isyan vb. sebeplerle Adana'dan göç edenler olduğu gibi, başka bölgelerde yaşanan olaylar sebebiyle Adana'ya göç edenler de olmuştur. İnsanlar mallarını ve canlarını korumak, daha refah bir hayat sürebilmek için her zaman bu yola başvurmuşlardır. Nitekim XVII. yüzyıl başlarında Anadolu'da ortaya çıkan Celâlî isyanları önemli ölçüde nüfus hareketliliğine sebep olmuştur. Celâlî isyanlarının zararlarından can ve mallarını korumak ve geçimlerini temin etmek isteyen insanlar daha güvenli buldukları şehirlere göç etmişlerdir. Daha sonraki yıllarda da bu göçler devam etmiş olsa gerektir. Nitekim 1525-1572 tarihleri arasında yapılan beş tahrirde

²⁶⁹ Yörük, *Adana Kazâsı*, s. 135. XIX. yüzyıl Adana nüfusu ve nüfus yapısı hakkında detaylı bilgi için bkz. Karsandık, *Çağdaşlaşma Sürecinde Adana*, s. 188-200.

²⁷⁰ MD, 200/86 hüküm 271.

²⁷¹ AŞS, 66/79-80.

²⁷² MD, 190/194 hüküm 409.

Adana şehir merkezinde kiracı varlığına rastlanmazken,²⁷³ 1163/1750 tarihi itibari ile Adana'nın 46 mahallesinde mevcut 3810 meskenden 980'inde kiracılar oturmaktaydı.²⁷⁴ Bu ise şehir nüfusunun yaklaşık %25.7'sine tekabül etmektedir.²⁷⁵ Bu durum Adana'nın bir beylerbeylik merkezi olmasının ve bu sebeple birçok devlet görevlisinin şehirde oturmasının doğal bir sonucudur. Zira özellikle beylerbeyi gibi birkaç yıllığına tayin edilen yüksek dereceli devlet görevlilerinin ve bu kişilerin hizmetini gören birçok kişinin olması şehirdeki kiracılık olgusunu etkileyen faktörlerdendir. Nitekim beylerbeyi sarayı olarak kullanılan Ramazanoğulları Sarayı'nın çevresinde bulunan Cami-i Cedîd ve Ağcamescid mahallelerinde kiracılık oranının yüksek olması da buna delalet etmektedir.²⁷⁶ Bununla birlikte bölgenin ticaret ve hac yolları üzerinde bulunması da Adana'ya ayrı bir hareketlilik sağlamıştır. Adana'ya birçok kimsenin ticaret, ziraat, ilim tahsili vb. amaçlarla geldikleri ve buraya yerleştiklerine dair birçok belge de bulunmaktadır.²⁷⁷ Bu bilgilerden yola çıkarak Adana'nın XVIII. yüzyılda nüfus hareketliliği açısından çok canlı bir şehir olduğu söylenebilir.

1.2.3. Adana'da Dinî ve İlmî ve Sosyal Yapılar

Kuruluşu çok eski devirlere dayandığı görülen Adana'nın mimari açıdan gelişmesi, daha ziyade Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altına girdikten sonra gerçekleşmiştir. Ramazanoğulları döneminde beylik merkezi olan Adana'nın, Osmanlı Devleti döneminde eyalet merkezi haline dönüştürülmesi, bölgede siyasî istikrarın büyük oranda sağlanmasına, bu da şehrin fizikî olarak büyümesine ve gelişmesine neden olmuştur.

²⁷³ Kurt, *Adana Tarihi*, s. 60.

²⁷⁴ AŞS, 29/1-61.

²⁷⁵ Edirne ve Bursa gibi iki büyük Osmanlı şehrinde de benzer durum vardır. 1703 yılında Edirne'de kiracı varlığının oranı %11,2'dir (Ergenç, Özer, "XVIII. yüzyılın Başlarında Edirne'nin Demografik Durumu Hakkında Bazı Bilgiler", *IX. Türk Tarih Kongresi*, TTK, Ankara 1989, III, 1420). XVI. yüzyılda Bursa'da ise bu oran %26 dolaylarındadır (Ergenç, Özer, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, s. 118).

²⁷⁶ Adı geçen mahallelerde kiracı nüfus oranı, yerleşik nüfus oranından fazla olup %50,1 ve üzerinde seyretmektedir (bkz. Yörük, *Adana Kazâsı*, s. 146-147).

²⁷⁷ AŞS, 18/62; 44/125, 130. Başka yerlerden Adana'ya yerleşenleri, Adana'ya geçici süre ile gelip vefat edenleri ve Adana'dan geçerken vefat edenleri tablo halinde görmek için bkz. Yörük, *Adana Kazâsı*, s. 343-346.

Osmanlı Devleti'nin tüm şehirlerinde olduğu gibi Adana'da da fizikî yapının gelişmesine neden olan unsurların başında dinî, ilmî ve sosyal yapılar gelmektedir. Zira çarşı ve pazarlar ile mahalleler genellikle bu yapıların çevresinde kuruldukları için şehir doğal olarak bu yapıların etrafında gelişmiş ve büyümüştür. Cami, mescit, tekke gibi dinî yapılar, medrese, mektep gibi ilmî yapılar ile imâret-hâneler, hanlar ve hamamlar gibi sosyal ve ticarî yapılar, şehrin gelişmesinde önemli faktör olmuşlardır.

XVIII. yüzyılda Adana'da dinî yapıların başında gelen birçok cami ve mescit bulunmaktadır. Adana'daki cami ve mescitlerin isimleri ve konumları incelendiğinde mahallelerin kurulmasında önemli rol oynadıkları ve genellikle buldukları yere adlarını verdikleri görülmektedir. Esasen bu durum şehrin mahalle sayısının daha az olduğu durumlarda daha belirgindir. Nitekim Adana'nın XVI. yüzyıldaki mahallelerinin birçoğunun adı mescit ismiyle kayıtlıdır.²⁷⁸ Örnek olarak Câmî-i Cedîd, Câmî-i Atîk, Ağcamescid, Çukurmescid, Kadımescid²⁷⁹ mahalleleri zikredilebilir. Bunların dışında Adana'da Bâb-ı Tarsus Mahallesi'nde Savcı-zâde Camii²⁸⁰, Hankurbu Mahallesi'nde Osman Çavuş'un yaptırdığı mescid²⁸¹ Çınarlı Mahallesi'ndeki Abdülkerim'in yaptırdığı cami²⁸² gibi mahalle ismiyle anılmayan birçok cami ve mescit de bulunmaktadır. XVIII. yüzyılda Adana'daki mescit ve camiler şer'iyeye sicillerine yansıdığı kadarıyla tespit edilebilmektedir. Ancak unutulmamalıdır ki mahkeme kayıtlarına adı kaydedilmeyen mescit ve camilerin bulunması da mümkündür. Bundan dolayı Adana'ya dair yapılan muhtelif çalışmalarda farklı sayılar tespit edilebilmiştir. Ancak Adana şehir merkezindeki cami ve mescitleri tespit etmeye yönelik yapılan en kapsamlı çalışma Mustafa Alkan tarafından yapılmıştır denilebilir. O, yaklaşık 400 yıllık dönemde Adana'da XVI.-XX. yüzyıllar arasında 132 mescit, 50 caminin bulunduğunu söylemektedir.²⁸³

Adana şer'iyeye sicillerine yansıyan birçok belgede görüldüğü kadarıyla XVIII. yüzyılda Adana'da birçok medrese ve mektep bulunmaktadır. Belgelerde medrese

²⁷⁸ Bkz. Yılmaz-Erdoğan, *Çukurova Tarihinin Kaynakları IV*, s. IXL-LIII.

²⁷⁹ Tablo 3 Adana Mahalleleri'ne bkz. Ayrıca bkz. Taş, "Adana Şehri", s. 380-381; Yörük, *Adana Kazâsı*, s. 130.

²⁸⁰ AŞS, 4/175.

²⁸¹ AŞS, 1/36.

²⁸² AŞS, 1/68, 110.

²⁸³ Alkan, *Adana Sancağı Vakıflarının Analizi*, s. 349-350.

isimleri, medresede bir olayın vukua gelmesi²⁸⁴ veya müderris,²⁸⁵ muid²⁸⁶ veya danişmend²⁸⁷ tayini ya da medrese talebesinin davada taraf olması²⁸⁸ vb. nedenlerle geçebilmektedir. Bu şekilde şer'iyeye sicillerinde adı geçen medreselerden bazıları şunlardır: Piri Mehmed Paşa Medresesi,²⁸⁹ Savcı-zâde Medresesi,²⁹⁰ Kubad Çavuş Medresesi,²⁹¹ Çukur Mescid Medresesi,²⁹² Cafer Paşa Medresesi,²⁹³ Çınarlı Medresesi.²⁹⁴ Orta ve yüksek dereceği eğitimin yapıldığı medreselerin yanı sıra Adana'da ilk eğitim-öğretim faaliyetlerinin yerine getirildiği bazı mektepler de bulunmaktaydı. Örneğin Hankurbu,²⁹⁵ Kantarân,²⁹⁶ Şeyh-zâde²⁹⁷ ve Paşa Nebi²⁹⁸ gibi mahallelerde mektepler olduğu görülmektedir. Esasen her mahallede bu tarz eğitim ve öğretim faaliyetinin yapıldığı mekteplerin olması gerekmektedir. Dolayısıyla muhtemelen Adana'daki mahalle adedince aynı zamanda şehirde mektep de bulunmaktaydı.

Diğer Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi XVIII. yüzyıl Adana'sında cami, mescit, medrese ve mektepler yanında birçok sosyal ve ticarî yapılar da bulunmaktaydı. Bu yapılar bedesten, hanlar, hamamlar, tekkeler, imaret-hâneler, çeşmeler, türbeler vb. yapılarıdır. Bununla birlikte Adana'da mimarî yapıların çoğunluğunu cami ve mescitlerin oluşturduğu görülmektedir. Cami ve mescitler kadar dikkat çeken bir diğer yapılar da Adana kazasında bulunan hanlardır. 1158/1745 tarihli tevzî ve salyâneyi gösteren bir belgede 81 han ismi,²⁹⁹ 1172/1758 tarihli bir başkasında ise 68 han ismi

²⁸⁴ AŞS, 129/159.

²⁸⁵ AŞS, 18/261.

²⁸⁶ AŞS, 18/95.

²⁸⁷ AŞS, 19/102, 234.

²⁸⁸ AŞS, 4/227-228.

²⁸⁹ AŞS, 18/261.

²⁹⁰ AŞS, 4/227.

²⁹¹ AŞS, 9/109.

²⁹² AŞS, 44/130.

²⁹³ AŞS, 21/6.

²⁹⁴ AŞS, 19/41.

²⁹⁵ AŞS, 21/122.

²⁹⁶ AŞS, 101/175.

²⁹⁷ AŞS, 101/62-63.

²⁹⁸ AŞS, 9/65.

²⁹⁹ AŞS, 4/142.

zikredilmektedir.³⁰⁰ Hanların sayısının fazla olması aslında Adana'nın önemli bir ticaret ve iş merkezi olduğunun da bir göstergesidir.

1.3. Adana'da Hukukî Hayat

Osmanlı Devleti'nde öğretim (tedris), fetva (ifta) ve yargı (kazâ) işleri “ilmiye sınıfı” denilen ulema tarafından üstlenilmiştir.³⁰¹ Eğitim-öğretim işlerini müderrisler, fetva işlerini müftüler ifa ederken halk arasında meydana gelen anlaşmazlıkları şer'î ve örfî hukuka uygun şekilde çözmeye işi (yargı) kâdılarının vazifesi idi.³⁰²

1.3.1. Adana'da Kadılık ve XVIII. Yüzyıl Adana Kadıları

Osmanlı devlet teşkilatında eyaletlerin ve sancakların başında örfî yönetici olarak beylerbeyi ve sancakbeyi bulunurken, kazâ idaresinin başında sivil âmir olarak kâdî bulunmaktaydı. Osmanlı kadılık teşkilatı rütbe ve derecesine göre sınıflandırılmıştı. Mevleviyyet denilen yüksek dereceli kadılıklar Hameyn, Bilâd-ı Hamse, Mahreç ve Devriye mevleviyyetleri olmak üzere dört kısma ayrılmaktaydı.

Kazâ kadıları, derecelerine göre yirmi akçeden kırk akçeye kadar ücret alırlarken, sonraları ücretleri kırk akçeden başlayarak yüz elli akçeye kadar yükseltilmiştir. Yüz elli akçelik kadılıklar önemli kazâ kadılıkları olup bunların tayinleri kazaskerlerin inhası ve veziriazamın arzıyla yapılırdı.

Sicil defterindeki bazı kayıtlara göre XVIII. yüzyılın ilk yarısında Adana kadılığının yevmiyesi 499 akçedir.³⁰³ Bu da Adana'nın eyalet merkezi durumunda olan Adana kazasının üç yüz ila beş yüz akçe arasındaki mevleviyyet derecesinde bir kadılık olduğunu göstermektedir. Nitekim ilmiye teşkilatı hakkında bilgi veren Uzunçarşılı XVIII. yüzyılda Adana kadılığını devriye mevleviyyetleri arasında göstermiştir.³⁰⁴

³⁰⁰ AŞS, 33/218-219.

³⁰¹ Ortaylı, İlber, “18. Yüzyılda İlmîye Sınıfının Toplumsal Durumu Üzerine Bazı Notlar”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Özel Sayı, 1979-1980, s. 155-159; İpşirli, Mehmet, “İlmîye”, *DİA*, İstanbul 1995, XXII, 142-143; Yediyıldız, Bahaeddin, “Osmanlı Toplumunu”, *Osmanlı Devleti Tarihi*, Zaman, (Ed.: Ekmeleddin İhsanoğlu), İstanbul 1999, II, 457-465.

³⁰² Özdemir, Rıfat, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1986, s. 177; Yörük, *Adana Kazâsı*, s. 90.

³⁰³ AŞS, 21/2; 16/1.

³⁰⁴ Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmîye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988, s. 102, 278.

Osmanlı Devleti'nde kadıların görev ve yetkileri oldukça geniş olup bunlar genel olarak adlî, idarî ve beledî olmak üzere üç ana başlıkta değerlendirilmektedir.³⁰⁵ Kadılar, kendilerine verilen beratlarla bulunan işleri yapar, mahkemeye yansıyan davaları Hanefî mezhebine göre karara bağlardı. Nikâh, miras taksimi, yetim ve gâibin malının korunması, vasî ve nâzır tayini ve azli, vasiyetlerin ve vakıfların hükümlerine riayet edilmesinin nezareti, cinayet ve diğer davalar, kısaca şer'î ve hukukî bütün işler kadılar tarafından yerine getirilirdi.³⁰⁶ Başka yerlerde mahkeme kurulması gerektiği durumlarda da kadı, ya bizzat ya da başkasını görevlendirerek dava veya anlaşmazlığı çözerek hükme bağlardı. Özellikle yerinde çözülmesi veya keşfi gerektiren; ölümlü sonuçlanan cinayet davaları, mahkemeye gelemeyecek kadar ağır yaralıların bulunduğu davalar ve sınır tespiti gibi özel durumlarda olay yerine gidilerek meclis kurulur ve bu mecliste yapılan duruşmadan sonra (naib ya da vekil varsa verilecek rapordan sonra) karar verilir ve hüküm sicile kaydedilirdi.

Kadı umumiyetle kazâ merkezi olan şehir ya da kasabada otururdu. Her hangi bir sebeple görev yerinden ayrılması gerektiğinde bağlı bulunduğu kazaskerden izin alması ve yerine bir vekil tayin etmesi gerekirdi. Böylelikle mahkeme işleri aralıksız devam etmiş olurdu. Nitekim Adana Kadısı Seyyid Hasan, Konya'da bulunan biraderi Ahmed Efendi'nin cenazesi sebebiyle Anadolu Kazaskeri Seyyid Mehmed'den yerine naib tayin etmesi şartıyla izin almıştır.³⁰⁷ Aynı durum kadıların görev süreleri bittiğinde de görülmektedir. Görev yerinden ayrılan kadı, yeni kadı göreve başlayıncaya kadar insanların kazâ işlerine bakmak üzere naib tayin ederdi. Nitekim bir belgede Adana kadısı tarafından yeni kadı görevine başlayıncaya kadar Mustafa Efendi naib olarak tayin edilmiştir.³⁰⁸ Bir diğer belgede ise Adana'ya kadı olarak tayin edilen Seyyid Mehmed Emin Efendi'nin görev yerine ulaşıncaya kadar Başkâtip Hasan Efendi'yi naib

³⁰⁵ Akdağ, Mustafa, "Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar", *DTCF. Dergisi*, XIII/1-2, Ankara 1955, s. 48-51; Ergenç, Özer, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara Enstitüsü Vakfı Yay., Ankara 1995, s. 83-88.

³⁰⁶ Akgündüz, Ahmet - Cin, Halil, *Türk-İslam Hukuk Tarihi*, I-II, Timaş Yay., İstanbul 1990, I, 274; Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s. 108-109.

³⁰⁷ AŞS, 19/240.

³⁰⁸ AŞS, 101/67.

olarak tayin etmiştir.³⁰⁹ Bir diğesinde ise Adana kadılarında Kemal Efendi görev yerinden ayrılmadan önce İmam İsmail Efendi'yi yerine naib olarak bırakmıştır.³¹⁰

Mahkemede ihtiyaç duyulması halinde kadıya yardımcı olmak üzere naib de bulunabilirdi -yukarıda geçenden farklıdır-. Kadı bi'l-fiil görev bölgesinde bulunsa bile her olayı tek başına kovuşturması mümkün olamayacağı için emri altında yeterli sayıda naib görev yapardı. Naibler kadıya yardımcı olmak üzere kazâ merkezindeki mahkemede görevlendirilebilecekleri³¹¹ gibi çevre nahiyelerin yargı işlerine bakmak üzere de görevlendirilebilirlerdi. Nitekim Yüreğir, Dünderlı, Sarıçam, Karakışla ve Cânibü'ş-şehr'de naiblerin görev yaptığı sicil kayıtlarından anlaşılmaktadır.³¹² Bununla birlikte sicillerde şehirde meydana gelen ölüm, yaralama, hırsızlık, tereke ve vergi anlaşmazlıkları gibi olayların kadı adına naibler tarafından kovuşturulduğu da görülmektedir.³¹³

Tablo 4

XVIII. Yüzyıl Adana Kadıları

Sıra	Kadılar	Görev Yılı	
		Hicri	Miladi
1	Mustafa Efendi ³¹⁴	1111	1699
2	Seyyid Yusuf Efendi ³¹⁵	1112	1700-1702
3	Kemal Sâni'î Efendi ³¹⁶	1112-1114	1701-1702
4	Hüseyin Efendi ³¹⁷	1117?	1705?
5	Hüseyin Efendi ³¹⁸	1120-1121?	1708-1709?
6	Rahmetullah Efendi ³¹⁹	1122-1123	1710-1711
7	Seyyid Hasan Efendi ³²⁰	1123-1125	1711-1713

³⁰⁹ AŞS, 65/61.

³¹⁰ AŞS, 101/262.

³¹¹ AŞS, 21/136; 17/112.

³¹² AŞS, 17/208.

³¹³ AŞS, 21/66; 101/9, 105; 19/15, 17, 137; 129/153.

³¹⁴ AŞS, 101/112.

³¹⁵ AŞS, 18/51; 101/59, 137.

³¹⁶ AŞS, 101/227, 262; 129/118.

³¹⁷ AŞS, 22/24.

³¹⁸ AŞS, 19/49; 24/13, 21, 30, 33.

³¹⁹ AŞS, 18/169; 19/31, 38, 41, 224; 22/50.

³²⁰ AŞS, 19/42, 49, 51, 70, 165, 175, 186, 210, 215, 242; 22/14-15.

8	Osman-zâde Ahmed Efendi ³²¹	1125	1713
9	Rahmetullah Efendi ³²²	1128	1716
10	Şerif-zâde Seyyid Ahmed ³²³	1128	1716
11	Rahmetullah Efendi ³²⁴	1128-1129	1716-1717
12	Bahaeddin Mehmed Efendi ³²⁵	1130	1718
13	Seyyid Abdalbaki ³²⁶	1131-1132	1718-1720
14	Hüseyin Efendi ³²⁷	1132-1133	1720-1721
15	Mustafa Efendi ³²⁸	1137	1724-1725
16	Ahmed Efendi ³²⁹	1137-1138	1725-1726
17	Kırımî Hüseyin Efendi ³³⁰	1140	1728
18	el-Hâc İbrahim ³³¹	1142-1143	1730-1731
19	Es-Seyyid Mehmed Emin Efendi ³³²	1145	1733
20	Es-Seyyid Osman ³³³	1146	1734
21	es-Seyyid el-Hâc Osman ³³⁴	1155	1742
22	el-Hâc İbrahim Efendi ³³⁵	1156-1157	1743-1744
23	Osman-zâde eş-Şeyh el-Hac Mehmed Efendi ³³⁶	1157-1159	1744-1746
24	Mehmed Yağni Efendi ³³⁷	1161	1748
25	El-Hac Abdulaziz ³³⁸	1161	1748
26	Mehmed Hamdi ³³⁹	1166	1752
27	Osman-zâde Şeyh el-Hac Mehmed Efendi ³⁴⁰	1166-1167	1752-1753

³²¹ AŞS, 22/17.

³²² AŞS, 21/2, 132.

³²³ AŞS, 21/2, 60.

³²⁴ AŞS, 21/4-5.

³²⁵ AŞS, 18/107; 21/136.

³²⁶ AŞS, 18/3-4, 129, 168, 219, 239.

³²⁷ AŞS, 13/122; 18/73; 22/120-121.

³²⁸ AŞS, 20/9; 30/99; 60/101.

³²⁹ AŞS, 30/151.

³³⁰ AŞS, 17/27.

³³¹ AŞS, 129/4, 71, 131.

³³² AŞS, 38/1, 235.

³³³ AŞS, 38/1.

³³⁴ AŞS, 17/138.

³³⁵ AŞS, 4/1; 17/5, 85, 174.

³³⁶ AŞS, 4/1; 25/7, 12, 15.

³³⁷ AŞS, 28/4.

³³⁸ AŞS, 35/56, 66. XVIII. yüzyılın ilk yarısında Adana kazasında kadılık yapmış kadılar Yörük tarafından da tespit edilmiştir. Benzer tablo için bkz. Yörük, *Adana Kazâsı*, s. 102-104.

³³⁹ AŞS, 132/6.

³⁴⁰ AŞS, 132/6, 8; 28/200.

28	Mustafa Efendi bin Abdurrahman ³⁴¹	1168	1754
29	el-Hac Mehmed Yemenî ³⁴²	1168	1754
30	Osman-zâde es-Seyyid Osman ³⁴³	1168-1169	1754-1755
31	el-Hac Mehmed Yemenî ³⁴⁴	1170	1756
32	Osman-zâde es-Seyyid Osman ³⁴⁵	1171	1757
33	Osman-zâde Şeyh el-Hac Mehmed ³⁴⁶	1171	1757
34	Şeyh-zâde Hasan ³⁴⁷	1171	1757
35	Mehmed Emin ³⁴⁸	1172	1758
36	Ömer Efendi ³⁴⁹	1172	1758
37	Tatar-zâde Mehmed Emin ³⁵⁰	1173-1174	1759-1760
38	el-Hac Mehmed Efendi ³⁵¹	1175	1761
39	Osman-zâde Şeyh el-Hac Mehmed Efendi ³⁵²	1175	1761
40	Mevlana Ömer ³⁵³	1175	1761
41	el-Hac Mehmed Yemenî ³⁵⁴	1175-1176	1761-1762
42	Müderris-zâde Şeyh Mustafa ³⁵⁵	1177-1178	1763-1764
43	Mehmed Emin ³⁵⁶	1177	1763
44	el-Hac Mehmed Yemenî ³⁵⁷	1178	1764
45	Müderris-zâde Şeyh Mustafa ³⁵⁸	1179	1765
46	Yiğen-zâde es-Seyyid Mehmed Arif ³⁵⁹	1179	1765
47	Tatar-zâde Mehmed Emin ³⁶⁰	1180	1766

³⁴¹ AŞS, 132/166; 133/4-5.

³⁴² *Anadolu-Rumeli Kazaskerliği Rûznâmçeleri 46 Numaralı Defter*, vr. 3b.

³⁴³ *Anadolu-Rumeli Kazaskerliği Rûznâmçeleri 46 Numaralı Defter*, vr. 3b.

³⁴⁴ AŞS, 32/27; 132/159; *Anadolu Kazaskerliği Rûznâmçeleri 37 Numaralı Defter*, vr. 46a.

³⁴⁵ AŞS, 32/20; 132/159; *Anadolu Kazaskerliği Rûznâmçeleri 37 Numaralı Defter*, vr. 47a.

³⁴⁶ *Anadolu Kazaskerliği Rûznâmçeleri 37 Numaralı Defter*, vr. 28a-b.

³⁴⁷ AŞS, 33/235.

³⁴⁸ AŞS, 33/56-57.

³⁴⁹ *Anadolu-Rumeli Kazaskerliği Rûznâmçeleri 47 Numaralı Defter*, vr. 7b.

³⁵⁰ AŞS, 1/101-103, 122.

³⁵¹ AŞS, 1/36.

³⁵² AŞS, 34/4-5.

³⁵³ AŞS, 34/4-5.

³⁵⁴ AŞS, 52/hüküm 6; *Anadolu-Rumeli Kazaskerliği Rûznâmçeleri 48 Numaralı Defter*, vr. 28a.

³⁵⁵ AŞS, 57/174-175; *Anadolu-Rumeli Kazaskerliği Rûznâmçeleri 48 Numaralı Defter*, vr. 28a.

³⁵⁶ *Anadolu-Rumeli Kazaskerliği Rûznâmçeleri 48 Numaralı Defter*, vr. 15a.

³⁵⁷ AŞS, 36/33.

³⁵⁸ AŞS, 36/198; 40/4.

³⁵⁹ AŞS, 40/4; *Anadolu-Rumeli Kazaskerliği Rûznâmçeleri 49 Numaralı Defter*, vr. 27a.

³⁶⁰ AŞS, 50/hüküm 10; *Anadolu-Rumeli Kazaskerliği Rûznâmçeleri 49 Numaralı Defter*, vr. 27a; *Anadolu Kazaskerliği Rûznâmçeleri 41 Numaralı Defter*, vr. 60b.

48	Hafız el-Hac İbrahim ³⁶¹	1180	1766
49	el-Hac Mustafa ³⁶²	1182-1183	1768-1769
50	es-Seyyid İbrahim ³⁶³	1184-1185	1770-1771
51	Osman-zâde Seyyid el-Hac Ahmed ³⁶⁴	1185-1186	1771-1772
52	İmam-zâde Sun'ullah ³⁶⁵	1188	1774
53	el-Hac Mehmed Emin ³⁶⁶	1190	1776
54	es-Seyyid el-Hac Halil ³⁶⁷	1190-1192	1776-1778
55	Osman-zâde Seyyid el-Hac Ahmed ³⁶⁸	1194	1780
56	el-Hac Ömer ³⁶⁹	1194-1195	1780
57	Mehmed Said ³⁷⁰	1197-1198	1782-1783
58	Mustafa Efendi ³⁷¹	1200	1785
59	Seyyid Nuh Efendi ³⁷²	1201	1786
60	Şeyh Ahmed Efendi ³⁷³	1203	1788
61	Mehmed Emin ³⁷⁴	1203	1788
62	Mehmed Tahir ³⁷⁵	1206-1208	1791-1793
63	Seyyid Ömer ³⁷⁶	1208	1793
64	Seyyid el-Hac İbrahim ³⁷⁷	1211	1796
65	Seyyid Ahmed Nurullah bin Seyyid el-Hac İbrahim ³⁷⁸	1211	1796

³⁶¹ *Anadolu-Rumeli Kazaskerliği Rûznâmçeleri 49 Numaralı Defter*, vr. 16a; *Anadolu Kazaskerliği Rûznâmçeleri 41 Numaralı Defter*, vr. 28b.

³⁶² AŞS, 49/6, 45, 53; *Anadolu Kazaskerliği Rûznâmçeleri 41 Numaralı Defter*, vr. 28b, 60b; *Anadolu Kazaskerliği Rûznâmçeleri 43 Numaralı Defter*, vr. 48b.

³⁶³ AŞS, 47/187. Ayrıca bkz. AŞS, 47/94, 105; *Anadolu Kazaskerliği Rûznâmçeleri 43 Numaralı Defter*, vr. 48b; *Anadolu Kazaskerliği Rûznâmçeleri 45 Numaralı Defter*, vr. 61b; MD 168/hüküm 393.

³⁶⁴ AŞS, 47/187; *Anadolu Kazaskerliği Rûznâmçeleri 44 Numaralı Defter*, vr. 61b; *Anadolu Kazaskerliği Rûznâmçeleri 45 Numaralı Defter*, vr. 61b.

³⁶⁵ AŞS, 52/hüküm 40; *Anadolu Kazaskerliği Rûznâmçeleri 45 Numaralı Defter*, vr. 18b-19a; *Anadolu Kazaskerliği Rûznâmçeleri 47 Numaralı Defter*, vr. 50b.

³⁶⁶ AŞS, 46/5, 64, 85, 117, 145; *Anadolu Kazaskerliği Rûznâmçeleri 46 Numaralı Defter*, vr. 25a; *Anadolu Kazaskerliği Rûznâmçeleri 48 Numaralı Defter*, vr. 85b.

³⁶⁷ AŞS, 46/5, 48, 55, 116-117; *Anadolu Kazaskerliği Rûznâmçeleri 47 Numaralı Defter*, vr. 25b; *Anadolu Kazaskerliği Rûznâmçeleri 49 Numaralı Defter*, vr. 53b.

³⁶⁸ AŞS, 43/1, 13-14; *Anadolu Kazaskerliği Rûznâmçeleri 50 Numaralı Defter*, vr. 25b.

³⁶⁹ AŞS, 43/1-2, 21, 26; *Anadolu Kazaskerliği Rûznâmçeleri 50 Numaralı Defter*, vr. 25b.

³⁷⁰ AŞS, 45/2, 53.

³⁷¹ AŞS, 65/2.

³⁷² AŞS, 65/2.

³⁷³ AŞS, 6/134.

³⁷⁴ AŞS, 65/61.

³⁷⁵ AŞS, 55/6a; 66/19; AŞS, 63/25, 28; *Anadolu Kazaskerliği Rûznâmçeleri 51 Numaralı Defter*, vr. 31a

³⁷⁶ AŞS, 62/4; 66/14, 33.

³⁷⁷ AŞS, 55/1b.

³⁷⁸ AŞS, 55/1b.

66	Mevlana Ahmed ³⁷⁹	1213	1798
67	Mehmed Emin ³⁸⁰	1213	1798
68	Müftü-zâde Ömer Efendi ³⁸¹	1216	1801

1.3.1.1. Kâtip

Mahkemede kadının yanında görevli memurlardan en önemlisi kâtipti. Merkezden, beylerbeyinden ve diğer makamlardan kadiya gelen resmi yazıların (ferman, berât, buyuruldu, kadiasker mektubu vb.) ve davalara ait ifadelerin sicill-i mahfuz denilen deftere kaydedilmesi, vakfiye, ıtâknâme, hüccet vb. belgelerin usulüne uygun biçim ve üslupta düzenlenmesi ve sicillerin muhafazası kâtip tarafından gerçekleştirilirdi.³⁸² Bunların yanında terekelerin yazımı, varisleri arasında taksimi işinin yürütülmesi, olay yerine giderek keşif yapılması ve konunun sicile kaydedilmesi gibi görevleri de bulunmaktaydı. Nitekim bir kayıta mahkeme kâtibi İsmail Efendi Sofubağçesi Mahallesi'ndeki vakıf menzil davasını mahallinde keşif için görevlendirilmiştir.³⁸³ Bir diğer belgede ise mahkemeye gelemeyen bir kadına usulüne uygun yemin ettirilerek kayda geçirilmesi için kâtip Hasan Efendi gönderilmiştir.³⁸⁴

Kâtiplerin tayini kadının arzı ve padişahın beratıyla olmaktadır. 1156 tarihli bir beratta mahkemede görevli bir başkâtip olmadığından Adana Kadısı es-Seyyid Hacı Osman'ın arzı ile Mehmed Efendi'nin tayinine karar verilmiştir.³⁸⁵ 1204 tarihli başka bir beratta ise Adana Kadısı es-Seyyid Muhammed Emin'in arzıyla vefat eden kâtip Hafız Muhammed'in yerine es-Seyyid Ali tayin edilmiştir.³⁸⁶

Mahkemede görev yapan kâtiplerin kaç kişi olduğu, görev sürelerinin ne kadar olduğu sicillerden tespit edilememektedir. Sicillerde isimleri genellikle şühûdü'l-hâl³⁸⁷

³⁷⁹ AŞS, 55/24b.

³⁸⁰ AŞS, 55/32a.

³⁸¹ AŞS, 57/3.

³⁸² Ergenç, *Ankara ve Konya*, s. 85.

³⁸³ AŞS, 17/116. Benzer görevlendirmeler için bkz. AŞS, 129/114, 153.

³⁸⁴ AŞS, 65/15.

³⁸⁵ AŞS, 17/162.

³⁸⁶ AŞS, 6/110.

³⁸⁷ Şühûdü'l-hâl'in görevleri ve fonksiyonu hakkında geniş bilgi için bkz. Aslan, Nasi, *İslam Yargılama Hukukunda "Şühûdü'l-hâl" Jüri: Osmanlı Devri Uygulaması*, Beyan Yay., İstanbul 1999.

kısımında³⁸⁸ bazen de mahkeme dışında görevlendirilmeleri sebebiyle geçmektedir. Ancak durum ve şartlara göre görev sürelerinin değişiklik arz ettiği ve bazen bu görevin ölümüne kadar devam ettiği görülmektedir. Nitekim Adana mahkemesinde kâtip olarak görev yapan Kör İmam-zâde olarak bilinen Ahmed'in vefat etmesi üzerine kâtip olarak yerine Osman tayin edilmiştir.³⁸⁹ Bazen de görevli kâtibin kendi isteği ile görevini bıraktığı, yerine başkasının tayin edildiği de olmuştur.³⁹⁰ Kâtiplerin görevleri karşılığında mahkeme gelirinden ne kadar ücret aldıklarına dair net bir bilgi olmamakla birlikte sicil defterlerinde tevzî ve taksim kayıtları ile terekelerin yazılıp varisler arasında taksim edilmesinden sonra *kâtibiyye* adı altında belirli bir ücret aldıkları görülmektedir.³⁹¹

1.3.1.2. Mukayyid

Mahkemede çalışan diğer bir yardımcı görevli ise mukayyiddir. Mukayyidin görevi, mahkeme kayıtlarının usulüne uygun olarak tutulması, günü gününe belirli bir tertip ve düzen içinde yazılması, yazıların tam, doğru, okunaklı ve düzgün olmasını sağlamaktır. Başkâtip ile kâtiplerin en büyük yardımcıları olan mukayyidler kadının arzı ve padişahın beratı ile atanmaktaydılar. Nitekim Adana mahkemesinde mukayyid bulunmadığı ve bir görevliye ihtiyaç duyulduğu için Mustafa Efendi mukayyid olarak tayin edilmiştir.³⁹² Mukayyidler hakkında da sicillerde fazla bilgi bulunmamakta, isimleri nadiren de olsa şühûdü'l-hal kısmında geçmektedir.³⁹³ Diğer mahkeme görevlileri gibi mukayyidlerin de terekelerden mukayyidiyye ve kaydiyye adı altında bir miktar ücret aldıkları görülmektedir.³⁹⁴

1.3.1.3. Muhzır

Mahkemede kadınlara yardımcı olan bir diğer görevli muhzır idi. Muhzırlar, davalı ve davacıyı, bazen de şahitleri mahkemeye getirmekle görevli kimseler olup

³⁸⁸ AŞS, 62/9; 65/8, 91.

³⁸⁹ AŞS, 17/98.

³⁹⁰ AŞS, 17/93.

³⁹¹ AŞS, 6/101; 21/9; 18/56; 17/17, 26, 30, 52, 53; 65/20, 22.

³⁹² AŞS, 19/101.

³⁹³ AŞS, 17/9; 129/90.

³⁹⁴ AŞS, 129/158, 161.

mahkemeye celbi gereken kimseleri gerektiğinde zorla getirmeye yetkileri vardı.³⁹⁵ Birden fazla muhızırın bulunduğu mahkemelerde kadının arzı ve padişahın beratıyla amir olarak bir muhızırbaşı tayin edilirdi. Dolayısıyla kanunnâmelerde de ihzâriye denilen bu görev, padişah tarafından muhızırbaşına verilir, muhızırbaşı bu görevini bizzat veya vekili ve emri altındaki muhızırlar ile birlikte yerine getirirdi.³⁹⁶ Nitekim Adana mahkemesinde de bir muhızırbaşı bulunmadığı için 1201/1786 yılından itibaren Adana kazasına es-Seyyid Abdurrahman bir yıl süre ile tayin edilmiştir. Söz konusu beratta Abdurrahman Efendi'nin görev süresinin bir yıl olduğu ve iltizam bedeliyle kendisine verildiği görülmektedir.³⁹⁷ Başka bir belgede Kapucubaşlarından Mustafa beratla mutasarrıf olduğu Adana ihzâriyesi için 1143/1731 yılından itibaren Hüseyin Çelebi'yi vekil tayin etmiştir.³⁹⁸

Kanunnâmelerde halka zulmeden muhızırların görevden alınması ve bu kişilerin muhızır yapılmamasına dair hükümlerin bulunması³⁹⁹ bu görevin zamanla kötüye kullanılabilirdiğini göstermektedir. Adana mahkemesinde de insanların davalarına müdahale edip rüşvet aldığı tespit edilen muhızırbaşı Halil'in adaletin gerçekleşmesine engel olduğu için görevden alındığı ve yerine kadı Seyyid Ahmed'in arzı ile Mustafa Efendi'nin tayin edildiği görülmektedir.⁴⁰⁰

Muhızırlar maaş almamakta, geçimlerini kendilerine tahsis edilen iltizam gelirleriyle karşılamaktaydılar. Nitekim sicillere yansıyan kayıtlarda muhızırların tevzî ve taksim kayıtlarından, tereke kayıtlarından, mahkemeye intikal eden davalardan *ihzâriye* veya *muhızıriye* adı altında değişik miktarlarda ücret aldıkları görülmektedir.

³⁹⁵ İnalçık, Halil, "Mahkeme", *İA*, Eskişehir 1997, VII, 150.

³⁹⁶ Ergenç, *Ankara ve Konya*, s. 85.

³⁹⁷ AŞS, 65/18. 1208 tarihli başka bir belgede Adana Kadısı es-Seyyid Ömer tarafından Kulzâde Mehmed Efendi muhızırbaşı olarak tayin edilmiştir (AŞS, 66/12). Söz konusu belgede muhızırbaşılık vazifesinin birkaç yıldan beri atıl kaldığından ve bu iş için müstakim ve yetkin bir şahsın gerekliliğinden bahsedilmekte ve bu görev Kulzâde Mehmed'in uhdesine verilmektedir. Ancak bir ay sonra tarihli başka bir hükmün şühudü'l-hâl kısmında sermuhızır/muhızırbaşı olarak es-Seyyid el-Hâc Ali Ağa'nın ismi geçmektedir (AŞS, 66/49).

³⁹⁸ AŞS, 129/64.

³⁹⁹ Barkan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları*, s. 382.

⁴⁰⁰ AŞS, 21/128.

Bu konuda sicillerin içerisinde yer alan terekelerde, tevzî ve taksim kayıtlarında çok sayıda örnek bulunmaktadır.⁴⁰¹

Mahkemede sayılanların dışında başka görevliler de bulunmaktaydı. Bunlar, kassâm, emîn, kethüdâ, hademeler ve çukadar idi. Kassâm, vefat eden kimselerin terekelerini taksim eden şer'î memur,⁴⁰² emîn ise mahkemece el konulan eşya ve paraları yed-i emîn sıfatıyla muhafaza eden kişiydi.⁴⁰³ Genel anlamda bazı devlet görevlilerinin işlerini yürüten yardımcı olarak tanımlanan kethüdâ ise sicillerden anlaşıldığı kadarıyla mahkemenin mutemetlik ve veznedarlık işleriyle ilgilenmekteydi.⁴⁰⁴ Hademeler temizlik, ısıtma ve aydınlatma gibi işleri deruhde etmekte, çukadar ise kadının ve mahkemenin dışarıdaki işlerini yapmaktaydı. Bununla birlikte ayrıca her kaza merkezinde şer'î ve hukukî bir mesele hakkında sorulan soruya İslam hukukunun esasları çerçevesinde cevap veren, kadılarına bağlı olmamakla birlikte onların müşaviri durumunda olan bir müftü bulunmakta ve kadıya adlî vazifesinde yardım etmekteydi.

1.3.2. Adana'da Müftülük ve XVIII. Yüzyıl Adana Müftüleri

Fetva makamı olan müftü yönetici sınıftan olmamakla birlikte şehirde sözü geçen saygın kişilerdendir. Müftüler, Osmanlı'da ulemanın başı durumunda olan şeyhülislâmın devlet merkezinde gördüğü işleri, eyalet ve sancak merkezi olan büyük şehirlerde yerine getiren kimselerdir. Yöneticiler, kadılar veya halk çözemedikleri dinî bir sorunla karşılaştıklarında ya da sorunlarına dinî bakımdan destek sağlamak istediklerinde müracaat ettikleri kişi müftüdür. Böyle bir durumda müftü görüş istenen konuda Hanefî Mezhebinin esaslarına ve bu mezhebin öngördüğü kurallara göre fetva verir.⁴⁰⁵

⁴⁰¹ Örnek için bkz. AŞS, 6/101, 103; 65/23.

⁴⁰² Öztürk, Said, "Kassâm", *DİA*, İstanbul 2001, XXIV, 579. Ayrıca kadının kassâm adında bir görevli çalıştırabileceğine ve kassâmın yaptığı iş karşılığında ücret alabileceğine dair bkz. Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed, *el-Mebsût*, I-XXXI, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1989, XVI, 94, 102.

⁴⁰³ Osmanlı devlet teşkilatında bazı hizmetleri yürütmekle görevli kimse olup Osmanlılar'da birçok hizmet emîn eliyle yürütülürdü (Sahillioğlu, Halil, "Emîn", *DİA*, İstanbul 1995, XI, 111.

⁴⁰⁴ AŞS, 17/53, 20.

⁴⁰⁵ Yörük, *Adana Kazası*, s. 104.

Müftüler, şeyhüislâmın mektubuyla atanır ya da azledilirlerdi. Şeyhüislâm tarafından gönderilen atama mektubunun sicile kaydedilmesiyle müftü görevine başlardı.⁴⁰⁶ Şeyhüislâm mektubunda atanan müftünün Hanefî mezhebi imamlarının görüşlerinin en sahihleriyle fetva vererek muteber fıkıh kitaplarından nakilde bulunmasını ve imzalarında Adana müftüsü unvanını kullanmasını isterdi. Örneğin Adana müftüsü Ali Efendi'nin vefat etmesi üzerine yerine Şeyh Mehmed Efendi tayin edilmiştir. Şeyh Mehmed Efendi'nin tayin mektubunda Hanefî mezhebi imamlarının en sahih görüşleri ile fetva vermesi ve muteber fıkıh kitaplarından nakilde bulunarak imzalarında Adana müftüsü unvanını kullanması istenmiştir.⁴⁰⁷ Aynı konular, adı geçen Mehmed Efendi'nin birkaç ay sonra görevden alındığını ve yerine müftü olarak Ömer Efendi'nin tayin edildiğini gösteren mektupta da ifade edilmiştir.⁴⁰⁸

Müftülerin atanmasında şehir ahalisinin, ileri gelenlerinin ve yöneticilerinin istekleri önem arz etmektedir. Gerekli gördüklerinde müftülerin değiştirilmesini veya önerdikleri birisinin müftülüğe atanmasını isteyebilirler ve genellikle de bu istekleri gerçekleşir.⁴⁰⁹ Örneğin ahalinin isteği üzerine Mustafa Efendi, yeniden Adana müftülüğüne tayin edilmiştir.⁴¹⁰ Yine ahalinin isteği ile sû-i hali bildirilen Şeyh Mehmed Efendi azledilmiş, yerine Ömer Efendi tayin edilmiştir.⁴¹¹

Verilen örneklerden de anlaşıldığı üzere müftülerin görev süreleri duruma ve şartlara göre değişiklik göstermektedir. Kimi zaman Mustafa Efendi'de olduğu gibi süresi dolan müftünün yeniden atandığı görülmekte, kimi zaman ise Şeyh Mehmed

⁴⁰⁶ 982/1574 tarihine kadar, müderris, mevali ve müftülerin tayinleri hususu vezir-i azamlara ait iken, bu tarihten sonra bu iş şeyhüislâmlara bırakılmıştır (Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s. 179).

⁴⁰⁷ “İzzet-me’âb Adana’da me’zûn bi’l-iftâ olan eş-Şeyh el-Hâc Mehmed Efendi ba’de’s-selâm inhâ olunur ki

Kazâ-i mezbûr müftüsü Ali Efendi bi-kazâ’illâhi ta’âlâ fevt olup yerine bir müftü nasbı lazım ve mühim olmağla senin ahali beyninde hüsn-i sülûkun inhâ ve me’zûn bi’l-iftâ olman hakkında bâ-arz ve mahzar istid’â olunmağla hizmet-i celîle-i fetvâ tarafımızdan sana tefvîz ve ihale olunmuştur. Gerekir ki lede’l-istiftâ e’imme-i Hanefiyye -radiyallâhu ta’âlâ anhüm- hazerâtının esahh-ı akvâlleri ile iftâ edüp kütüb-i mu’tebere nakl-i sarîh ve imzalarında Adana Müftüsü olduğunu zikr ve tasrîh eylesin ve’s-selam. Hurrîre fi’l-yevmi’s-sâlis ve’l-ısrîn min şehri-i Zilhicce eş-şerîfe sene mi’eteyn ve elf.” (AŞS, 65/3).

⁴⁰⁸ AŞS, 65/3. Benzer örnekler için bkz. AŞS, 17/3; 18/5. Ayrıca bkz. Yörük, *Adana Kazâsı*, s. 105.

⁴⁰⁹ Yukarıdaki mektupta ahaliyle iyi geçim (hüsn-i sülûk) sahibi olmasının ve müftü olması hakkında istek (istid’â) bulunmasının zikredilmesi de bu durumu teyit etmektedir.

⁴¹⁰ AŞS, 30/59.

⁴¹¹ AŞS, 65/3.

Efendi'de yaşandığı gibi yaklaşık 7 ay sonra müftünün görevine son verilebilmektedir. Bunun yanında müftülerin görevleri devam ederken müftülük dışında tarikat şeyhliği, vakıf mütevelliliği, müderrislik, vaizlik gibi başka görevleri de bir arada yürütebildikleri görülmektedir.⁴¹² Mesela Piri Mehmed Paşa Medresesi Müderrisi Hüseyin Efendi'nin vefat etmesi sebebiyle yerine Adana Müftüsü Abdullah Efendi tayin edilmiştir.⁴¹³

Müftülerin idari bakımdan herhangi bir yetkileri bulunmamakta, genellikle danışma mercii olarak görev yapmaktaydılar. Taraflar mahkemeye gitmeden müftüye müracaatla ihtilaflarını kolay ve ucuz yoldan halledebilecekleri gibi mahkemeye gittikten sonra da müftüden fetva alıp mahkemeye arz edebilirlerdi. Bununla birlikte kadı bir hukukî ihtilafın çözümünde tereddüde düşerse, müftüden fetva isteyebilir, zorunlu olmamakla birlikte aldığı fetvaya göre karar verebilirdi. Öte yandan müftülerin beldede yaşayan halktan birisi olması ve sahip olduğu konum itibari ile sosyal hayatta oldukça önemli etkileri bulunmaktaydı. Bundan dolayı şehrin ileri gelen kişileri arasında yer alan müftüler mahkemelerde görülen vakıflar ve menzil işleri gibi şehirle ilgili önemli dava ve toplantılarda hazır bulunurlardı⁴¹⁴ ve isimleri şühûdü'l-hâl arasında zikredilirdi.⁴¹⁵ Yine yetkileri bulunmamasına ve memleket işlerine karışmalarının yasak olmasına rağmen, devlet görevlilerinin atanma belgelerinde kendilerine de hitap edilir,⁴¹⁶ üst düzey devlet görevlilerinin yürüttükleri bazı işlerde kendilerinden de yardım istenirdi.⁴¹⁷ Nitekim sefer hazırlığı ve eşkıyalık olaylarının önlenmesi için Adana'ya gönderilen bir fermanda Adana müftüsüne de hitap edilmiştir.⁴¹⁸

XVIII. yüzyıla ait sicillerde Adana'da müftülük yapan bazı isimler tespit edilmiştir.

Tablo 5

XVIII. Yüzyıl Adana Müftüleri

Sıra Müftüler	Görev Yılı
---------------	------------

⁴¹² Özdemir, *XIX Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, s. 206.

⁴¹³ AŞS, 18/261.

⁴¹⁴ AŞS, 62/34.

⁴¹⁵ AŞS, 62/10, 27, 32.

⁴¹⁶ AŞS, 66/75.

⁴¹⁷ AŞS, 62/38.

⁴¹⁸ AŞS, 19/79.

	Hicri	Miladi
1 Resul Efendi ⁴¹⁹	1113	1702
2 Mustafa Efendi ⁴²⁰	1117-1120	1706-1709
3 Şeyh Süleyman Efendi ⁴²¹	1123	1712
4 es-Seyyid Abdülkadir Efendi ⁴²²	1129	1717
5 Mustafa Efendi ⁴²³	1130-1131	1718-1719
6 Ali Efendi ⁴²⁴	1132	1719-1720
7 es-Seyyid Abdülkadir Efendi ⁴²⁵	1136	1723
8 Ali Efendi ⁴²⁶	1138	1725
9 es-Seyyid Abdülkadir Efendi ⁴²⁷	1139	1727
10 Abdüsselam Efendi ⁴²⁸	1146	1733
11 Resul-zâde Seyyid Ali ⁴²⁹	1156-1159	1743-1746
12 Veliyyüddin Efendi ⁴³⁰	1173	1759
13 Seyyid Hasan ⁴³¹	1175	1761
14 Veliyyüddin Efendi ⁴³²	1175	1761
15 Seyyid Hasan ⁴³³	1176	1762
16 Veliyyüddin Efendi ⁴³⁴	1177	1763
17 el-Hâc Hüseyin Efendi ⁴³⁵	1177	1763
18 Veliyyüddin Efendi ⁴³⁶	1180	1766
19 Şeyh Hüseyin Efendi ⁴³⁷	1180	1766
20 Veliyyüddin Efendi ⁴³⁸	1180	1766
21 Karslı-zâde el-Hâc Hüseyin ⁴³⁹	1181	1767
22 Seyyid Hasan ⁴⁴⁰	1181	1767

⁴¹⁹ AŞS, 101/229.

⁴²⁰ AŞS, 24/31; 30/59.

⁴²¹ AŞS, 19/68.

⁴²² AŞS, 18/115; 21/92.

⁴²³ AŞS, 18/10; 21/26.

⁴²⁴ AŞS, 18/5, 261.

⁴²⁵ AŞS, 30/68.

⁴²⁶ AŞS, 30/121.

⁴²⁷ AŞS, 30/211, 226.

⁴²⁸ AŞS, 129/118.

⁴²⁹ AŞS, 17/3; 26/1.

⁴³⁰ AŞS, 33/154, 175.

⁴³¹ AŞS, 34/5.

⁴³² AŞS, 34/5.

⁴³³ AŞS, 52/hüküm 9.

⁴³⁴ AŞS, 52/hüküm 10.

⁴³⁵ AŞS, 57/186.

⁴³⁶ AŞS, 40/66.

⁴³⁷ AŞS, 40/66.

⁴³⁸ AŞS, 50/hüküm 40.

⁴³⁹ AŞS, 50/hüküm 272.

⁴⁴⁰ AŞS, 50/272.

23	el-Hâc Hüseyin Efendi ⁴⁴¹	1183	1769
24	el-Hâc Hüseyin Efendi ⁴⁴²	1186	1772
25	Seyyid Hasan ⁴⁴³	1186-1187	1772-1773
26	el-Hâc Hüseyin Efendi ⁴⁴⁴	1187	1773
27	Seyyid Hasan ⁴⁴⁵	1190	1776
28	Müderriş el-Hâc Mehmed ⁴⁴⁶	1191	1777
29	Mehmed Fehim ⁴⁴⁷	1194	1780
30	Kilisî Abalı-zâde (?) Mehmed Efendi ⁴⁴⁸	1194	1780
31	Müderriş Ali Efendi ⁴⁴⁹	1197	1783
32	el-Hâc Mehmed Efendi ⁴⁵⁰	1198	1784
33	Ali Efendi ⁴⁵¹	1200	1786
34	Mehmed Efendi ⁴⁵²	1200	1786
35	Ömer Efendi ⁴⁵³	1201	1787
36	Seyyid İshak Efendi ⁴⁵⁴	1202	1788
37	Hasan Efendi-zâde Mustafa ⁴⁵⁵	1206	1791
38	Tutlu-zâde Ahmed Efendi ⁴⁵⁶	1207	1792
39	Hasan Efendi-zâde Mustafa Efendi ⁴⁵⁷	1207	1792
40	Ahmed Efendi ⁴⁵⁸	1208	1793
41	Hasan Efendi-zâde Mustafa Efendi ⁴⁵⁹	1209	1794
42	Hüseyin Efendi-zâde İshak Efendi ⁴⁶⁰	1209	1794
43	İhtiyar-zâde Ömer Efendi ⁴⁶¹	1210	1795
44	Hüseyin Efendi-zâde İshak Efendi ⁴⁶²	1210-1211	1795-1796

⁴⁴¹ AŞS, 49/20.

⁴⁴² AŞS, 47/184.

⁴⁴³ AŞS, 47/142.

⁴⁴⁴ AŞS, 47/106, 142.

⁴⁴⁵ AŞS, 46/10.

⁴⁴⁶ AŞS, 46/4.

⁴⁴⁷ AŞS, 43/2.

⁴⁴⁸ AŞS, 43/2.

⁴⁴⁹ AŞS, 45/7.

⁴⁵⁰ AŞS, 45/51.

⁴⁵¹ AŞS, 65/3

⁴⁵² AŞS, 65/3.

⁴⁵³ AŞS, 65/3.

⁴⁵⁴ AŞS, 65/41.

⁴⁵⁵ AŞS, 63/33.

⁴⁵⁶ AŞS, 62/3.

⁴⁵⁷ AŞS, 62/2-3.

⁴⁵⁸ AŞS, 62/3.

⁴⁵⁹ AŞS, 62/3.

⁴⁶⁰ AŞS, 62/3.

⁴⁶¹ AŞS, 56/2.

⁴⁶² AŞS, 56/2.

45	Hasan Efendi-zâde Mustafa Efendi ⁴⁶³	1211	1796
46	Tutlu-zâde Seyyid el-Hâc Ahmed ⁴⁶⁴	1211-1213	1796-1798
47	Hüseyin Efendi-zâde Seyyid İshak Efendi ⁴⁶⁵	1213	1798
48	Tutlu-zâde Seyyid el-Hâc Ahmed ⁴⁶⁶	1213	1798
49	İhtiyar-zâde Ömer Efendi ⁴⁶⁷	1215	1800
50	Aydınlı Hasan ⁴⁶⁸	?	?
51	İmam-zâde Mehmed ⁴⁶⁹	?	?
52	Dündârî Şeyh Mehmed ⁴⁷⁰	?	?

Müftülük yapan kişilerin görev yaptıkları yıllar ile isimleri incelendiğinde bazılarının daha sonraki yıllarda aynı göreve tekrar getirildikleri, hatta vefatlarından sonra çocuklarının da aynı göreve tayin edildiği görülmüştür. Mesela Veliyyüddin Efendi ayrı zamanlarda beş defa, Tutlu-zâde el-Hâc Ahmed Efendi ise üç defa Adana müftüsü olarak atanmıştır.

1.3.3. Nakibü'l-eşraf Kaymakamı

Bilindiği üzere Hz. Peygamber'in soyundan gelenlere seyyid veya şerif denilir. Osmanlı Devleti'nde Hz. Peygamber soyundan gelenlere önem veriliyor ve bazı ayrıcalıklar tanınıyordu. Bu kişilerin tespit edilmesi ve haklarının korunması amacıyla ilk olarak I. Beyazıd döneminde Sâdât Nezâreti adıyla bir bakanlık kurulmuş (1400) ve başına Sâdât Nazırı tayin edilmiştir. Sâdât Nezâreti 1512 senesinde II. Beyazıd döneminde Nakibü'l-eşraflığa dönüştürülmüştür.⁴⁷¹ Nakibü'l-eşrafın başlıca görevi, Hz. Peygamber'in soyundan geldiklerine ilişkin ellerinde belge bulunan seyyid ve şeriflere tanınmış olan hakları korumak ve sahte seyyidlik iddiasında bulunanları tespit etmektir.

⁴⁶³ AŞS, 56/2.

⁴⁶⁴ AŞS, 55/2a.

⁴⁶⁵ AŞS, 55/25a.

⁴⁶⁶ AŞS, 55/38b.

⁴⁶⁷ AŞS, 57/5.

⁴⁶⁸ 1179/1765 tarihli bir belgede Aydınlı Hasan sâbık Adana müftüsü olarak geçmektedir. Bkz. AŞS, 40/24.

⁴⁶⁹ 1209/1794 tarihli bir belgede İmam-zâde Mehmed sâbık Adana müftüsü olarak geçmektedir. Bkz. AŞS, 66/78.

⁴⁷⁰ 1210/1795 tarihli bir belgede Dündârî Şeyh Mehmed sâbık Adana müftüsü olarak geçmektedir. Bkz. AŞS, 66/42.

⁴⁷¹ Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s. 164-165; Sarıcık, Murat, "Osmanlı Devletinde Nakibü'l-Eşraflık Kurumu", *Türkler*, Ankara 2004, c. 10, s. 386.

Bu kişilerin isim ve hüviyetleri, eşkâli, ahval ve ahlakı, ikamet yerleri gibi özellikleri *Şecere-i Tayyibe* denilen defterlere kaydedilir, alamet olarak yeşil sarık sararlardı.⁴⁷²

Osmanlı Devleti'nde saygın bir yeri bulunan nakibü'l-eşrafın eyalet ve sancak merkezlerinde bulunan temsilcilerine nakibü'l-eşraf kaymakamı deniliyordu. Nakibü'l-eşraf Kaymakamı nakibü'l-eşrafın yazdığı mektupla atanmaktaydılar. Nakibü'l-eşraf sâdâttan uygun gördüğü birisine bir mektup yazarak kaymakam tayin ettiğini bildiriyordu. Bu mektubun sicile kaydedilmesiyle atama işlemi tamamlanmış oluyordu. Mektupta genellikle sâdâtın kayıtlarının düzenli ve doğru tutulması, layığı veçhile hürmet gösterilmesi, nesebi sabit olanların merkeze bildirilmesi, hiçbir şekilde rencide edilmemeleri, tevcîh, arûsiye ve sair bahaneler ile kendilerinden para alınmaması gibi konulara yer verilmekteydi.

Yukarıdaki durum Adana Kazası için de geçerliydi. XVIII. yüzyılda Adana'da yaşayan seyyidler için de birçok nakibü'l-eşraf kaymakamı atanmıştır. İncelenen dönemde Adana'da Nakibü'l-eşraf Kaymakamı olarak tayin edildiği tespit edilen kişiler şunlardır: Seyyid Mustafa,⁴⁷³ Seyyid Halil Çelebi,⁴⁷⁴ Seyyid Mustafa Ağa,⁴⁷⁵ Seyyid Mustafa Çelebi,⁴⁷⁶ Emir Ali-zâde Seyyid Mustafa Çelebi,⁴⁷⁷ Kalaycı-zâde Seyyid Hacı Mustafa Çelebi,⁴⁷⁸ Seyyid Ali Efendi,⁴⁷⁹ Emir Ali-zâde Seyyid Halil Çelebi,⁴⁸⁰ Resul-zâde Seyyid Halil Efendi,⁴⁸¹ Dervişpaşa-zâde Seyyid Hüseyin Efendi oğlu Seyyid Hüseyin Efendi,⁴⁸² Emir Ali-zâde Seyyid Halil Ağa-zâde Seyyid Hasan Efendi,⁴⁸³ Dervişpaşa-zâde Seyyid Hasan Efendi oğlu Seyyid Hasan Efendi,⁴⁸⁴ Dervişpaşa-zâde

⁴⁷² Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s. 167-169.

⁴⁷³ AŞS, 101/125.

⁴⁷⁴ AŞS, 19/66, 113.

⁴⁷⁵ AŞS, 19/178.

⁴⁷⁶ AŞS, 21/58.

⁴⁷⁷ AŞS, 21/108.

⁴⁷⁸ AŞS, 18/5.

⁴⁷⁹ AŞS, 18/71.

⁴⁸⁰ AŞS, 22/61.

⁴⁸¹ AŞS, 129/53.

⁴⁸² AŞS, 17/161.

⁴⁸³ AŞS, 17/35.

⁴⁸⁴ AŞS, 17/59.

Seyyid Hasan Efendi-zâde Seyyid Hüseyin Efendi,⁴⁸⁵ Seyyid Mehmed Efendi,⁴⁸⁶ Kadim-zâde Seyyid Ömer Efendi,⁴⁸⁷ Seyyid Yusuf Efendi.⁴⁸⁸ Şatır-zâde Seyyid Hasan Efendi, Fazlı-zâde Seyyid Mehmed Efendi,⁴⁸⁹ Seyyid Yusuf.⁴⁹⁰

Sicillerde nakibü'l-eşraf kaymakamlarının görevden alınma sebepleri hakkında bilgi verilmemekte, ancak göreve atanmalarında iyi hallerinin dikkate alındığı görülmektedir. İyi halleri devam ettiği ve görevlerinde başarılı oldukları sürece bu makamda kaldıkları ve yeniden atandıkları, aksi takdirde görevlerinden alındıkları anlaşılmaktadır. Örneğin Adana ve Dünderlı kazalarında olan sâdât kendisinden hoşnut olduğu için nakibü'l-eşraf kaymakamı es-Seyyid Yusuf Efendi tekrar tekrar bu göreve atanmıştır.⁴⁹¹ Yusuf Efendi'nin yaklaşık olarak 6 ayda bir atamasının yenilendiği görülmektedir. Atanma sürelerine ve sıklığına bakıldığında görev sürelerinin belirli bir kurala bağlı olmadığı anlaşılmakta, bu görevde çok uzun süre kalanların yanı sıra kısa süreli görev yapanların da olduğu görülmektedir. Seyyid Halil Çelebi ve Seyyid Ali Efendi gibi daha önce görevden alınmalarına rağmen daha sonra tekrar aynı göreve atanmalar da bulunmaktadır.

⁴⁸⁵ AŞS, 17/109. Ayrıca bkz. Yörük, *Adana Kazâsı*, 109-110.

⁴⁸⁶ AŞS, 65/16.

⁴⁸⁷ AŞS, 65/56.

⁴⁸⁸ AŞS, 62/5, 16, 18, 29, 45.

⁴⁸⁹ AŞS, 6/79.

⁴⁹⁰ AŞS, 6/123.

⁴⁹¹ AŞS, 62/5, 16, 18, 29, 45.

BÖLÜM II

AİLENİN TEŞEKKÜLÜ (NİKÂH)

2.1. Nişanlanma

Evlenmeye ilk adım, tarafların ya da velilerinin evlilik konusunda anlaşmaya varmalarındır ki buna nişanlanma denilmektedir. Fıkıh kitaplarında “hıtbe” başlığı altında incelenen nişanlanma kilise hukukunun ve onun tesiri altında gelişen batı hukukunun düzenlediği tarzda düzenlenmemişse de, İslam hukuku ve Osmanlı uygulamasında nişanlılık kurumuna yer verilmiş, gerek kurulmasına gerek sona ermesine ait bir takım esaslar konulmuş, sonuçlar bağlanmıştır.⁴⁹² Esasen hemen her toplum evlilik akdinden önce erkek ile kadın arasında bir devre olarak nişanlılığı kabul etmişler ve bununla ilgili bir takım düzenlemeler de yapmışlardır.⁴⁹³ Fıkıh eserlerinde de nişanlanmayla ilgili hükümlere daha çok nikâh bölümünün başında, ayrıca iddet ve mehir konuları işlenirken değinilmiştir.⁴⁹⁴ Fıkıh terminolojisinde evlenme niyetini açıklama hıtbe, niyeti açıklayan erkek hâtüb, kendisine bu yönde niyet açıklanan kadın mahtûbe şeklinde isimlendirilir.⁴⁹⁵ Ancak hıtbe geniş anlamıyla nişanlılık ilişkisi için de kullanılır.⁴⁹⁶

Evlilik birliğinin ilk adımını teşkil eden nişanlanma, erkek ve kadının evlenme niyetini ortaya koyan bir irade beyanıdır. İslam hukukuna göre nişanlanma yalnız evlenme vaadinden ibaret olup⁴⁹⁷ bugünkü anlamda bir nişanlılık ilişkisi söz konusu

⁴⁹² Aydın, *İslam - Osmanlı Aile Hukuku*, s. 14.

⁴⁹³ Kahveci, Nuri, *Nişanlılık*, Hikmetevi Yay., İstanbul 2016, s. 41.

⁴⁹⁴ Bkz. Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, thk. İsmetullâh İnâyetüllâh Muhammed vdğ., I-VIII, Dâru Beşâiri'l-İslâmiyye - Dâru's-Sirâc, Beyrut-Medine 2010, IV, 339-341; Kudûrî, *Muhtasaru'l-Kudûrî*, s. 170; Serahsî, *el-Mebsût*, XXX, 229; Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd, *Bedâi'u's-sanâi' fi tertibi's-şerâi'*, I-VII, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1986, II, 269; III, 204-205.

⁴⁹⁵ Zeydan, Abdülkerim, *el-Mufasssal fi ahkâmi'l-mer'e ve'l-beyti'l-müslim fi's-şer'iati'l-İslâmiyye*, I-XI, Müessesetü'r-risâle, Beyrut 1993/1413, VI, 58.

⁴⁹⁶ Acar, H. İbrahim, “Nişan”, *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII, s. 152-153.

⁴⁹⁷ Kahveci, *Nişanlılık*, s. 46.

olmadığı gibi bir nişan merasimine yahut başka bir muameleye ihtiyaç da yoktur.⁴⁹⁸ Bununla birlikte Osmanlı toplumunda evlenmeden önce tarafların bir müddet nişanlı kaldıkları sicil kayıtlarından anlaşılmaktadır. Ancak yukarıda da ifade ettiğimiz gibi her ne kadar fıkıh kitaplarında kendisiyle ilgili bir takım düzenlemeler yapılmış olsa da nişanlanma İslam hukukuna göre hukukî bir işlem/akit olarak kabul edilmemektedir. Bu sebeple nişan taraflara evlenme mecburiyeti yüklemeyiz, taraflar dilediklerinde bunu bozma hakkına sahiptirler.⁴⁹⁹ Şer'iyeye sicillerinde de bu durumu destekleyen birçok örnek hüküm bulunmaktadır. Mesela bir hükümde İbrahim bin Mustafa, amcası Salih bin Mehmed'in kızı Şerife'yi kendisiyle evlendireceğine dair söz verdiğini, ancak sözünde durmayarak başkasıyla nikâhlandığını iddia ederek mahkemeye başvurmuştur. İbrahim söz konusu iddiasını dile getirirken de Şerife ile aralarında nikâh olmadığını açıkça zikretmektedir. Mahkeme ise aralarında nikâh bulunmadığı için davalı tarafa sual tevcihini bile gereksiz bularak İbrahim'in talebini reddetmektedir. İlgili hüküm şöyledir:

Medîne-i Adana hâricinde Mirza Çelebi Sokağında vâki' es-Seyyid Hacı Mustafa Ağa bağçesinde sâkin İbrahim bin Mustafa nâm şâbb-ı emred meclis-i şer'-i şerîf lâzımü't-teşrîfde yine bağçe-i mezkûrede sâkin işbu râfi' u'l-kitab Salih bin Mehmed nâm kimesne mahzarında üzerine dava ve takrîr-i kelim edüp işbu mezbûr Salih benim ammim olup tarih-i kitabdandır [boşluk] gün mukaddem gâyibe ani'l-meclis sulbiye sağîre kızı Şerife'yi bana tezvîc ve tenkîha tâlib olduğumda benim için sana vereyim deyü bi-lâ nikâh-ı şer'î ancak va'd etmekle mezbûr Salih'in mücerred va'd-i mezkûruna binâ'en hala nikâh ile taleb eylediğimde bana bi'l-velâye tezvîc ve tenkîhden ebâ eylediğinden mâ adâ hâzır bi'l-meclis Tarsuslu İbrahim nâm kimesneye mehr-i ma'lûme ile tezvîc ve tenkîh eylediği mesmû'um olmuştur. Mezbûrândan her birine su'âl olunup takrîrleri tahrîr ve müceb-i şer'îsi icrâ olunmak muradımdır dedikde müdde'î mezbûrun takrîr-i meşrûhu üzere beyinlerinde nikâh-ı şer'î mün'akid olmadığına binâ'en mezbûrâna şer'an su'âl teveccüh etmemenin bi-lâ su'âl müdde'î mezbûr bi'vech mu'ârazadan men' olunup mâ vaka'a bi-t-taleb ketb olundu. Fi'l-yevmi'l-işrîn min Cemâziyel'evvel li-sene erba' ve erba'în ve mi'e ve elf.⁵⁰⁰

Benzer bir hükümde Osman oğlu Ali, Mehmed oğlu Ali isimli şahsın nikâhlı eşi Salih kızı Fatıma ile birlikteliğine engel olduğunu iddia ederek mahkemeye başvurmuştur. Mehmed oğlu Ali ise cevabında Salih kızı Fatıma'nın kendisinin

⁴⁹⁸ Aydın, *İslam - Osmanlı Aile Hukuku*, s. 14; Kurt, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi*, s. 41; Kahveci, *Nişanlılık*, s. 47.

⁴⁹⁹ Kadri Paşa, Muhammed, *el-Fevâidü'l-aliyye ale'l-ahkâmi's-şer'iyye fi'l-ahvâli's-şahsiyye*, (Haz. Yusuf bin Mahmud el-Hâc Ahmed), md. 4, yy. ts., s. 12; Zeydan, *Ahkâmü'l-mer'e*, VI, 74; Sofuoğlu, *Manisa Şer'iyeye Sicilleri*, s. 92.

⁵⁰⁰ AŞS 38/84.

nişanlısı olduğunu, Fatıma'nın ve babası Salih'in kendisine söz verdiğini söyleyerek bu birlikteliğe engel olduğunu ileri sürmektedir. Ancak mahkeme aralarında nikâh bağı bulunmadığı gerekçesiyle Mehmed oğlu Ali'yi engel olmaması konusunda uyarılmaktadır.⁵⁰¹ Bir diğer hükümde de Ali oğlu Ömer isimli şahıs kendisiyle evleneceğini söyleyen ve bunun için de eniştesini vekil tayin eden Habib kızı Hüsna için elbise kestirdiğini ancak buna rağmen Hüsna'nın Mehmed oğlu Mehmed ile evlendiğini iddia etmekte ve birlikteliklerine engel olmaktadır. Bu durumu mahkemeye taşıyan Ömer'in davası kabul edilmemekte ve reddedilmektedir. Bunun yanında Mehmed'in Ömer'in aleyhine delil olarak sunduğu fetva da bu minvaldedir.⁵⁰² Bir başka örnekte ise Raziye binti el-Hac Ömer, kendisinin âkil ve bâliğ olduğunu ancak dengi olan kişiler kendisine talip olduğunda Molla Abdi bin Yusuf'un evliliğine engel olduğunu beyan ederek mahkemeye müracaat etmekte ve Molla Abdi'den şikâyetçi olmaktadır. Molla Abdi ise Raziye'nin babası ile kendi üvey babası arasında şahitler bulunmaksızın ve mehir tesmiye edilmeksizin nikâh akdi gerçekleştiğini iddia etmektedir. Mahkeme ise bunun sadece vaat olduğunu ileri sürerek Molla Abdi'nin iddiasının sahil olmadığına hükmetmekte ve Molla Abdi'yi Raziye'ye müdahaleden men etmektedir.⁵⁰³

Bu ve benzeri diğer hükümlerden nişanlılık kurumunun hukuki bir akit kabul edilmediği ve tarafları evliliğe zorlayıcı bir olgu olmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim 1917 tarihli Aile Hukuku Kararnamesinde bu durum “Nişanlanmakla veya va'd ile nikâh münakid olmaz”⁵⁰⁴ ifadesiyle vurgulanmıştır. Bu sebeple klasik fıkıh kitaplarında nişanlanma bizzat kendisiyle ilgili hükümleri kapsayan ayrı bir başlık altında ele alınmamıştır, çünkü akit değildir.

Esasen genellikle nişanlılık ilişkisi arzu edildiği ve hedeflendiği gibi⁵⁰⁵ evlilik birliğiyle son bulur. Nitekim farklı zaman ve mekânlara ait şer'iyeye sicillerine dair yapılan çalışmalarda da nişanlılığın çoğunlukla evlilikle sonuçlandığı anlaşılmaktadır. Bu çalışmalarda nişandan vazgeçildiğini gösteren belgelerin oranı oldukça düşüktür.⁵⁰⁶

⁵⁰¹ AŞS 14/94.

⁵⁰² AŞS 136/105.

⁵⁰³ AŞS, 104/6.

⁵⁰⁴ Komisyon, *Aile Hukuku Kararnamesi*, haz. Orhan Çeker, İstanbul 1985, s. 15.

⁵⁰⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, XIX, 119.

⁵⁰⁶ Kurt, çalışmaya konu tarih aralığında (1839-1876) sadece üç nişan bozulması olayı ile karşılaştığını belirtmektedir (Kurt, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi*, s. 42). 18. Yüzyılın ilk yarısında

Bu durum çalışma konusu olan Adana için de aynen geçerlidir. Nitekim XVIII. yüzyılda Adana'ya ait mahkeme kayıtlarında nişandan dönüldüğünü gösteren kayıtların nadir olması da buna delalet etmektedir.⁵⁰⁷

Genel olarak nişanlılık evlilikle neticeleniyor olsa da evlilikten vazgeçilmesi durumunda taraflar veya onların aileleri bazı problemlerle karşılaşabilmektedirler. İslam Hukuku'nda nişan bozulduktan sonra ortaya çıkan bu tür hukukî durumlarla ilgili düzenlemeler mevcuttur. Esasen nişanlılık esnasında mehrin belirlenmesi ve mehre mahsuben bazı ödemeler yapılması, bunun yanında nişanlılık sürecinde özellikle evlenecek kıza ve ailesine bazı hediyelerin gönderilmesi âdettendir. Dolayısıyla nişanın bozulması durumunda nişan esnasında ve sonrasında tarafların birbirleri için yaptıkları masraf ve verdikleri hediyelerin ne olacağı konusu İslam hukukçuları tarafından tartışılmıştır.⁵⁰⁸

Nişan esnasında kadına mehir adına bir ödeme yapılmış ve bir kısım hediyeler verilmiş ise nişanın bozulması halinde mehir adına verilenlerin iade edilmesi zorunludur. Bunlar mevcutsa aynının, değilse ya da kullanılmış yahut şekil değiştirmiş ise kıymetinin tazmin edilmesi gerekir. Hediyelere gelince Hanefilere göre hediyelerin mevcutsa aynının iade edilmesi gerekirken aksi durumda iade edilmesi mecburiyeti bulunmamaktadır.⁵⁰⁹ İncelenen defterlerde Müslümanlar arasında bu konuda mahkemeye yansıyan bir davaya rastlamadık. Ancak gayri müslim vatandaşlarla ilgili bir kayıta nişanlılık esnasında verilen hediyeler davaya konu olmaktadır. Söz konusu davada Merker oğlu Nihabet isimli zimmî, Artin kızı Varvar ile nişanlı olduklarını söyleyerek nişan esnasında ve sonrasında verdiği eşyaları nişan bozulduğu için talep etmektedir. Bu iddiayı kabul eden Artin, kendilerine verilen eşyaları teslim ettiğini söylemesine rağmen Nihabet bunların dışında başka hediyeler de bulunduğunu iddia

Konya'da ise 2705 davadan 143 tanesi, yani %5.3'ü nişan bozulmasıyla ilgilidir (Aydın, *Osmanlı Aile Hukuku*, s. 47). İstanbul ve bilâd-ı selâseye ait 40 adet mahkeme defterinde de sadece üç nişanın bozulma vakası mahkeme defterlerine kaydedilmiştir (*İstanbul Kadı Sicilleri Bâb Mahkemesi 54 Numaralı Defter*, Haz. Hüseyin Kılıç, Yılmaz Karaca vd., İstanbul 2011, s. 301; *İstanbul Kadı Sicilleri Hasköy Mahkemesi 5 Numaralı Defter*, Haz. Baki Çakır, Zeynep Trabzonlu vd., İstanbul 2011, s. 177, 278).

⁵⁰⁷ Örnek olarak bkz. AŞS, 104/6; 136/105.

⁵⁰⁸ Burhanpurlu Şeyh Nizam vd., *Fetava'l-Alemgiriyye = el-Fetava'l-Hindiyye*, I-VI, Matbaatü'l-Kübra'l-Emiriyye, Bulak 1310, I, 328; Bilmen, Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukûk-ı İslamiye ve Istilahât-ı Fıkhiye Kâmûsu*, Bilmen Yayınevi, İstanbul ts., II, 12.

⁵⁰⁹ Kadri Paşa, *el-Ahvâlü's-Şahsiyye*, md. 110, s. 62; Zeydan, *Ahkâmü'l-mer'e*, VI, 74-75.

etmektedir. Ancak delili olmadığı için bu konudaki iddiası reddedilmektedir. İlgili hüküm şöyledir:

Fi'l-asıl Malatya kazası ahalisinden olup hâlen medîne-i Adana'da Karyatioğlu hânında müsâfîren mütemekkin Ermeni taifesinden Nihabet veledi Merker nâm zimmî Adana mütesellimi zahru'l-akrân Yeğen Ahmed Ağa tarafından tayin olunan Çukadâr Ali mübâşeretîyle Zimmiyân Mahallesi mülhakâtından Sislioğlu Mahallesi mütemekkinelerinden olup meclis-i şer'a ihzâr olunan işbu râfi'atü's-sefer Varvar binti Artin nâm bikr-i bâliğa-i nasrâniyye muvâcehesinde üzerine dava ve takrîr-i kelim edüp ben bundan akdem merkûme Varvar nasrâniyyenin tezevvüce râğîb ve tâlibi olmağla babasından taleb eylediğimde babası hâzır bi'l-meclis merkûm Artin zimmî dahi tarih-i vesikadan bir sene mukaddem kızı merkûmeyi âyîn-i âtîlemiz üzere kenisemizde papaslarımız beyninde nişan duası okumağa gâ'ib ani'l-meclis Acemoğlu zimmîyi tarafından vekil etmekle Acemoğlu zimmî dahi merkûm Artin tarafından bi'l-vekâle keniseye gelüp papaslar beyninde nişan duası okudup ben dahi saatiyle nişan olmak üzere mesfûr Acem zimmî yediyle levn ve zirâ'ı beynimizde ilm-i şer'î ile ma'lûm karyağdı ta'bir olunur bir dutluk sakız hatâyıbı (?) ile al harîrden masnû' bir gömleklilik İstanbulî sandal ve iki aded Mısır zincir kilosu altun irsâl eylediğimden mâ adâ eyyâm-ı mu'tâdelerimizde dahi tetimme-i nişan olmak üzere beş aded altundan müctemi'a dört defada kezâlik Mısır zincir kilosu yirmi altun ile dört çeki penbe kozası ve iki aded süpürge ve yenmek için on keyl buğday ve iki yüz batman yaş üzüm ve on yük karpuz ve on beş kavun dahi irsâl edüp babası merkûm Artin kabz etmekle beynimizde bu vechle nişan kâ'im olmağla iki gün mukaddem kîbel-i şer'den yedime verilen izinnâme ile ve âyîn-i âtîlemiz üzere nikâha şurû' ve akd olunmasını iltimâs eylediğimde merkûme Varvar nefsinî tezvîc ve akdden bi'l-küllîye imtinâ' ve babası Artin dahi mukaddem ve mu'ahhar nişan olmak üzere mecmû'-i makbûzum sâlifü'l-beyan karyağdı hatâyıbı (?) ile bir gömleklilik al sandal ve iki aded süpürge ve beş aded Mısır zincir kilosu altun ve on iki köklük buğray ve iki çeki koza ve kırk batman üzüm ve bir yük kavun ve iki yük karpuzdur bundan ziyâde değildir deyü bu mikdârı ikrâr ile ziyâdeyi bi'l-küllîye inkârdan sonra kavun ve karpuz ve üzüm mecmû'unu dahi senin ibâha ve ihlâlin ile ekl ve istihlâk ve buğdayı dahi emrinle bulgur edüp altı köklüğünü yine sana red ve teslim eyledim. Ber-vech-i muharrer müstehlik olandan ve altı köklük bulgur teslîmimden mâ adâsı tamamen yedimde mevcûde olmağla gel yedimden ahz eyle deyü bana red murad eder su'âl olunup takrîri tahrîr ve müceb-i şer'îsi icrâ olunmak matlûbumdur dedikde müdde'î mezbûrun takrîr-i meşrûhu üzere nikâh beynlerinde kâ'ime olmadığı ba'de't-tahakkuk emr-i nikâhda bikr-i bâliğa-i mesfûrenin rızâsına muhtâc ve şer'an kendi tarafından tevkîl ile akdden lâ bûd olup babası merkûmeye cebre şer'an kâdir olmamağla merkûme Varvar'a bi-lâ su'âl evvelen müdde'î merkûm bî-vech-i şer'î mu'ârazadan men' olunduktan sonra sâniyen merkûm Artin kabzını i'tirâf eylediği bâlâda muharrer eşya ve altundan ziyâdesini lede's-su'âl bi'l-küllîye münkir olmağla müdde'î mezbûrdan ziyâdeyi mübeyyine beyyine taleb olundukda istimhâl etmekle mehl-i şer'î birle ba'de'l-imhâl ityân-ı beyyine mehl-i şer'îsi müddeti tamamen münkaziye olduktan sonra kemâl-i mertebe ityân-ı beyyineden izhâr-ı acz edüp tâlib-i tahlîf dahi olmamağla bi-lâ beyyine ziyâde mutâlebesinden dahi müdde'î merkûm kezâlik ba'de'l-men' mevcûd eşya ve altunu merkûm Artin yedinden bi-a'yânihâ kabza müdde'î mesfûra tenbîh olunup meclis-i şer'de red ve teslim ve kabz ve

tesellüm ettirilmeğin mâ vaka‘a bi’t-taleb [ketb] olundu. Fi’l-yevmi’t-tâsi‘ ve’l-ışrîn min şehri Cemâziyel’âhir li-sene erba‘ ve erba‘în ve mi’e ve elf.⁵¹⁰

Şer‘iyye sicillerine yansıyan davalardan nişan ile ilgili âdetlerin bir kısmını öğrenmek mümkündür. Mahkemeye intikal eden olaylardan, nişan yapılırken kız tarafının, erkek tarafından para ve altın alabildiği, elbise kestirdiği, erkek tarafına nişan masraflarını karşılattığı anlaşılmaktadır. Kız tarafı nişandan vazgeçtiği takdirde ise erkek, nişanlısı için harcadıklarını kız tarafından talep etmekte ve dava açabilmektedir. Bunun yanında nişanın bozulma sebeplerinin yansıdığı davalar da Osmanlı aile yapısıyla ilgili bazı fikirler vermektedir. Buna göre özellikle kızların kendi hür iradeleriyle evlenmek istedikleri kişiyi seçebildikleri anlaşılmaktadır.⁵¹¹ Bu Hanefî mezhebinin âkil bâliğ olan erkek ve kadının kendi nikâhını akdetme salahiyetini haiz olmaları anlayışının tezahürü olarak düşünülebilir.

2.2. Nikâh ve Nikâh Akdinin Unsurları

Geçerli bir nikâh akdinden söz edilebilmesi için akitte bazı temel unsurların bulunması gerekmektedir. Bu unsurlar olmadan nikâh akdinden söz edilemez. İslam hukukçuları, bir akdin gerçekleşmesi için gerekli olan unsurlar ile akdin sahih olması için gerekli bulunan unsurları birbirinden ayırmışlardır. Birinci unsurlar için rükün; ikinci unsurlar için şart tabirini kullanmışlardır.⁵¹²

Hanefîlere göre nikâh akdinin rükünleri tarafların irade beyanları olan icap ve kabuldür. Hanefî fıkıh kitaplarında taraflar evlenmenin unsurları arasında açıkça zikredilmez.⁵¹³ Bu tarafların bir rükün olarak zikredilmeyişinden değil, diğer unsur olan irade beyanının zarureten bu beyanı yapacak tarafları da içine almış olması

⁵¹⁰ AŞS 14/111.

⁵¹¹ Afyonkarahisar şer‘iyye sicillerinde bulunan 1078 (1667) tarihli bir hükümde Satılmış İbrahim, kızı Ayşe ile kendisini nişanlayan ancak bundan vazgeçen Mehmed’i dava ettiğinde söz konusu Mehmed, kızıyla Satılmış’ın nişanlı olduklarını kabul etmektedir. Ancak kızının geçen süre zarfında âkile ve bâliğa olduğunu ve Satılmış’la evlenmek istemediğini söylemektedir. Ayşe’nin de bunu tasdik etmesi üzerine Satılmış müdahaleden men edilmektedir (Doğan, İsmail, “Tanzimat Sonrası Sosyo-Kültürel Değişmeler ve Türk Ailesi” *Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi*, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara 1992, I, 177). Benzer örnekler için bkz. Aydın, *Osmanlı Aile Hukuku*, s. 45. Ayrıca bu durumu destekleyen örnekler için Evlenmede Vekâlet başlığına bakınız.

⁵¹² Bkz. Zeydan, *Ahkâmü’l-mer’e*, VI, 80, 102; Aslan, *İslâm Aile Hukuku*, s. 80-81.

⁵¹³ Molla Hüsrev, Muhammed b. Ferâmûz, *Dürrü’l-hükkâm fî şerhi Gureri’l-ahkâm*, I-II, Mîr Muhammed Kütüphanesi, Karacı ts., I, 326; Kâsânî, *Bedâyi’u’s-sanâyi’*, III, 317.

yüzündendir.⁵¹⁴ Burada konunun daha anlaşılır olabilmesi için diğer mezheplerin de kabul ettiği gibi taraflar ayrı bir rükün olarak ele alınmıştır.

2.2.1. Taraflar

Nikâh akdinin bir rükünü kabul edilen taraflar geçerli bir irade beyanıyla evlenecek olan eşler olabileceği gibi bunların velileri veya vekilleri de olabilir. İslam hukukunda taraflar şartlarını haizseler bizzat nikâha iştirak edebilirler ve kendi irade beyanlarıyla geçerli bir evlilik kurabilirler. Bunun yanında velileri veya vekilleri de yine gerekli şartlara sahip olmak kaydıyla onlar adına geçerli bir nikâh akdi yapabilirler.⁵¹⁵ İncelediğimiz şer'iyeye sicillerinde tarafların bizzat nikâh akdi yaptığını gösteren kayıtlar olduğu gibi, veliler ya da vekiller aracılığıyla yapılan nikâh akitleri de bulunmaktadır. Veliler ve vekiller aracılığıyla yapılan nikâh akitlerine ait hükümler ilgili başlıklar altında verileceği için burada sadece tarafların bizzat iştirak ettikleri nikâh akitlerine örnek verilecektir. Örneğin şu hükümde Yortan Mahallesi sakinlerinden Emine binti Hasan isimli dul (seyyibe) ile talibi Mehmed bin Mustafa mahkemede (huzur-i şer'de) yüz kuruş mehir tesmiyesiyle evlenmişlerdir:

Yortan Mahallesi sâkinelerinden Emine binti Hasan nam seyhibe talibi olan Mehmed bin Mustafa nam kimesneye huzur-i şer'de yüz kuruş mehrile nısfı mü'accel ve nısf-ı âharı mu'accel olmak üzere akd olunduğu bu mahalle kayd şud. Hurrirre fi 17 min Şa'ban el-mu'azzam sene 1184.⁵¹⁶

Bir diğer hükümde Ali Dede Mahallesi sakinlerinden Elif binti Hasan isimli dul ile talibi Mehmed bin Abdullah mahkemede (meclis-i şer'de) yüz kuruş mehir tesmiyesiyle evlenmişlerdir.⁵¹⁷ Bir başka hükümde ise Bozdoğan Cemaati'nden Huri binti Mahmud kendi rızasıyla talibi Seyyid el-Hac Abdullah bin Osman ile yüz kuruş mehir karşılığında evlenmişler ve taraflar bu nikâhda da bizzat hazır bulunmuşlardır.⁵¹⁸

⁵¹⁴ Zeydan, *Ahkâmü'l-mer'e*, VI, 80; Kubeysî, *el-Ahvâlü'ş-şahsiyye*, s. 49; Aydın, *İslam - Osmanlı Aile Hukuku*, s. 15.

⁵¹⁵ Aydın, *İslam - Osmanlı Aile Hukuku*, s. 15.

⁵¹⁶ AŞS, 5/2.

⁵¹⁷ Ali Dede Mahallesi sâkinelerinden Elif binti Hasan nam seyhibe hatun hüsn-i rızasıyla talibi olan Mehmed bin Abdullah nam kimesneye yüz kuruş mehir ile nısf-ı mu'accel ve nısf-ı âharı mü'accel olmak üzere meclis-i şer'de akd-i nikâh olunduğu işbu mahalle kayd olundu. Fî 16 min Rebî'ul'evvel li-sene hams ve semânîn ve mi'e ve elf (AŞS, 5/3).

⁵¹⁸ AŞS, 16/52.

2.2.2. İrade Beyanı

Nikâh akdinin diğer rüknü de tarafların evliliğe yönelik rızalarını gösteren irade beyanları diğer bir ifadeyle icap ve kabuldür. Nikâh akdinin meydana gelebilmesi için evlenecek olan şahısların iradelerini bizzat kendilerinin veya veli yahut vekillerinin karşılıklı olarak beyan etmeleri gerekir.

Geçerli bir irade beyanından bahsedebilmek için İslam hukukçuları tarafından hangi lafızlarla nikâh akdinin meydana gelebileceği, kullanılan lafızların -akdin kurulduğunu kesin tarzda ifade eden- geçmiş zaman kalıbı olması vb. bazı şartlar zikredilmiştir.⁵¹⁹ İncelediğimiz sicillerde kurulan nikâh akitlerine dair bu yönde davaların olmaması bu şartların tamamıyla yerine getirilmekte olduğunu söylememize imkân vermektedir. Ancak İslam hukukçularına göre icap ve kabulün geçerli olabilmesi için tarafların birbirlerinin sözlerini işitmeleri ve bu sözlerden nikâh akdinin kastedildiğini anlamaları ve birbirlerine uygun bir icap ve kabulde bulunmaları gerekmektedir.⁵²⁰ Taraflar birbirlerinin icap ve kabullerini işitmez, anlamaz veya icap ve kabul birbirine uygun düşmezse geçerli bir evlilik yapılmış olmaz. incelediğimiz sicil defterlerinde icap-kabul uyumsuzluğuna dair sadece bir kayda rastladık:

Davacı Abdülkerim isimli şahsın iddia ettiğine göre Cennet isimli kadının dayısı ve vekili Hasan Beşe yeğeni Cennet'in oturduğu evin önünde kurulan nikâh meclisinde vekâletle Abdülkerim'e nikâhlanmış ve kapının arkasında bulunan Cennet'e kabul edip etmediğini sorduğunda Cennet de kabul ettiğini söylemiştir. Cennet'in kabul ettiğini inkâr etmesi üzerine Abdülkerim'in mahkemeye sunduğu şahitler nikâhın bu şekilde gerçekleştiğine şahadet ederek "kapalı kapının arkasında bulunan Cennet'e dayısı kabul

⁵¹⁹ İcap ve kabulün şartları için bkz. Kâsânî, *Bedâi' u 's-sanâi'*, II, 229-233; Mergînânî, Ebû'l-Hasen Ali b. Ebî Bekr, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî*, nşr. Nu'aym Eşref Nûr Muhammed, I-VIII, İdâretü'l-Kur'ân ve'l-Ulûmi'l-İslâmiyye, Pakistan 1417, III, 3-5; Zeyla'î, Ebû Muhammed Osmân b. Ali, *Tebyînü'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dakâik*, I-VI, Matba'atü'l-Kübra'l-Emîriyye, Bulak 1313-1315, II, 96-98; Aynî, Bedrüddîn Muhammed b. Ahmed, *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*, thk. Emîn Sâlih Şa'bân, I-XIII, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2000, V, 6-10; İbnü'l-Humâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid, *Şerhu Fethu'l-kadîr*, nşr. Abdürrezzâk Gâlib el-Mehdî, I-X, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003, III, 175-187; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm* I, 326-329; el-Halebî, İbrâhîm b. Muhammed, *Mülteka'l-ebhur (Mecma'u'l-ehur içinde)*, nşr. Halîl İmrân el-Mansûr, I-IV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1998, I, 467-471; Bilmen, *Istilahât-ı Fıkhiye*, II, 15-18; Zeydan, *Ahkâmü'l-mer'e*, VI, 97; Aydın, *İslam - Osmanlı Aile Hukuku*, s. 16-17; Cin, Halil, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya 1988, s. 59-63.

⁵²⁰ Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, I, 329; el-Halebî, *Mülteka'l-ebhur*, I, 471.

edip etmediğini sorduğunda Cennet kabul etti” demişlerdir. Cennet’in kapının arkasında bulunması dolayısıyla işitme tam anlamıyla gerçekleşmediği için davacı Abdülkerim’in davası reddedilmiş ve kadına nikâh iddiasıyla müdahale etmekten men edilmiştir. İlgili hüküm şöyledir:

Medîne-i Adana’da vâki‘ Ali Dede Mahallesi sâkinlerinden Abdülkerim bin Ali nam kimesne meclis-i şer‘-i hatîr lazîmü’t-tevkîrde Hanedan Mahallesi sâkinelerinden olup zâtî tarif-i şer‘î ile [mu‘arrefe] olan râfî‘atü’l-vesîka Cennet binti Hasan nam bîkr-i bâliğa mahzarında üzerine dava ve takrir-i kelam edüp bundan akdem mezbûre Cennet’i kendim için tezvîce talib ve râğîb olup tarafımdan defa‘âtla adamlar irsâl edüp hitbe eylediğimden sonra tarih-i kitabdan bir sene mukaddem Ramazan-ı şerîfin evâsıtında mezbûrenin sâkine olduğu Taşçakan mahallesinde vâki‘ menzilin havlu kapısı önüne varup akd-i meclis olundukda ben hazır olduğum halde tarafımdan vekil eylediğim işbu hazır bi’l-meclis na‘lbend Ali nam kimesne ile mezbûre Cennet’in kezâlik tarafından vekili dayısı işbu hazır bi’l-meclis Hasan Beşe nam kimesne yüz elli kuruş mehir tesmiyesiyle mezbûre Cennet’i bana verüp ve vekilim mezbûr na‘lbend Ali dahi benim için aldım ve kabul ettim deyüp ber-vech-i muharrer meclis-i mezbûr tamam olduktan sonra mezbûre Cennet’e dayısı ve vekili mezbûr Hasan Beşe ol meclisde olan nikâhı haber verdikde ol meclisde mesdûd kapı ardından savt-ı mesmû‘uyla kabul eyledim deyü ikrar ve itiraf edüp ba‘dehû meclis-i âhar dahi olmayup nikâh beynimizde kâ‘im olmuşiken hâlen düğün edüp almak murad ebâ ve imtinâ‘ eder sual olunup takriri tahrîr ve müceb-i şer‘îsi icra olunmak matlûbumdur dedikde ğibbe’s-sual merkûme Cennet cevabında müdde‘î mezbûr Abdülkerim için kendisine adamlar irsâl edüp hitbe ile talib ve râğîb olduğunu ikrar lakin ber-vech-i muharrer nikâh-ı mezbûr dayısı ve vekili mezbûr Hasan Beşe kendüye ifade edüp kabul eylediğini bi’l-küllîye inkâr edicek müdde‘î mezbûrdan davasına mutabık beyyine taleb olundukda udûl-i ahrâr-i ricâl-i müslimînden Abdünnebî bin Veli nam kimesne li-ecli‘ş-şehâde meclis-i şer‘a hazır olup istişhâd olundukda fi’l-hakika mezbûre Cennet vekili ve dayısı merkûm Hasan Beşe yüz elli kuruş mehir tesmiyesiyle mezbûr na‘lbend Ali’nin müvekkili müdde‘î mezbûr Abdülkerim’e verdim deyüp ol dahi aldım dedikten sonra vekil-i mezbûr Hasan Beşe’nin mezbûre Cennet’e akd-i mezkûru i‘lâm ve ifade eyledikde mezbûre Cennet mesdûd olan kapı ardından mesmû‘ savtıyla kabul eyledim deyü şehadet eylediğinde verâ-yı cidârdan ve mesdûd kapı ardından mer’î olmayan şahsın ikrarına şehadet makbûle olmayup ve meclis-i mezkûrdan gayrı mahalde merkûme Cennet’in akd-i mezbûra ikrarı olmadığını müdde‘î mezbûr Abdülkerim ikrar ve itiraf etmeğin akd-i mezbûrun bir vechle isbâtı mutasavver olmayup şahid-i âhardan acz ile istihlâf etmeğin fi’l-vâki‘ tarih-i kitabdan bir sene mukaddem evâsıt-ı Ramazan’da Taşçakan Mahallesinde mezbûre Cennet’in kapısı önünde akd olunan meclisde yüz elli kuruş mehir tesmiyesiyle vekil-i mezbûr Hasan Beşe mezbûre Cennet’i mezbûr Abdülkerim’e verdim deyüp vekil-i mezbûr na‘lbend Ali dahi vekâleten aldım ve kabul ettim dedikten sonra kendisine ifade olundukda kabul ile râziye olmadığına merkûme Cennet’e yemin teklif olundukda ol dahi alâ vefki’l-mes‘ûl hilf billâhi’l-aliyyi’l-a‘lâ etmeğin mücebiyle merkûme Cennet’ten nikâh

davasıyla müdde'î merkûm Abdülkerim bî-vech muarazadan men' birle mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu. Fi'l-yevmi'l-ısrîn min Şevval el-mu'azzam li-sene hamsîn ve mi'e ve elf.⁵²¹

2.3. Nikâhın Şartları

Hanefilere göre nikâh akdinin in'ikâd, sıhhat, nefâz ve lüzum olmak üzere dört şartı bulunmaktadır.⁵²² Bu ayırımın pratik faydası farklı gruplardaki şartlara riayetsizliğin farklı sonuçlar doğurmasıdır. İn'ikâd şartları eksik olan akde batıl, sıhhat şartları eksik olana fâsid, nefâz şartları eksik olana mevkûf ve lüzum şartları eksik olan akde gayr-ı lazım veya caiz akid denir.⁵²³

İslam hukukuyla ilgili eserlerde bir kısım farklılıklar bulunmakla birlikte in'ikâd şartlarını ehliyet, meclis birliği ve evlenme engelinin bulunmaması⁵²⁴, sıhhat şartlarını şahitler ve ikrahın olmaması, nefâz şartlarını - tarafların veya velilerin rızalarının alınmasının gerekli olduğu durumlarda- rızalarının alınmış olması, lüzum şartlarını ise kefâet ve buluş muhayyerliğinin bulunmaması oluşturur.⁵²⁵

Adana şer'iyeye sicillerinde yukarıda sayılan şartların her birine ait örnekler bulunmamaktadır. Haddi zatında aslolan da bu şartların yerine getirilerek nikâh akdinin kıyılmış olmasıdır. Dolayısıyla nikâh akitlerinin genel itibariyle yukarıdaki şartları taşıdığını ve usulüne uygun bir şekilde bu akdin icra edildiğini kabul etmek durumundayız. Ancak bazı şartlara dair mahkemeye yansıyan davalar bulunmaktadır ki bu başlık altında mahkeme kayıtlarına yansıdığı kadarıyla bu şartlardan bahsedilecektir.

Mahkemeye intikal eden davalardan bir kısmı taraflar arasında evlenme engellerinin bulunup bulunmadığı ile ilgili olan davalardır. Bilindiği üzere İslam hukukuna göre evlenme engelleri devamlı ve geçici olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Bunlardan birincisini, kan, sıhrî ve süt (radâ) hısımlığı oluşturur ve bizzat Kur'an tarafından yasaklanmıştır.⁵²⁶ Aralarında kan, sıhrî ve süt hısımlığı olan kimseler

⁵²¹ AŞS, 125/45.

⁵²² Kâsânî, *Bedâyi' u 's-sanâyi'*, III, 325; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, I, 326-327; Zeydan, *Ahkâmü'l-mer'e*, VI, 97.

⁵²³ Zeydan, *Ahkâmü'l-mer'e*, VI, 97 vd.; Aydın, *İslam - Osmanlı Aile Hukuku*, s. 17.

⁵²⁴ Evlenme engelini sıhhat şartı sayanlar da bulunmaktadır. Konuyla ilgili değerlendirme için bkz. Aydın, *İslam - Osmanlı Aile Hukuku*, s. 18-19.

⁵²⁵ Diğer şartlar ve detaylı bilgi için bkz. Zeydan, *Ahkâmü'l-mer'e*, VI, 97-144.

⁵²⁶ Bkz. Nisâ, 4/23.

bilmeden evlenmişlerse bile bu nikâh geçersizdir. Taraflar istemese de hâkim bu tür evliliği sonlandırma yetkisine sahiptir.⁵²⁷ İncelediğimiz kayıtlarda hâkimin bazı evlilikleri bu sebeple sonlandırdığını görmekteyiz. Örneğin Ümmî binti Ahmed isimli kadın dayısı Halil'in kendisinin rızası olmadığı halde sütkardeşi olduğunu söylediği Seyyid Durmuş'a zorla nikâhlandığını iddia ederek mahkemeye başvurmuştur. Şahitlerle iddiasını ispat eden Ümmî'nin davası kabul edilerek nikâh akdi feshedilmektedir. İlgili hüküm şöyledir:

Medîne-i Adana mahallâtından Ağa Mehmed Mahallesi ahalisinden ve hâlen medîne-i mezbûre nevâhîsinden Cânibü'ş-şehr nâhiyesine tâbi' Karakuyu nam karye sâkinelerinden olup zâtını marifet-i şer'iyeye ile ârifân Osman Beşe bin Hüseyin ve Abdullah Halife bin Halil tarifleriyle mu'arrefe olan hâfizatü hâzihi'l-vesîka Ümmî binti Ahmed nam bikr-i bâliğa meclis-i şer'-i şerîf-i Ahmedî ve mahfel-i dîn-i münîf-i Muhammedî'de yine karye-i mezkûrede sâkin zevci olmak iddiasında olan es-Seyyid Durmuş bin es-Seyyid Mahmud Çelebi nam kimesne mahzarında üzerine dava ve takrir-i kalam edüp bundan akdem vefat eden karındaşı ekberim Halil'i validem müteveffîye Eşe binti Yusuf nam hatun tarih-i kitabdan yirmi sene mukaddem irzâ' eylediği halde işbu es-Seyyid Durmuş ammim es-Seyyid Mahmud'un oğlu ve kurbiyeti olmak hasebiyle karındaşı ekberim mezbûr Halil'i merkûm Durmuş ile ma'an irzâ' edüp ol vechle mezbûr es-Seyyid Durmuş benimle razâ'an karındaş olup bu vechle beni nefesine inkâh ve tezvîc meşrû' değil iken tarih-i tahrirden sekiz gün mukaddem gâ'ib ani'l-meclis dayım Halil nam kimesne benim kat'an rıza ve izin ve icazetim yoğiken cebren ve kerhen tarafımdan vekil olup beni merkûm es-Seyyid Durmuş'a inkâh ve tezvîc etmeğin sual olunup takriri ba'de't-tahrir mezbûr Durmuş'tan fesh ile beni tefrîk ve sebîlim tahliye olunmak muradımdır dedikde ğibbe's-sual mezbûr Durmuş Çelebi cevabında müdde'îye-i mezbûrenin ber-vech-i muharrer iddiası üzere irzâ'-ı mezkûreyi bi'l-küllîye inkâr edicek mezbûre Ümmî nam bikr-i bâliğadan davasına mutabık ve sıdk-ı makâlin nâtika beyyine-i âdile taleb olundukda udûl-i ahrâr-i ricâl-i müslimînden olup yine karye-i mezkûre Karakuyu'dan Hüseyin Beşe bin Mustafa nam kimesne ile tafe-i nisâdan Ümmî binti İbrahim ve Aişe binti Halil nam hatunlar li-ecli'ş-şehâde meclis-i şer'a hâzırûn olup isra'l-istişhâdi'ş-şer'î fi'l-hakika bundan akdem vefat edüp zâtı ilm-i şer'î ile malumumuz olan Eşe binti Yusuf nam hatun kezâlik bundan esbak vefat eden sadrî oğlu Halil'i tarih-i kitabdan yirmi sene mukaddem irzâ' eylediği halde işbu es-Seyyid Durmuş Çelebi müdde'îye-i mezbûre kızı Ümmî'nin ammisi es-Seyyid Mahmud'un oğlu ve kurbiyeti olmak hasebiyle mezbûre Ümmî'nin karındaşı ekberi Halil nam müteveffâ ile merkûm es-Seyyid Durmuş Çelebi'yi ma'an müteveffîye Eşe Hatun bizim huzurumuzda irzâ' eyledi ve irzâ'-ı mezkûru re'ye'l-ayn gördük. Ol vechile müdde'îye-i merkûme Ümmî ile mezbûr es-Seyyid Durmuş razâ'an karındaşlardır. Biz bu hususa bu vech üzere şahidleriz şehadet dahi ederiz deyü her biri eda-i şehadet-i şer'iyeye eylediklerinde ğibbe riayet-i şerâyiti'l-kabul şehadetleri makbûle olmağın ber-mûceb-i şehadetihim mezbûr es-Seyyid Durmuş Çelebi müdde'îye-i

⁵²⁷ Kaya, "17. Yüzyıl Bursa Şer'îye Sicillerinin İslam Âile Hukuku Açısından Tahlili", s. 85.

merkûme Ümmî ile razâ'an karındaşlar olduğuna ba'de'l-hükm beynlerinde olan nikâh iddiası bir vechle meşrû' olmamağla beynleri fesh ile tefrîk ve mezbûre Ümmî'nin sebîli tahliye ve fi-mâ ba'd zevciyet iddiasıyla mezbûr es-Seyyid Durmuş Çelebi bî-vech muarazadan men' olunup mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu. Fi'l-yevmi'l-işrîn min şehri Rebî'ul'âhir li-sene hamsîn ve mi'e ve elf.⁵²⁸

Bu davada Ümmî iki iddiada bulunmaktadır. Birincisi kendisi sütkardeşi Seyyid Durmuş'la evlendirilmiştir. İkincisi ise bu nikâh akdinde taraf olan dayısı Halil, kendisinden cebir ve ikrah ile vekâlet almıştır. Ancak görüldüğü üzere davada sütkardeşi olduğunu ispat ettiği için cebir ve ikrah altında vekâlet verdiğine değinilmemiştir. Bu davada dikkat çeken bir diğer husus ise iddianın ispatında bir erkek ve iki kadının şahadetinin söz konusu olmasıdır. Şer'iyye sicilleri incelendiğinde bunun nadir rastlanan bir durum olduğu görülmektedir. Ancak bu davanın konusu daha çok kadınların vakıf oldukları bir konu yani sütkardeşliğin ispatı ve emzirme konusu olduğu için kadınların şahitliğine başvurulmuş olmalıdır.

Geçici evlenme engelleri arasında ise din ayrılığı, dört kadınla evli olma, iddet süresi içinde bulunma, -kadın için- başkası ile evli olma gibi nedenler bulunmaktadır. İncelediğimiz defterlerde başkasıyla evli olan kadının tekrar başka bir erkekle evlendiği iddiasına dair sadece birkaç kayda rastladık. Buna göre Ömer bin Habib isimli kişi Elif binti Ahmed'in kendisinin nikâhlı karısı olduğunu iddia ederek mahkemeye başvurmuştur. Ancak Mahmud bin Halil isimli şahıs Elif'in daha önce kendisiyle evlendiğini iddia ederek sonraki nikâhın batıl olduğunu söylemekte ve bu iddiayı reddetmektedir. Elif'in de beyanı bu minvalde olduğu için Ömer'den delil istenmekte, delil getiremediği için müdahaleden men edilmektedir. İlgili hüküm şöyledir:

Medîne-i Adana a'mâlınden Dindarlı nâhiyesine tâbi' Kırklar nam karye ahalisinden Ömer bin Habib nam kimesne meclis-i şer'-i enverde yine karye-i merkûme ahalisinden râfi'u hâze'l-kitab Mahmud bin Halil nam kimesne hazır olduğu halde tasdik-i âti'l-beyana değin zevc-i zâhir-i ma'rûfu olmayup nâhiye-i merkûme kurâsından Sadakalı nam karye ahalisinden olan Elif binti Ahmed nam zâtı tarif-i şer'î ile mu'arrefe bîkr-i bâliğa mahzarında üzerine dava ve takrir-i kelam edüp merkûme Elif tarih-i kitabdan yirmi beş gün mukaddem medîne-i mezbûrede Emirler Mahallesinde vâki' gâ'ib ani'l-meclis Durmuş Ağa menziline ve zâtına ârif şuhûd mahzarında mu'accel ve mü'eccel mecmû'u üç yüz kuruş mehir tesmiyesiyle nefsinı bana tezvîc ve tenkîhe tarafından yine gâ'ib ani'l-meclis mahalle-i mezbûre ahalisinden Mahmud Efendi bin Hasan nam kimesneyi tevkîl edüp nâ'ib-i menâb nasb ve tayin etmekle ol dahi ba'de'l-kabul

⁵²⁸ AŞS, 131/hüküm 105.

bi'l-vekâle müvekkilesi merkûme Elif'i meclis-i akidde hazır mahzar-ı şuhûdda ol mikdar kuruş mehir tesmiyesiyle bana tezvîc ve tenkîh edüp kezâlik benim tarafımdan tezevvüc ve kabule vekilim olan karındaşım hazır bi'l-meclis Abdülhâdî dahi bi'l-vekâle benim için tezevvüc ve kabul etmekle tarih-i mezkûrdan tarih-i kitaba değin merkûme Elif bu vechle benim zevce-i menkûham olmuşken hâlen zevciyet muamelesi murad eylediğimde nefsini bana teslim ve temkînden imtinâ' eder sual olunup takriri tahrîr ve müceb-i şer'îsi icra olunması matlûbumdur deyü dava-yı şer'iyyesi sudûrundan sonra mezbûr Mahmud dahi merkûme Elif tarih-i kitab senesi mâh-ı Muharrem'inin evâ'ilinde Kamışlı civarında vâki' Hatîb Yaylak'ında ben kendüye râğîb ve talib olduğumda velisi marifetiyle nefsini mu'accel ve mü'eccel mecmû'u dört yüz kuruş mehir tesmiyesiyle bana tezvîce lede'ş-şuhûd tarafından gâ'ib ani'l-meclis Kürkoğlu Ali Beşe nam kimesneyi vekil ve nâ'ib-i menâb nasb ve tayin etmekle merkûm Ali Beşe dahi ba'de'l-kabul bi'l-vekâle tarih-i mezkûrda ve yaylak-ı ma'rûf-i merkûmda meclis-i akdimize hazır şuhûd mahzarında müvekkilesi mezbûreyi dört yüz kuruş mehir tesmiyesiyle bana tezvîc ve tenkîh edüp tezevvüc ve kabule benim vekilim işbu hazır bi'l-meclis karındaşı Hamza dahi benim için bi'l-vekâle tezevvüc ve kabul etmekle bu vechle müdde'î merkûmun beyan eylediği tarihten esbak tarihte akd olunmuş mezbûre Elif menkûhamdır deyü dava-yı sebk-ı nikâh etmekle husûs-i mezkûru li-ecli't-tahkîk mezbûre Elif istintâk olundukda sebk-ı nikâh iddia eden mezbûru mecmû' sâdır olan kelimât-ı meşrûhasında merkûme Elif tâyi'aten tasdik ve müdde'î evvel mezkûr Ömer'i tekzîb etmekle *Nûru'l-ayn* nam kitab-ı mu'teberin Da'va'n-nikâh nam mahallinde “ ادعى نكاحها فأثكرت وأقرت لرجل حاضر وصدقها المقر له فإن برهن المدعي يحتاج المقر له إلى البينة على هذا المدعي بحضرة المدعي فلو برهن المقر له بعد ما برهن المدعي يرجح المقر له للبينة والإقرار⁵²⁹ ” deyü mestûr olan mesele-i şerîfeden fehîm olduğu vech üzere merkûm Ömer beyana havale olunup dava-yı meşrûhuna mutabık mezbûr Ömer'den beyyine taleb olundukda istimhâl etmekle üç defa tûl-i mehl ile ba'de'l-imhâlî'ş-şer'î ityân-ı beyyineden ba'de'l-izhârî'l-acz merkûme Elif ile mezbûr Mahmud'dan her birini istihlâf etmekle her biri alâ mücebi'ş-şer'î'l-kavîm ve hasebi'l-mes'ûl yemin billâhi'l-aliyyi'l-a'lâ etmeleriyle emr-i şer' itmâmından sonra tasdik-i mezkûra binâ'en mezbûr Mahmud'un sıhhat-i nikâhına ba'de'l-hükmi'ş-şer'î müdde'î sâbık Ömer zevceyn-i merkûmeynden her birine bî-vech-i şer'î muarazadan men' olunup mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu. Fi'l-yevmi's-sâmin aşera min Şa'ban el-mu'azzam li-sene selâse ve erba'in ve mi'e ve elf.⁵³⁰

İncelediğimiz defterlerde Osmanlı toplumunda bu tür evliliklerin yapıldığını gösteren belgelerin çok az olması İslam hukukunun bu konudaki düzenlemesinin Osmanlı toplumunda sıkı bir şekilde uygulandığı anlamına gelmektedir.

⁵²⁹ Tercümesi: Bir kimse bir kadın hakkında nikâh iddiasında bulursa, kadın da reddedip başkasıyla evli olduğunu ikrar etse, ikrar ettiği kişi de onu tasdik etse bakılır; eğer iddia sahibi iddiasını ispatlarsa kendisi hakkında ikrarda bulunulan ikinci erkeğin delil sunması istenir. Eğer o da delil getirirse bu durumda ikinci erkeğin delili tercih edilir.

⁵³⁰ AŞS, 14/41. Evli bir kadınla nikâh akdi yapıldığı için batıl sayılan benzer hükümler için bkz. AŞS, 38/43-44; 136/100-101.

2.3.1. Nikâhta Veliler ve Veli İzinsiz Nikâh

Osmanlı uygulamasında esas alınan fetva mecmualarına baktığımızda dönemin ihtiyaçlarından kaynaklanan bazı yeni şartlar ileri sürüldüğünü görüyoruz. Nikâh akdinde velinin izninin şart koşulması bunlardan biridir. Hanefî mezhebinde bülüğa eren kızlar velilerinin rızalarını almaksızın istedikleriyle evlenebilirler. Hanefî hukukçulardan İmam Muhammed ise bülüğa eren kızların rızalarına ilaveten velilerinin rızalarını da şart koşar.⁵³¹ Osmanlı Devleti'nde 951/1544 yılına kadar birinci görüş en sahih görüş kabul edilmiş ve uygulama alanı bulmuştur. Bu tarihten itibaren İmam Muhammed'in görüşü zamanın ihtiyaçlarına daha uygun kabul edilerek kadılar veli izinsiz nikâhtan menedilmişlerdir.⁵³² Bu durum Ebüssuud Efendi'nin *Maruzât*'ında "951 tarihinde kudât veli izinsiz nikâhı kabul etmemekle memurlardır"⁵³³ şeklinde ifade edilmektedir.

İmam Muhammed'in bu görüşünün Osmanlı Devleti'nde ne zamana kadar uygulandığı konusu net değildir. Kanunî devrinde bu görüşün her yönüyle uygulandığı konusunda şüphe bulunmamakla birlikte, Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar devam ettiğinde ciddi şüpheler vardır. Kadı kontrolünde kısılan nikâhlarda veli izninin XX. yüzyıla kadar arandığı söylenebilirse de kadıların veli izinsiz olarak kısılmış nikâhların feshine sonuna kadar hükmettiklerini söylemek zordur. Kanunî devrinde ve belli bir müddet daha veli izinsiz nikâhların feshine kadılar hükmetmişlerdir. Fakat daha sonraları böyle nikâhların feshine hükmedilmediğini, dolayısıyla Hanefî mezhebindeki Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'un görüşüne kısmen dönüldüğünü gösteren işaretler vardır.⁵³⁴

İncelediğimiz sicil defterlerinde bu konuya açıklık getirecek hükümlere rastladığımızı söyleyemeyiz. Sadece gayr-i müslim vatandaşlara ait bir hükümde bu konuya temas edildiğini görüyoruz. İlgili hükümde Keşiş isimli zimmî yeğeni Maryem'in kendisinin izni ve rızası olmadığı halde Artin'le nikâhlandığını iddia ederek bu nikâhın feshi için mahkemeye başvurmuştur. Keşiş, Maryem'in babasının başka diyarda olduğunu ve kendisinden başka velisi bulunmadığını söylemekte ve nikâhın

⁵³¹ Kâsânî, *Bedâi' u's-sanâi'*, II, 247; Zeyla'î, *Tebyînü'l-hakâik*, II, 117; Aynî, *el-Binâye*, V, 70; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, I, 334.

⁵³² Aydın, *İslam - Osmanlı Aile Hukuku*, s. 97.

⁵³³ Ebüssuud Efendi, *Maruzât* (haz. Pehlul Düzenli), Klasik, İstanbul 2013, s. 73.

⁵³⁴ Aydın, *İslam - Osmanlı Aile Hukuku*, s. 98.

kendisinin rızasına mevkuf olduğunu belirtmektedir. Ancak kadı Maryem'in rızası olduğunu, velisinin ise cebir yetkisinin olmadığını gerekçe göstererek bu talebi reddetmektedir. İlgili hüküm şöyledir:

Medîne-i Adana mahallâtından Taşçakan Mahallesi mütemekkinlerinden Manok Keşiş veledi diğer Manok nam zimmî hâlen eyalet-i Adana valisi olan vezîr-i rûşen zamîr devletlû inâyetlû Ahmed Paşa Hazretleri kibel-i âlîlerinden eyalet-i merkûmede mütesellim olan fahru'l-akrân Yunus Ağa tarafından tayin olunan Mısırlı (?) mübâşeretiyle yine mahalle-i merkûme mütemekkinelerinden işbu hâmiletü's-sefer Maryem binti Vanis nam nasrâniye ile hâlen zevc-i medhûlün bihâsı olan Artin veledi Marorus nam zimmîyi meclis-i şer'-i şerife ihzâr ve mahzarlarında mesfûr Keşiş üzerlerinde dava ve takrir-i kelim edüp tarih-i kitabdan bir buçuk sene mukaddem mesfûr Artin mesfûre Maryem'i nefsiyçün tezevvüce talib ve râğıb olduğunda mezbûre Maryem'in rızasıyla menziline varup bi'l-cümle keşişler ve papaslar muvacehesinde nişan duası okuyup ber-vech-i muharrer mezbûr Maryem işbu mesfûr Artin zimmînin nişanlısı olmuşidi. Lakin mezbûre Maryem nam nasrâniyenin babası mesfûr Vanis benim li-ebeveyn karındaşım olup diyar-ı âhârda bulunmağla mezbûre Maryem'in benden gayrı velisi olmayup benim rızama mevkûf iken on beş gün mukaddem mesfûr Artin düğün edüp benim haber ve rızam yoğiken kilisede âyîn-i âtilemiz üzere keşiş ve papaslar beyninde akd ve tezvîc ettirdüp nefsinin teslim ile birbirlerine zevciyet muamelesi ederler. Mezbûre Maryem ile zevci mesfûr Artin zimmîye sual olunup tefrik olunmak matlûbumdur dedikde müdde'î mesfûr Keşiş'in takrir-i meşrûhu üzere mezbûre Maryem'e ve zevci mesfûr Artin'den her birine bir vechle sual teveccüh eylemediğinden mâ adâ mezbûre Maryem'in rızası olunca velisi dahi cebre kâdir olmamağla mesfûr Keşiş Manok zimmî mezbûre Maryem ile zevci mesfûr Artin zimîden her birine bî-vech muarazadan men' olunup mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu. Fi'l-yevmi's-sâbi' min şehri Rebî'ul'âhir li-sene hams ve erba'în ve mi'e ve elf.⁵³⁵

Bu hüküm her ne kadar konuyla ilgili net bilgi vermiyor olsa da Keşiş isimli zimmînin nikâh akdinin kendi izin ve rızasına mevkuf olduğunu iddia ederek mahkemeye başvurması, XVIII. yüzyılda Adana'da nikâh akdi için veli izninin şart olduğunun benimsendiğini göstermektedir. Eğer böyle olmamış olsaydı, veli nikâhın kendi rızasına bağlı olduğunu mahkemede dile getirmezdi. Ancak mahkemenin nikâhın feshine karar vermemesi de veli izinsiz olarak kıyılan nikâhların feshine hükmedilmediğini, dolayısıyla İmam Muhammed'in görüşünün tam anlamıyla uygulanmadığını göstermektedir.

⁵³⁵ AŞS, 129/162.

2.3.2. Kadı İzni

Daha önce de belirtildiği gibi İslam hukukunda nikâh, esas itibariyle tarafların ve şahitlerin iştirakiyle akdedilen medenî bir akittir; muteber olabilmesi için resmi bir memurun veya bir din adamının huzurunda yapılması şart değildir. Ne var ki nikâh akdinin önemi ve cemiyet hayatında oynadığı rol dolayısıyla, oldukça erken devirlerden itibaren bu akit, gelişi güzel bir şekilde akdedilmemiş, onun hukuki yönünü bilen ve önüne gelen evlilikte bunun gerçekleşip gerçekleşmediğini kontrol eden bir meslek adamının önünde yapılmasına önem verilmiştir.⁵³⁶

Osmanlılarda kadıların hangi tarihten itibaren nikâh akitleriyle meşgul oldukları, başka bir ifadeyle hangi tarihten itibaren nikâhların kadı kontrolünde kıyıldığı net değildir. M. Âkif Aydın tarafından yapılan bir tespite göre Osmanlıların daha ilk devirlerinden itibaren kadıların nikâh akitlerini düzenledikleri söylenebilir. Hatta müellife göre bu durumun Selçuklularda da böyle olduğunu, Ebüssuud Efendi'nin fetvalarında hâkim izinsiz/izinnâmesiz nikâhın yasaklandığının belirtilmesi bunun Ebüssuud Efendi'nin devrinden itibaren başlamış olduğunu göstermeyeceğini ve bu geleneğin arada bir kesiklik olmadan Osmanlılarda da devam ettiğini kabul etmek gerekir. Nitekim kadı iznine İbn Kemâl'in fetvalarında da rastlanmakta, hatta nikâhtaki kadı izninden bahseden fikhî eserler Osmanlı öncesi dönemlere kadar uzanmaktadır. Sonuç olarak kesin olan en azından XVI. yüzyıldan itibaren kadı tarafından kıyılmayan nikâhların yine kadının kontrolünde onun verdiği izinle kıyıldığıdır.⁵³⁷ Ancak bir kısım nikâhların izinnâmesiz olarak kıyıldığını da kabul etmek gerekir. Çünkü belirttiğimiz gibi nikâha kâdı veya bir başka din adamının iştiraki hukuken zarurî değildir. Nitekim fetva mecmualarında da bu minvalde fetvalar bulunmaktadır. Örneğin bir fetvada “Hind-i bâliğa nefsinı Amr'a tezvîc ittikte izn-i kâdı bulunmasa akd-i mezbûr sahih olur mu? el-Cevab: olur”⁵³⁸ denilerek izinnâmesiz de olsa akdedilmiş bir nikâhın sahih olduğu belirtilmekte hatta başka bir fetvada ise kâdının izinnâmesiz kıyılmış nikâhı

⁵³⁶ Aydın, *İslam - Osmanlı Aile Hukuku*, s. 85.

⁵³⁷ Aydın, *İslam - Osmanlı Aile Hukuku*, s. 88-92.

⁵³⁸ Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, (haz. H. Necati Demirtaş), Kubbealtı, İstanbul 2014, I, 63.

feshetme konusunda ısrar etmesi durumunda görüşüyle amel edilmemesi ve o kâdının azledilmesi gerektiği savunulmaktadır.⁵³⁹

İncelediğimiz sicil defterlerindeki kayıtlardan da izinnâmesiz nikâhların yasak olduğunu ancak izinnâmesiz kıyılmış olan nikâhların ise feshedilmediğini anlamaktayız. Örneğin aşağıdaki hükümde Molla Ali bin Yusuf isimli şahıs Rabia Hatun isimli kadının kendisinin nikâhlı karısı olduğu halde mahkeme tarihinden dört ay önce başkasıyla evlendiği gerekçesiyle dava açmaktadır. Molla Ali'nin iddiasına göre Rabia'yı babası Seyyid Ali mehir tesmiye etmeksizin ve kadından da izin almaksızın beş yıl önce kendisiyle evlendirmiş ve Rabia da söz konusu nikâhı kabul etmiştir. Rabia'nın iddiayı reddetmesi üzerine Molla Ali'den delil istenmiş, fakat defalarca mühlet verilmesine rağmen delil getirememiştir. Bunun üzerine davacının talebiyle Rabia'ya daha önce böyle bir nikâhın vaki olmadığına dair yemin ettirilmiştir. Yemin ettikten sonra *Surretü'l-fetâvâ* isimli fetva kitabından “kâdının izni olmadan kıyılan nikâh sahih olur mu? el-Cevab: Sultan tarafından yasaklandığı için sahih olmaz”⁵⁴⁰ şeklindeki fetva mesned gösterilerek izinnâmesiz nikâhın sahih olmadığı belirtilmiş ve dava reddedilmiştir. Ancak bu davada davacının nikâhın izinnâmesiz kıyıldığını ikrar etmesine rağmen davacıdan nikâhın ispatı sadedinde delil istenmesi izinnâmesiz de olsa nikâh kıyılmış ise söz konusu nikâhın feshedilmeyeceği ihtimalini akla getirmektedir. Çünkü eğer izinnâmesiz nikâh baştan geçersiz olsaydı kâdı nikâhın izinnâmesiz olduğunu ikrar eden kocadan nikâhın ispatına yönelik delil talep etmezdi. Buradan kâdı izninin/izinnâmenin nikâhın sıhhati için şart olduğu söylene de izinnâmesiz nikâh kıyılmış ise artık o nikâhın feshedilemeyeceği anlaşılmaktadır. İlgili hüküm şöyledir:

Medîne-i Adana'da Ağa Mehmed Mahallesi sâkinlerinden Çikdemli (?) Molla Ali bin Yusuf nam kimesne meclis-i şer‘-i hatîr lazîmü’t-tevkîrde yine mahalle-i mezkûre sâkinelerinden olup zâtı marifet-i şer‘iyye ile âlimân es-Seyyid Ali bin Hasan ve Danyal Beşe bin Yusuf nam kimesneler tarifleriyle mu‘arrefe olan hâfizatü hâzihi'l-vesîka Şerife Rabia binti es-Seyyid Ahmed nam hatun

⁵³⁹ “Bu surette ol belde kâdısı Amr “İzn-i kâdı bulunmamakla akd-i mezbûr ve sair izn-i kâdı bulunmayan nikâhlar caiz değildir ve hasıl olan veledin nesebi dahi sabit olmaz” deyip *Muhîr*’ten nakl üzere “ve men nekeha bi gayr-i izni'l-kâdı ev bi gayr-i emrihi lâ yecûzü'n-nikâhu ve lâ yesbutü'n-nesebu bi-veledihâ” deyu mecmuasından mesela ibraz eylese kâdı-yı mezbûrun kavli-i mezkûruna itibar ve ol mesele ile amel olunur mu? El-Cevab: Olunmaz. Bu surette vech-i muharrer üzere mucâzif olan kâdıya şer‘an ne lazım olur? El-Cevab: Azlolunmak lazımdır. (Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-fetâvâ* (haz. Süleyman Kaya ve diğerleri), Klasik, İstanbul 2011, s. 70-71).

⁵⁴⁰ Sakızî, Sâdık Mehmed Efendi, *Surretü'l-fetâvâ*, İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi No: 314, yazma, vr. 32b.

mahzarında zevc-i dâhil bihâsı Osman bin Halil hazır olduğu halde üzerine dava ve takrir-i kelam edüp tarih-i kitabdan beş sene mukaddem işbu Şerife Rabia Hatun'un babası gâ'ib ani'l-beled es-Seyyid Ahmed nam kimesne mahalle-i Ağa Mehmed'de vâki' es-Seyyid Hacı İlyas Çelebi'nin odasında sene-i mezkûre mâh-i Zilka'de guresinde bi-lâ tesmiye-i mehr ve bi-lâ izn-i kâdî nikâh olmak vechi üzere kızım Rabia'yı sana verdim deyüp ve ben dahi kabul ve ba'dehû sâkine olduğu kapısında mezbûre Rabia'ya hitâb edüp seni Molla Ali'ye verdim dedikde ol dahi kabul etmeğin bu vech üzere iken ben dahi sinîn-i mezkûreden beru kâh seferlerde ve kâh diyar-ı âharda olduğum hasebiyle dört ay mukaddem gurre-i Ramazan'da nefsinî işbu Osman'a tezvîc ol dahi tezevvüc ve kabul ve dört aydır zevciyet üzere olmalarıyla mezbûre Rabia'ya sual olunup takriri tahrîr ve müceb-i şer'îsi icra olunmak muradımdır dedikde ğibbe's-sual mezbûre Rabia sene-i mezkûre mâh-ı Zilka'de guresinde babası es-Seyyid Ahmed'in vech-i muharrer üzere müdde'î mezbûr Molla Ali'ye verdiğini bi'l-küllîye inkâr edicek müdde'î mezbûrdan davasına mutabık beyyine taleb olundukta ityân-ı beyyine için kibel-i şer'îden kirâran ve mirâran mehl-i şer'î verilüp ba'de tamami'l-mehl ityân-ı beyyineden kemâl-i izhâr-ı acz ile istihlâf etmeğin fi'l-vâki' tarih-i tahrirden beş sene mukaddem mâh-ı Zilka'de guresinde mahalle-i Ağa Mehmed'de vâki' es-Seyyid Hacı İlyas Çelebi'nin odasında gâ'ib ani'l-beled mezbûrenin babası es-Seyyid Ahmed Çelebi nikâh vechi üzere işbu müdde'î Çekdili (?) Molla Ali'ye seni verdim deyüp ba'dehû sâkine olduğu menzilin kapısında seni Molla Ali'ye verdim deyü hitâb eylediğinde kabul etmediğine mezbûre Rabia'ya yemin teklif olundukda ol dahi alâ vefki'l-mes'ûl hilf billâhi'l-aliiyi'l-a'lâ ettikten sonra kütüb-i fikhiyyeye müracaat olundukda “ هل يصح النكاح بغير إذن القاضي وأجاب لا يصح لأنه ممنوع من قبل السلطان ”⁵⁴¹ deyü *Surretü'l-fetâvâ*'da musarrâh olmağın mücebiyle bi-lâ beyyine ve bi-lâ izinnâme nikâh-ı mezkûr sahih olmamağla müdde'î mezbûr bî-vech muarazadan men' olunup mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu. Fi'l-yevmi's-sâmin ve'l-ışrîn min Zilhicce li-sene hamsîn ve mi'e ve elf.⁵⁴²

Yukarıdaki hükümden izinnâmenin önemsenmediği, insanların buna dikkat etmediği de anlaşılmalıdır. Zira birçok kayıtta mahkemeden izinnâme alınarak nikâh akdinin kıyıldığını gösteren ifadeler bulunmaktadır. Örneğin bir hükümde Çınarlı Mahallesi sakinlerinden Seyyid Halil bin Seyyid Mustafa, Hadice binti Mahmud'la evlenmek için mahkemeden izinnâme aldığını ve mahallenin imamı Seyyid Osman Halife'nin huzurunda altmış kuruş mehir tesmiyesiyle nikâhlarının akdedildiğini iddia etmiştir.⁵⁴³ Yine Sarıçam Kazası'nda sakin Ozan Cemaati'nden İsmail bin Köse Ahmed, aynı cemaatten Hamane binti Bektaş ile evlenmek için Sarıçam naibinden izinnâme aldığını ve beş yüz sağ akçe mehir tesmiyesiyle nikâhlarının akdedildiğini iddia

⁵⁴¹ Sakızî, *Surretü'l-fetâvâ*, vr. 32b. Tercümesi: Kadı izni olmaksızın nikâh sahih olur mu? el-Cevab: Sultan tarafından yasaklandığı için sahih olmaz.

⁵⁴² AŞS, 131/hüküm 204.

⁵⁴³ AŞS, 125/53.

etmiştir.⁵⁴⁴ Bir başka hükümde ise Aîşe binti İbrahim mahkeme tarihinden yedi sene önce kocası Veli bin Mehmed'in sefere gittiğini ve kendisine savaşta şehit olduğu haberinin ulaştığını iddia etmiştir. Mahkemeden kocasının şehit olduğu haberinin tahkik edilmesini, şehit olmuş ise kendisine başkasıyla evlenebilmek için izin verilmesini ve kimsenin kendisine müdahale etmemesini talep etmiştir. Şahitleri dinleyen mahkeme tarafından Aîşe'nin kocasının öldüğüne, iddetinin de tamamlandığına karar verilmiş ve Ömer Ağa bin Assâf ile üç yüz kuruş mehir tesmiyesiyle nikâhları akdedilmiştir.⁵⁴⁵ Bir diğer kayıta ise Zeliha binti Ebubekir kocası Mustafa bin Hasan bin Abdülcebbar'ın sefere gittiğini, bazı ithamlarla vezir Kara Mustafa Paşa tarafından idam edildiğini ve güvenilir birçok kimse tarafından bu haberin kendisine ulaştırıldığını iddia etmiş ve başkasıyla evlenebilmek için kendisine izin verilmesini talep etmiştir. Kendisine yönelebilecek itham ve eleştirileri engellemek için şahitlerin dinlenmesini ve bu durumun kayıt altına alınarak kendisine hüccet vermesini mahkemeden talep etmiştir. Şahitleri dinleyen mahkeme Zeliha'nın kocasının öldüğüne, fıkıh kitaplarında da belirtildiği üzere evlenmesine bir mani olmadığına ve kendisine kimsenin müdahale edemeyeceğine karar vermiştir.⁵⁴⁶

Bu ve benzeri diğer hükümlerden⁵⁴⁷ evlenmek isteyenlerin mahkemeden izinnâme adı altında bir belge aldıkları, daha sonra nikâhlarının akdedildiği anlaşılmaktadır. Özellikle kocaları seferde ya da gaip iken ölen kadınların etraftan gelebilecek eleştiri ve müdahalelere mani olmak için mahkemeden izinnâme aldıkları görülmektedir. Nitekim yukarıda verdiğimiz örnekte Zeliha'nın özellikle *kötü niyetli insanların eleştirilerinden kurtulmak için (ta'n-ı ashâb-ı ağrâzdan li-ecli'l-halâs)*⁵⁴⁸ izinnâme istediğini belirtmesi de bunu açık bir şekilde göstermektedir.

2.3.3. Veli Nikâhı

Hanefî mezhebine göre evlenme hususunda kişinin tam ehliyetli kabul edilebilmesi için âkil ve bâliğ olması gerekmektedir. Nikâhta veliler bahsinde belirtildiği üzere buluğa eren kızların velilerinin rızalarını almaksızın evlenip

⁵⁴⁴ AŞS, 19/77.

⁵⁴⁵ AŞS, 14/69.

⁵⁴⁶ AŞS, 14/40.

⁵⁴⁷ Bkz. AŞS, 4/227-228; 16/54; 19/110, 137;

⁵⁴⁸ AŞS, 14/40.

evlenemeyecekleriyle ilgili Hanefî İslam hukukçuları arasında görüş farklılıkları bulunmaktadır. Ancak geçerli bir evlilik yapabilmek için hukuken sahip olunması gereken yeterliliğe sahip olmayanlar yani eksik ehliyetli⁵⁴⁹ ya da ehliyetsiz küçük erkek ve kız çocukların velileri tarafından evlendirilebilmeleri konusunda ihtilaf bulunmamaktadır. Bu konuda hem Ebu Hanife ve Ebu Yusuf, hem de İmam Muhammed aynı görüşe sahiptir ve İslam hukukuna göre küçük erkek ve kız çocuklar velileri tarafından evlendirilebilmektedir.

Ehliyetsiz veya eksik ehliyetli kimselerin velileri tarafından evlendirilirken rızalarının alınması konusuna gelince rızalarının alınması dinen bu tavsiye edilmekle birlikte hukuki açıdan gerekli değildir. İslam hukukunda bu duruma velâyet-i icbâr denilmekte olup “velâyeti altında bulunan bir şahsı, onun rızasına bakılmaksızın evlendirebilme yetkisine sahip olma”⁵⁵⁰ şeklinde tanımlanmaktadır. İslam hukuk ekolleri küçük çocukları evlendirme konusunda mücbir velinin yetkili olduğu noktasında ittifak halindedirler. Ancak bu yetkinin illeti ve velinin kim olduğu konusunda ihtilaf etmişlerdir. Hanefîlere göre illet küçüklük olup veli tüm asabedir.⁵⁵¹ Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelîlere göre ise illet bekâret olup veli Mâlikî ve Hanbelîlere göre baba, Şâfiîlere göre ise baba ve dededir.

Görüldüğü üzere Hanefîler bu yetkiyi çok geniş bir zümreye tanımışlardır. Ancak bu yetkinin kullanımından doğabilecek zararlara engel olabilmek için baba ve dede dışındaki veliler tarafından evlendirilen çocuğa bülûğa erdikten sonra söz konusu nikâhı fesih etme hakkı (bülûğ muhayyerliği)⁵⁵² tanımışlardır. Osmanlı mahkemelerine yansıyan kayıtlarda Hanefî mezhebinin görüşlerine uygun olarak küçüklerin baba dışındaki diğer veliler tarafından da evlendirildikleri görülmektedir. Esasen “Bülûğ Muhayyerliği” başlığı altında verilebilecek tüm örnekler bu konuyla ilgilidir. Onun için bu başlık altında sadece her iki tarafın velisi olarak babaları tarafından akdedilen nikâha örnek zikredilecektir. Bu kayda göre Mehmed bin Allahverdi, Emine binti Şah Bender’in kendisinin nikâhlı karısı olduğunu ancak dayısı Ali bin İbrahim’in

⁵⁴⁹ Mümeyyiz çocuk ve bunak (matûh) eksik ehliyetli kabul edilmektedir. Ehliyetsiz küçük çocuğun aksine velisinin izniyle nikâh akdinde taraf olabilir ve velisinden habersiz kıydığı nikâha icazet verilmesiyle akdi geçerlilik kazanır.

⁵⁵⁰ Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Ensar, İstanbul 2005, s. 603.

⁵⁵¹ Ebu Hanife’ye göre asabe bulunmazsa velâyet hakkı zevi’l-erhâma geçer.

⁵⁵² Detaylı bilgi için bir sonraki başlığa bakınız.

birlikteliklerine engel olduğunu iddia ederek mahkemeye müracaat etmektedir. Mehmed'in belirttiğine göre hüküm tarihinden 10 yıl önce Emine'nin babası Şah Bender'in hayatta iken kızı Emine'yi kırk kuruş mü'eccel mehir tesmiyesiyle kendisiyle nikâhladığını, babası Allahverdi'nin ise bu nikâhı kabul ettiğini söylemektedir. İddiasını şahitlerle ispat etmesi üzerine taraflara engel olmama hususunda Ali'ye tenbih edilmektedir. İlgili hüküm şöyledir:

Medîne-i Adana nevâhîsinden Cânibü'ş-şehr nâhiyesinde Ağba nam mahalde sâkin Abdelali (?) taifesinden işbu râfi'ü'l-kitab Mehmed bin Allahverdi nam kimesne meclis-i şer'î hatîr lazîmü't-tevkîrde taife-i mezkûreden olup zikr olunan Ağba'da sâkin Ali bin İbrahim nam kimesne muvacehesinde ve mezbûr Ali'nin kız karındaşı Sultan nam hatunun kızı olup taife-i mezkûreden Emine binti Şah Bender bin Murad nam bîkr-i bâliğanın zâtı ba'de't-tarîfi'ş-şer'î huzurunda merkûm Ali'nin üzerine dava ve takrir-i kelam edüp tarih-i kitabdan on sene mukaddem işbu mezbûre Emine'nin hâl-i sığarında babası mezbûr Şah Bender hâl-i hayatında velâyeten kırk kuruş mehr-i mü'eccel tesmiyesiyle mezbûre Emine'yi bana tezvîc edüp benim babam işbu hazır bi'l-meclis mezbûr Allahverdi dahi velâyeten benim için tezevvüc ve kabul edüp ve ba'de'l-bülûğ nikâh-ı mezkûru her birimiz mücîz olup vech-i muharrer üzere benim menkûham iken işbu mezbûr Ali menkûham merkûme Emine'yi menzîlinde hıfz eyleyüp bana teslimden imtinâ' eder sual olunup mezbûre Emine'yi bana teslim mezbûr Ali'ye tenbîh olunması matlubumdur dedikde ğibbe's-sual mezbûr Ali merkûme Emine'yi hanesinde hıfz eylediğini ikrar lakin ber-vech-i muharrer müdde'î merkûmun menkûhası olduğunu inkâr etmeğin müdde'î mezbûr Mehmed'den müdde'âsını mübeyyin beyyine taleb olundukda udûl-i ahrâr-i ricâl-i müslimînden olup Ağa Mehmed Mahallesi sâkinlerinden Molla Mustafa bin Allahverdi ve Ömer bin Hasan nam kimesneler li-ecli'ş-şehâde meclis-i şer'a hazırân olup istişhâd olunduklarında fi'l-hakîka işbu mezbûre Emine'nin hâl-i sığarında tarih-i kitabdan on sene mukaddem babası merkûm Şah Bender bin Murad hâl-i hayatında bizim huzurumuzda kızı işbu mezbûre Emine'yi kırk kuruş mehr-i mü'eccel tesmiyesiyle işbu müdde'î merkûm Mehmed'e velâyeten tezvîc edüp merkûm Mehmed'in babası işbu mezbûr Allahverdi dahi oğlu işbu merkûm Mehmed için kezâlik velâyeten tezevvüc ve kabul eyleyüp ve ba'de'l-bülûğ nikâh-ı mezkûru her biri mücîz olup vech-i muharrer üzere işbu mezbûre Emine işbu merkûm Mehmed'in menkûhasıdır. Bizler bu hususa bu vech üzere şahidleriz şehâdet dahi ederiz deyü her biri eda-i şehadet-i şer'iyeye eylediklerinde ba'de't-ta'dîl ve't-tezkiye şehâdetleri makbûle olmağın mücebiyle mezbûre Emine'yi merkûm Mehmed'e teslim mezbûr Ali'ye tenbîh birle mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu. Hurrîre fi'l-yevmi's-sâlis min Safer el-hayr li-sene seb'a ve selâsîn ve mi'e ve elf.⁵⁵³

Bu hükümde her iki tarafın bülüğa erdikten sonra nikâha icazet verdiklerine dair vurgu yapılması dikkat çekmektedir. Ancak az önce belirttiğimiz ve aşağıda da detaylı ele alacağımız üzere, çocukları evlendiren velinin baba olması durumunda çocukların

⁵⁵³ AŞS, 136/132.

büluğ muhayyerliğini kullanarak bu nikâhı fesih etme hakları bulunmamaktadır. O halde “ba‘de’l-bülûğ nikâh-ı mezbûru her birimiz mücîz olup” şeklinde kayda geçirilen bu ifadenin izahı nasıl yapılacaktır? Bu durumda iki şey söz konusu olabilir. Birincisi ve kanaatimizce uygun olan bu ifadenin hataen ve sehven kayıta yer aldığıdır. İkincisi ise Osmanlı toplumunda özellikle Adana’da nadiren de olsa babaları tarafından evlendirilen küçük çocuklara büluğ muhayyerliği hakkının tanınmış olabileceğidir. Ancak elimizde bu durumu destekleyecek başka bir veri bulunmadığı için bu ifadenin kayıta sehven yer almış olması kuvvetle muhtemeldir.

2.3.4. Büluğ Muhayyerliği

Daha önce de belirtildiği gibi İslam hukuku küçük erkek ve kız çocukların velileri tarafından evlendirilebilmelerini kabul etmiştir. Velâyet-i icbâr (zorlayıcı velâyet) denilen bu yetki, Hanefî mezhebinde çok geniş bir zümreye tanınmıştır.⁵⁵⁴ Bu hakkın kötüye kullanılması ihtimali her zaman mevcut olduğu için bunu dikkate alan İslam hukukçuları, veli veya vasisi tarafından evlendirilen küçüğe, büluğa erdikten sonra evliliği feshettirebilme hakkı vermiştir.⁵⁵⁵ İşte bu şekilde velileri tarafından küçükken evlendirilenlerin büluğa erince hâkime müracaat ederek istemedikleri evlilikleri feshettirme hakkına büluğ muhayyerliği denmektedir.⁵⁵⁶

Velisi tarafından evlendirilmiş olan her küçük erkek ve kız baliğ olduktan sonra bu hakkı kullanabilir. Ancak babası veya babasının babası tarafından evlendirilmiş olan küçük erkek veya kız, bu hakka sahip değildir. Daha açık bir ifadeyle, küçük erkek veya kadın, babaları veya babalarının babaları tarafından akdedilmiş nikâha, baliğ olsalar bile itiraz edemezler.⁵⁵⁷

⁵⁵⁴ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, IV, 292-293; Serahsî, *el-Mebsût*, IV, 213; Mergînânî, *el-Hidâye*, III, 39; el-Mevsilî, Ebü'l-Fazl Abdullah b. Mahmûd, *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*, nşr. Mahmûd Ebû Dakîka, I-V, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ts., III, 94; İbnü'l-Humâm, *Şerhu Fethu'l-kadîr*, III, 265-267; Molla Hüsrev, *Dürrü'l-hükkâm*, I, 336.

⁵⁵⁵ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, IV, 293-294; Serahsî, *el-Mebsût*, IV, 215; Mergînânî, *el-Hidâye*, III, 41; el-Mevsilî, *el-İhtiyâr*, III, 94; İbnü'l-Humâm, *Şerhu Fethu'l-kadîr*, III, 268; Molla Hüsrev, *Dürrü'l-hükkâm*, I, 337.

⁵⁵⁶ Aydın, *İslam - Osmanlı Aile Hukuku*, s. 26-27; Cin, *Evlenme*, 87.

⁵⁵⁷ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, IV, 293-294; Serahsî, *el-Mebsût*, IV, 215; Mergînânî, *el-Hidâye*, III, 41; el-Mevsilî, *el-İhtiyâr*, III, 94; İbnü'l-Humâm, *Şerhu Fethu'l-kadîr*, III, 268; Molla Hüsrev, *Dürrü'l-hükkâm*, I, 337; el-Halebî, *Mülteka'l-ebhur*, I, 494; Bilmez, *Istilahât-ı Fıkhiye*, II, 51;

Velisi tarafından evlendirilmiş olan küçük kız bülüğa erdiği anda veya nikâhtan haberdar olduğu zaman, şahitler huzurunda evliliği feshettireceğini hemen beyan etmelidir. Nikâhı öğrendiği halde susarsa, artık bülüğ muhayyerliği sâkıt olur.⁵⁵⁸ Bu konudaki bilgisizlik ise özür sayılmaz. Ancak fesih iradesini bülüğa erer ermez beyan ettikten sonra, hemen mahkemeye müracaat etmesi şart değildir. Geçen süre içerisinde rızaya delalet edecek bir söz veya fiilde bulunmaması şartıyla fesih davasını istediği kadar tehir edebilir. Küçük erkek çocuğu için ise böyle bir şart bulunmamaktadır. Erkek bülüğa erdiği anda fesih hakkını kullanmak zorunda değildir. Sarahaten veya zımnen nikâhı kabul ettiğini bildirmedikçe, fesih hakkı hayatı boyunca devam eder.⁵⁵⁹ Fesih hakkını kullanacak kimse “nikâhı feshettim, nikâhı reddettim, nikâha razı değilim,⁵⁶⁰ nefsimi ihtiyar ettim gibi razı olmadığına delalet eden bir söz ile fesih iradesini gösterir.

Bülüğ muhayyerliğini kullanan tarafın talebi üzerine hâkim iki tarafın hazır bulunduğu celsede, nikâhın feshine hükmeder. Eğer evlendirilmiş olan iki çocuktan biri daha önce baliğ olup bülüğ muhayyerliği hakkını kullanmak isterse bu durumda hâkim, diğerinin velisi veya vasisi huzurunda aralarını tefrik eder.⁵⁶¹ Çünkü “eb ve ceddin gayrı velinin akdeylediği nikâhı zevce gaib iken zevce hıyâr-ı bülüğ ile feshe kâdire olmaz”⁵⁶² fetvasında da belirtildiği üzere firkate hükmedilecek durumlarda iki tarafın da mahkemede hazır bulunmaları gerekir.⁵⁶³

Şer‘iyye sicillerinde bülüğ muhayyerliği haklarını kullanarak nikâhlarını feshettiren kimselerle ilgili kayıtlara rastlanmaktadır. Örneğin aşağıda ele aldığımız hükümde Fatıma binti Abdurrahman isimli kadın, annesi Ümmü Gülsüm’ün kendisini

Mehmed Zihni, *Nimet-i İslam: Münâkehât ve Müfârakât*, I-II, Şirket-i Mürettibiyye Matbaası, İstanbul 1324, II, 55; Cin, *Evlenme*, s. 88; Aydın, *İslam - Osmanlı Aile Hukuku*, s. 27.

⁵⁵⁸ “Hind-i sağireyi velî-i akrebi anası Zeyneb, küfvi Zeyd’e mehr-i misliyle tezvîc itdikten sonra Hind bâliğa olup akde âlime oldukda sükût idüp nefsinı ihtiyar itmese Hind bir ay mürûrunda akd-i mezbûri hıyâr-ı bülûğ ile feshettirmeğe kâdire olur mu? el-Cevâb: Olmaz.” (Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ*, I, 74).

⁵⁵⁹ Mergînânî, *el-Hidâye*, III, 43-44; el-Mevsilî, *el-İhtiyâr*, III, 94; İbnü’l-Humâm, *Şerhu Fethu’l-kadîr*, III, 271; Molla Hüsrev, *Dürerü’l-hükkâm*, I, 337-338; el-Halebî, *Mülteka’l-ebhur*, I, 495-496; M. Zihni, *Nimet-i İslam*, II, 54; Bilmen, *Istilahât-ı Fıkhiye*, II, 52-53; Cin, *Evlenme*, s. 89.

⁵⁶⁰ Bilmen, *Istilahât-ı Fıkhiye*, II, 51.

⁵⁶¹ M. Zihni, *Nimet-i İslam*, II, 53-54; Bilmen, *Istilahât-ı Fıkhiye*, II, 51; Cin, *Evlenme*, s. 89.

⁵⁶² M. Zihni, *Nimet-i İslam*, II, 54. Ayrıca bkz. Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ*, I, 75. Benzer fetva için bkz. Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü’l-fetâvâ*, s. 80.

⁵⁶³ el-Halebî, *Mülteka’l-ebhur*, I, 496.

yedi yaşında iken Hüseyin bin Abdurrahman ile evlendirdiğini, kendisinin bülüğ muhayyerliği hakkı bulunduğunu söylemekte ve bu sebeple nikâhın feshi için mahkemeye müracaat etmektedir. Baliğ olduğunda geciktirmeden nefisini ihtiyar ettiğini ve annesinin akdetmiş olduğu nikâha rızasının olmadığını söyleyerek bu hususta şahit tuttuğunu belirtmektedir.⁵⁶⁴ Hatta o dönemde mahkemeye müracaat ederek tefrik ile hükmedilmesini talep ettiğinde ancak kocası Hüseyin'in de mahkemede hazır bulunması şart olduğu için bu talebinin reddedildiğini söylemektedir. Kocası döndüğü için tekrar tefrik talebiyle mahkemeye müracaat etmesi üzerine Fatıma'nın kocasıyla aralarındaki nikâhın feshedilmesine hükmedilmektedir. İlgili hüküm şöyledir:

Medîne-i Adana'da Karasoku Mahallesi sâkinelerinden olup zâtını bi'l-marifeti's-şer'iyeye âlimân es-Seyyid İbrahim Çelebi bin Ahmed Çelebi ve diğer Ahmed bin Abdurrahman nam kimesneler tarifleriyle mu'arrefe olan işbu bâ'isü'l-vesîka Fatıma binti diğer Abdurrahman Beşe nam bikr-i bâliğa meclis-i şer'-i hatîr lazımu't-tevkîrde zevci Hüseyin bin el-mezbûr Abdurrahman nam kimesne mahzarında üzerine dava ve takrir-i kelam edüp bundan akdem vefat eden vâlidem Ümmü Gülsüm Hatun tarih-i tahrirden on üç sene mukaddem yedi yaşında sağîre olduğum halde beni mu'accel ve mü'eccel mecmû'u yüz kuruş mehir tesmiyesiyle lede's-şuhûd işbu mezbûr Hüseyin'e inkâh ve tezvîc edüp ol dahi ber-vech-i muharrer tezevvüc ve kabulünden sonra terk-i diyar etmekle ile'l-bülûğ ol vechle ben mezbûr Hüseyin'in zevce-i menkûhası olmuşidim. Lakin benim için hiyâr-ı bülûğ muhakkak olduğuna âlime olduğum halde ben tarih-i kitabdan üç sene mukaddem nehâran dem-i hayzımı ru'yet ile bâliğa olduğum saat bi-lâ te'hîr nefsimi ihtiyâr ve hâl-i sığarımda vâlidem mezbûre Ümmü Gülsüm'ün vech-i meşrûh üzere olan akd ve nikâhını meclis-i ihtiyâra hazır şuhûd mahzarında reddile fesh ve işhâd edüp hatta tarih-i mezkûrda medîne-i mezbûrede hâkimü's-şer'î's-şerîf olan Kırımı Hüseyin Efendi huzuruna dahi hâzıra olup tefrik ile kazaya tâlibe olduğumda ol tarihte zevcim mezkûr hâzır bi'l-beled olmayup huzuru şer'an şart olduğuna binâ'en husus-i tefrik zevcim mezkûrun huzuruna tevkîf olunmuşidi. Hâlen zevcim mezkûr zuhûr ve bana duhûl kasd etmekle ihtiyâr ve fesh-i sâbıkıma binâ'en menzilime duhûl ve muamele-i ezvâcdan kendüyi men' eyledim. Sual olunup takriri ba'de't-tahrir müceb-i şer'îsi icra olunup muvacehesinde fesh ve tefriğe hükm taleb ederim dedikde ğibbe's-sual mezbûr Hüseyin cevabında fi'l-hakîka işbu müdde'iyeye-i mezbûre bâlâda şerh ve beyan olunan üzere mu'accel ve mü'eccel mecmû'u yüz kuruş mehir tesmiyesiyle lede's-şuhûd kendüye inkâh ve tezvîc olunduğunu ikrar lakin tarih-i mezkûrda bâliğa ve âkile olduğu saat bi-lâ te'hîr nefsinin ihtiyâr ve akd-i mezkûru redd ile fesh ve işhâd ettiği malumum değildir deyü inkâr edicek müdde'iyeye-i mezbûre Fatıma'dan davasına mutabık ve sıdk-ı makâlin nâtik beyyine talep olundukda udûl-i ahrâr-i ricâl-i müslimînden olup zât-ı mezbûreyi bi'l-marifeti's-şer'iyeye âlimân olan mahalle-i mezkûreden el-Hâc Ali bin Ebubekir ve el-Hâc Ahmed bin Mustafa nam kimesneler ile taife-i nisâdan

⁵⁶⁴ Bülüğ muhayyerliğini kullandığına dair şahidi olmadığı için fesih talebinin reddedildiğini gösteren hüküm için bkz. AŞS, 126/5.

Aişe binti el-Hâc Abdülkadir ve Meryem binti el-Hâc Veli nam hatunlar li-ecli'ş-şehâde meclis-i şer'a hazırûn olup isra'l-istişhâdi'ş-şer'î fi'l-hakîka işbu müdde'ie-i merkûme üç sene mukaddem mahalle-i mezkûrede vâki' menziline nehâran dem-i hayzını ru'yet ile bâliğa olduğu saat bi-lâ te'hîr nefsinin ihtiyâr ve el-ân bâliğa oldum deyü anası müteveffiyenin huzurumuzda akd ve tezvîc-i sâbıkını redd ile fesh edüp bizi işhâd eyledi biz bu hususa bu vech üzere şahidleriz ve şehadet dahi ederiz deyü her biri eda-i şehadet-i şer'iyye ettiklerinde ğibbe't-ta'dîl ve't-tezkiye şehadetleri makbûle olduktan sonra ihtiyâten müdde'ie-i merkûmeye hîn-i bülûğunda kabul ve te'hîr misillü kavlen ve fi'len hıyâr-ı bülûğu iskât eder nesne sâdır olmadığına yemin dahi teklif olundukda ol dahi hasebi'l-mes'ûl yemin billâhi'l-aliyyi'l-a'lâ etmekle mûcebince mezbûr Hüseyin muvacehesinde beyenleri şer'an ba'de't-tefrik ve'l-hükm mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu. Fi'l-yevmi't-tâsi' ve'l-ısrîn min Zilhicce eş-şerîfe li-sene selâse ve erba'în ve mi'e ve elf.⁵⁶⁵

Benzer bir mahkeme kaydında Tekye Kurbu Mahallesi sakinlerinden Rabia binti Molla Yusuf mahkemeye müracaat ederek mahkeme kaydının tarihinden iki ay önce henüz bâliğa olmamış iken mücbir olmayan velisi, annesi Cennet binti Âşir tarafından Hasan bin Uğurlu ile evlendirildiğini beyan etmiştir. Hasan'ın dengi olmadığını da söyleyen Rabia bâliğa olduğu anda nefsinin ihtiyar ettiğini ifade etmiş ve bu durumu şahitlerle ispatlamıştır. Bunun üzerine mahkeme Rabia'nın bülûğ muhayyerliğini kullanarak kocası Hasan'dan ayrılmasına (tefrik) karar vermiştir.⁵⁶⁶ Yukarıda ifade edildiği ve bu hükümde de görüldüğü üzere bülûğa erdiği anda kadının nefsinin ihtiyar ettiğini ve evliliği sona erdirmek istediğine dair şahit tutması gerekmektedir. O anda şahit tutmazsa ya da evliliğe razı olduğuna dair bir işarete bulunursa bülûğ muhayyerliği hakkı sakıt olmaktadır. Çınarlı Mahallesi sakinlerinden Fatıma binti Hasan mahkemeye müracaat ederek kendisi henüz küçükken veliyy-i akrabi, amcası Osman tarafından seksen kuruş mehir tesmiyesiyle Seyyid Veli bin Yusuf ile evlendirildiğini beyan etmiştir. Bülûğa erdiği anda nefsinin ihtiyar ettiğini, bulunduğu mekândan ayrılmadan şahitler huzurunda evliliği sona erdirmek istediğini açıkladığını iddia etmiş ve mahkemenin evliliği feshetmesini talep etmiştir. Mahkeme tarafından Fatıma'nın iddiasını ispat etmesi istenmiş ancak birçok defa kendisine süre verilmesine rağmen iddiasını ispatlayamamıştır. Bunun üzerine mahkeme Fatıma'nın fesih talebini reddetmiştir.⁵⁶⁷

⁵⁶⁵ AŞS, 14/73.

⁵⁶⁶ AŞS, 31/7-8.

⁵⁶⁷ AŞS, 126/53

Adana şer‘iyye sicilleri incelendiğinde bülğ muhayyerliğı hakkını kullanarak evliliğı feshettirenlerin sayısı oldukça azdır. Bu, küçük yaşta evliliğın yaygın olduğı iddia edildiğinde “küçükken evlendirilen kişilerin evliliklerinin genellikle devam ettiğini gösterir” diyebiliriz. Ancak küçük yaşta evliliğın Osmanlı toplumunda yaygın olup olmadığını söylemek için çok daha detaylı araştırmaya ihtiyaç bulunmaktadır. Adana sicillerinde evlilik defteri bulunmadığı için bu konuda fazla bir şey söylenmesi şuan için mümkün değildir. Ancak *Evlenmede Vekâlet* başlığı altında detaylı ele alınacak olan bir evlilik defterinde 1756-1757 (1169-1170) yıllarına ait 287 nikâh kaydının sadece birisinde küçüğün velisi tarafından yapılan bir evlilik akdi bulunmaktadır.⁵⁶⁸ 267 nikâh kaydını ihtiva eden başka bir nikâh defterinde ise taraflardan birisinin küçük olduğu için velisi tarafından evlendirildiğini gösteren nikâh kaydı bulunmamaktadır.⁵⁶⁹ Üçünde kadın,⁵⁷⁰ birinde de erkek tarafını temsil etmek üzere sadece 4 nikâh kaydında tarafların vekili olarak nikâh akdinde babalarının hazır bulunduğu görülmektedir. Ancak bu kayıtlarda da tarafların küçük olduğunu gösteren her hangi bir emare bulunmamaktadır. Bilakis nikâh akdinde taraf olan babaların veli olarak yazılması gerekirken vekil olarak belirtilmeleri, tarafların küçük olduğuna dair sabî-sabiyye, sağır-sağîre vb. bir kaydın olmaması ve hatta bu kayıtların birisinde erkeğın asâkirden (askerlerden) olduğunun belirtilmesi⁵⁷¹ de tarafların âkil-bâliğ olduğuna delalet etmektedir. Bu defterlerden yola çıkarak Osmanlı toplumunda küçüklerin evlendirilmesinin çok nadir olduğu sonucuna varılabilir. Ancak benzer evlilik defterlerinin bu açıdan incelenmesiyle konuyla ilgili daha sağlıklı sonuçlara ulaşılabilecektir.

2.3.5. Evlenmede Vekâlet

Pozitif hukukun aksine İslam hukuku evlenmede vekâleti kabul etmiştir. Vekâlet bizzat nikâh akdi yapabilme ehliyetine sahip olan kişilerin, bu yetkilerini bir vekil vasıtasıyla kullanabilmeleridir. Hem erkek hem de kadın vekâlet verdikleri birer vekil

⁵⁶⁸ Trabzon Şer‘iyye Sicilleri, 108/35b.

⁵⁶⁹ Aköz, Alaaddin, *Bir İmamın Nikâh Defteri (Beşiktaş Sinan-ı Cedit Mahallesi)*, Tablet Yay., Konya 2006 s. 51-134.

⁵⁷⁰ Aköz, *Bir İmamın Nikâh Defteri*, s. 112, 121, 132.

⁵⁷¹ Aköz, *Bir İmamın Nikâh Defteri*, s. 124.

aracılığıyla evlenebilirler. Hatta iki taraf da aynı kişiye vekâlet vererek o kişinin her iki tarafı da temsil etmesini sağlayabilirler.⁵⁷²

Vekil vasıtasıyla nikâh akdedecek kimsenin (müvekkil) hür, mümeyyiz ve reşit olması gerekirken vekil olabilmek için sadece mümeyyiz olmak yeterlidir. Dolayısıyla köle veya mümeyyiz bir çocuk nikâhta vekil olarak taraf olabilir. Çünkü yapılan hukukî muamelenin neticeleri sadece müvekkile ait olacaktır.⁵⁷³

Nikâhta tevkil için şahit tutmak şart değildir. Ancak bu hususta şahit tutulması ilerde tevkilin inkâr edilmesi durumunda vekâleti ispat bakımından gerekli olabilir.⁵⁷⁴ Nitekim vekâletle gerçekleşen nikâhların neredeyse tamamında vekâleti ispat sadedinde iki şahit zikredildiği sicillerde görülmektedir. Netice olarak vekil tarafından verilen yetkiye uygun olarak akdedilen nikâh, bizzat taraflarca yapılmış gibi hüküm ifade eder.

Şer'îyye sicilleri üzerinde yapılan çalışmalarda tarafların bizzat nikâha iştirak ettiklerine dair hükümler yanında erkek ve kadının vekillerinin ya da taraflardan birinin asaleten bulunmasına karşın diğerinin vekilinin hazır bulunduğu nikâhlarının akdedildiğine dair birçok hüküm bulunmaktadır. Hatta bu çalışmalarda tespit edildiği kadarıyla vekâletle kısılan nikâhlar tarafların bizzat iştirak ettikleri nikâhlardan sayıca çok daha fazladır. Buradan anlaşılmaktadır ki vekâlet kurumu diğer akitlerde olduğu gibi nikâh akitlerinde de hatırı sayılır bir şekilde kullanılmaktadır. Nitekim bazı çalışmalarda vekil aracılığıyla nikâh akdi yapılmasının Osmanlıda âdeti normal bir uygulama olduğu tespit edilmiştir. Buna göre 1813-1838 (1229-1254) yılları arası nikâh kayıtlarını içeren defterde yer alan 162 nikâh kaydından 136'sında koca, 150'sinde karısı nikâha bizzat iştirak etmeyip kendilerini bir vekille temsil etmişlerdir⁵⁷⁵ ki bu durumda her iki tarafın vekille temsil edildiği nikâh oranı %84 dolaylarındadır. XIX. yüzyılın sonlarında bir imam tarafından kaydedilmiş nikâh defterini esas alan bir diğer çalışmada nikâh akitlerinde yine tarafların büyük oranda vekil yoluyla temsil edildiği dikkat çekmektedir.⁵⁷⁶ Bu defterde kayıtlı olan 267 nikâh akdinin 217'sinde taraflar

⁵⁷² Serahsî, *el-Mebsût*, V, 15-17; Kâsânî, *Bedâi'ü's-sanâi'*, II, 231; Mergînânî, *el-Hidâye*, III, 58-59; Zeyla'î, *Tebyînü'l-hakâik*, II, 132; Aynî, *el-Binâye*, V, 122; Yaman, *Aile Hukuku*, s. 32.

⁵⁷³ el-Mevsilî, *el-İhtiyâr*, II, 156; Molla Hüsrev, *Dürrü'l-hükkâm*, II, 282-283; M. Zihni, *Nimet-i İslam*, II, 23; Bilmen, *Istilahât-ı Fıkhiye*, II, 58; Cin, *Evlenme*, s. 91.

⁵⁷⁴ M. Zihni, *Nimet-i İslam*, II, 23; Bilmen, *Istilahât-ı Fıkhiye*, II, 58; Cin, *Evlenme*, s. 91.

⁵⁷⁵ Aydın, *Osmanlı Aile Hukuku*, s. 58-59.

⁵⁷⁶ Aköz, *Bir İmamın Nikâh Defteri* s. 51-134.

vekili aracılığıyla temsil edilmiştir.⁵⁷⁷ Ayrıca tarafımızca incelenen bir sicilin içindeki nikâh defterinde ise 1756-1757 (1169-1170) yıllarına ait 287 nikâh kaydının 243'ünde her iki taraf da vekil aracılığıyla temsil edilmiştir. Bu da %85 civarına tekabül etmektedir. Buna sadece kadının (37) ve sadece erkeğin (5) vekilinin katıldığı nikâh akitleri de ilave edilirse nikâh kayıtlarının %99'undan fazlasında tarafların vekil ile temsil edildiği görülmektedir.⁵⁷⁸

Adana şer'iyeye sicillerinde nikâh kayıtlarının düzenli tutulduğu bir defter bulunmadığı için bu konuda net adet ve oran veremiyor olsak da mahkemeye yansıyan davalardan durumun pek de farklı olmadığı, vekâlet kurumunun yoğun bir şekilde evlilik akitlerinde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Örneğin bir hükümde Saçlı Hamid Mahallesi sakinlerinden İbrahim bin Mehmed, Fatıma binti Veli ile elli kuruş mehir tesmiyesiyle evlendiklerini iddia ederek mahkemeye başvurmuştur. İbrahim'in belirttiğine göre nikâh akdinde kendisi asaleten bulunmuş ancak Fatıma'yı ise vekili Gazioglu Ömer Bey temsil etmiştir.⁵⁷⁹ Bir başka hükümde Şeyh Mustafa Mahallesi sakinlerinden Seyyid Hüseyin bin Mehmed, Mişe binti Mahmud ile elli kuruş mehir tesmiyesiyle evlendiklerini iddia ederek mahkemeye başvurmuştur. Seyyid Hüseyin'in ifadesine göre bu nikâh akdinde kendisi bizzat bulunmuş, Mişe'yi ise vekili Mehmed temsil etmiştir.⁵⁸⁰

Yukarıdaki örnekler nikâh akitlerinde erkeğin bizzat hazır bulunduğunu kadının ise vekil aracılığıyla temsil edildiğini göstermektedir. Bunun yanında şer'iyeye sicillerine yansıyan mahkeme kayıtlarında bu durumun aksini gösteren yani kadının bizzat hazır bulunduğu, erkeğin ise vekiliyle temsil edildiği nikâh akitleri de mevcuttur. Örneğin bir hükümde Cennet Bucağı Köyü sakinlerinden Rabia binti Ali, Yoğunoğlu Ahmed bin Abdullah ile yüz kuruş mehir tesmiye ederek evlendiklerini söylemiştir. Rabia'nın belirttiğine göre bu nikâh akdinde kendisi bizzat hazır bulunmuş, Yoğunoğlu Ahmed'i ise vekili Mehmed bin Mustafa temsil etmiştir.⁵⁸¹ Bir diğer hükümde ise Verâ-yı Cisir Mahallesi sakinlerinden olan Fatıma binti Mustafa, Osman bin Şa'ban ile seksen kuruş

⁵⁷⁷ Aköz, *Bir İmamın Nikâh Defteri*, s. 51.

⁵⁷⁸ Trabzon Şer'iyeye Sicilleri, 108/31-42.

⁵⁷⁹ AŞS, 14/87.

⁵⁸⁰ AŞS, 18/88.

⁵⁸¹ AŞS, 19/137.

mehir tesmiye ederek evlendiklerini ifade etmiştir. Fatıma'nın belirttiğine göre bu nikâh akdinde kendisi bizzat hazır bulunmuş, Osman'ı ise vekili babası Şa'ban bin Yusuf temsil etmiştir.⁵⁸²

Adana şer'iyeye sicili defterlerinde taraflardan yalnız birinin vekilinin hazır bulunduğu nikâh akitleri yanında her iki tarafın vekâleten temsil edildiği nikâh kayıtları da bulunmaktadır. Örneğin daha önce de zikredilen bir hükümde⁵⁸³ her iki tarafın vekillerinin mecliste hazır bulunarak nikâhın vekiller aracılığıyla akdedildiği görülmektedir. Bu kayda göre Dindarlı Nâhiyesi sakinlerinden Mahmud bin Halil ile Elif binti Ahmed dört yüz kuruş mehir tesmiyesi mukabilinde evlenmişlerdir. Mahmud'un ifadesine göre bu nikâh akdinde kendisini kardeşi Hamza, Elif'i ise Kürkoğlu Ali Beşe vekâleten temsil etmiştir.⁵⁸⁴ Bir başka hükümde Cânübü'ş-şehir Nâhiyesi sakinlerinden Seyyid Hızır bin Seyyid İlyas ile Şerife Raziye binti Rasül yirmi beş bin akçe mehir tesmiye ederek evlenmişlerdir. Seyyid Hızır'ın belirttiğine göre bu nikâh akdinde kendisini Seyyid Habib bin Abdünnebi, Şerife Raziye'yi ise amcası Musa bin el-Hac Osman vekâleten temsil etmişlerdir.⁵⁸⁵ Bir diğer hükümde ise Dindarlı Nâhiyesi sakinlerinden Hasan bin Receb, Fatıma binti Mustafa ile üç bin akçe mehir tesmiye ederek evlendiklerini iddia etmiştir. Hasan'ın ifadesine göre bu nikâh akdinde kendisinin vekili olarak babası Receb, Fatıma'nın vekili olarak ise akrabası Yusuf Beşe bin Halil hazır bulunmuşlardır.⁵⁸⁶

Bütün bunlara ilaveten mahkemeye yansıyan bir diğer hükümde ise, tarafların aynı kişiye vekâlet verdiği ve bir kişinin hem erkek hem de kadın tarafını temsil ederek nikâh akdini gerçekleştirdiği görülmektedir. Bu hükümde es-Seyyid Mehmed bin Ömer, hem es-Seyyid Halil bin es-Seyyid Mustafa'nın hem de Hadice binti Mahmud'un vekili olarak iki tarafın nikâhını akdettiğini iddia etmekte ve mahkeme tarafından bu nikâh kabul görmektedir. İlgili hüküm şöyledir:

“Medîne-i Adana'da Çınarlı Mahallesi sükkânından işbu râfi'ü'l-kitab es-Seyyid Halil bin es-Seyyid Mustafa nam kimesne tarafından husûs-i âti'z-zikri davaya vekil olup vekâleti Molla Hüseyin bin Halil ve es-Seyyid Ahmed bin Veli nam

⁵⁸² AŞS, 12/2.

⁵⁸³ Tez s. M10

⁵⁸⁴ AŞS, 14/41.

⁵⁸⁵ AŞS, 19/75.

⁵⁸⁶ AŞS, 19/93.

kimesneler şehadetleriyle sâbit ve sübûtuna hükm-i şer'î lâhik olan es-Seyyid Mehmed bin Ömer nam kimesne meclis-i şer'-i şerîf-i enverde mahalle-i merkûme sâkinelerinden olup zatı tarif-i şer'î ile muarrefe olan Hadice binti Mahmud nam bikr-i bâliğa mahzarında üzerine bi'l-vekâle dava ve takrir-i kelam edüp mezbûre Hadice'yi bundan akdem müvekkilim merkûm es-Seyyid Halil için zevceliğe tâlib ve râğib olduğumuzda mezbûre Hadice'nin dahi gönlü olmağla izinnâme ile tarih-i kitabdan bir gün mukaddem Ehad gecesi mezbûrenin mahalle-i merkûmede sâkine olduğu menziline varup mahalle-i merkûme imamı es-Seyyid Osman Halife mahzarında akd olunan meclisde mezbûre Hadice müvekkilim mezbûr es-Seyyid Halil'e nefsinı akd-i nikâha beni vekil eylediğinde ben dahi vekâlet-i merkûmeyi ba'de'l-kabul mu'accel ve müeccel altmış kuruş mehir tesmiyesiyle akd-i nikâh ile imam-ı merkûm akd edüp ba'dehû mezbûre Hadice'ye ber-vech-i muharrer ifade ve akd-i mezkûru haber verdiğimizde mezbûre Hadice dahi ba'de'l-kabul bu minvâl üzere nikâh kaim olup mezbûre Hadice müvekkilim merkûm es-Seyyid Halil'in zevce-i menkûhası olmuşiken hâlen ebâ ve imtinâ' eder sual olunup takriri tahrir ve mûcib-i şer'îsi icra olunmak bi'l-vekâle muradıdır dedikde ğibbe's-sual ve akîbe'l-inkâr vekil-i mezbûrdan davasına mutabık beyyine talep olundukda udûl-i ahrâr-i ricâl-i müslimînden Molla Hüseyin bin Halil ve es-Seyyid Ahmed bin Veli nam kimesneler li-ecli's-şehâde meclis-i şer'a hâzırân olup istişhâd olunduklarında tarih-i kitabdan bir gün mukaddem Ehad gecesi işbu mezbûre Hadice'nin mahalle-i mezbûrede sâkine olduğu menziline varılup izinnâme ile imam es-Seyyid Osman Halife huzurunda akd olunan meclisde mezbûre Hadice nefsinı müvekkil-i merkûm es-Seyyid Halil'e nikâh ve tezvîce işbu müdde'î merkûm es-Seyyid Mehmed Çelebi'yi tarafından vekil nasb ve tayin eylediğinde merkûm es-Seyyid Mehmed dahi vekâlet-i merkûmeyi ba'de'l-kabul mu'accel ve müeccel altmış kuruş mehir tesmiyesiyle imam-ı mezkûr akd-i nikâh edüp ba'dehû mezbûre Hadice'ye ifade edüp haber verdiğinde mezbûre Hadice dahi nikâh-ı mezbûru bizim huzurumuzda kabul edüp ber-vech-i muharrer müvekkil-i merkûm es-Seyyid Halil'in zevce-i menkûhası olmuştur biz bu hususa bu vech üzere şahidleriz şehadet dahi ederiz deyü her biri eda-i şehadet-i şer'iyye eylediklerinde ba'de't-ta'dil ve't-tezkiye şehadetleri makbûle olmağın mûcebiyle nikâh-ı mezkûrun sıhhatine ba'de'l-hükm ve nefsinı müvekkil-i mezbûr es-Seyyid Halil'e teslime mezbûre Hadice'ye tenbîh birle mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu. Fî evâhır-ı Zilka'de li-sene hamsîn ve mi'e ve elf."⁵⁸⁷

Vekâletle nikâh söz konusu olduğunda genellikle kadının vekil ile temsil edildiği, erkeğin ise nikâha bizzat iştirak ettiği şekilde⁵⁸⁸ yaygın bir kanaat mevcuttur. Ancak bu kanaatin vakiya mutabık olmadığını söyleyebiliriz. Bu yaygın kanaatin bir yansıması olarak da vekâletle nikâhın suistimallere sebep olduğu ve kadının eş seçimine özellikle ailesi tarafından fazla müdahale edildiği söylenmektedir.⁵⁸⁹ Hâlbuki eldeki

⁵⁸⁷ AŞS, 125/53.

⁵⁸⁸ Aydın, *İslam - Osmanlı Aile Hukuku*, s. 95.

⁵⁸⁹ Aydın, "Osmanlı Toplumunda Aile", *Günümüzde Aile Uluslararası Aile Sempozyumu* (2-4 Aralık 2005-İstanbul), 2007, s. 168.

veriler dikkate alındığında bunları destekler mahiyette bir bilgi mevcut değildir. Esasen Adana özelinde bakıldığında ergenlik çağına ulaşmış kişilerin, özellikle kızların kendi hür iradeleri doğrultusunda karar verdikleri, evlenme ve boşanma konusunda tercih haklarını⁵⁹⁰ kullandıkları sicillerdeki nikâh akitlerinden ve nikâh davalarından anlaşılmaktadır. Bunun yanında her iki tarafın vekil ile temsil edilmesinin bu kadar yaygın olması elbette bu konunun suistimal edildiğini göstermediği gibi edilmediğini de göstermez. Bu sadece vekâletin Osmanlıda nikâh akitlerinde son derece yaygın bir şekilde uygulandığına delalet eder. Ancak şunu belirtmek gerekir ki vekâletle nikâhın suistimal edildiği şeklindeki bir yargıya ulaşabilmek için daha çok veriye sahip olunmalı; özellikle uygulamayı gösteren şer'iyeye sicilleri ve nikâh kayıtları detaylı olarak incelenmelidir.

2.4. Mehir

Erkeğin evlenirken kadına verdiği veya taahhüd ettiği para veya mal şeklinde tanımlanan mehir, İslam hukukçularının çoğunluğuna göre nikâhın şartlarından değil, hükümlerinden/neticelerinden birisidir. Dolayısıyla nikâh esnasında tesmiye edilmese ve hatta mehir verilmeyeceği açıkça belirtilse bile kadın yine mehre hak kazanır.⁵⁹¹ Bununla birlikte mehrin taraflarca önceden belirlenmesi genel kaide olup sonradan çıkabilecek ihtilafları ortadan kaldırması açısından önemlidir. Bu sebeple önceden mehrin kararlaştırılmasının sünnet olduğu belirtilmiş⁵⁹² ve uygulama genel itibarıyla bu minvalde olmuştur. Mehir kadının hakkı olup, diğer mallarında olduğu gibi onda da dilediği gibi tasarruf hakkına sahiptir. Erkek verdiği mehirden cihaz hazırlaması için kadını zorlayamaz.⁵⁹³

Nikâh esnasında belirtilip belirtilmemesi açısından mehir ikiye ayrılmaktadır: Mehr-i müsemmâ ve mehr-i misil. Tarafların üzerinde anlaştıkları mehre mehr-i müsemmâ denir. Mehrin akit esnasında belirtilmemesi veya belirtilmekle birlikte herhangi bir sebeple fasit olması durumunda kadının babası tarafından kendisine denk

⁵⁹⁰ Farklı örnekler için bülüğ muhayyerliği konusuna bakılabilir. Ayrıca Adana dışında da aynı durumun varlığını gösteren kayıtlar bulunmaktadır. Örnek olarak bkz. Aydın, *Osmanlı Aile Hukuku*, s. 45.

⁵⁹¹ Kâsânî, *Bedâi' u's-sanâi'*, II, 274; Mergînânî, *el-Hidâye*, III, 63-64; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, I, 341; Bilmen, *Istilahât-ı Fıkhiye*, II, 115; M. Zihni, *Nimet-i İslam*, II, 64.

⁵⁹² Bilmen, *Istilahât-ı Fıkhiye*, II, 116.

⁵⁹³ HAK, md. 89.

kadınlara verilen mehir göz önüne alınarak tespit edilen mehre de mehr-i misil denir. Mehrin asgari miktarı ile ilgili farklı görüşler vardır. Şâfiî ve Hanbelîlere göre mehrin asgari miktarı yok iken Hanefîlerde bu miktar on,⁵⁹⁴ Mâlikîlerde üç dirhem gümüştür.⁵⁹⁵ Mehrin üst sınırı için muayyen bir miktar yoktur. İslam hukukunda satışı veya kullanılması yasak olmayan, mal denebilecek her şey ve maddi değeri olan her menfaat mehir olabilir.⁵⁹⁶

Mehrin tamamı peşin ödenebileceği gibi, bir kısmı peşin bir kısmı da daha sonra ödenmek üzere vadeli olabilir. Akit anında peşin olarak ödenen mehre, mehr-i muaccel (peşin mehir), ödenmesi sonraya bırakılan mehre ise mehr-i müeccel (vadeli-veresiye mehir) denir. Taraflar mehrin miktarını tespit etmelerine rağmen ödeme şekli üzerinde konuşmamışlarsa bu durumda peşin olarak ödenecek kısmın örf ve âdete göre tayin edilmesi gerekir.⁵⁹⁷

İncelediğimiz şer‘iyye sicillerinde de nikâhın neticesi olan ve nikâh akdi esnasında açıkça belirtilmese de kadına ödenmesi gereken mehrin, akit esnasında genellikle tespit edildiği⁵⁹⁸ ve şer‘iyye sicili defterlerindeki kayıtlarda miktarının

⁵⁹⁴ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, IV, 398; Serahsî, *el-Mebsût*, V, 66; Kâsânî, *Bedâi' u's-sanâi'*, II, 275-276; Zeyla'î, *Tebyînü'l-hakâik*, II, 136; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, I, 341; Bilmen, *Istilahât-ı Fıkhiye*, II, 116; M. Zihni, *Nimet-i İslam*, II, 65-66.

⁵⁹⁵ Mevâk, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yûsuf, *et-Tâc ve'l-iklîl li-Muhtasari Halîl (Mevâhibü'l-celîl* içinde) nşr. Zekeriyâ Umeyrât, I-VIII, Dâru Âlemi'l-Kütüb, Riyad 2003, V, 186.

⁵⁹⁶ Kâsânî, *Bedâi' u's-sanâi'*, II, 278; Cin, *Evlence*, s. 214; Aydın, *İslam - Osmanlı Aile Hukuku*, s. 31.

⁵⁹⁷ Bilmen, *Istilahât-ı Fıkhiye*, II, 118; Cin, *Evlence*, s. 218.

⁵⁹⁸ Genel olarak mahkeme kayıtlarında mehrin miktarı zikredilmekle birlikte nadir de olsa miktar zikredilmeden yapılan nikâh akitlerine de rastlanılmaktadır. Örneğin şu kayıta el-Hâc Ramazan Çelebi bin el-Hâc Hamza kızı Şerife'yi mehr-i misliyle Musa Ağa bin Ahmed Ağa'ya nikâhladığını belirtmekte ve mahkeme tarafından kayıt altına alınmasını talep etmektedir:

“Medîne-i Adana mahallâtından Karasoku Mahallesi sükkânından fahru's-sâdâti'l-kirâm el-Hâc Ramazan Çelebi bin el-Hâc Hamza nam kimesne meclis-i şer‘-i hatîr lazîmü't-tevkîrde Percemoğlu demekle arîf işbu râfi‘u'l-kitab Musa Ağa bin Ahmed Ağa nam kimesne mahzarında velâyeten ikrar-ı tam ve takrîr-i kelim edüp sulbiye kebîre kızım olup gâ'ibe-i ani'l-meclis Şerife nam bîkr-i bâliğayı merkûm Musa Ağa tezvîc ve tenkîhe tâlib ve râğib olup bundan akdem birkaç defa hitbe olundukda ben dahi kızım mezbûre Şerife'nin rızasıyla velâyeten merkûm Musa Ağa'ya vermek üzere dua ve senâ edüp namzet etmişidik. El-hâletü hâzihî kızım mezbûre Şerife tarafından vekâleten ve kendim tarafımdan velâyeten kızım mezbûre Şerife'yi Allah'ın emri ve Rasûlullah'ın kavli-i şerifi üzere mehr-i misli ile tezvîc ve tenkîhliğe merkûm Musa Ağa'ya verdim dedikde merkûm Musa Ağa ber vech-i muharrer merkûm es-Seyyid el-Hâc Ramazan Çelebi'nin sulbiye kebîre kızı mezbûre Şerife'yi Allah'ın emri ve Rasûlullah'ın kavli-i şerifi üzere mehr-i misli ile tezvîc ve tenkîhliğe aldım ve kabul ettim dedikde ber minvâl-i meşrûh mezbûre Şerife merkûm Musa Ağa'nın zevce-i menkûhası

yazıldığı görülmektedir. Bu sicil kayıtlarından anlaşıldığına göre mehir olarak çoğu kere para, bazen de bağ, bahçe, ev gibi sair mallar tespit edilmektedir.⁵⁹⁹ Yine bu kayıtlarda İslam hukuku geleneğine uygun olarak mehrin bir kısmı peşin (muaccel mehir), diğer kısmı da evlilik içerisinde veya evliliğin talak yahut ölümle sona ermesi durumunda ödendiği görülmektedir.

Daha önce söylediğimiz üzere mehir kadının hakkı olup onda dilediği gibi tasarruf edebilir. Örneğin hakettiği mehri alma hakkından bütünüyle feragat edebilir. Hatta mehrin bir kısmını alıp kalan kısmı kocasına hibe edebilir. Yine kadın ibra yoluyla kocasının zimmetinden mehir borcunu düşürebilir. Yahut mehir olarak kararlaştırılmış miktarın dışında başka bir meblağ veya mal üzerinde karşılıklı anlaşarak sulh yoluna gidebilir. İncelediğimiz sicil defterlerinde mehir konusunda hibe, ibra ve sulh davaları çokça bulunmaktadır.⁶⁰⁰ Biz sadece sulh konusunda bir hükmü buraya almakla yetineceğiz.

Medîne-i Adana mahallâtından Eski Hamam Mahallesi sâkinelerinden Şerife binti İbrahim nam hatun tarafından ibrâ-yı âti'z-zikri ikrara vekil olup vekâleti zât-ı mezbûreyi bi'l-marifeti'ş-şer'iyye âlimân olan es-Seyyid Mehmed Efendi bin es-Seyyid Mustafa ve Mestci Üstad Yusuf bin Ömer nam kimesneler şehâdetleri ile vekâleti sâbit ve sübûtuna hükm-i şer'î lâhik olan el-Hâc Hüseyin Ağa bin Mustafa nam kimesne meclis-i şer'-i hatîr lazîmü't-tevkîrde müvekkile-i mezbûre Şerife Hatun'un zevc-i mutalliki olan işbu râfi'u'l-kitab es-Seyyid el-Hâc Veli Çelebi bin Mahmud mahzarında bi'l-vekâle ikrar ve takrir-i kelim edüp tarih-i kitabdan üç sene mukaddem merkûm es-Seyyid Çelebi müvekkilem mezbûre Şerife'yi talâk-ı selâse ile tatlik edüp zimmetinde yüz yirmi beş kuruş mehr-i mü'ecceli olmağla taleb-i dava sadedinde iken beynlerinde müslimûn-i muslihûn tevassut edüp "es-sulhu seyyidü'l-ahkâm" fahvâsı üzere merkûm es-

olduğuna ba'de'l-hükm mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu. Hurrîre fî evâhîr-ı Şa'ban el-mu'azzam li-sene isneyn ve erba'in ve mi'e ve elf" (AŞS, 12/159).

⁵⁹⁹ Örneğin şu hükümde mehir olarak para (yüz kuruş) belirlenmiştir: "Medîne-i Adana civarında vâki' Yüreğir kazasına tâbi' Cennet Bucağı nam karye sâkinelerinden zâtı tarif-i şer'î ile mu'arrefe olan Rabia binti Ali nam hatun meclis-i şer'-i hatîr lazîmü't-tevkîrde kaza-i mezbûra tâbi' Çorak nam karye sükkânından Yoğunoğlu demekle meşhur Ahmed bin Abdullah nam kimesne tarafından akd-i nikâha ve ikrar-ı âti'z-zikri tasdîke vekili olup nehc-i şer'î üzere sâbitü'l-vekâlesi olan işbu râfi'u'l-vesîka Mehmed bin Mustafa nam kimesne mahzarında bi't-tav'î's-sâf ikrar ve takrîr-i kelim [edüp] nisfi mu'accel ve nisf-ı âharı mü'eccel olmak üzere yüz kuruş mehir tesmiye edüp kendü hüsn-i rıza ve ihtiyarım ile nefsimi müvekkil-i mezbûr Yoğunoğlu Ahmed'e inkâh ve tezvîc ettim dedikde vekil-i mezbûr Mehmed dahi mezbûre Rabia Hatun'u müvekkili merkûm Yoğunoğlu Ahmed için mehr-i mezkûr ile tezevvüc ve kabul ettim dedikde ğibbe't-tasdik sıhhat-i nikâha ba'de'l-hükm mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu. Hurrîre fî'l-yevmi'l-hâmis aşera min şehri-i Rebî'ul'evvel sene erba'a ve işrîn ve mi'e ve elf" (AŞS, 19/137).

⁶⁰⁰ Bkz. AŞS, 31/31; 32/72; 38/46-47; 103/3; 126/23 vd.

Seyyid Veli Çelebi müvekkilem mezbûre Şerife Hatun'a mehr-i mü'ecceli olan meblağ-ı mezbûr yüz yirmi kuruş mukabelesinde nakid elli beş kuruş ile kıymeti beynlerinde malum bir kara kılıç vermek üzere inşâ-i akd-i sulh eylediklerinde müvekkilem mezbûre Şerife Hatun dahi ber vech-i muharrer sulh-i mezbûru kabul ve bedel-i sulh olan meblağ-ı mezbûr elli beş kuruş ile mârru'z-zikr kılıcı merkûm es-Seyyid Veli Çelebi yedinden bi't-tamam ahz ve kabz edüp mehr-i mü'ecceli olan meblağ-ı mezbûr yüz yirmi beş kuruşa ve sâ'ir tarih-i kitaba gelince değin beynlerinde cereyân eden ahz ve i'tâyâ ve malum ve mechul hukûka müte'allika âmm-i da'avâ ve eymân ve muhâsamâttan min külli'l-vücûh zevc-i mutalliki olan işbu merkûm es-Seyyid el-Hâc Veli Çelebi'nin zimmetini ibrâ-yı âmm râfi'u'l-hisâm ile ibrâ ve iskât eyledi dedi dedikte ğibbe't-tasdiki'ş-şer'î mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu. Fî gurre-i şehri Zilhicce eş-şerîfe li-sene hams ve erba'in ve mi'e ve elf.⁶⁰¹

Mehir her halükarda evliliğin tabii bir neticesi olup mutlak olarak kadının mülküdür ve kadın hibe etmediği sürece kocası er ya da geç bunu ödemek zorundadır. Çünkü evliliğin gerçekleşmesiyle mehir erkeğin zimmetinde tahakkuk eden bir borçtur. Eğer koca bu borcunu hayatta iken ödemezse öldükten sonra terekesinden alınır. Terekeden diğer borçlarıyla birlikte varsa mehir borcu da düşülerek kalan kısım mirasçılar arasında taksim edilir. Nitekim Adana şer'iyeye sicillerinde de kadın tarafından kocasının terekesinden mehir alacağının tahsili için açılan davalar bulunmaktadır. Bu davalarda kadınlar ya mehirden kaynaklanan haklarını almak için mahkemeye müracaat etmekte ya da vefat eden kocasının diğer varisleriyle belli bir miktar üzerinde sulh yaparak bunu mahkemeye tescil ettirmektedirler.⁶⁰² Eğer kadın mehir alacağı olduğu halde vefat etmişse bunun üzerine kadının varislerinin de kocadan ya da koca ölmüşse terekesinden haklarını almak için mahkemeye müracaat ettikleri görülmektedir. Örneğin Sucu-zâde mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Huri binti Abdülfettah'ın varisleri, murislerinin kocası Mustafa bin Süleyman'dan mehir alacağı olduğunu iddia ederek mahkemeye müracaat etmektedirler. Karısının mehir alacağını kendisine hibe ettiğini söyleyen Mustafa'nın, bu iddiasını ispattan aciz olması üzerine mahkeme borcunu ödemesine hükmetmektedir.⁶⁰³

Şer'iyeye sicillerindeki bazı nikâh davalarında mehrin yanında koca tarafından ödenmesi istenen ve "kalın/başlık" ismiyle anılan bir mal/eşya daha bulunmaktadır. Bir kısım araştırmacılar tarafından bu uygulamaya bakılarak mehir ve kalının/başlığın

⁶⁰¹ AŞS, 126/61.

⁶⁰² Bkz. AŞS, 26/37; 126/58; 130/20.

⁶⁰³ AŞS, 60/43.

hemen hemen aynı şeyler olduğu söylenmektedir. Bu konuyu irdeleyen M. Âkif Aydın, mehir ile kalının benzer ve ayrıştıkları noktalara işaret etmekte ve mehrin hukukî, kalının/başlığın ise sosyal iki ayrı vakıa olduğu sonuca varmakta ve mehrin her yerde ve her zamanda uygulandığını, başlığın ise ancak belirli bölgelerde uygulanma imkânı bulunduğunu söylemektedir.⁶⁰⁴ Genel itibariyle durumun böyle olabileceğini düşünmekle birlikte Adana özelinde baktığımızda kalının/başlığın kesinlikle cevaz verilmeyen hatta rüşvet kabul edildiği için reddedilmesi gereken bir uygulama olduğunu görmekteyiz.⁶⁰⁵ Örneğin aşağıdaki hükümde Osman bin Davud kızı Aişe ile Mustafa bin Ahmed'in nikâhlarına engel olmakta ve kalın/başlık talep etmektedir. Bunun üzerine erkek tarafından kalın adı altında bir takım şeyler almakta ve bu konu erkeğin ağabeyi tarafından mahkemeye taşınmaktadır. Mahkeme Osman'ın kalın adı altında bazı şeyler almasını hukuka aykırı bulmakta ve bu eşyaların geri verilmesine hükmetmektedir. İlgili hüküm şöyledir:

Fi'l-asıl kasaba-i Kerker ahalisinden olup medîne-i Adana'da vâki' el-Hâc Hüseyin hanında bi'l-müsâfere sâkin işbu râfi'u'l-vesîka Mahmud bin Ahmed nam kimesne meclis-i şer'-i hatîr lazîmü't-tevkîrde kasaba-i merkûmeden olup han-ı mezkûrda kezâlik bi'l-müsâfere sâkin Osman bin Davud nam kimesne mahzarında üzerine dava ve takrir-i kelam edüp tarih-i kitabdan iki sene mukaddem kasaba-i merkûmede gâ'ib ani'l-beled karındaşım Mustafa nam kimesneye mezbûr Osman'ın kızı gâ'ibe ani'l-beled Aişe nam hatunu tâlib ve râğîb olup tarafeynin rızasıyla akd-i nikâh murâd eylediğimizde mezbûr Osman mâni' olup kalın namıyla nakid almış iki kuruş ve bir tüfenk ve üç re's keçi ve iki top morim (?) tabir olunur bezimi ahz eyledi sual olunup takriri tahrîr ve müceb-i şer'îsi icrâ olunmak matlubumdur dedikte ğibbe's-sual mezbûr Osman cevabında kızı gâ'ibe-i mezbûre Aişe'yi müdde'î mezbûr Mahmud'un karındaşı gâ'ib-i mezbûr Mustafa'ya verüp nikâh esnasında iki kuruş nakd ve bir tüfenk ve üç re's keçi ve iki top bezini kalın olmak üzere ahzini ikrar ziyadeyi bi'l-küllîye inkâr edicek müdde'î mezbûr Mahmud'dan davasına mutâbık beyyine talep olundukda udûl-i ahrâr-i ricâl-i müslimînden kasaba-i merkûme ahalisinden Çerkes bin Abdullah ve Hasan bin Ali nam kimesneler li-ecli'ş-şehâde meclis-i şer'a hâzırân olup istişhâd olunduklarında fi'l-hakîka tarih-i kitabdan iki sene mukaddem kasaba-i merkûmede müdde'î mezbûr Mahmud'un karındaşı gâ'ib-i

⁶⁰⁴ Aydın, *İslam - Osmanlı Aile Hukuku*, s. 104-107.

⁶⁰⁵ İlgili hükümde başlık isteyen kişinin bunun verile gelmiş olduğunu söylemesi de dikkat çekmektedir. Ancak yine de mahkeme tarafından bu talep rüşvet istemek olarak görülmekte ve alınmışsa dahi geri verilmesi gerektiği bildirilerek kişinin evliliğe engel olmaması (muarazadan men'î) tenbih edilmektedir. Bkz. AŞS, 1/146. Konuyla ilgili bu doğrultuda fetva da bulunmaktadır: “Zeyd Amr'ın kızı Hind-i bâliğeyi tezevvüc murad ettikde Amr “Bana nefsin için beş deve vermeyince nikâh ettirmem demekle” Zeyd Amr'a nefsi için beş deve verip Hind'i tezevvüc eylese Zeyd ol develeri Amr'dan istirdâda kâdir olur mu? el-Cevab: Olur” (Şeyhülislam Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziye* (haz. Süleyman Kaya), Klasik, İstanbul 2009, s. 52).

mezbûr Mustafa'ya mezbûr Osman'ın kızı gâ'ibe-i mezbûre Aîşe'yi inkâh esnasında kalın namıyla mezbûr Osman bizim huzûrumuzda müdde'î mezbûrdan nakid altmış iki kuruş ve bir tüfenk ve üç re's keçi ve iki top morim (?) tabir olunur bezini ahz eyledi biz bu husûsa bu vech üzere şahidleriz şehâdet dahi ederiz deyü her biri eda-i şehâdet-i şer'îyye eylediklerinde ba'de't-ta'dîl ve't-tezkiye şehâdetleri makbûle olmağın mücebiyle mezbûr Osman'ın kalın namıyla ahzi hilâf-ı şer' olup reddi lazım gelmekle me'hûzu olan meblağ-ı mezbûr altmış iki kuruşu ve tüfenki ve üç re's keçiyi ve iki top bezi müdde'î mezbûr Mahmud'a bi't-tamam def' ve teslim mezbûr Osman'ı ba'de't-tenbîh mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu. Fi'l-yevmi'l-âşir min Şevval el-mükerrem li-sene tis'a ve erba'în ve mi'e ve elf.⁶⁰⁶

Bu belgeden de anlaşıldığı üzere kalın/başlığın her ne kadar hukukî olmadığı kadı/mahkeme kararıyla müseccel hale gelmiş olsa da vakıa olarak toplumda cari olmadığı anlamına gelmez. Nitekim fetva kitaplarında ve mahkeme kararlarında rüşvet olarak nitelendirilmesine rağmen yine de zaman zaman şer'îyye sicillerinde davaya konu olması toplumda kalın/başlık adı altında bir ödeme yapılmaya devam edildiğini göstermektedir.

2.5. Nafaka

Kocanın karısı ve çocukları için yüklendiği geçim masraflarına nafaka denmektedir. Nafaka kelimesinin yalnız yiyecek anlamı bulunmakla birlikte giyecek ve barınacak yeri içine alan geniş bir anlamı da vardır. Buna göre dar anlamıyla nafaka hak sahibine ihtiyacı olan yiyecekleri temin etmek demek iken geniş anlamı dikkate alındığında nafaka, giyecek ve mesken masraflarını da kapsamaktadır.⁶⁰⁷

Nafakanın sebepleri olarak zevciyet/karıkocalık, karâbet/hısımlık ve mülkiyet zikredilmektedir.⁶⁰⁸ Hısımlıktan doğan nafaka, ana baba ve evlatları arasında bahse konu olur. Mülkiyetten doğan nafaka ise efendi köle arasındaki nafaka ilişkisidir. Bu başlık altında sadece karı koca arasında mevcut olan nafaka mükellefiyeti ele alınacaktır.

İslam hukukuna göre koca, karısının yiyecek, giyecek ve mesken masraflarını karşılamakla yükümlüdür.⁶⁰⁹ Klasik dönem İslam hukukçularına göre ilaç ve tedavi

⁶⁰⁶ AŞS, 131/19.

⁶⁰⁷ Bilmen, *Istilahât-ı Fıkhiye*, II, 444; Cin, *Evlence*, s. 196.

⁶⁰⁸ Serahsî, *el-Mesûr*, V, 180; Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, IV, 15; Zeyla'î, *Tebyînü'l-hakâik*, III, 51; Bilmen, *Istilahât-ı Fıkhiye*, II, 446; Cin, *Evlence*, s. 197.

⁶⁰⁹ Mergînânî, *el-Hidâye*, III, 375; el-Mevsilî, *el-İhtiyâr*, IV, 3-4.

masrafları nafakanın kapsamına girmemektedir. Ancak günümüz İslam hukukçuları ise kocanın bu masrafları da karşılaması gerektiği görüşündedirler.⁶¹⁰ Kocanın nafaka borcuyla mükellef olması için zengin olması ya da kadının fakir olması şart değildir. Kadın zengin de olsa nafakasının kocası tarafından karşılanması gerektiği hususunda bütün İslam hukukçuları görüş birliği içerisinde.⁶¹¹

Kocanın nafaka borcuyla mükellef olabilmesi için öncelikle aralarında sahih bir nikâh akdinin bulunması şarttır. Yine kadının fiilen evliliğe hazır bulunması, elverişli beden gelişimine sahip olması gerekmekte olup kocasının kendisinden istifade edeceği yerde bulunmalıdır. Dolayısıyla evlilik için elverişli olmayacak derecede küçük olanlar ile kocasının evine taşınmayı reddedip kocasıyla birlikte yaşamayan kadınların nafaka hakkı yoktur.⁶¹²

Koca, karısının nafakasını temin etmediği zaman kadın mahkemeye müracaatla nafaka takdir ettirebilir. Nitekim şer‘iyye sicillerinde de kadınların bu taleple mahkemeye müracaat ettikleri görülmektedir. Eldeki kayıtlardan kocanın bu vazifeyi yerine getirmemesi ya sebepsiz evini terk ederek ihmal etmesi suretiyle ya da nafaka bırakmadan yolculuğa çıkarak gâib olması suretiyle olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin şu hükümde Rabia binti Ebubekir isimli kadın kocası Çukadâr Ebubekir Ağa bin Abdurrahman isimli kocasının 3 yıl önce şark canibine sefere gittiğini ve kendisine nafaka namına bir şey göndermediğini iddia ederek mahkemeye müracaat etmekte ve kendisi için nafaka takdir olunmasını talep etmektedir. Nafaka takdir edildikten sonra da kendisine kocası adına borçlanmaya izin verilmesini istemektedir. İlgili hüküm şöyledir:

Medîne-i Adana’da Kayalıbağ Mahallesi sâkinelerinden olup zatı bi’l-marifeti’ş-şer‘iyye ârifân olan Bostânî-zâde demekle arîf Ali Efendi bin Mustafa ve Molla Habib bin Abdülkerim nam kimesneler tarifleriyle mu‘arrefe olan Rabia binti Ebubekir nam hatun meclis-i şer‘-i şerîf-i enverde takrir-i kelam ve best-i ani’l-merâm edüp zevc-i dâhili Çukadâr Ebubekir Ağa bin Abdurrahman nam zümre-i askerî üç sene mukaddem beni bi-lâ nafaka terk edüp şark cânibi seferine âzim ve ilâ yevminâ hâzâ nafaka cinsinden bana nesne irsâl etmemekle ta‘ayyüşde kemâl-i zarûretim olup eşedd-i ihtiyâc ile nafakaya muhtâce olduğum ecilden zevcim gâ’ib-i mezkûr üzerine nafaka-i lazımem için beher yevm kadr-i maruf

⁶¹⁰ Cin, *Evlenme*, s. 196; Aydın, *İslam - Osmanlı Aile Hukuku*, s. 32.

⁶¹¹ Kâsânî, *Bedâi’u’s-sanâi’*, IV, 28; Aynî, *el-Binâye*, V, 661; Cin, *Evlenme*, s. 196.

⁶¹² Cessâs, *Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî*, IV, 435; Serahsî, *el-Mebsût*, V, 186-187; Zeyla’î, *Tebyînü’l-hakâik*, IV, 52; Aynî, *el-Binâye*, V, 566; Aydın, *İslam - Osmanlı Aile Hukuku*, s. 32; Aslan, *Aile Hukuku*, 142-143; Kahveci, *Aile Hukuku*, 145.

nafaka farz ve takdîr olunup ba'de'l-farz istidâneye ve lede'z-zafer zevcim üzerine rücû'a kibel-i şer'den bana izin verilmesi matlûbumdur dedikde mu'arrefe-i mezbûre Rabia Hatun ba'de't-tahlîfi'l-muteberi's-şer'î hâkim-i müvekki'-i sadr-ı kitab tûbâ-lehû ve hüsne-me'âb efendi hazretleri dahi mezbûre Rabia Hatun'un yalnız nafaka bihâ'-i lazimesiyçün ancak yevmî beş sağ para ile olur deyü ihbâr olduğu ecilden işbu tarih-i kitab gününden beher yevm zevci gâ'ib-i mezbûr Ebubekir Ağa üzerine beş sağ para nafaka bihâ farz ve takdîr edüp meblağ-ı mefrûz-i mezkûr yevmî beş sağ parayı nafaka-i lazimesine harc ve sarfa ve lede'l-hâce zevci üzerine deyn olmak [üzere] istidâneye ve lede'z-zefer zevci Ebubekir Ağa üzerine rücû'a mezbûre Rabia Hatun'a izin vermeğin mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu. Fi'l-yevmi'l-hâmis aşera min şehr-i Safer el-hayr li-sene erba'a ve erba'în ve mi'e ve elf.⁶¹³

Takdir edildiği halde karısının nafakasını ödemeyen kişiden icra yoluyla dahi olsa nafaka tahsil edilir. Hatta kâdı, maddi durumu olduğu halde nafakayı ödemeyen kocayı hapis cezasıyla da cezalandırabilir. Ancak bu tip durumlara dair kayıtlara rastlamadık. Ancak koca fakirse bu durumda kâdı hapis kararı veremez;⁶¹⁴ sadece kadın için nafaka takdir edip borç isteme (istidâne) için izin verir. Böylece nafaka borcu kocanın zimmetinde sabit bir borç olur ve nafakanın düşmesi söz konusu olmaz.⁶¹⁵ Nitekim Hanefî mezhebine göre kâdı tarafından belirlenmeden önce nafaka kocanın zimmetinde borç olarak sabit olmaz. Çünkü birikmiş nafaka borcu Hanefîlere göre zayıf bir borç olup boşanma yahut kadının itaatsiz olması durumunda ya da eşlerden birinin ölümü halinde kocanın nafaka borcu düşer.⁶¹⁶ Bundan dolayı da biraz önceki hükümlerde görüldüğü üzere kocaları tarafından nafakası ödenmeyen kadınların bu alacaklarını teminat altına almak için mahkemeye müracaat ettikleri ve kocaları adına borçlanmaya izin aldıkları görülmektedir. Böylece kadınların birikmiş nafaka alacakları zayi olmamakta, borca doğrudan kocaları muhatap olmakta ve bu yolla kadınların ihtiyaçları da giderilmiş olmaktadır.

Kocanın nafakayı ödemedi aciz olması durumunda kadının kazaî boşanma (tefrîk) hakkının olup olmadığı da mezhepler arasında ihtilafli olup Hanefîlere göre

⁶¹³ AŞS, 14/83. Bir diğer hükümde de karısı tarafından evi sebepsiz terk ettiği gerekçesiyle kocaya nafaka davası açılmaktadır. Bkz. AŞS, 52/79.

⁶¹⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, V, 188.

⁶¹⁵ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, IV, 282; Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, IV, 28-29; Zeyla'î, *Tebyînü'l-hakâik*, IV, 54.

⁶¹⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, V, 184-185; Mergînânî, *el-Hidâye*, III, 384; Zeyla'î, *Tebyînü'l-hakâik*, IV, 55; Aydın, *İslam - Osmanlı Aile Hukuku*, s. 33-34; Aslan, *Aile Hukuku*, s. 143; Kahveci, *Aile Hukuku*, s. 147.

kadının böyle bir hakkı yoktur.⁶¹⁷ Nitekim incelediğimiz defterlerde de kadının bu taleple mahkemeye müracaat ettiğine dair bir hüküm bulunmamaktadır. Hanefiler dışındaki mezhepler ise kadına belirli şartlar dâhilinde bu hakkı tanırlar.⁶¹⁸

Hanefilere göre kocanın evi terk etmesi ya da kadının nafakasını teminde ihmalkâr davranması kadın için tefrik talebi noktasında meşru bir sebep olarak kabul edilmemektedir. Bu noktada kadının mağdur olmaması için kocanın gıyabında (onun aleyhine) nafaka takdirine gidilerek kadının onun adına borçlanması (istidâne) yoluna gidilmekte ve bu yolla bir telafi politikası geliştirildiği gözlemlenmektedir.

2.6. İstinkâh Delili

Nikâh kelimesinden türeyen istinkâh kelimesi, evlenmek⁶¹⁹, evlendirmek⁶²⁰ ve mecazi olarak bir şeyin kişiye galip gelmesi⁶²¹ gibi anlamlara gelmektedir. Fıkıh kitaplarında ise nikâh talebinde bulunmak⁶²² ve bir şeyin alışkanlık haline gelmesi, devam etmesi⁶²³ anlamlarına gelmektedir. Ancak Hanefî fıkıh kitaplarında özellikle nikâh talebinde bulunmak anlamında kullanılmaktadır. Adana şer'iyeye sicillerinde de nikâh talebinde bulunulması anlamında kullanılmaktadır. İstinkâh delilinden kastedilen ise, bir kadınla evlenme talebinde bulunulmasının ve o kadının da bunu reddetmesinin,

⁶¹⁷ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, IV, 282-283; Zeyla'î, *Tebyinü'l-hakâik*, IV, 54-55.

⁶¹⁸ Aydın, *İslam - Osmanlı Aile Hukuku*, s. 34; Aslan, *Aile Hukuku*, 143-144.

⁶¹⁹ Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tâhir Muhammed b. Ya'kûb, *el-Kâmûsü'l-muhît*, thk. Muhammed Nu'aym el-Arkasûsî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2005, s. 246.

⁶²⁰ Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd, *es-Sihâh*, thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr, I-VI, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 1987, I, 413; İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrerem, *Lisânü'l-Arab*, I-XV, Dâru Sâdir, Beyrut ts., II, 626.

⁶²¹ ez-Zebîdî, Murtazâ, Ebü'l-Feyz Muhammed b. Muhammed, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. Komisyon, I-XL, et-Türâsü'l-Arabî, Kuveyt 1965-2001, VII, 197.

⁶²² Serahsî, *el-Mebsût*, V, 59; Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, II, 230; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, II, 354; Bilmen, *Istilahât-ı Fıkhiye*, II, 154.

⁶²³ Sahnûn, Ebû Sa'îd Abdüsselâm b. Sa'îd, *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*, I-IV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1994, I, 119-120; el-Bağdâdî, Ebû Muhammed Abdülvehhâb b. Ali, *et-Telkîn fi'l-fikhi'l-Mâlikî*, nşr. Ebû Üveys Muhammed Bû Habre – Ebü'l-Fazl Bedr b. Abdillâh, I-II, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2004, I, 48; İbn Abdilber, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh, *el-İstizkâr*, nşr. Sâlim Muhammed Atâ-Muhammed Ali Mu'avvaz, I-IX, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2002, I, 143; II, 4-5; el-Mâverîdî, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed, *el-Hâvî'l-kebîr*, nşr. Ali Muhammed Mu'avvaz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd, I-XVIII, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1994, XI, 275; Merdâvî, Ebü'l-Hasen Ali b. Süleymân, *el-İnsâf fi ma'rifeti'r-râcih mine'l-hilâf 'alâ mezhebi'l-İmâmi'l-mübeccel Ahmed b. Hanbel*, nşr. Muhammed Hâmid el-Fıkî, I-XII, Matba'atü's-Sünneti'l-Muhammediyye, Kahire 1955-1956, VIII, 4.

daha sonra o kişi tarafından öne sürülen nikâh iddiasının geçersiz sayılmasına neden olmasıdır. Nasıl ki bir kimsenin başka bir kimseden bir şeyi satmasını, hibe etmesini veya kiralamasını istemesi o şey hakkında mülkiyet iddiasına engel oluyorsa, bir kadınla evlenme talebinde bulunmak da daha sonra o kadının nikâhlı karısı olduğunu iddia etmesine engel olur. Çünkü o şeyi kendisine satmasını veya kiralamasını istemekle kendi mülkü olmadığını itiraf etmiş olur. Daha sonra o şey hakkında mülkiyet iddia etmesi ise tenakuza düşmek demektir⁶²⁴ ki bu durum davasının baştan reddedilmesine sebep olur. Aynı durum nikâh iddiasında da geçerlidir. Dolayısıyla bir kimse, bir kadının nikâhına talip olduktan sonra “bu kadın, benim nikâhlı karımdır” diye dava etmeye kalksa tekâkuza düşmesi sebebiyle davası dinlenilmez.⁶²⁵

Adana şer‘iyye sicillerine yansıyan birçok davada nikâh iddialarının bu yolla reddedildiği görülmektedir. Esasen asıl olan iddanın mahkeme önünde hukukun tanıdığı delil ve usullerle ispat edilmesidir. Bu delil ve usullere genel itibariyle beyyine denilmektedir. Beyyine, ispatı sağlayan kesin delil anlamına gelse de İslam hukuku literatüründe daha çok şahitlik anlamında kullanılmaktadır. Ancak hukukî işlemlerde ve mahkemede yazının devreye girmesinin ve şartların değişmesinin sonucu olarak zamanla beyyine teriminin kapsamına yazılı delil ve kesin karînenin de dâhil edildiği, ayrıca yemin etmesi gereken tarafın yeminden kaçınması (nükûl) ve ikrarın da kat‘î delil türünde bir ispat vasıtası sayıldığı görülür. Sonuç itibariyle kaynaklarda yer alan bilgilerden hareketle ispat vasıtaları şahitlik, ikrar, yemin, yazılı belge, karîne, bilirkişi ve hâkimin şahsî bilgisi şeklinde yedi grupta toplanabilir.⁶²⁶

Tarafımızdan yapılan araştırmalar neticesinde istinkâh delilinin ilk olarak hicrî 9. yüzyılda yazılmış eserlerde bulunduğu kanaatine varılmıştır. Nitekim Hâdimî müstakil bir başlık (fasıl) açarak bu konuyu ele alan ilk kişinin Molla Hüsrev olduğunu söylemektedir.⁶²⁷ Yine o, bu meselelerin önemli ve faydalı olduğunu ve bu konularla

⁶²⁴ Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, II, 354; Abdülhalim bin Pîr Kadem, *Hâşiyetü Dürer*, I-II, Dâru't-tıbbâati'l-âmire, Dersâdet 1854, II, 766; Hâdimî, Ebû Saïd Muhammed b. Mustafa b. Osman, *Hâşiyet ale'd-Dürer şerhu'l-Gurer*, Matbaa-i Osmâniyye, Dersâdet 1310, s. 418; Bilmen, *İstilahât-ı Fıkhiye*, II, 154.

⁶²⁵ Bilmen, *İstilahât-ı Fıkhiye*, II, 154.

⁶²⁶ Bardakoğlu, Ali, “İsbat”, *DİA*, Ankara 2000, XXII, 492-493.

⁶²⁷ Molla Hüsrev, bu konunun *Mecma'ü'l-fetâvâ* adlı eserde geçtiğini söylemektedir (Bkz. Ahmed b. Muhammed b. Ebû Bekr el-Hanefî, *Mecma'ü'l-fetâvâ*, İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi No: 331,

çok karşılaştığını da söylemektedir.⁶²⁸ Bununla birlikte şer‘iyye sicilleri üzerine yapılmış çalışmalara bakıldığında Adana dışında istinkâh yoluyla reddedilen dava bulunmadığı ya da en azından Adana’da olduğu kadar yaygın olmadığı kanaati oluşmaktadır. Adana’da ise daha önce de ifade edildiği gibi birçok nikâh davası istinkâh yoluyla reddedilmektedir. Örneğin bir hükümde Abdullah bin Hasan, mahkemeye başvurmakta ve Fatıma binti Hüseyin’in kendisinin nikâhlı karısı olduğunu iddia etmektedir. Ancak Fatıma, Abdullah’ın Hâc Mehmed ile Durmuş Çelebi’yi kendisine gönderdiğini, evlenme talebinde bulunduğunu ve kendisinin de reddettiğini söylemektedir. Bu iddiasını (def‘) şahitlerle ispat eden Fatıma’nın öne sürdüğü durumun muteber fıkıh kitaplarından *Fetâvâ-yı Ankaravî*’deki “Hür bir kadının nikâhını talep etmiş olmak o kadınla ilgili nikâh iddiasında bulunmaya engeldir” şeklindeki ifadeye de uygun olduğunu belirten mahkeme Abdullah’ı Fatıma’ya müdahaleden menetmektedir. İlgili hüküm şöyledir:

An asıl Mar‘aş ahalilerinden olup medîne-i Adana Sucu-zâde Medresesinde sâkin talebe-i ulûmdan Abdullah bin Hasan nam kimesne meclis-i şer‘-i şerif-i enverde medîne-i mezbûre mahallâtından Yarbaşı Mahallesi sükkânından es-Seyyid Ali bin Mehmed nam kimesne hazır olduğu halde bâ‘isü hâze’l-kitab Fatıma binti Hüseyin nam hatun mahzarında üzerine dava ve takrir-i kelam edüp tarih-i kitabdan üç gün mukaddem işbu mezbûre Fatıma Hatun’un rızasıyla bâ-izinnâme Hoca Vezir Mahallesinde Arab Paşa menziline vardığımda kendi dahi menzil-i mezbûrda kapı verâsına geldikde vekâletini Âbid Beşe’ye verüp ol dahi vekâleti hasebiyle bana verdim ve ben dahi asâleten aldım deyüp mehir tesmiye olmaksızın bu vechle beynimizde akd-i nikâh mün‘akid olmuşken benden rücû‘ ve işbu meclis-i şer‘de mevcud olan es-Seyyid Ali Çelebi almak murad ederimş sual olunup takriri tahrîr ve müceb-i şer‘îsi icra olunmak muradımdır dedikde ğibbe’s-sual mezbûre Fatıma Hatun cevabında tarih-i merkûmdan iki ay mukaddem işbu merkûm es-Seyyid Ali benim izinnâmemi derûn-i mahkmeden ihrâc etmişti. Diyar-ı âharda olmağın tarih-i kitab günü gelüp nikâhıma talib olup ben dahi mücîz olduğum halde ba‘de tesmiye-i mehr mahzar-ı müsliminde beni ona akd-i nikâh eylediler. Hatta dünkü gün ale’s-sabah Ağcakoyunlu Hâc Mehmed ile Durmuş Çelebi’yi bana gönderüp nikâhıma talib olmuşdu yine kabul etmeyüp reddeyledim deyü def‘le mukabele etmeğın isra’l-istintâk ve’l-inkâr dâfi‘-i mezbûreden def‘-i meşrûhuna mutabık beyyine taleb olundukda udûl-i ahrâr-i ricâl-i müsliminden es-Seyyid Molla Hüseyin bin Mehmed ve es-Seyyid Yusuf bin nam kimesneler meclis-i şer‘a hazırân olup ğibbe’l-istişhâd fi’l-hakîka işbu müdde‘î mezbûr Abdullah dünkü gün ale’s-sabah bizim huzurumuzda Ağcakoyunlu Hâc Mehmed ile Durmuş Çelebi’ye hitâb edüp

yazma, vr. 149b). Dolayısıyla Hâdimî “ilk ele alan kişi Molla Hüsrev’dir” derken müstakil başlık altında ele almasını kastediyor olmalıdır.

⁶²⁸ Hâdimî, *Hâşiye ale’-d-Dürer*, s. 418.

varın Fatıma Hatun'un nikâhını benim için taleb eyleyin deyü götürüp onlar dahi varup taleb eylediklerinde kabul etmeyüp reddeyledi. Merkûm Abdullah Efendi bu vechle istinkâh eylediğine şahidleri ve şehâdet dahi ederiz deyü her birleri eda-i şehadet-i şer'iyeye eylediklerinde ba'de şerâyiti'ş-şehâde ve'l-kabul merkûmların şehadetleri hayyiz-i kabulde vâki' olmağın kütüb-i fikhiyyeye müracaat olundukda *Fetâvâ-yı Ankaravî*'de “وطلب نكاح الحرة يمنع دعوى نكاحهما”⁶²⁹ deyü musarrah olmağın ber-mûceb-i şehâdetihimâ ve nakl-i sarîh müdde'î mezbûr Abdullah Efendi def'aten istinkâh eylediği sabit olduğuna binâ'en bî-vech muarazadan men' birle mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu. Hurrîre fi yevmi's-sâbi' min şehri Cümâdel'ûlâ li-sene seb'a ve mi'e ve elf.⁶³⁰

Koyuncu cemaatinden Ali bin el-Hac Mahmud mahkemeye başvurmuş ve Zeyneb binti el-Hac Mustafa'nın kendisinin nikâhlı karısı olduğunu iddia etmiştir. Ancak Zeyneb, nikâh akdini inkâr etmekle kalmamış Ali'nin birçok defa el-Hac Hasan, Molla Mehmed, Hacı Musa, Molla Veli, Ahmed ve diğer Ahmed isimli Koyuncu cemaatinin ihtiyarlarını kendisine gönderdiğini, evlenme talebinde bulunduğunu ve kendisinin de kabul etmediğini söylemiştir. Ali'nin istinkâhta bulunduğunu şahitlerle ispat eden Zeyneb'in bu iddiası (def') muteber fıkıh kitaplarındaki “Hür bir kadının nikâhını talep etmiş olmak o kadınla ilgili nikâh iddiasında bulunmaya engeldir” şeklindeki görüşle desteklenmiş ve Ali Zeyneb'e müdahaleden men etmiştir.⁶³¹

Bir diğer hükümde Seyyid Ali bin Hanifi mahkemeye başvurmuş ve Ümmühani binti Abdülcelil'in kendisinin nikâhlı karısı olduğunu iddia etmiştir. Ancak Ümmühani, Seyyid Ali'nin Molla Ömer'i kendisine gönderdiğini ve onun da şahitler huzurunda istinkâhta bulunduğu iddia etmiştir. Ali'nin istinkâhta bulunduğunun şahitlerle ispat edilmesi üzerine mahkeme Ali'yi Ümmühani'ye müdahaleden men etmiştir.⁶³² Bir başka hükümde de Molla Yahya bin Kulu mahkemeye başvurmuş ve Âlime binti Danyal'ın kendisinin nikâhlı karısı olduğunu iddia etmiştir. Ancak Âlime, Molla Yahya'nın Hasan Çelebi bin el-Hac Veli'yi kendisine gönderdiğini ve istinkâhta bulunduğu iddia etmiştir. Molla Yahya'nın istinkâhta bulunduğunun şahitlerle ispat

⁶²⁹ Ankaravî, Şeyhülislam Mehmed Emin Efendi, *Fetâvâ-yı Ankaravî*, I-II, Dâru't-Tıbbâti'l-Mısriyye, Bulak 1281, II, 149. Tercümesi: Hür bir kadının nikâhını talep etmiş olmak o kadınla ilgili nikâh iddiasında bulunmaya engeldir.

⁶³⁰ AŞS, 4/227-228.

⁶³¹ AŞS, 13/162.

⁶³² AŞS, 14/38.

edilmesi üzerine mahkeme *Dürerü'l-hükkâm*'da yazılı olan ibareyi dayanak da göstererek Molla Yahya'yı Âlime'ye müdahaleden men etmiştir.⁶³³

2.7. Çok Eşlilik/Teaddüd-i Zevcât (Poligami)

Bilindiği üzere İslam hukukunda şartlarına riayet edilmesi ve dört ile sınırlı olmak kaydıyla çok eşliliğe izin verilmiştir.⁶³⁴ Buna göre nafaka ve mehir gibi malî; adalet ve güzel muamele gibi hukukî ve ahlakî şartları taşıyan bir koca birden çok eşle evlenebilir.⁶³⁵ İslam hukuku eserlerinde sınırları ortaya konan bu iznin bir sonucu olarak Osmanlı toplumunda da birden fazla kadınla evlenen kimselerin bulunması tabiidir. Ancak Osmanlı toplumu ile ilgili yapılan birçok çalışmada, müslümanlar arasında çok kadınla evlilik oranının oldukça düşük olduğu tespit edilmiştir. Özellikle *Sicill-i Nüfus Nizamnâmesi* (1881) öncesi dönem söz konusu olduğunda bu tespitler tereke kayıtlarından yapılmış olup miras bırakanın öldüğünde geride birden fazla eşi varsa buradan hareketle ölenin tek veya çok eşli olduğu sonucuna ulaşılabilir. Ancak tüm terekelerin sicillere kaydedilmediği⁶³⁶ ve çok eşli olan kocanın eşlerinden birinin ya da daha fazlasının kendisinden önce ölmüş olabileceği⁶³⁷ göz önünde bulundurulduğunda çok az da olsa yanılma payı bulunmaktadır.

Osmanlı toplumunda özellikle de Anadolu ve Rumeli'de çok eşlilik yaygın bir uygulama değildir. 1545-1659 tarihleri arasında Edirne'de çok eşlilik oranı %7⁶³⁸ iken farklı yıllara ait Bursa'ya dair çalışmalarda ise bu oran %1 ile %4.5 dolayları arasında

⁶³³ AŞS, 13/142.

⁶³⁴ Nisâ 4/3.

⁶³⁵ Konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, IV, 311-313, 439; Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, II, 265-266, 332-334; Zeyla'î, *Tebyînü'l-hakâik*, II, 112-113; Aynî, *el-Binâye*, V, 54-55; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, I, 332.

⁶³⁶ Tereke kayıtlarının daha ziyade zengin kesimin veya hiç değilse orta gelir seviyesindeki kimselerin tereke bilgilerini içerdiği belirtilmektedir (Aydın, *Osmanlı Aile Hukuku*, s. 81).

⁶³⁷ Örneğin Adana şer'iyeye sicillerine yansıyan bir kayıta birden fazla kadınla evli olan Mehmed'in, karısı Meryem'i öldürdüğü görülmektedir. Bu durumda Mehmed'in ölümü halinde tereke defterinde Meryem'in ismi bulunmayacaktır (AŞS, 14/49). Ayrıca bkz. Orhan, Fatih-Korkmaz, Ömer, "14 Numaralı Adana Şer'iyeye Sicili Defterindeki Ceza Hukuku İle İlgili Hükümlerin İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 9, sy. 47 (Aralık 2016), s. 1089-1090.

⁶³⁸ Barkan, "Edirne askeri kassamına ait tereke defterleri (1545-1659)", s. 14.

değişmektedir.⁶³⁹ Tereke defterlerine dayanılarak yapılan daha geniş ölçekli bir araştırmada ise birden fazla eşle evli olan erkeklerin oranının %10 civarında olduğu⁶⁴⁰ tespit edilmiştir.⁶⁴¹

Çok eşlilik diğer Osmanlı şehirleri gibi XVIII. yüzyıl Adana'sı için de söz konusudur. Adana'ya ait şer'iyye sicilleri üzerine yapılan bir çalışma da 1701-1750 yılları arasında çok eşlilik oranının %12 civarında olduğu tespit edilmiştir. Bu döneme ait 163 tereke kaydında görüldüğü üzere tek kadınla evli erkeklerin sayısı 143 (%87.8) iken birden fazla kadınla evli erkeklerin sayısı 20'dir (%12.2).

Adana şehri ile diğer Osmanlı şehirlerindeki çok eşle evlilik oranları göz önüne alındığında Osmanlı toplumunda -genel kanaatin aksine- birden fazla kadınla yapılan evliliklerin pek de yaygın olmadığı, Anadolu'nun pek çok yerinde olduğu gibi Adana'da da tek eşliliğin yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim yabancı seyyahlar da Osmanlı Devleti'nin aile yapısıyla ilgili verdikleri bilgilerde Osmanlı toplumunda çok

⁶³⁹ Özdeğer, Hüseyin, *1463-1640 Yılları Bursa Şehri Tereke Defterleri*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yay., İstanbul 1988, s. 50; Kurt, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi*, s. 116-117.

⁶⁴⁰ Demirel, Ömer - Gürbüz, Adnan - Tuş, Muhiddin, "Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Alesi*, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara 1992, I, 102.

⁶⁴¹ Bu örneklerin dışında birçok çalışmada da aynı tespit söz konusudur. Örneğin XVI. yüzyıl için İlber Ortaylı da çok eşliliğin Osmanlı'da pek rağbet görmediğini belirtmektedir (Ortaylı, İlber, "Anadolu'da XVI. Yüzyılda Evlilik İlişkileri Üzerine Bazı Gözlemler", *Osmanlı Araştırmaları*, Enderun Kitabevi, c. I sy. 1, İstanbul 1980, s. 33-40). Gaziantep'e yönelik olarak 1700-1750 tarihlerini kapsayan çalışmada erkeklerin %84'ü tek eşli, %13.5'i iki eşli, %2.5 üç eşli olarak tespit edilmiştir (Çınar, Hüseyin, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntâb Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2000, s. 157-158). 1700-1730 yılları arasını kapsayan çalışmada Ankara'da tek kadınla evlilik oranı %90, iki kadınla evlilik oranı %8.7, üç kadınla evlilik oranı %1.1, dört kadınla evlilik oranı %0.2'dir (Demirel, Ömer, "1700-1730 Tarihlerinde Ankara'da Aile'nin Niceliksel Yapısı", *Belleten*, c. LIV sy. 211 (Aralık 1990), s. 950 (Tablo IV, s. 957). XVII. yüzyılın sonlarında Bursa'yı ele alan bir çalışmada ise bir kadınla evlilik oranı %91,8, iki kadınla evlilik oranı 7,8, üç kadınla evlilik oranı %0,1, dört kadınla evlilik oranı %0.3 olarak verilmiştir. (Düzbakar, Ömer, "Osmanlı Toplumunda Çok Eşlilik: 1670-1698 Yılları Arasında Bursa Örneği", *OTAM*, s. 23, Ankara 2010, s. 97); XVIII. yüzyılın ilk yarısı Kastamonu şer'iyye sicilleri üzerine yapılan bir çalışmada ise tek eşle evlilik oranı % 72.7, iki kadınla evlilik oranı ise %18.2 üç kadınla evlilik oranı %1.3, tespit edilemeyen ise %7.8 olarak verilmiştir. (Kankal, Ahmet, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, Zafer Matbaası, Ankara 2004, s. 274); Tokat'a yönelik olarak 1771-1810 tarihlerini kapsayan çalışmada ise erkeklerin tek eşlilik oranı %84,26 olarak tespit edilmiştir. (Özdemir, Rifat, "Tokat'ta Ailenin Sosya-Ekonomik Yapısı (1771-1810)", *Belleten*, c. LIV sy. 211 (Aralık 1990), s. 1016).

eşliliğin sınırlı olduğunu belirtmektedirler.⁶⁴² Bununla birlikte birden fazla kadınla evlenen erkeklerin genellikle hiç çocuğu olmayan veya erkek çocuğu bulunmayan erkekler olduğu görülmektedir.⁶⁴³ Dolayısıyla çok evliliğin temel sebebinin öncelikle çocuk sahibi olma isteği olduğu söylenebilir.⁶⁴⁴ Bunun yanında İslam dininin erkeğe birden fazla kadınla evlenmesine izin vermesine rağmen uygulamada çok eşliliğin az olması toplumda çok kadınla evliliğin yaygın olmaması, eşlerin tümüne bakma güclüğü, kadın zengin olsa bile nafakasının kocasına ait olması, kadının akrabalar ve diğer eşlerden ayrı yaşama hakkının bulunması vb. nedenlere bağlanabileceği gibi Türk aile yapısının tek eşliliğe daha yatkın olmasının etkili olduğu söylenebilir.

2.8. Nikâhın Tescili Meselesi

İslam hukukuna göre nikâh, tarafların ve şahitlerin katılımıyla gerçekleştirilen medenî bir sözleşmedir. Daha önce de bahsedildiği üzere bu sözleşmenin muteber ve geçerli olması için sözleşme esnasında ayrıca bir memur veya din görevlisinin hazır bulunması zorunluğu değildir. Fakat gerek nikâh akdinin öneminden, gerekse kadının veliyy-i âmm olarak kabul edilmesinden dolayı erken devirlerden itibaren nikâh akitlerine müdahil olabileceği kabul edilmiştir. Dolayısıyla nikâh akdinin, hukuki yönünü bilen ve önüne gelen evlilikte bunun gerçekleşip gerçekleşmediğini kontrol edebilen birisinin önünde yapılmasına özen gösterilmiştir. Esasen gerek Osmanlı Devleti tarafından çıkarılan kanunnâmeler, gerekse kadıların yaptıkları işler karşılığında taraflardan alacakları harçlara dair kayıtların yer aldığı diğer kanunlar, devletin nikâha müdahale ettiğini açıkça göstermektedir.⁶⁴⁵ Bu bilgiler ışığında Osmanlılarda

⁶⁴² Montagu, Lady, *Şark Mektupları* (çev. Ahmet Refik), Timaş Yay., İstanbul 1998, s. 45; Ubcini, M. A., *Türkiye 1850* (çev. Cemal Karaağaçlı), I-II, Tercüman Gazetesi, İstanbul ty., II, 477-478; Ostrorog, Count Leon, *Ankara Reformu* (çev. Yusuf Ziya Kavakçı), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1972, s. 85; Zilfi, Madeline C., “Geçinemiyoruz: 18. Yüzyılda Kadınlar ve Hul”, *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, ed. Madeline C. Zilfi, çev. Necmiye Alpay, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2000, s. 256.

⁶⁴³ Demirel, Gür, Tuş, “Osmanlılarda ailenin demografik yapısı”, I, 105; Aydın, *Osmanlı Aile Hukuku*, s. 80.

⁶⁴⁴ Yörük, *Adana Kazâsı*, s. 260.

⁶⁴⁵ Ayrıntı için Kadı İzni başlığına bakılabilir. Ayrıca bkz. Aydın, M. Akif, “Osmanlı Hukukunda Nikâh Akitleri”, *Osmanlı Araştırmaları*, sy. III, İstanbul 1982, s. 2-3; Aköz, Alaaddin, “XVI. Yüzyıla Ait Bir Nikâh Defteri ve Bazı Değerlendirmeler”, *İSTEM: İslâm San’at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi*, c. II, sy. 3, Konya 2004, s. 91-93; Ekinci, Ekrem Buğra, “Osmanlı Hukukunda İzzinâme ile Nikâh”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, sy. 2, Sakarya 2006, s. 45-50.

evlenmelerin devletin her türlü kontrolünden uzak, alım-satım gibi özel bir müessese olduğunu söylemek⁶⁴⁶ mümkün gözükmemektedir. Nitekim Adana şer‘iyye sicillerine yansıyan birçok davada nikâh akitlerinin mahkemeden izinnâme alınarak kıyıldığını göstermektedir.

Hukukî bir düzende nikâhın kayıt altına alınmaması ya da farklı bir ifadeyle kontrolsüz bırakılması düşünülemez. Zira nikâh, nesep, nafaka, mehir, iddet, veraset gibi çok sayıda hukukî neticesi olan bir müessesedir. Dolayısıyla resmî makamlar tarafından hem aleniyeti temin etmek, hem de kötü niyetlerin önüne geçmek arzusuyla bu kontrol yerine getirilmiş ve tescili ehemmiyetli görülmüştür.

Esasen nikâhın tescili konusu yukarıda sayılan hakların zayi olmamasının temini ile yakından ilgilidir. Dolayısıyla bu haklar temin edildiği müddetçe nikâhın tescilinin yapılıp yapılmadığına dikkat edilmemiş, herbir nikâh kaydının tescili resmi zorunluluk olmamıştır. Zira bu haklar izinnâme uygulamasının olduğu dönemlerde büyük oranda temin edilebilmiştir. Nitekim Adana şer‘iyye sicillerinde görüldüğü üzere kişi aldığı izinnâme ile birlikte diğer şartları sağlayarak nikâh akdinin yerine getirildiğini ispat ettiği durumda evliliğin kendisine sağladığı tüm haklardan yararlanmaktaydı.⁶⁴⁷ Böyle olunca XVIII. yüzyılda Adana’da nikâh kayıtlarının düzenli olarak tescil edildiğini gösteren defterlerin bulunmaması hakların zayi olmadığı göz önüne alındığında bir anlam ifade etmemektedir. Ancak şunu da ifade etmek gerekir ki, günümüzde nikâhlar tescil edilmediği takdirde kişilerin evlilikten doğan haklarının zayi olduğu ve gizli nikâhların toplumsal yapıya önemli ölçüde zarar verdiği düşünüldüğünde nikâhların düzenli kayıt altına alınma zorunluluğunun İslam’ın ruhuna uygun bir davranış olduğu ortaya çıkmaktadır.

⁶⁴⁶ Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet, *Aile Hukuku*, İstanbul 1965, s. 8.

⁶⁴⁷ AŞS, 4/227-228; 14/40, 69; 16/54; 19/77, 110, 137; 125/53.

BÖLÜM III

EVLİLİĞİN SONA ERMESİ (BOŞANMA)

Evlilik birçok şekilde sona erebilir. Evliliğin sona ermesinin usulleri, çeşitleri ve hukukî sonuçları İslam hukukunda ayrı ayrı düzenlenmiştir. Buna göre evliliğin sona ermesi, bazen akitteki bir bozukluktan kaynaklanırken, bazen de taraflardan birisinin arzusuyla gerçekleşir. Bunlardan birincisine fesih, ikincisine ise talak denilmektedir. Sonuç olarak evliliğin sona ermesinin birisi fesih diğeri talak olmak üzere başlıca iki yolu bulunmaktadır.

3.1. Fesih

Fesih “akıt sırasında veya akitten sonra meydana gelen bir bozukluktan veya eksiklikten ötürü evliliğin bozulmasıdır”.⁶⁴⁸ Nikâhın şahitsiz gerçekleşmiş olması, nikâhtan sonra tarafların birbirlerinin mahremi ya da süt hısımları olduklarının anlaşılması, kadının başka bir erkeğin nikâhlı karısı olması,⁶⁴⁹ küçükken evlendirilen çocuğun bülüğ muhayyerliğini kullanması⁶⁵⁰ ya da kadının velisinin kefaet bulunmadığı gerekçesiyle nikâh akdini bozması feshe örnek olarak zikredilebilir. Sonraki başlıkta detaylı olarak ele alacağımız talak ise “talâk vb. sözcüklerle nikâh bağının ortadan kaldırılmasına”⁶⁵¹ denir.

Bir ayrılığın talak mı yoksa fesih mi olduğu hususunda İslam hukukçuları arasında farklı görüşler vardır. Görüldüğü üzere fesih mahiyeti itibariyle talâktan farklıdır. Bunun yanında fesih ile talâk arasında hukukî sonuçları açısından da bir takım farklar bulunmaktadır ki bunları şu şekilde özetleyebiliriz:

1. Fesih evliliğe derhal son verirken talâk türüne göre durum değişir. Bâin talâk evlilik birliğine fesih gibi derhal son verdiği halde ric‘î talâk ancak iddet bitiminde bu

⁶⁴⁸ Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, I, 349; Aslan, *Aile Hukuku*, s. 158; Kahveci, *Aile Hukuku*, s. 182.

⁶⁴⁹ Bu gerekçeyle feshedilen nikâh örnekleri için Nikâhın Şartları başlığına bakınız.

⁶⁵⁰ Bu gerekçeyle feshedilen nikâh örneği için Bülüğ Muhayyerliği başlığına bakınız.

⁶⁵¹ Aslan, *Aile Hukuku*, s. 158; Kahveci, *Aile Hukuku*, s. 180.

birliği sona erdirir. Çünkü ric'î talâkta iddet süresince kocanın karısına dönme imkânı bulunur; sadece iddet bittikten sonra evlilik birliği tamamen sona erer.⁶⁵²

2. Evliliğin fesihle son bulması durumunda talâk sayısında herhangi bir azalma olmaz iken evliliğin talâkla son bulması halinde kocanın kullandığı her talâk sahip olduğu üç talak hakkını azaltır. Dolayısıyla fesih ile ayrılan eşlerin tekrar evlenmeleri durumunda koca üç talâka sahiptir. Talâk ile ayrılma durumunda ise söz gelimi daha önce bir talâkla eşini boşayan koca, tekrar bu kadınla evlenirse iki talâk hakkı kalır.

3. Evlilik birliğinin zifaktan önce sonlanması durumunda da fesihle talâk arasında fark bulunmaktadır. Buna göre evlilik eğer fesihle sonlanmışsa ve feshe kadın sebep olmuşsa bu durumda kadın mehir almaya hak kazanamaz. Fakat evlilik talâkla sonlanmışsa kadın belirli şartlarla mehrin yarısına veya müt'a almaya hak kazanır.⁶⁵³

3.2. Talak

Sözlükte boşanmak, hissî veya manevî bir kayıttan kurtulmak,⁶⁵⁴ bağı çözmek ve serbest bırakmak⁶⁵⁵ anlamlarına gelen talâk sözcüğü ıstılahta ise “nikâh akdini çözmek ve evliliğe son vermek” demektir.⁶⁵⁶ İslam hukukuna göre talâk kelimesi, genel olarak kocanın tek taraflı irade beyanıyla gerçekleşen boşamayı, karısından aldığı bir bedel karşılığında anlaşarak yapılan boşanmayı (muhâla'a/hul') ve hâkimin kararıyla meydana gelen boşanmayı (tefrik) kapsamaktadır. Ancak çağdaş İslam hukukçuları talâk başlığı altında sadece kocanın tek taraflı irade beyanıyla gerçekleşen boşamayı ele almakta, diğer iki boşanmayı ise muhâla'a ve tefrik başlıkları altında ayrı ayrı incelemektedirler. Bu üç çeşit boşamanın farklarını göstermesi ve konunun daha iyi anlaşılması açısından her birinin müstakil başlık altında ele alınmasının daha faydalı olacağı düşünöldüğünden talâk başlığı altında tek taraflı irade beyanıyla yapılan boşama incelenecek, muhâla'a ve tefrik konuları ayrı başlıklar altında sonra ele alınacaktır.

⁶⁵² Aydın, *İslam - Osmanlı Aile Hukuku*, s. 35; Aslan, *Aile Hukuku*, s. 158.

⁶⁵³ Aydın, *İslam - Osmanlı Aile Hukuku*, s. 36; Aslan, *Aile Hukuku*, s. 159; Kahveci, *Aile Hukuku*, s. 183-184.

⁶⁵⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, VI, 2; Bilmen, *Istilahât-ı Fıkhiye*, II, 175.

⁶⁵⁵ Cevherî, *es-Sihâh*, IV, 1517-1519; Râzî, *Muhtârü's-sihâh*, s. 166; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, X, 225-226; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, s. 904-905; ez-Zebidî, *Tâcü'l-'arûs*, XXVI, 92-93.

⁶⁵⁶ Aslan, *Aile Hukuku*, s. 159.

3.2.1. Talâkın Şartları

Öncelikle şunu söylemek gerekir ki talâk sadece kocanın hakkıdır. Yani boşayan kişinin bizzat koca olması gerekir. Bununla birlikte koca vekili veya elçisi vasıtasıyla da bu hakkını kullanabilir.⁶⁵⁷ Bunun dışında başka biri talâk hakkına sahip olamayacağı için evliliği sonlandıramaz. Ancak talâkın vekil aracılığı ile kullanılması genel itibariyle çok az rastlanan uygulamadır.⁶⁵⁸ Adana özelinde ise bu tür vekâlet verilerek uygulanan talâka rastlamadık. İncelediğimiz kayıtlarda sadece bir hükümde Süleyman isimli kişinin Konya’da iken karısını boşadığını ve bunu Adana’da yaşayan karısına iletmesi için Osman’a vekâlet verdiğini görüyoruz.⁶⁵⁹ Bunun dışında vekâletle talâkın kullanılmadığını, kocanın bizzat bu hakkı yerine getirdiğini söyleyebiliriz.

İslam hukukuna göre koca talâk hakkını kullanırken karısının rızasını almak zorunda olmadığı gibi -boşama dinen hoş görülme de- koca bu hakkını kullanırken hukukî bir sebebe dayanmak zorunda da değildir. Dolayısıyla talâkın geçerli olabilmesi için esas itibariyle bir mahkeme kararına da ihtiyaç yoktur; kocanın boşanma iradesini ortaya koyan sözü söylemesi boşanma için kâfidir. Buna rağmen Osmanlı hukukunda talâk hükümlerinin büyük oranda mahkeme defterlerine kaydedildiği görülmektedir. Şer‘iyye sicilleri bu tip talâkların zengin örnekleriyle doludur. Ancak bu tür talâk kayıtlarının mahkeme defterlerine kaydedilmesi hukukî zorunluluktan değil belki gerçekleşmiş olan talâkın ve buna bağlı olarak ortaya çıkan neticelerin daha sonra gerektiğinde kolaylıkla ispat edilmesi maksadıyladır.

Bu talâk kayıtlarının ekserisinde mehir ve iddet nafakası gibi boşanma ile vadesi gelen veya doğan borçların ne şekilde halledildiği ve koca tarafından ödenmişse bunun tescil ve tespit edildiği belirtilmektedir.⁶⁶⁰ Bu şekilde daha sonra çıkacak olan ihtilafların önüne geçilmesi amaçlanmaktadır. Örneğin bir hükümde karısını karar tarihinden üç buçuk ay önce boşayan kocanın, karısıyla tekrar aile muamelesi yapmak istemesi üzerine kadının vekili tarafından mahkemeye müracaat edilmekte ve kocanın engellenmesi talep edilmektedir. Koca talâk sözcüğünü kullanmadığını iddia etse de

⁶⁵⁷ Aydın, *İslam - Osmanlı Aile Hukuku*, 36; Aslan, *Aile Hukuku*, s. 160; Kahveci, *Aile Hukuku*, s. 184.

⁶⁵⁸ Ali Kaya, “17. Yüzyıl Bursa Şer‘iye Sicillerinin İslam Âile Hukuku Açısından Tahlili”, s. 96; Sofuoğlu, *Manisa Şer‘iye Sicilleri*, s. 109.

⁶⁵⁹ AŞŞ, 34/33. Ayrıca bkz. Kâsânî, *Bedâi ‘u’s-sanâi’*, III, 126.

⁶⁶⁰ Aydın, *İslam - Osmanlı Aile Hukuku*, s. 109.

mahkeme kadın tarafını haklı bularak kocayı men etmektedir. İşte bu gibi anlaşmazlık durumlarında tarafların elinde böyle bir belgenin/hüccetin olması mağduriyetlerin engellenmesi adına önem taşımaktadır. İlgili hüküm şöyledir:

Medîne-i Adana'da Sarı Yakub Mahallesi sâkinelerinden olup zatı tarif-i şer'î ile mu'arrefe olan râfi'atü hâzihi'l-vesîka Cemile binti Hasan bin Mehmed nam hatun tarafından zikri âtî davaya ve husûmet ve redd-i cevaba vekil-i müsecceli babası mezbûr Hasan meclis-i şer'-i şerîf-i enverde Tarsus kazası a'mâlınden Kuştimur nâhiyesine tâbi' Dervişler nam karye ahalisinden müvekkile-i mezbûrenin zevci Mehmed bin Mustafa nam kimesne mahzarında bi'l-vekâle üzerine dava ve takrîr-i kelam edüp mezbûr Mehmed ile kızım mezbûrenin beynlerinde hüsn-i mu'âşeret olmamağla tarih-i kitabdan üç buçuk ay mukaddem mezbûr Mehmed'den müvekkilemin talâkı taleb olundukda mezbûr Mehmed dahi zevcem kızım Cemile benden boş olsun deyüp tarih-i kitaba değin mürûr eden vakt-i mezkûrda müvekkilem mezbûre zat-ı hayız olmağla üç defa tuhr-i kâmil-i mütehallil görmekle mezbûr Mehmed'den iddeti munkaziye olup şer'an mübânesi olmuşiken hâlen mezbûr Mehmed ben talâk zikretmedim deyü min-gayr-i tecdîd-i nikâh müvekkilem mezbûreye ezvâc muamelesi murâd eder. Sual olunup takriri tahrîr ve şer'le yed-i muhtilesi izâde ve ta'addîsi men' olunmak bi'l-vekâle matlubumdur dedikde ğibbe's-sual mezbûr Mehmed cevabında hal ve minvâl bi'l-cümle müdde'î mezbûrun bâlâda best u beyân ve şerh u ayân eylediği vech üzere olduğunu ve hâlen talâk zikretmedim deyü ezvâc muamelesi murâd eylediğini tav'an ikrâr ve itiraf etmeğın alâ müceb-i ikrârihî inkızâ'-i iddet ile müracaat mümkün olmayup şer'an yedi zâ'il olduğuna ba'de'l-hükm müvekkile-i mezbûrenin rızasıyla tecdîd-i nikâh olunmaksızın müvekkile-i merkûmeye duhûl ve ta'rîzden men' olunup mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu. Fi'l-yevmi'l-hâmis ve'l-ışrîn min şehr-i Safer el-hayr li-sene selâse ve erba'în ve mi'e ve elf.⁶⁶¹

Boşanmış kadınların da boşanmalarının tespit ve tesciline önem verdikleri görülmektedir. Böylece boşandığını mahkeme siciline kaydettiren söz konusu kadın daha sonra yapacağı muhtemel evliliğin, birinci evlilik sona ermeden gerçekleştiği iddialarını önlemek ve bu alanda bir mağduriyet oluşmasını engellemek düşüncesiyle hareket ediyor olsa gerektir. Özellikle başka bir şehirde bulunan kocalarından kendilerini boşadıkları haberini alan veya kocalarından bunu bildiren bir mektup kendilerine ulaşan kadınlar bu durumun mahkemelerce kayıt altına alınmasına ihtiyaç duymuşlardır.⁶⁶²

Talâk yetkisine sahip olanın esas itibariyle sadece koca olduğunu yukarıda belirtmiştik. Buna rağmen koca nikâh esnasında veya daha sonra isterse bu yetkiyi

⁶⁶¹ AŞS, 14/7.

⁶⁶² Aydın, *İslam - Osmanlı Aile Hukuku*, s. 110.

karısına verebilir ki buna “tefvîz-i talâk” denmektedir.⁶⁶³ Bu durumda kadın kendisine verilen bu yetki çerçevesi dâhilinde olmak üzere boşanma hakkını kullanabilir. Şer‘iyye sicillerinde boşama yetkisinin koca tarafından kadına verildiğinin örneklerine nadiren rastlansa da⁶⁶⁴ biz incelediğimiz defterler özelinde bunun örneğine rastlayamadık.

İkinci olarak talâk hakkını kullanacak olan kocanın tam ehliyetli, bir başka ifadeyle akıllı ve bülûğa ermiş olması gerekmektedir. Bu durumda çocuğun ve akıl hastasının talâkı geçerli değildir. Ancak bunların dışında kocada başka şartların bulunmasının gerekip gerekmediği hususu İslam hukukçuları arasında ihtilaflıdır. Bunun sonucu olarak mükrehin ve sarhoşun talâklarının geçerli olup olmadığı konusu tartışmalıdır.

3.2.1.1. Mükrehin Talâkı

Tehdit altında olan ve bir şeyi yapmaya zorlanan kimseye mükreh denilir. Mükrehin talâkının geçerli olup olmadığı İslam hukukçuları arasında ihtilaf konusudur. Hanefilere göre mükrehin talâkı geçerlidir. Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezheplerine göre ise kasıt bulunmadığı için geçerli değildir. Osmanlı’da da Hanefî mezhebi resmi mezhep kabul edildiği için tehditle ve zorla yapılan boşamalar geçerli kabul edilmektedir. Ancak bu uygulama bir takım zorluklara ve maddî-manevî zararlara yol açtığı için Osmanlı Devleti’nde cezaî müeyyidelerle bunun önüne geçilmek istenmiştir.

Genel kanı mükrehin talâkının Hukuk-ı Aile Kararnamesine kadar⁶⁶⁵ geçerli kabul edildiği ve bu durumun düzeltilmesi yolunda bir adım atılmadığıdır.⁶⁶⁶ Ancak uygulamanın bu istikamette olmadığına dair vesikalar da mevcuttur. Nitekim incelediğimiz şer‘iyye sicillerinde mükrehin talâkının geçerli kabul edilmediği görülmektedir. Buna göre es-Seyyid Ali bin Mehmed tarlasından evine dönerken eşkıyaların yolunu kestiğini, mallarını ve eşyalarını gasp ettiklerini, hiç kimseye söylememesi ve güvenlik güçlerine şikâyetçi olmaması konusunda da kendisini -

⁶⁶³ Kâsânî, *Bedâi’u’s-sanâi’*, III, 113; Zeyla’î, *Tebyînü’l-hakâik*, II, 219-220; İbnü’l-Humâm, *Şerhu Fethu’l-kadîr*, IV, 68; Molla Hüsrev, *Dürerü’l-hükkâm*, I, 371.

⁶⁶⁴ Bkz. Aydın, *İslam - Osmanlı Aile Hukuku*, s. 110.

⁶⁶⁵ HAK, md. 105.

⁶⁶⁶ Aydın, *İslam - Osmanlı Aile Hukuku*, s. 113.

muteber bir tehditle-⁶⁶⁷ tehdit ettiklerini söylemektedir. Daha sonra eşkıyaların “eğer başkasına söyler ve şikâyetçi olursan nikâh altındaki karın senden üç talâk ile boş olsun mu?” demeleri üzerine can korkusuyla istemeyerek/zorla olsun dediğini belirtmektedir. Bu konunun ictihada açık olduğunu bildiğini belirten es-Seyyid Ali, Adana’da fetva vermeye yetkili Abdülkadir Efendi’den ikrah altında gerçekleşen talâkın kâdının fesh etmesi halinde iptal edileceğine dair aldığı iki fetvayı da mahkemeye arz etmektedir.⁶⁶⁸ Birinci fetvada ikrâh altında gerçekleşen talâkın hâkimin feshi ile iptal edilebileceğine, ikinci fetvada ise başka bir hâkimin bu hükmü/kararı bozamayacağına işaret edilmektedir. Bununla birlikte sadece Abdülkadir Efendi’nin fetvaları ile yetinilmemiş; *Hülâsa* isimli kitaptan “Eğer kâdı mükrehin talâkının batıl olduğuna hükmederse hükmü geçerli olur”, ve *Kâdihân* isimli kitaptan “Bir kâdı mükrehin talâkının batıl olduğuna hükmetse daha sonra bu konu mükrehin talâkının geçerli olacağı görüşünde olan başka bir kâdıya gitse ve o da birinci hükmü iptal etse, bu kararı geçerli olmaz”⁶⁶⁹ şeklinde yapılan nakillerle ilgili görüş desteklenmiştir. İncelediğimiz defterler içerisinde sadece bir kayıтта mükrehin talâkının geçerli olduğuna dair bir hüküm bulunması genel bir yargıya ulaşmak için elbette yeterli değildir. Ancak burada iki önemli fetva kitabından konuyu destekleyen ibarelerin bulunması en azından bazı dönem ve yerlerde mükrehin talâkının geçerli sayılmayacağı konusunun kâdılarının inisiyatifinde olduğunu göstermektedir. Kaldı ki zorla boşatılan kadının bir başkasıyla zorla evlendirilmesi durumunda şayet ikinci koca aldığı kadını gönül rızasıyla boşamazsa devletin elinde

⁶⁶⁷ İslam hukukunda ikrâh, mülcî ve gayri mülcî olmak üzere ikiye ayrılır. Mülcî ikrâh, öldürme, el kesme ya da ölüme veya bunlara sebep olabilecek nitelikte darp ile bir kimseyi istemediği bir işi yapmaya zorlamak ve tehdit etmektir. Gayri mülcî ikrâh ise hapis ya da önceki gibi öllüm ya da uzuv telefine sebep olmayacak tarzda darp ile tehdit etmektir. Bkz. Pezdevî, Ebü’l-Usr Ali b. Muhammed, *Usûlü’l-Bezdevî* (*Usûlü’l-Kerhî* ile birlikte) Dâru Mîr Muhammed, Karaçi ts., s. 357-359; Abdülazîz el-Buhârî, Alâüddîn Abdülazîz b. Ahmed, *Keşfü’l-esrâr ‘an Usûli Fahri’l-İslâm el-Bezdevî*, nşr. Abdullah Muhammed Ömer, I-IV, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1997, IV, 538-540; Molla Hüsrev, Muhammed b. Ferâmûz, *Mir’âtü’l-usûl fî şerhi Mirkâti’l-vüsûl*, Fazilet Neşriyat, İstanbul ts., s. 660-666. İlgili kayıтта ikrâhın muteber bir tehdit şeklinde nitelenmesi mülcî ikrâh ile tehdit edildiğini göstermesi bakımından önem ifade etmektedir.

⁶⁶⁸ Mükrehin talâkını geçerli kılan çok sayıda fetva olduğu da unutulmamalıdır. Örnek olarak bkz. Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ*, I, 119.

⁶⁶⁹ Arapça ibareleri için gelen hükme bakınız.

“zorla boşatma”nın dışında başka imkânın olmadığı düşünülürken⁶⁷⁰ bu kararın önemi daha iyi anlaşılmaktadır. İlgili hüküm şöyledir:

Medîne-i Adana Verâ-yı Cısr’inde vâki‘ Emir Abdullah karyesi ahalisinden işbu bâ‘isü’l-vesîka es-Seyyid Ali bin Mehmed nam kimesne meclis-i şer‘-i şerîf-i enverde takrir-i kelim ve best ani’l-merâm edüp Akşar Türkmânî cemaati eşkıyalarından on bir nefer kimesne tarih-i kitabdan bir ay mukaddem ben Yüreğir kazasında vâki‘ tarlamdan karye-i merkûmeye avdet edüp gelir iken karye-i mezbûre kurbunda Hacı Pırlı-zâde bağçesi hizasında sabaha karîb gece halinde bana musâdefe ettiklerinde yanımda mevcut ve lâbis olduğum bargir ve eşya mecmû‘unu tamamen yedimden ba‘de’l-gasb âhâd-ı nâsdan bir ferde söylemeyüp ve vali tarafına dahi şikâyet etmemek üzere bana ahd verüp söyler ve şikâyet edersen taht-ı nikâhında olan avratın senden üç talak ile boş olsun mu deyü hitâb ve sual ve cevabında olsun de deyü kerh-i muteber ile cebr ve ikrâh etmekle ben dahi nefsim havfinden mükrehen olsun demişidim. Hâlen ikrâh ile olan talakın adem-i vukû‘ ve ibtâliyle hükm kavli-i müctehedün-fih olmağla kibel-i sultandan mansûb ve müvellâ hâkim-i hâsım şerâ‘it-i feshâ mürâ‘î ve mesâ‘il-i müctehedâta âlim olduğu halde ibtal-ı talak-ı mükreh ile hükm ve fesh eylese hükmü nâfiz olup fesh-i kâdî ile talak-ı mükreh münfesih olacağına Adana’da me’zûn bi’l-iftâ olan faziletli es-Seyyid Abdülkadir Efendi’den yedimde fetva-yı şerîfem olmağla fetva-yı şerîfeye nazar ve mücebiyle talakım fesh ve ibtaliyle hükm olunup sûreti hüccet-i şer‘iyye ve yedime i’tâ olunması matlubumdur deyü mevlânâ-yı müşârun-ileyhin unvanıyla mu‘aven sûreteyn bir kıt‘a fetva-yı şerîfe ibrâz etmekle nazar olundukda “zaleme taifesinden Zeyd Amr’ı mefâzede ahz ve zulmen malını ba‘de’l-gasb Zeyd malını gasb ve ahz eyledi deyü hâkim ve valiye teşekkî etmeyüp ve âhâd-ı nasdan kimesneye söylememek üzere eğer söyler ve şikâyet edersen avratın senden üç talak ile boş olsun mu dedikde Amr dahi olsun dedikten sonra Bekir kâdîya gelüp kazıyyeyi i’lâm ve Bekir kâdîdan butlân-ı talak-ı mükreh hükm talep etmekle Bekir kâdî dahi butlân-ı talak-ı mükreh ile hükm eylese hükmü nâfiz olur mu?”, “Sûret-i mezbûrede Bekir kâdî Amr-ı mazlumun talakını fesh ve butlân-ı talak-ı mükreh ile hükm ettikten sonra Bişr kâdî-i âhar Bekir kâdînin hükmünü ibtal ve vukû‘-i talak ile hükm eylese hükm-i sâni nâfiz ve Amr’ın zevcesi Hind Amr’dan selâsen boş olur mu?” deyü iki vechle istiftâ olunduktan sonra *Surretü’l-fetâvâ* nam kitabın Kitabü’l-ikrâh’ında “القاضي لو قضى ببطان طلاق المكره نفذ قضاؤه”⁶⁷¹ deyü *Hülâsa*’dan menkul mesele-i şerîfe mücebince sual-i evvel cevabında olur ve yine mahall-i mezkûrda “لو أن قاضيا قضى ببطان طلاق المكره ثم رفع ذلك إلى قاض آخر يرى”⁶⁷² deyü *Kâdihân*’dan menkul mesele

⁶⁷⁰ Bkz. Aydın, *İslam - Osmanlı Aile Hukuku*, s. 113. Zorla boşatma durumunda da bir takım hukukî mahzurlar bulunmaktadır. Örneğin koca daha önce karısını iki defa boşamış ve ikrâh altında yaptığı boşama üçüncüsü ise veya ikrâh ile bir defada karısını üç talâkla boşamışsa boşanmış kadın bir başkasıyla evlenip de bu evlilik ölüm veya talâkla sona ermeden önceki kocasıyla tekrar evlenemez.

⁶⁷¹ Sakızî, *Surretü’l-fetâvâ*, vr. 219a. Tercümesi:

⁶⁷² Sakızî, *Surretü’l-fetâvâ*, vr. 219a. Ancak bu nakil *Kâdihân*’dan değil, *Hâniye*’den yapılmıştır. Tercümesi: Bir kâdî mükrehin talâkının batıl olduğuna hükmetse daha sonra bu konu mükrehin talâkının geçerli olacağı görüşünde olan başka bir kâdîya gitse ve o da birinci hükmü iptal etse, bu kararı geçerli olmaz.

mûcebince sûret-i sâinde dahi olmaz deyü iftâ buyurdıkları bi'l-muayene mütehakkık olmağın ber-mûceb-i fetva-yı şerif hâkim-i müvekki'-i sadr-ı kitab tûbâ-lehû ve hüsne me'âb hazretleri dahi şerâ'it-i feshi ke-mâ hüve'l-vacib mürâ'î oldukları halde âlimen bi'l-mesâ'ili'l-müctehedât mezbûr es-Seyyid Ali'nin vech-i meşrûh üzere olan talakını fesh ve ibtaliyle hükm-i sahih-i şer'î ve kazâ-i sarîh-i mer'î etmeğın mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu. Fî evâsıt-ı Rebî'ul'evvel li-sene erba'a ve erba'în ve mi'e ve elf.⁶⁷³

Hanefî mezhebindeki mükrehin nikâh ve talâkının geçerli olması görüşüne istinaden Osmanlı hukukunda uygulamanın bu yönde olması birçok problemi beraberinde getirmiş ve İslam/Osmanlı âlimleri tarafından bu problemlerin çözümü için çareler aranmıştır. Başlangıçta II. Bayezid döneminde hazırlanan kanunname "Kız ve avret çeküb gücile nikâh etdirene cebr ile boşadalar ve nikâh edenin sakalın keseler ve muhkem let edeler"⁶⁷⁴ şeklinde yer alan kanun emr-i âlî mûcibince genel geçerli bir kanuna dönüşmüş ve uzun bir müddet uygulama bu şekilde gerçekleşmiştir.⁶⁷⁵ Bu fetvanın gereği olarak verilen cezaî müeyyidelerin yanında mağduriyetin giderilmesi için -eğer sonra kadın zorla evlendirilmişse- kadının "zorla boşatılması" yoluna gidilmiştir. Burada Ebussuûd Efendi'nin meselenin çözümüne dönük tavrında mezhep içi tutarlığın korunmasının daha öne çıktığı görülmektedir. Ancak ilerleyen zamanda mükrehin talâkının geçerli kabul edilmeyip feshedilerek daha radikal bir çözüme gidildiği görülür.

Hukukîliği tartışmalı olan zorla boşatma uygulamasının yerine yukarıdaki hükümde ve fetvalarda görüldüğü üzere mükrehin talâkının feshinin hâkimin yetkisine bırakılması tarihî tecrübeler de dikkate alındığında daha uygun görülmektedir. Nitekim talâk lafzının kerhen sadır olduğu hâkim huzurunda sabit olduktan sonra ona hukuken bir çare bulmaktan aciz kalmanın maslahata uygun olmadığı gerekçesiyle Hukuk-ı Aile Kararnâmesinde de mükrehin talâkının geçersiz olduğunu kanunlaştırılmıştır.⁶⁷⁶

⁶⁷³ AŞS, 14/90-91.

⁶⁷⁴ Akgündüz, Ahmet, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri*, Fey Vakfı Yay., İstanbul 1990, II, 42-43.

⁶⁷⁵ Sonraki dönemlerde de aynı fetva benzer ifadelerle kanunnamelerde yerini almıştır (Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, III, 427; IV, 297; IV 368).

⁶⁷⁶ Bkz. Md. 105 ve gerekçesi.

3.2.1.2. Sarhoşun Talâkı

Sarhoşluğun sözlü tasarruflara etkisi konusunda, İslam hukukçuları arasında ihtilaf bulunmaktadır. Ayrıca İslam hukukçuları mubah yolla meydana gelen sarhoşluk ile haram yolla meydana gelen sarhoşluğu doğurdukları hukukî neticeler bakımından birbirinden farklı değerlendirmişlerdir.⁶⁷⁷ Mesela ilaç almak, çok fazla bal yemek veya tehdit altında zorla içki içirmek yahut sarhoşluk veren maddenin sarhoşluk verdiğini bilmeyerek içmek gibi mubah yollarla sarhoş olan kimselerin talâkının vâki olmayacağı hususunda İslam hukukçuları arasında ittifak bulunmaktadır.⁶⁷⁸ Çünkü bu şekilde oluşan sarhoşluk, hastalık ve baygınlık gibi kişinin elinde olmayan ârızalar kabilinden sayılır.⁶⁷⁹ Buna karşılık sarhoşluk veren haram içkileri bilerek ve isteyerek içmek gibi haram yolla sarhoş olanların talâkının geçerliliği hususunda İslam hukukçuları farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Aralarında Hanefiler, İmam Mâlik ve bir görüşüne göre Şâfiî'nin de bulunduğu çoğunluğa göre alkollü içki içenin bu suçun sonucuna katlanması ve uslanması amacıyla sarhoşun talâkının geçerli olacağı kabul edilmiştir. Ancak Hz. Osman, Ömer b. Abdülâzîz, Müzenî, Tahavî ve Kerhî gibi bazı hukukçular ise sarhoşun talâkının geçersiz olduğu görüşünü savunmuşlardır.⁶⁸⁰

Osmanlı Devleti'nde de sarhoşun talâkının geçerli olduğu görüşü benimsenmiş ve uygulama bu yönde gerçekleşmiştir.⁶⁸¹ Ancak hukuk karşısında muhatap olabilmek için akıl ve irade şart olduğundan ve talâk lafzını kullanan kişinin sarhoş olması durumunda da önemli bir ehliyet dayanağını yitirmiş olduğundan talâkının geçersiz olması görüşü daha uygun görünmektedir. Dolayısıyla nasıl ki baygın halde bulunan, sinir krizleri geçiren ve temyiz gücüne sahip olmayan akıl hastaları gibi kişilerin talâkı geçerli kabul edilmiyorsa, sarhoşların talâkının da geçerli kabul edilmemesi gerekmektedir. Kaldı ki günümüzde sarhoşun talâkının geçerli kabul edilmesiyle kocadan ziyade kadının mağdur olduğu ve önünde sonunda gerçek cezayı çeken taraf

⁶⁷⁷ Detaylı bilgi için bkz. Pezdevî, *Usûlü'l-Bezdevî*, s. 346-347; Abdülâzîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, IV, 488 vd.; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-usûl*, s. 640-643.

⁶⁷⁸ Aslan, *Aile Hukuku*, 177; Kahveci, *Aile Hukuku*, s. 193.

⁶⁷⁹ Bilmen, *Istilahât-ı Fıkhiye*, II, 195.

⁶⁸⁰ Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, III, 99-100; Mergînânî, *el-Hidâye*, III, 163; el-Mevsilî, *el-İhtiyâr*, III, 124; Zeylî, *Tebyînu'l-hakâik*, II, 196; Aynî, *el-Binâye*, V, 300; İbnü'l-Humâm, *Şerhu Fethu'l-kadîr*, III, 472-474; Molla Hüsrev, *Dürrü'l-hükkâm*, I, 360; Yaman, *Aile Hukuku*, s. 66.

⁶⁸¹ İncelediğimiz sicil defterlerinde konuyla ilgili bir hükme rastlamadık. Ancak benzer hükümler için bkz. Sofuoğlu, *Manisa Şer'îye Sicilleri*, s. 114.

olduğu da aşikârdır. Nitekim Osmanlı Hukuk-ı Aile Kararnamesi'nde de mevzu bu suretle ele alınmış ve sarhoşun talâkının muteber olmayacağı kanunlaştırılmıştır.⁶⁸²

3.2.2. Şartlı Talâk

Fıkıh kaynaklarında muallak talâk denilen şartlı boşama, boşamanın şart edatları kullanılarak ileride bir işin olmasına bağlanmasıdır. Örneğin, kocanın karısına “babanın evine gidersen benden boş ol” gibi sözler söylemesi halinde ortada şarta bağlı bir talâk mevcuttur. Dört mezhebe göre böyle bir talâk geçerli olup şartın tahakkuku halinde hukukî sonuçlarını doğurur.⁶⁸³ Ancak bu şart gerçekleşene kadar, nikâh bütün hükümleriyle devam eder.

Talâkı bir şarta bağlamanın hukuken geçerli olabilmesi için, söz konusu şartın gerçekleşmesi ve gerçekleşmemesi ihtimal dâhilinde olan bir şart olması gerekir. Dolayısıyla talâk “eğer havada uçarsan/uçarsam boşsun” gibi muhal (gerçekleşmesi mümkün olmayan) bir şarta bağlanırsa bu durumda söz anlamsız (lağv) kabul edilir ve talâk da şart da hüküm ifade etmez. Yine talâkın “Allah dilerse boşsun” şeklinde insanlar tarafından bilinmesi mümkün olmayan bir şarta bağlanması durumunda Hanefî, Mâlikî ve Şâfiî mezheplerine göre bu talâk geçersizdir.⁶⁸⁴ Hanbelî mezhebine göre ise şart geçersiz olup yok hükmünde kabul edilerek talâk geçerlidir.⁶⁸⁵

Osmanlı hukukunda da şartlı talâklar geçerli sayılmış ve bu durum mahkeme kayıtlarına yansımıştır. Öyle ki talâkın sık rastlanan şekillerinden birisi şartlı talâk olmuştur.⁶⁸⁶ Mahkeme kayıtlarında görüldüğü kadarıyla bu talâkta koca, karısını boşamayı genellikle belirli bir işi yapmaya bağlamakta ve o işi yaparsa karısı boş olmaktadır. Bununla birlikte bazen kocanın yolculuğa çıkıp belirli bir süre dönmemesi şartıyla karısına talâk verdiğini görüyoruz. Böylece karısının nafaka gibi ihtiyaçlarını bulunmadığı süre zarfında karşılamakta, ancak bu durumun uzaması halinde ise oluşabilecek mağduriyeti önlemek istemektedir. Mesela bir hükümde Fatıma binti

⁶⁸² Hak, md. 104.

⁶⁸³ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, V, 83; Serahsî, *el-Mebsût*, VI, 83; Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, III, 126; el-Mevsilî, *el-İhtiyâr*, III, 140.

⁶⁸⁴ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, V, 87-88; el-Mevsilî, *el-İhtiyâr*, III, 142; Zeyla'î, *Tebyînü'l-hakâik*, II, 209; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, I, 379.

⁶⁸⁵ Aslan, *Aile Hukuku*, s. 221.

⁶⁸⁶ Aydın, *İslam - Osmanlı Aile Hukuku*, s. 113; Sofuoğlu, *Manisa Şer'îye Sicilleri*, s. 110.

Mustafa kocası Mustafa bin Abdullah'ın kayıt tarihinden beş sene evvel Diyarbakır'a gittiğini ve gideceği zaman kendisine “eğer iznin olmaksızın başka bir diyara gider de bir aydan fazla kalır, gelmezsem benden üç talâk ile boş ol” diyerek kendisini boşadığını belirtmektedir. Hala gelmediğini söyleyerek nafakaya muhtaç olduğunu belirtmekte ve başkasıyla evlenebilmek için kendisine izin verilmesini talep etmektedir. Durumun şahitlerle ispat edilmesi üzerine Fatıma'nın kocasından ayrıldığına hükmedilmiş ve vaki hal kayıt altına alınmıştır. İlgili hüküm şöyledir:

Medîne-i Adana'da vâki' Neccârân Mahallesi sâkinelerinden olup zatı tarif-i şer'î ile mu'arrefe işbu râfi'atü hâze'l-vesîka Fatıma binti Mustafa nam hatun meclis-i şer'-i şerîf-i enverde bi'l-asâle dava ve takrir-i kelam ve tabir ani'l-meram eder ki gâ'ib ani'l-belde Diyarbakır kazasından olup bundan akdem zevc-i dâhilim olan Mustafa bin Abdullah nam kimesne tarih-i kitabdan beş sene mukaddem diyar-ı âhara gideceği esnada bana hitâb edüp eğer senden izin olmaksızın diyar-ı âhara gider bir aydan ziyade eğlenüp gelmez isem benden üç talâk boş ol deyü talâk-ı selâse zikr edüp ba'dehû benim haberim ve iznim yoğiken tarih-i merkûmede zevcim mezbûr Mustafa diyar-ı âhara gidüp ilâ hâze'l-vakt zuhûr etmemişdir nafaka ve kisve ve süknâ bihâya eşedd-i ihtiyâc ile muhtâce olup tarih-i merkûmede lafz-ı talâk-ı selâse zikr edüp boş olduğuma binâ'en ğibbe'l-istifsâr mufârakat ve zevc-i âhara bana izn-i şer'î verilmek matlûbemdir dedikte ğibbe's-sual udûl-i ahrâr-i ricâl-i müslimînden Ömer Beşe bin Ahmed ve Hasan bin Ebubekir nam kimesneler li-ecli's-şehâde meclis-i şer'a hâzırân olup istişhâd olunduklarında fi'l-hakîka işbu müdde'îye-i mezbûre Fatıma Hatun'un zevci Mustafa bin Abdullah nam kimesne tarih-i kitabdan beş sene mukaddem diyar-ı âhara gideceği esnada sâkin oldukları menzili kapusunda zevcesi işbu Fatıma'ya hitâb edüp eğer senden izin olmaksızın diyar-ı âhara gider bir aydan ziyade eğlenür gelmez isem zevcem benden üç talâk boş olsun deyü talâk-ı selâse bizim huzûrumuzda zikr etmişdi. Bizler bu husûsa bu vech üzere ber vech-i hasbî şahidleriz ve şehâdet dahi ederiz deyü her birleri edâ-i şehâdet-i şer'îye ettiklerinde ba'de't-ta'dîl ve't-tezkiye şehâdetleri makbûle olduktan sonra gâ'ib-i mezbûr Mustafa diyar-ı âhara gideceği esnada rızası olmadığına mezbûre Fatıma Hatun'a ber muktezâ-yı şer'-i kavîm yemin teklif olundukda o dahi alâ vefki'l-mes'ûl hilf billâhi'l-aliyyi'l-a'lâ etmeğin mücebince itlâkına cezm birle mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu. Hurrîre fi'l-yevmi'l-ışrîn min şehri Rebî'ul'evvel li-sene tis'a ve hamsîn ve mi'e ve elf.⁶⁸⁷

Bu kayıttaki ifadelerde kadının mağduriyetinin engellenmesi düşüncesinin mevcut olduğu görülmektedir. Dolayısıyla koca, başka bir yere gidip de dönmeme riski varsa mefkûd hükmünü alacağından, bunun neticesinde kadın kocasının akranları ölünceye kadar evlenememe ve nafaka temin edememe gibi bir mağduriyet yaşayacağından bu şekildeki bir şartlı talâk imkânının çözüm formülü olarak kullanıldığı kanaatini vermektedir.

⁶⁸⁷ AŞS, 4/193.

Kocanın bazen karısını boşamak için bir fiili şart koştuğu ancak şartın gerçekleşmesine rağmen gereğini yapmadığı da sicillere yansımaktadır. Bu duruma şahit olanlar “şehâdet-i hasbiye” adı altında mahkemeye müracaat ederek kocayı ihbar etmekte ve evlilik birliğinin sonlandırılmasını sağlamaktaydılar.⁶⁸⁸ Mesela Mehmed Ağa bin Hüseyin ve Receb Beşe bin Veli, mahkemeye müracaat ederek Mehmed Beşe bin Abdülkadir’in karısı Hadice binti Abdullah’ı şartlı talâk ile boşadığını iddia etmektedirler. Buna göre Mehmed Beşe, Çarşı Hamamında çıkan yangının zanlısı olarak mahkemeye çıkarıldığında “Eğer meydana gelen yangından haberim var ise nikâhım altındaki karım Hadice Hatun benden üç talâkla boş olsun” demiştir. Mahkeme sonunda Mehmed Beşe’nin yangın suçunu işlediği delillerle sabit olduğu için şahitler tarafından karısının kendisinden ayrılması gerektiği belirtilmekte ve evlilik bağının sona ermesi istenmektedir. Durumun şahitlerle ispat edilmesi üzerine Hadice’nin kocasından ayrılmasına hükmedilmiş ve karar kayıt altına alınmıştır. İlgili hüküm şöyledir:

Şehâdet-i hasbiyede dava şart olmadığına binâ’en udûl-i müslimîn ve sikât-ı muvahhidînden olup medîne-i Adana’da Debbâğân Mahallesi ahalisinden Mehmed Ağa bin Hüseyin ve Receb Beşe bin Veli nam kimesneler meclis-i şer’-i şerîf-i enverde hâzırân olup istishâd-ı şer’î sudûrunda zatı tarif-i şer’î ile mu’arrefe işbu bâ’isetü’l-kitâb Hadice binti Abdullah nam hatun muvâcehesinde şöyle şehâdet-i hasbiye eylediler ki mezbûre Hadice Hatun’un zevc-i mutalliki gâ’ib ani’l-meclis Bağdadlı demekle arîf Mehmed Beşe bin Abdülkadir nam kimesne bundan akdem medîne-i mezbûrede vâki’ Çarşu Hamamı demekle maruf hamamda tellâk olduğu halde hamamın taşrasında hamamcı sâkin olduğu peykde (?) esvâb koyacak dolap ve tahta pûş ve bir miktar esvâbını gece ile amden ihrâk bi’n-nâr eyledin deyü hamamın müste’ciri gâ’ib ani’l-meclis es-Seyyid el-Hâc Ali Ağa tarafından mazinne edüp dava sadesinde olduklarında merkûm Mehmed Beşe cevabında eğer işbu iddia olunup vâki’ olan ihrâkdan haber ve âgâhım var ise taht-ı nikâhımda olan zevcem Hadice Hatun benden talâk-ı selâse ile mutallaka olsun deyü bizim huzurumuzda şart ve ta’lik eyledikten sonra mezbûr Mehmed Beşe hamam-ı mezkûrun esvâb dolabını esvâbı ile ve tahta pûşunu gece ile amden ihrâk bi’n-nâr eylediği medîne-i mezbûrede meclis-i şer’de hamamcı gâ’ib-i mezbûr es-Seyyid el-Hâc Ali Ağa ile bi’l-murâfa’a şuhûd-i udûl ile yine bizim huzurumuzda sâbit olup şart-ı mezkûrun vücûdu ile işbu merkûme Hadice Hatun ber vech-i muharrer talâk-ı selâse ile mutallaka olmuştur. Biz bu hususa bu vech üzere şehâdet-i hasbiye ile şahidleriz ve şehâdet dahi ederiz deyü her biri meclis-i şer’de şehâdet-i hasbiye eylediklerinde ba’de’t-ta’dîl ve’t-tezkiye şehâdetleri makbûle olmağın mücebiyle talâk-ı selâse-i mezkûrun sübûtuna ba’de’l-hükm ve’t-tenbîh mâ

⁶⁸⁸ Yine bir hükümde kocanın, karısını şartlı boşayıp şart gerçekleştiği halde gereğini yapmadığı için ayrılmasını talep edilmektedir. Bu hükümde de kadının kardeşi vekil sıfatıyla mahkemeye başvurmakta ve evlilik birliğinin sona ermesini istemektedir. Sonuç olarak bu talep yerinde bulunmuş ve gereği ile hükmedilmiştir. Bkz. AŞS, 19/1-2.

vaka‘a bi‘t-taleb ketb olundu. Hurrire fî evâ‘il-i Zilka‘de eş-şerîfe li-sene tis‘a ve erba‘în ve mi‘e ve elf.⁶⁸⁹

Bu hükümde görüldüğü üzere kişi kendisinin suçsuz olduğunu teyit amacıyla “eğer meydana gelen yangından haberim varsa karım üç talâkla boş olsun” derken boşama niyeti olup olmadığı belirsiz olduğu halde talik-i şartın gerçekleşmesi nedeniyle talâka hükmolunması aslında kadının da mağdur olmasına sebep olmaktadır.

Şartlı talâk yukarıda da belirtildiği üzere bazen iyi niyetle ve kadının mağduriyetini önlemek kastıyla kullanılmasına rağmen git gide suistimal edildiği⁶⁹⁰, kadını devamlı baskı altında tutan bir vesile olarak kullanılmak istendiği de bir gerçektir. Çoğu kere olur olmaz durumlarda sözün manasını kuvvetlendirmede kullanılan şartlı boşama kadının ne zaman gerçekleşeceğini bilmediği bir boşanma tehditi altında bırakılmasına sebep olmaktadır. Bu sebepten olsa gerek son dönemlerde yapılan bazı kanunlaştırma faaliyetlerinde dört mezhebin ittifakla kabul etmesine rağmen, şartlı boşama ya kısmen ya da tamamen kabul edilmemiştir.⁶⁹¹

3.3. Tefrik

Yukarıda söz konusu edilen talâk kocanın tek taraflı irade beyanına dayanan boşama türüdür ve İslam hukukuna göre esas itibariyle kocanın yetkisindedir. Bu boşamalarda hâkim kararına gerek olmadığı gibi koca bu yetkisini kullanırken belirli bir sebebe dayanmak zorunda da değildir. Ancak kocanın aksine kadının ise -kocasının kendisine talâk yetkisi vermesi dışında- tek taraflı iradeyle evlilik birliğine son verme yetkisi ve imkânı yoktur. Bununla birlikte İslam bu yetkiyi sadece kocaya tanırken kadının haklarını da koruma altına almış ve kadına istemediği bir evlilikten iki yolla kurtulma imkânı vermiştir. Buna göre kadın ya belirli sebeplerin varlığı durumunda hâkime müracaat ederek kazaî boşanma talebinde bulunur ya da bir mal, genellikle mehir alacağı karşılığında kocasını kendisini boşamaya razı eder.⁶⁹² Kazaî boşanma talebinin yerinde bulunması halinde hâkim kararıyla gerçekleşen bu ayrılığa İslam hukuku terminolojisinde tefrik denilmekte olup kısaca “evlilik birliğinin yargı kararıyla sonlandırılması” şeklinde tanımlanabilir.

⁶⁸⁹ AŞS, 131/28.

⁶⁹⁰ Aydın, *İslam - Osmanlı Aile Hukuku*, s. 114.

⁶⁹¹ Cin, *Boşanma*, s. 61.

⁶⁹² Aydın, *İslam - Osmanlı Aile Hukuku*, s. 42; Aslan, *Aile Hukuku*, s. 227.

Hangi durumların tefrik sebebi olarak kabul edileceği hususu mezhepler arasında ihtilaf konusu olmuştur. Hanefî mezhebi âlimleri tefrik sebeplerini çok sınırlı tutmakta; sadece hastalık (özellikle cinsel iktidarsızlık)⁶⁹³ ve eşlerden birisinin dinden çıkması (irtidad)⁶⁹⁴ durumunda hâkimin tefrik ile hükmedebileceğini söylemektedirler. Diğer mezhepler ise hastalık, nafakanın sağlanmaması, geçimsizlik, terk ve gâiplik durumlarını tefrik sebebi olarak değerlendirmektedirler.

Osmanlı Devleti'nde esas itibariyle Hanefî mezhebinin uygulandığı göz önüne alındığında mezhep görüşünün neticesi olarak kadına tanınan bu imkânın Osmanlı hukukunda çok sınırlı olarak uygulandığı görülmektedir. Bu durum kocaları kaybolan, kocaları tarafından terkedilen, nafakasız bırakılan, kocası tarafından kötü muameleye maruz kalan veya kocasıyla aralarında şiddetli geçimsizlik olan, bundan dolayı da evliliklerine son vermek isteyen kadınların ihtiyacının mezhep görüşü dışında başka bir yolla karşılanmasına sebep olmuştur. Özellikle kocası nafaka bırakmadan kaybolan kadınların XVI. yüzyılın ortalarına kadar diğer mezheplerin görüşünden dolayı bir şekilde yararlandıkları bilinmektedir. Hanefî mezhebinin görüşüne göre böyle durumlarda tefrike hükmedemeyen kâdılar, Şâfiî mezhebinden nâibler tayin ederek onların verdikleri boşanma kararlarını uygulamışlar ve bu durumdaki kadınların boşanmalarına imkân sağlayarak bu sorunu gidermeye çalışmışlardır. Ancak sağlanan bu imkânın meseleyi kısmen çözdüğü söylenebilirse de daha sonra “bu diyarda Şâfiî kavliyle amel etmek memnudur” denilerek Şâfiî mezhebinin görüşünün uygulanması yasaklanmış ve bu karar birçok zorluklara ve kimsesiz kadınların mağduriyetine yol açmıştır.⁶⁹⁵

Bu mağduriyeti önlemek ve eğer geri dönmezlerse eşlerinin bir ömür kendilerini beklemelerine engel olmak için yolculuğa çıkacak kişiler çıkmadan önce -daha önce geçtiği üzere- karılarını şartlı talâkla boşuyorlardı. Böylelikle koca belli süre zarfında dönmezse bir mahkeme kararına ihtiyaç olmaksızın karısının boş olmasını sağlıyordu. Bazı araştırmacılar tarafından bu usulün nafaka bırakmadan kocaları tarafından terk edilen ya da kocaları kaybolan kadınlara tefrik hakkı tanımayan görüşün uygulanması

⁶⁹³ Serahsî, *el-Mebsût*, V, 100-103; Mergînânî, *el-Hidâye*, III, 325-326.

⁶⁹⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, V, 49.

⁶⁹⁵ Aydin, *İslam - Osmanlı Aile Hukuku*, s. 116-117.

sonucunda ortaya çıkan mahzurlu durumların bertaraf edilmesi için getirilmiş bir tedbir olduğu düşünülmektedir.⁶⁹⁶

Kocasının karısına fena muamele etmesi ve geçimsizlik durumlarının Hanefî mezhebine göre tefrik sebebi sayılmamasından dolayı ortaya çıkan problemler muhâlaa yolu kullanılarak giderilmeye çalışılmıştır. Buna göre böyle bir geçimsizlik durumunda kadın mehir ve iddet nafakasından vazgeçerek kocasından boşanma talep etmekte ve bu talep umumiyetle koca tarafından kabul görmektedir. Nitekim şer‘iyye sicillerindeki var olan muhâlaa kayıtlarının çokluğu kadınların oldukça rahat bir şekilde istemedikleri evliliklere son verebildiklerine delalet etmektedir.⁶⁹⁷ Muhâlaa konusunu ayrı başlıkta ele alacağımız için bu kadar bilgi vermekle yetiniyoruz.

Kocanın herhangi bir sebeple muhâlaayı kabul etmediği durumlarda ise kadın Hanefî mezhebine göre neredeyse başka bir imkâna sahip değildir. Ancak bu gibi durumlara ait kayıtlardan yola çıkarak bazı araştırmacılar yukarıda sayılanların dışında zaman zaman bazı usullerin denendiğini de söylemektedirler. Buna göre şer‘iyye sicillerindeki hükümlerden anlaşıldığına göre koca ya mahkeme tarafından muhâlaaya zorlanmakta ya da talep edilen konuda şartlı talâk vermesi istenmektedir. Mesela karısına bir daha kötü muamele etmeyeceğine veya eğer evi terk etmişse belirli süre içerisinde döneceğine dair söz vermekte ve bu şartları yerine getirmediği takdirde de herhangi bir karara ihtiyaç olmaksızın karısı kendisinden boş olmaktadır.⁶⁹⁸

Sayılan bu imkânlara rağmen başka bir çare bulamayan kadının bazen kocasının kendisini boşadığına dair yalancı şahitler tutarak mahkemeye başvurduğu da söylenmektedir.⁶⁹⁹ Şu kadar var ki mahkeme kayıtlarından yola çıkarak gerçekleşen talâkların hangilerinin bu şekilde meydana geldiğini belirlemek neredeyse imkânsızdır. Bununla birlikte kadınların bazen talâk vaki olduğu iddiasıyla mahkemeye müracaat ettikleri ve iki şahitle bunu ispat edemediklerine dair kayıtlar mevcuttur. Bu kayıtlardan hareketle ispatı zor olsa da böyle bir ihtimalin mevcut olduğu söylenebilir. İncelediğimiz defterlerde çok nadir de olsa bu şekilde boşanmaya çalışan kadınların davalarına da rastlanılmaktadır. Örneğin bir hükümde Meryem binti İbrahim

⁶⁹⁶ Aydın, *İslam - Osmanlı Aile Hukuku*, s. 118.

⁶⁹⁷ Bkz. Aydın, *İslam - Osmanlı Aile Hukuku*, s. 118.

⁶⁹⁸ Aydın, *İslam - Osmanlı Aile Hukuku*, s. 119-120.

⁶⁹⁹ Aydın, *İslam - Osmanlı Aile Hukuku*, s. 121; Ostrorog, *Ankara Reformu*, s. 85.

mahkemeye müracaat ederek kocası Hüseyin bin Mehmed'in kendisini "Eğer Abdülkerim Beşe'nin evinde yatar isen benden üç talâk boş ol, seni evime koymam" diyerek şartlı talâk ile boşadığını iddia etmektedir. Bu iddiasını şahitlerle ispatlayamayan Meryem'in davası reddedilmektedir.⁷⁰⁰

3.3.1. İrtidad Sebebiyle Tefrik

İrtidad "İslam dinini kabul ettikten sonra İslam dininden çıkmak/dönmek" demektir. Bu hale riddet denildiği gibi dinden çıkan kişiye de mürted denilir. Bazı âyet-i kerimelerde irtidad suçunun çok ağır manevî bir suç olduğu belirtilmiş ve âhirette bu kimselerin azabının çok çetin olacağı ifade edilmiştir.⁷⁰¹ Bunun yanında irtidad suçunun dünyada hukukî hükümler açısından uygulanacak bir takım maddî sonuçları da bulunmaktadır. Bu sonuçlardan birisi de nikâh konusunda kendisini gösterir.

Hanefî ve Mâlikî mezheplerine göre karı-kocadan herhangi birisi İslam'dan çıkarsa mahkeme kararına ihtiyaç olmaksızın derhal boşanma gerçekleşir ve nikâh akdi münfesi olur. Bu boşama Hanefilere göre fesih sayılır, dolayısıyla talâk adedinde bir eksilmeye sebep olmaz.⁷⁰² Mâlikî mezhebinde ise bu boşamanın fesih⁷⁰³ ya da bâin talâk⁷⁰⁴ olduğu şeklinde iki görüş de vardır.

Şâfiî ve Hanbelîlere göre ise irtidad, eşlerin karı-koca hayatını yaşayıp yaşamadıklarına göre farklı hükümler doğurur. Eğer eşler henüz karı-koca hayatı yaşamamışlarsa nikâh hemen sona erer. Fakat karı-koca hayatı yaşanmışsa bu durumda nikâh hemen sona ermez; boşanma, irtidad ile başlayan iddet süresi bittikten sonra gerçekleşir. Her iki durumda da iki mezhebe göre ayrılık fesih sayılır. Ancak son durumda irtidad eden taraf iddet süresi bitmeden tekrar İslam'a dönerse ayrılık gerçekleşmez.⁷⁰⁵

⁷⁰⁰ Bkz. AŞS, 129/hüküm 235.

⁷⁰¹ Bakara, 2/217; Âl-i İmran, 3/86; Nisâ, 4/115; Nahl, 16/106.

⁷⁰² İbnü'l-Humâm, *Şerhu Fethu'l-kadîr*, III, 170; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, I, 354. Bu Ebu Hanife ve Ebu Yusuf'un görüşüdür. İmam Muhammed'in görüşüne göre, irtidad eden kadın ise fesih, erkek ise talaktır.

⁷⁰³ ed-Desûkî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *Hâşiyetü'd-Desûkî 'ale's-Şerhi'l-kebîr (eş-Şerhu'l-kebîr ile birlikte)*, I-IV, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire ts., II, 270.

⁷⁰⁴ Sahnûn, *el-Müdevvene*, II, 215.

⁷⁰⁵ Bilmen, *Istilahât-ı Fıkhiye*, IV, 20; Aslan, *Aile Hukuku*, s. 256.

İncelenen şer‘iyye sicillerinde doğrudan irtidad sebebiyle yapılmış tefrike ya da irtidad gerekçesiyle davaya konu olmuş bir kayda rastlanmamıştır.⁷⁰⁶ Ancak talâk davalarının yüzde yirmisinden fazlasını teşkil eden bir boşama/boşanma türü dikkat çekmektedir ki anlaşıldığı kadarıyla bu durum irtidad ile ilgilidir. Buna göre kadın, kocası kendisinin dinine ve imanına küfür ettiği için bain talâk ile mutallaka olduğunu ifade ederek mahkemeye başvurmakta ve bunun sonucunda da koca ile karısının arası mahkeme tarafından tefrik edilmektedir. Adana’ya ait defterlerdeki bu hükümlerden birkaç tanesini zikretmek istiyoruz.

Örneğin bir hükümde Süleyman Beşe bin İbrahim mahkemeye müracaat ederek karısı Mü’mine binti Ali’nin iki buçuk ay önce evden kaçıp akrabasının evinde kaldığını, dolayısıyla karı-koca ilişkisinden kaçındığını iddia ederek dava açmaktadır. Bunun üzerine Mü’mine iki buçuk ay önce kocasıyla birlikteyken kocasının sinirlenerek kendisini dövdüğünü ve dinine, imanına ve ağzına cimâ‘ lafzıyla küfrettiğini belirtmektedir. Bundan dolayı kendisinin bain talâk ile mutallaka olduğunu, tekrar birliktelik için tecdid-i nikâhın gerektiğini ancak kendisinin buna razı olmadığını ifade etmektedir. Süleyman Beşe’nin inkârı üzerine şahitlerle iddiasını ispat eden Mü’mine, birisi iki buçuk ay sonra yapılan bu şahitliklerin geçerli olduğuna, diğeri de karısının dinine ve ağzına küfür eden kişinin karısının boş olması gerektiğine dair iki fetvayı⁷⁰⁷ mahkemeye arz etmektedir. İlgili hüküm şöyledir:

Medîne-i Adana mahallâtından Sarı Yakub Mahallesi sükkânından Korkmazoğlu demekle arîf Süleyman Beşe bin İbrahim nam kimesne meclis-i şer‘-i hatîr lazımü’t-tevkîrde zevcesi olup zatı tarif-i şer‘î ile mu‘arrefe olan işbu râfi‘atü’l-vesîka Mü’mine binti Ali nam hatun mahzarında üzerine dava ve takrir-i kalam edüp mezbûre Mü’mine Hatun benim zevce-i menkûham olmağla tarih-i kitabdan iki buçuk ay mukaddem firar edüp hâlen akrabası menziline sâkine olmağla menzilime gelüp nefsinı bana teslim ve zevciyet muamelesinden imtinâ‘ ve ebâ eder sual olunup takriri tahrîr ve mûceb-i şer‘îsi icra olunmak matlûbumdur dedikte ğibbe’s-sual merkûme Mü’mine Hatun cevabında tarih-i kitabdan iki buçuk ay mukaddem Yüreğir kazasına tâbi‘ Yerdelen nam karyede müdde‘î merkûm Süleyman Beşe ile bir yerde sâkine iken vakt-i asırda gazabı

⁷⁰⁶ 1018/1676 tarihli Kıbrıs’ta meydana gelen bir davada kadın müslüman olduktan sonra kocaya Müslüman olmasının teklif edildiği, kabul etmemesi üzerine de nikâhın feshedildiği görülmektedir. Bkz. Güler, Ümit, “XVII. Yüzyıl Kıbrıs Kadı Sicilleri Işığında Osmanlı Kıbrıs’ında Evliliğin Sona Ermesi”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 52, sy. 52, İstanbul 2017, s. 83.

⁷⁰⁷ Bir başka fetva da şu şekildedir: “Zeyd zevcesi Hind-i müslimeye “Bre din ü imanımı falan ettiğim” deyu cimâ‘ lafzıyla şetmeylese Hind Zeyd’den mübâne olur mu? el-Cevab: Olur” (Fezullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziye*, s. 60).

hâlinde beni bi-gayr-ı hakk darb ve cimâ‘ lafzıyla din ü iman ve ağzıma şetm edüp merkûmun şetmine binâ‘en ben merkûm Süleyman Beşe‘den bâyin talâk ile mutallaka olduğumu ve benim rızam ile tecdîd-i nikâh lazım olmağla benim tecdîd-i nikâha rızam olmamağla nefsimi teslim ve zevciyet muamelesinden ebâ ve imtinâ‘ ederim deyü def‘le mukabele edicek isra‘l-istintâk ve‘l-inkâr dâfi‘a-i merkûme Mü‘mine Hatun‘dan def‘-i meşrûhuna mutâbık beyyine taleb olundukda udûl-i ahrâr-i ricâl-i müslimînden Süleyman bin Musa ve Mehmed Beşe bin diğere Musa nam kimesneler li-ecli‘ş-şehâde meclis-i şer‘a hâzırân olup istişhâd olunduklarında fi‘l-hakîka tarih-i kitabdan iki buçuk ay mukaddem mârru‘z-zikr Yüreğir kazasına tâbi‘ Yerdelen nam karyede vakt-i asırda müdde‘î merkûm Süleyman Beşe gazabı hâlinde zevcesi işbu merkûme Mü‘mine Hatun‘u (silik) ve cimâ‘ lafzıyla din ü iman ve ağzına bizim huzurumuzda şetm edüp merkûmun şetmine binâ‘en zevce-i merkûme Mü‘mine Hatun (silik) mutallaka olmağla bu ana değin nefsinin tesliminden ve zevciyet muamelesinden ebâ ve imtinâ‘ eder biz bu hususa bu vech üzere şahidleriz şehâdet dahi ederiz deyü her biri edâ-i şehâdet-i şer‘iyye eylediklerinde ba‘de‘t-ta‘dîl ve‘t-tezkiye şehâdetleri makbûle olduktan sonra şâhidân-ı mezbûrânın şehâdetleri hasbî olmağla te‘hîrleri şehâdete mâni‘ olur mu deyü hâlen merkûmede me‘zûn bi‘l-iftâ olan es-Seyyid Abdülkadir Efendi‘den istiftâ olundukda bir kıt‘a fetvâ-yı şerîfe i‘tâ edüp müdde‘î merkûm muvâcehesinde feth ve kıraat olundukda derûnunda Zeyd hâşâ kelime-i küfür söyledikde zevce Hind Zeyd‘in indinde sâkine olmayup âhar mevâzi‘a intikal edüp Zeyd‘e inkıyâd etmese ba‘de zamân Zeyd kelime-i mezbûreyi inkâr edüp beyyine taleb ettikde Hind mezbûre beyyine ikâmet eylese makbûle olur mu? Cevab-ı bâ-savâbında olur. “ لأن عدم قبولها إذا علموا أنه تمسكها إمساك ” deyü Kâdîhân‘dan nakl-i sarîh buyurulduğundan mâ adâ yine mûmâ-ileyhin imzasıyla mûmzâ merkûme Mü‘mine Hatun bir kıt‘a fetvâ-yı şerîfe ibrâz edüp alâ vechi‘l-hasım feth ve kıraat olundukda derûnunda Zeyd zevcesi Hind-i müslimenin dinine ve ağzına cimâ‘ lafzıyla şetm eylese Hind-i mezbûre bâ‘ine olur mu? Cevab-ı bâ-savâbında olur deyü buyurulmağın ber mûceb-i fetvâ-yı şerîfeler zevce-i mezbûre Mü‘mine Hatun müdde‘î merkûm Süleyman Beşe‘den bâ‘inen mutallaka olduğuna ba‘de‘l-hükm mâ vaka‘a bi‘t-taleb ketb olundu. Fi‘l-yevmi‘l-hâdî ve‘l-ısrîn min şehr-i Cemâziyel‘ûlâ li-sene seb‘a ve erba‘în ve mi‘e ve elf.⁷⁰⁸

Bu hükümde her ne kadar kadının kocasından ayrılması gerektiği ifade edilse de boşanmanın gerekçesi zikredilmemektedir. Ancak şimdi ele alacağımız hükümden bu ayrılığın sözü edilen şekilde küfreden kişinin dinden çıkmasıyla ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre Havva binti İbrahim, on gün önce aralarında çıkan tartışma nedeniyle kocası Himmet bin Ahmed‘in kendisini haksız yere şiddetli bir şekilde dövdüğünü (darb-ı şedîd) ardından ağzına, dinine, imanına ve anasına cimâ‘ lafzıyla küfrettiğini, dolayısıyla kendisinin kocasından bâin talâk ile boş olduğunu ifade etmektedir. Ancak kocasının “ben seni tatlîk etmedim diyerek” tekrar kendisiyle ailevi münasebet kurmak istediğini söyleyerek mahkemeye müracaat etmekte ve kocasına engel

⁷⁰⁸ AŞS, 38/46-47.

olunmasını talep etmektedir. Himmet'in darb ve küfür fiillerini işlediğini inkâr etmesi üzerine iddiasını şahitlerle ispat eden Havva'nın kocasından bâin talâk ile boş olduğuna mahkeme tarafından hükmedilmektedir. Buna ilave olarak *Hâvi'l-münye* isimli muteber kitaptan alıntılanan "Bir müminin din ve imanına küfreden kişi kâfir olur ve karısı kendisinden boş olur" ibaresinin gereği olarak kâdı tarafından kocanın tazir cezasıyla cezalandırılmasına ve imanını yenilemesine karar verilerek vaki hal tescil olunmaktadır. İlgili hüküm şöyledir:

Medîne-i Adana'da Tekye Kurbu Mahallesi sâkinelerinden olup zatı tarif-i şer'î ile mu'arrefe olan râfî'atü hâzihi'l-vesîka Havva binti İbrahim nam hatun meclis-i şer'î şerîf-i enverde Adana valisi saadetli semâhatli zü'l-kadri'l-âlî Şahin Mehmed Paşa Hazretleri tarafından tayin buyurulan Ömer Ağa mübâşeretiyle ihzâr olunan zevci Himmet bin Ahmed nam kimesne mahzarında üzerine dava ve takrir-i kelim edüp tarih-i kitabdan on gün mukaddem zevcim mezkûr ile beynimizde hüsn-i mu'âşeretimiz olmayup nizâ' ve müşâcere vukû'unda beni zevcim mezbûr Himmet bi-gayr-i hakk darb-ı şedîd ile ba'de'd-darb ağzıma ve din ü imanına ve anama cimâ' lafzıyla şetm etmeğin ol hinde ben kendüden bâ'in talâk boş olup şer'an mübâne ve mutallakası olduğum ecilden ol tarihten tarih-i kitaba değin nefsimi kendüye teslim ve temkîn etmeyüp kendüyi menzilizimden tard ve ezvâc muamelesinden men' etmişidim. Lakin tarih-i kitab günü mezbûr Himmet ben seni tatlık etmedim deyü yine menzilizime gelüp benimle ke-mâ kân ezvâc muamelesi murâd etmişdir sual olunup takriri ba'de't-tahrîr şer'le mezbûr Himmet'in yed-i muhtilesi üzerimden ref' ve izâle olunmak matlûbumdur dedikde ğibbe's-sual mezbûr Himmet cevabında fi'l-vâki' on gün mukaddem beynlerinde nizâ' ve müşâcere vukû'unu ve ol tarihten tarih-i kitaba değin müdde'ye-i mezbûre nefsinin kendüye teslim ve temkîn etmeyüp menzilizimden tard ile muamele-i ezvâcdan men' olunduğunu ve tarih-i kitab günü ke-mâ kân ezvâc muamelesi murâd eylediğini tav'an ikrâr lakin ber vech-i meşrûh müdde'ye-i mezbûreyi darbını ve mezbûrenin ağzına ve din ü imanına ve anasına cimâ' lafzıyla şetmini bi'l-külliyeye inkâr edicek müdde'ye-i merkûmeden müdde'âsını mutâbık beyyine talep olundukda udûl-i ahrâr-i ricâl-i müslimînden ve mahalle-i mezbûre ahâlisinden Mehmed bin Mustafa ve diğeri Mehmed bin Veli nam kimesneler li-ecli's-şehâde meclis-i şer'a hâzırân olup isra'l-istişhâdi's-şer'î fi'l-hakîka zevceyn-i merkûmeyn beyninde zevciyet kâ'ime olduğu halde on gün mukaddem hüsn-i mu'âşeretleri olmamağla nizâ' ve müşâcere vukû'unda mezbûr Himmet bizim huzurumuzda zevcesi müdde'ye-i merkûmeyi bi-gayr-i hakk darb-ı şedîd ile darb edüp müdde'ye-i mezbûrenin ağzına ve din ü imanına ve anasına dahi cimâ' lafzıyla şetm eyledi. Biz bu hususa bu vech üzere şâhidleriz şehâdet dahi ederiz deyü her biri eda-i şehâdet-i şer'iyye eylediklerinde ba'de't-ta'dîl ve't-tezkiye şehâdetleri makbûle olup kütüb-i mu'tebereden *Hâvi'l-münye* nam kitabın *Müteferrikât-ı Siyer*'inde dahi ⁷⁰⁹ "لو شتم دين المؤمن وإيمانه يكفر الشاتم وتطلق امرأته" deyü mestûr ve mukayyed olmağın zikr olunan mesele-i merkûme mûcibince alâ mûceb-i şehâdetihimâ müdde'ye-i merkûmenin evvela zevci mezbûr Himmet'ten bâ'in

⁷⁰⁹ Tercümesi: Bir müminin din ve imanına küfreden kişi kâfir olur ve karısı kendisinden boş olur.

talâk ile mübâne ve mutallaka olduğuna sâniyen mezbûr Himmet'in ta'zîr ve tecdîd-i iman olunmasına ba'de'l-hükmi's-şer'î mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu. Fi'l-yevmi't-tâsi' aşera min Safer el-hayr li-sene selâse ve erba'în ve mi'e ve elf.⁷¹⁰

Yukarıda zikredilen hükümlerden ve fetvalardan kişiden din ve imana yönelik küfür sadır olduğu zaman dinden çıktığı ve doğal olarak karısının kendisinden boş olduğu açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Ancak daha önce de ifade edildiği gibi haddi zatında bu durumda nikâh münfesihi (kendiliğinden fesih) olmaktadır. Dolayısıyla hâkimin hükmüne ihtiyaç yoktur. Nitekim bir fetvada da “Zeyd'den kelime-i küfür sâdır olup zevcesi Hind mübâne oldukda kâdiya murâfaa ve tefrîk ile hüküm lazım mıdır? el-Cevab: Değildir”⁷¹¹ denilerek konunun mahkeme kararına/hükmüne muhtaç olmadığı ifade edilmiştir. Bununla birlikte yine de böyle durumlarda kadınların özellikle kocalarının ailevi münasebeti devam ettirmelerini istemeleri halinde bazı haklarını garanti altına almak için mahkemeye müracaat ederek hadiseyi kayıt altına aldıkları görülmektedir. Örneğin bir hükümde Müslime binti Yusuf kocası Ali Beşe bin Hasan'ın kendisini dövdüğünü; ağzına, din ve imanına cimâ' lafzıyla küfrettiğini iddia etmektedir. Bundan dolayı bain talâkla kocasından ayrılmış olduğunu belirterek kocasının zimmetinde bulunan yüz yirmi beş kuruş müeccel mehir alacağının tahsil edilip kendisine verilmesini talep etmektedir. Ali Beşe'nin küfür ettiğini inkâr etmesi üzerine iddiasını şahitlerle ispat eden Müslime, Adana'da fetva vermeye yetkili Seyyid Ali Efendi'den aldığı fetvayı mahkemeye arz etmektedir. Bunun üzerine mahkeme tarafından kocasından bain talâk ile ayrıldığına ve mehrinin kendisine teslim edilmesi gerektiğine hükmedilmektedir. İlgili hüküm şöyledir:

Medîne-i Adana'da Çınarlı Mahallesi sâkinelerinden olup zatı tarif-i şer'î ile mu'arrefe olan işbu râfi'atü'l-vesîka Müslime binti Yusuf nam hatun meclis-i şer'-i şerîf-i enverde zevci Ali Beşe bin Hasan nam kimesne mahzarında üzerine dava ve takrir-i kelam edüp tarih-i kitabdan iki gün mukaddem işbu hâzıra bi'l-meclis ammetem Elif nam hatunun Han Kurbu Mahallesinde vâki' sâkine olduğu menzilinde müsâfiren gecelediğimizde mezbûr Ali Beşe bazı hususa binâ'en bana gazab ve beni bi-gayr-i hakk darb eylediğinden başka ağzıma ve din ü imanıma cimâ' lafzıyla şetm etmekle mezbûrun ber vech-i muharrer şetmine binâ'en ben mezbûr Ali Beşe'den bâyinlen mutallaka olmuşiken hâlen bana zevciyet muamelesi murâd eder. Sual olunup takriri tahrîr ve mezbûr Ali Beşe'nin zimmetinde olan yüz yirmi beş kuruş mehr-i mü'eccelemler alıverilmek matlûbemdir dedikde ğibbe's-sual mezbûr Ali Beşe cevabında zevcesi

⁷¹⁰ AŞS, 14/6.

⁷¹¹ Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-fetâvâ*, s. 114.

müdde‘iye-i merkûme Müslime Hatun’un mehr-i müsemâmından yüz yirmi beş kuruş zimmetinde mehr-i mü‘eccelesi olduğunu ikrar lakin ber vech-i muharrer bi-gayr-i hakk darb ve ağzına ve din ü imanına cimâ‘ lafzıyla şetm eylediğini bi’l-küllîye inkâr edicek müdde‘iye-i merkûme Müslime Hatun’dan davasına mutâbık beyyine talep olundukda udûl-i ahrâr-i ricâl-i müslimînden es-Seyyid Abbas bin Mustafa ve Seyfi Beşe bin Ali ve diğer es-Seyyid Mustafa bin Mustafa nam kimesneler li-eclî’ş-şehâde meclis-i şer‘a hâzırûn olup istişhâd olunduklarında fi’l-hakîka tarih-i kitabdan iki gün mukaddem işbu hâzire-i merkûme Elif Hatun’un Han Kurbu Mahallesinde vâki‘ sâkine olduğu menziline gece ile bazı hususa binâ’en bizler dahi komşu bulunmağla işbu mezbûr Ali Beşe zevcesi işbu merkûme Müslime Hatun’u bi-gayr-i hakk darb-ı şedîd ile darb eylediğinden başka ağzına ve din ü imanına cimâ‘ lafzıyla bizim huzurumuzda şetm eyledi. Bizler bu hususa bu vech üzere şahidleriz şehâdet dahi ederiz deyü her biri eda-i şehâdet-i şer‘iyye eylediklerinde ğibbe’t-ta’dîl ve’t-tezkiye şehâdetleri makbûle oldukdan sonra müdde‘iye-i mezbûre Müslime Hatun hâlen medîne-i merkûmede me’zûn bi’l-iftâ olan faziletli es-Seyyid Ali Efendi’nin imzasıyla mûmzâ bir kıt‘a fetva-yı şerîfe ibrâz edüp merkûm Ali Beşe muvâcehesinde feth ve kiraat olundukda derûnunda “Zeyd zevcesi Hind-i müslimenin ağzına ve imanına cimâ‘ lafzıyla şetm eylese Hind Zeyd’den mübâne olur mu?” Cevab-ı bâ-savâbında olur deyü buyurulmağın ber müceb-i fetva-yı şerîfe müdde‘iye-i merkûme Müslime Hatun zevci mezbûr Ali Beşe’den bâyinlen mutallaka olduğuna hüküm ve mehr-i mü‘eccelesi olan meblağ-ı mezbûr yüz yirmi beş kuruşu müdde‘iye-i merkûme Müslime Hatun’a bi’t-tamam def‘ ve teslime mezbûr Ali Beşe’ye ba‘de’t-tenbîhi’ş-şer‘î mâ vaka‘a bi’t-taleb ketb olundu. Fi’l-yevmi’s-sâdis ve’l-ısrîn min Şevvâl el-mükerrerem li-sene isneyn ve hamsîn ve mi’e ve elf.⁷¹²

3.4. Muhâla‘a/Hul‘

Hul‘ kelimesi sözlükte “gömleği/elbiseyi çıkarmak, soyunmak; ayırmak; izâle etmek⁷¹³” gibi anlamlara gelmektedir. Istılahta ise “kadının kocasına vereceği bir bedel karşılığında evlilik bağından kurtulması”⁷¹⁴ şeklinde tanımlanmaktadır.⁷¹⁵ Bu boşanma türüne karşılıklı anlaşmayla gerçekleşmesinden hareketle işin karşılıklı olmasını ifade eden kalıp olması nedeniyle muhâla‘a adı verilmektedir. Hul‘ ve muhâla‘a lafızları istilahî anlamıyla âyet ve hadislerde yer almamaktadır. Bununla birlikte âyette eşlerin birbiri için elbise/örtü konumunda olduğu belirtilerek⁷¹⁶ evlilik ilişkisinin mecazi

⁷¹² AŞS, 134/hüküm 12.

⁷¹³ Cevherî, *es-Sihâh*, III, 1205; Râzî, *Muhtârü’s-sihâh*, s. 78; İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, VIII, 76; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü’l-muhît*, s. 713.

⁷¹⁴ Aslan, *Aile Hukuku*, s. 246.

⁷¹⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, VI, 172; Kâsânî, *Bedâi‘u’s-sanâi‘*, III, 144; el-Mevsilî, *el-İhtiyâr*, III, 156; Zeyla‘î, *Tebyînü’l-hakâik*, II, 267; Aynî, *el-Binâye*, V, 506; İbnü’l-Humâm, *Şerhu Fethu’l-kadîr*, IV, 188; Molla Hüsrev, *Dürerü’l-hükkâm*, I, 389.

⁷¹⁶ Bakara 2/187.

anlatımla ortak bir elbiseye benzetilmesinden yola çıkarak İslam hukukçularının hul‘/muhâla‘a terimini geliştirdikleri ifade edilmiştir.⁷¹⁷ Buna göre eşlerin aralarında anlaşarak evlilik ilişkilerini sonlandırmaları demek olan hul‘ ya da muhâla‘a bu elbiseyi/örtüyü çıkarmayı temsil etmektedir.

“(Ey müminler!) Siz de karı ile kocanın, Allah’ın sınırlarını hakkıyla muhafaza etmelerinden korkarsanız, kadının (erkeğe) fidiye vermesinde her iki taraf için de günah yoktur”⁷¹⁸ âyetine dayanan muhâla‘a Hz. Peygamber (s.a) döneminden itibaren Müslüman toplumlarda uygulanagelen bir uygulama olmuştur. Hatta muhâla‘a o derece yaygın bir şekilde uygulanmıştır ki konuyla ilgili yapılan bazı çalışmalarda, görülen en sık boşanma şeklinin muhâla‘a olduğu söylenmiştir. Yine bazı araştırmacılara göre muhâla‘a davaları standart boşanma şeklinin bu olduğunu düşündürecek kadar yaygındır.⁷¹⁹ Nitekim çalışmamız dâhilinde incelenen dönemde de, Adana şer‘iyye sicillerine yansımış boşanma şekilleri arasında en yaygın olanı muhâla‘a akdidir. Öyle ki incelediğimiz defterler içerisindeki muhâla‘a kayıtları kocanın tek taraflı bir irade beyanıyla karısını boşamasına (talâk) ait kayıtlarının neredeyse iki katını teşkil etmektedir. Bu başlık altında Osmanlı hukuk tarihi boyunca bu denli yaygın olan muhâla‘a akdinin kuruluşu ve sonuçları ele alınacaktır.

3.4.1. Muhâla‘a Akdinin Kuruluşu

Karşılıklı anlaşmayla meydana gelmesi sebebiyle çift taraflı bir akid olan muhâla‘a akdinin kurulabilmesi için her iki tarafın irade beyanına yani icab ve kabule ihtiyaç duyulur. Muhâla‘a akdinde taraflardan sadır olan icab ve kabul, Hanefî mezhebine göre bu akdin rüknünü oluşturmaktadır.⁷²⁰ Hanefîler tarafından akdin sıhhat şartları arasında sayılan taraflar ile muhâla‘ada kadın tarafından kocaya ödenen bedel diğer mezheplere göre muhâla‘a akdinin rüknü sayılmaktadır.⁷²¹

⁷¹⁷ Atar, Fahrettin, “Muhâlea”, *DİA*, İstanbul 2005, XXX, 399.

⁷¹⁸ Bakara 2/229.

⁷¹⁹ Rapoport, Youssef, Marriage, Money and Divorce in Medieval Islamic Society, Cambridge University Press, Cambridge 2005, s. 72. Başka değerlendirmeler için bkz. Şimşek, *Muhâlea Akdi ve Osmanlı Uygulaması*, s. 28.

⁷²⁰ Semerkandî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed, *Tuhfetü’l-fukahâ*, I-III, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1984, II, 199; Kâsânî, *Bedâi‘u’s-sanâi‘*, III, 145; Molla Hüsrev, *Dürerü’l-hükkâm*, I, 389.

⁷²¹ Atar, “Muhâlea”, s. 400.

Muhâla‘a akdinin tarafların karşılıklı iradelerini (icab ve kabul) birbirine uygun olarak açıklamalarıyla meydana geldiği hususunda İslam hukukçuları görüş birliği içindedir. Ancak muhâla‘a akdinde kullanılabilecek kelimelerin neler olduğu konusunda ise mezhepler arasında farklı görüşler mevcuttur. Hanefî mezhebine göre hul‘ kökünden türeyen kelimeler yanında⁷²² bu anlama geldiği kabul edilen bey‘-şirâ (alım-satım), mübâree, müfâraka gibi lafızlar kullanılarak bu akid kurulabilir.⁷²³ Talâk kelimesi de bir bedelle birlikte zikredildiğinde hul‘ anlamına gelir ve buna “talâk alâ mâl” denilir.⁷²⁴ Hanefî mezhebinin bu görüşünün yansıması olarak dönemin fetva kitaplarında da hul‘ lafzı dışındaki lafızlarla muhâla‘anın gerçekleştirilebileceğine dair fetvalar bulunmaktadır: “Hind zevci Zeyd’e “mehrimden fâriğe olmak üzere beni tatlık eyle” dedikte Zeyd dahi kabul edip Hind’i tatlık eylese Hind nâdime olup mücerred “lafz-ı hul‘ bulunmadı” deyu mehrini Zeyd’den almağa kâdire olur mu? el-Cevab: Olmaz.”⁷²⁵

İncelenen sicil defterlerindeki mahkeme kayıtlarının tamamında muhâla‘a akdini ifade etmek için hul‘ ve muhâla‘a lafızlarının kullanıldığı görülmektedir. Bu lafızlar kullanılırken tarafların *muhâla‘a-i sahîha-i şer‘iyye hul‘* oldukları özellikle belirtilerek gerçekleşen akdin sahîh ve hukuka uygun olduğu ifade edilmektedir. Nitekim aşağıdaki hükümde Rukiye binti Abdülğaffar, kocası Hüseyin bin Allahverdi ile muhâla‘a yaptıklarını belirtmekte ve bu muhâla‘anın hukuka uygun sahîh bir muhâla‘a olduğunu vurgulamaktadır. İlgili hükme dair kayıt şöyledir:

Medîne-i Adana’da Sûfî Bağçe Mahallesi sâkinelerinden zatı Osman Beşe bin Hasan ve Abdülcelil bin Mustafa nam kimesneler tarifleriyle mu‘arrefe olan işbu bâ‘isetü’l-kitab Rukiye binti Abdülğaffar nam hatun meclis-i şer‘-i şerîf-i enverde zevc-i muhâli‘i Hüseyin bin Allahverdi nam kimesne mahzarında bi’t-tav‘i’s-sâf ikrar ve takrir-i kelam edüp zevcim mezbûr ile beynimizde hüsn-i zindegânemiz olmayup tarafeyn dahi hul‘a tâlib ve râğib olmağla mezbûr Hüseyin’in zimmetinde mütekarrir ve ma‘kûdün aleyh seksen mehr-i mü’eccelimden bi’l-küllîye fâriğe ve iddet-i nafakam ve mü’net-i süknâm kendi

⁷²² Şafîlilere göre sadece hul‘ lafzı kullanılabilir. Bkz. Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref, *Ravzatü’l-tâlibîn ve ‘umdetü’l-müttakîn*, nşr. Züheyr eş-Şâviş, I-XII, el-Mektebetü’l-İslâmî, Beyrut 1991, VII, 375.

⁷²³ Molla Hüsrev, *Dürerü’l-hükkâm*, I, 389-390; İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer, *Reddü’l-muhtâr ‘ale’l-Dürri’l-muhtâr şerhi Tenvîri’l-ebşâr*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Mu‘avvaz, I-XII, Dâru Âlemi’l-Kütüb, Riyad 2003, V, 91-92.

⁷²⁴ Talâk alâ mâl ile muhâla‘a arasında sonuçları bakımından bazı farklar bulunmaktadır. Bunun için bkz. Cessâs, *Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî*, IV, 459-461; Semerkandî, *Tuhfetü’l-fukahâ*, II, 201; Kâsânî, *Bedâi’u’s-sanâi’*, III, 152; Molla Hüsrev, *Dürerü’l-hükkâm*, I, 390; Atar, “Muhâlea”, s. 401.

⁷²⁵ Feyzullah Efendi, *Fetâvâ*, s. 74-75.

üzerime olmak üzere merkûm Hüseyin ile *muhâla‘a-i sahîha-i şer‘iyye ile hul‘ oldum* dedikde ol dahi ber vech-i muharrer hul‘-i mezbûru kabul ve tarih-i kitaba gelince hukûk-i zevciyete müte‘allik âmme-i da‘âvâdan her birimiz âharın zimmetini ibrâ-yı âmm kâtî‘u’n-nizâ‘ ile ibrâ ve iskât eyledik dedikde ğibbe’t-tasdîki’ş-şer‘î mâ vaka‘a bi’t-taleb ketb olundu. Fi’l-yevmi’s-sâmin min Receb el-ferd li-sene hams ve selâsîn ve mi’e ve elf.⁷²⁶

Muhâla‘a akdi erkek açısından yemin hükümlerine tabi iken⁷²⁷ kadın açısından bir yönüyle muâvaza diğer yönüyle ise teberru‘ akitleri niteliğinde kabul edilmektedir.⁷²⁸ Bunun neticesi olarak muhâla‘a talebinin (icab) kadından ya da erkekten gelmesi farklı sonuçlar doğurmaktadır. Söz konusu talebin kadından gelmesi durumunda ki, muhâla‘a ile ilgili kayıtlarda bu talebin genellikle kadın tarafından geldiği görülmektedir, kadının icabıyla erkeğin kabulünün aynı mecliste olması gerekmektedir. İncelediğimiz şer‘iyye sicillerinde kadının icabı ve erkeğin kabulüyle gerçekleşen muhâla‘a kayıtlarında meclis birliği şartının sağlandığı görülmektedir. Nitekim kadının ikrarını kocasının huzurunda yaptığının özellikle belirtilmesi bu şartın yerine getirildiğini göstermektedir. Örneğin bir hükümde Aişe binti Mehmed kocası Mehmed Efendi bin Mehmed’in huzurunda kendi isteğiyle muhâla‘a talebinde bulunmaktadır. Kocasının bu talebi kabul etmesi neticesinde muhâla‘a gerçekleşmekte ve hüküm kayıt altına alınmaktadır. İlgili hüküm şöyledir:

Medîne-i Adana mahallâtından Eski Hamam Mahallesi sükkânından Aişe binti Mehmed nam hatun meclis-i şer‘-i hatîr lazîmü’t-tevkîrde yine mahalle-i mezbûre sükkânından râfi‘u hâze’l-kitab zevc-i nâkihi Mehmed Efendi bin Mehmed nam kimesne mahzarında bi-tav‘ihâ ikrar-ı tâmm ve takrir-i kelam edüp işbu zevcim mezbûr ile beynimizde hüsn-i zindegânemiz olmamağla mehr-i mü‘eccel-i müsemmâm olan [boşluk] kuruş ve nafaka-i iddetim ve mü’net-i süknâm cümle kendi üzerime olmak üzere zevcim mezbûr Mehmed Efendi beni hul‘ etmekle ben dahi ber minvâl-i muharrer hul‘-i mezbûru kabul edüp mehr-i mü‘eccel-i müsemmâma ve nafaka-i iddetime ve mü’net-i süknâma müte‘allika âmme-i da‘âvâ ve mutâlebâtan ben mezbûr Mehmed Efendi’nin zimmetini ibrâ-i âmm ile ibrâ ve iskât-ı hakk eyledim. Ol dahi zevciyete müte‘allika âmme-i da‘âvâ ve mutâlebâtan benim zimmetimi ibrâ-i âmm ve râfi‘u’l-hısâm ile ibrâ eyledi dedikde mukirre-i mezbûre Aişe’yi mukarrun-leh el-mezbûr Mehmed Efendi vicâhen tahkîk ve şifâhen tasdîk etmeğin hâzihi’l-vesîka bi’t-taleb ketb

⁷²⁶ AŞS, 13/162.

⁷²⁷ Kâsânî, *Bedâi‘u’s-sanâi‘*, III, 145; Mergînânî, *el-Hidâye*, III, 289.

⁷²⁸ Semerkandî, *Tuhfetü’l-fukahâ*, II, 199-200; el-Mevsilî, *el-İhtiyâr*, III, 157; Zeyla‘î, *Tebyînü’l-hakâik*, II, 267; Molla Hüseyin, *Dürerü’l-hükkâm*, I, 389; İbn Âbidîn, *Reddü’l-muhtâr*, V, 88; Manastırlı İsmail Hakkı, *Vesâilü’l-felâh fî mesâilî’n-nikâh*, Âlem Matbaası, İstanbul 1313, s. 127; Şimşek, *Muhâlea Akdi ve Osmanlı Uygulaması*, s. 10.

olundu. Hurrîre fi'l-yevmi'l-hâmis aşera min şehr-i Safer el-hayr li-sene tis'a ve seb'în ve mi'e ve elf.⁷²⁹

Söz konusu durumda meclis birliğinin şart olduğuna dair dönemin fetva kitaplarında fetvalar da bulunmaktadır: “Hind zevci Zeyd’e “seninle mehrim üzerine hul‘ oldum” deyip lakin Zeyd kabul etmeyip ol meclisten kalkıp gittikten sonra bazı ahabî Zeyd’e “niçin kabul etmedin” deyu levmettiklerinde Zeyd dahi “kabul ettim” dese bu mertebe ile mübâne olmuş olur mu? el-Cevab: Olmaz”.⁷³⁰ Muhâla‘a talebinin kadın tarafından gelmesi durumunda ortaya çıkan bir diğer sonuç da kadının bu talebinden erkeğin kabulünden önce dönebilmesidir. Ancak incelediğimiz defterlerde konuyla ilgili bir kayıt bulunmamaktadır.

İslam hukukçuları muhâla‘a talebinin erkekten gelmesi durumunda bu işlemin yemin niteliği arz edeceğini söylemişler ve buna bağlı olarak sonuçlarının da farklı bir nitelik arz edeceğini belirtmişlerdir. Buna göre erkek muhâla‘a talebinde bulunduktan sonra kadının kabul veya reddinden önce bu talebinden dönemez. Ayrıca bu durumda muhâla‘anın gerçekleşmesi için meclis birliği de şart değildir. Dolayısıyla erkeğin muhâla‘a talebi kadına ulaştığı zaman onun kabul etmesi durumunda muhâla‘a gerçekleşmiş olur.⁷³¹ Nitekim talebin erkekten gelmesi durumunda akdin gerçekleşmesi için meclis birliği aranmamasından dolayı bu minvalde gelen sorulara fetva kitaplarında olmaz cevabı verilmiştir: “Zeyd zevcesi Hind’e “seni mehrin üzerine hul‘ ettim” deyip lakin Hind ol mecliste hul‘u kabul etmeden kalkıp âhar mecliste kabul eylese mücerred âhar mecliste kabul etmekle hul‘ batıl olur mu? el-Cevab: Olmaz”.⁷³²

İncelediğimiz defterlerde muhâla‘a talebinin erkek tarafından geldiğine dair iki kayıt bulunmaktadır. Bunların birinde muhâla‘a tarafların mahkemede hazır bulunmaları suretiyle aynı mecliste gerçekleşmektedir.⁷³³ Diğerinde ise koca başka bir şehirde bulunmakta ve karısına muhâla‘a talebini şahitler aracılığıyla bildirmektedir. Kadının bu talebi öğrendiğinde mahkemede kabul etmesi ile de muhâla‘a akdi gerçekleşmektedir. İlgili hüküm şöyledir:

⁷²⁹ AŞS, 36/103.

⁷³⁰ Abdullah Efendi, *Behcetü'l-fetâvâ*, s. 114.

⁷³¹ Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukahâ*, II, 200; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, I, 389; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, V, 88-89; Şimşek, *Muhâlea Akdi ve Osmanlı Uygulaması*, s. 34.

⁷³² Feyzullah Efendi, *Fetâvâ*, s. 74.

⁷³³ Bkz. AŞS, 16/13.

Medîne-i Adana mahallâtından Kasab Bekir Mahallesi sâkinelerinden râfi'atü hâze'l-kitab Havva binti el-Hâc Ahmed nam hatun meclis-i şer'a gelüp vech-i âtî üzere istihbâr-ı şer'î sudûrundan sonra udûl-i ahrâr-i ricâl-i müslimînden Diyarbakır sükkânından Mehmed bin Ebubekir ve Ahmed bin Ebubekir nam kimesneler li-ecli'ş-şehâde meclis-i şer'a hâzırân olup isra'l-istişhâd ve müstahbere-i mezbûre Havva Hatun'un zevci İsmail bin Abdullah nam kimesne tarih-i kitabdan dört ay mukaddem medîne-i Diyarbakır'da işbu mezbûre Havva Hatun'u mezbûr İsmail benim zimmetimde mütekarrir mehr-i mü'eccel-i müsemâmndan ve nafaka-i iddetinden ve mü'net-i süknâsından fâriğa olup hul'u kabul ederse zevcem mezbûre Havva'yı mehr-i mü'eccel-i müsemâmı ve nafaka-i iddeti ve mü'net-i süknâsı mukabelesinde kendüyü hul' ettim. Siz bu takririme şahid olup varup medîne-i Adana'da zevcem mezbûre Havva mahzarında eda-i şehâdet edin deyü bize tahmîl-i şehâdet etti. Bizler bu hususa bu vech üzere şahidleriz ve şehâdet dahi ederiz deyü her birerleri eda-i şehâdet-i şer'iyeye eylediklerinde ba'de't-ta'dîl ve't-tezkiye şehâdetleri makbûle olmağın mezbûre Havva Hatun dahi mezbûr İsmail zimmetinde mütekarrir mehr-i mü'eccel-i müsemâmından ve nafaka-i iddetinden ve mü'net-i süknâsından fâriğa olup hul'-i mezbûru kabul ve mezbûr İsmail'in zimmetini dahi ibrâ etmekle mücebince mezbûre Havva Hatun'un zevci âhara tezvîcine izin birle hâzihi'l-vesîka bi't-taleb ketb olundu. Hurrîre fi'l-yevmi'l-hâmîs min şehr-i Şevval li-sene semânîn ve mi'e ve elf.⁷³⁴

Talâk gibi muhâla'aların da geçerli olması için hâkimin hükmüne ihtiyaç yoktur. Bununla birlikte muhâla'a akitleri bazı saiklerle⁷³⁵ mahkeme defterlerine tescil ettirilmiştir. Hatta muhâla'a akitlerinin talâk hükümlerine nispetle daha titiz bir biçimde kaydedildiği söylenebilir. Nitekim şer'iyeye sicillerinde yer alan muhâla'a kayıtlarının talâk kayıtlarından çok daha fazla olması bunun bir göstergesi olarak kabul edilebilir.⁷³⁶

İncelediğimiz defterlerde muhâla'a kayıtlarının mahkemede kayıt altına alınmasının sebeplerinden birisi kocanın başka bir memlekete gidip geri dönmemesi sebebiyle karısı aleyhine oluşan mağduriyetin giderilmesi arzusudur. Ancak bu mağduriyetin giderilmesi için kocanın şartlı talâk ya da talâk haklarını kullanmayarak kadınla muhâla'a yoluyla boşanmak istemesi dikkat çekmektedir. Çünkü koca bu sayede bazı mükellefiyetlerden doğal olarak kurtulmuş olmaktadır. Örneğin az önceki hükümde İsmail bin Abdullah'ın karısının bulunduğu şehirden başka bir şehirde olduğu belirtilmekle birlikte ne kadar süredir eşinin yanında olmadığına dair bir işaret bulunmamaktadır. Ancak muhâla'a talebinin dört ay önce şahitlere söylendiği nazarı itibara alınırsa kocanın uzun zamandır karısından ayrı olduğu söylenebilir. Bu durumda

⁷³⁴ AŞS, 50/hüküm 39.

⁷³⁵ Farklı sebepler için bkz. Şimşek, *Muhâlea Akdi ve Osmanlı Uygulaması*, s. 56-57.

⁷³⁶ Aydın, *İslam - Osmanlı Aile Hukuku*, s. 114-115; Atar, "Muhâlea", s. 400.

kocanın uzun zaman önce başka bir memlekete gidip dönmemesi nedeniyle ortaya çıkan bu mağduriyeti gidermek amacıyla karısından muhâla'a talebinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu mağduriyeti giderirken kendisine birçok mükellefiyet yükleyen ve tek taraflı irade beyanıyla gerçekleşen talâk yerine kendisini mehir, iddet nafakası ve mesken mükellefiyetlerinden kurtaracak olan muhâla'a yolunu seçtiği görülmektedir. Mahkeme tarafından kadına başka biriyle evlenmesine izin verildiğinin özellikle belirtilmesi de bu işlemin mağduriyetin giderilmesi amacıyla yapıldığına dair bir gösterge olarak kabul edilebilir.

Muhâla'a akitlerinin mahkemede tesbit ve kaydedilmesinin belki de en başat sebebi kocanın muhâla'a yapıldığını tescil ettirerek ileride doğacak maddi ihtilafların önüne geçmek istemesidir. Böylece koca eski karısının daha sonra mehir, iddet nafakası ve varsa birikmiş evlilik nafakası borcunu talep etmesine engel olmaktadır. Çünkü mahkeme kaydının olmaması ya da ispat edilememesi durumunda kadının muhâla'a yaptıkları halde kocalarından mehir ve nafaka istemelerine mani bir durum bulunmamaktadır. Örneğin çalışmamıza konu olan bir hükümde Emine binti Mustafa, aralarında geçimsizlik olduğu gerekçesiyle kocası Abdurrahman Beşe bin Monla Ebubekir'in kendisini iki ay önce boşadığını iddia ederek mahkemeye başvurmakta ve kocasının zimmetinde olan mehir ve nafaka alacağını talep etmektedir. Abdurrahman Beşe ise talâkı inkâr ederek mehir ve nafaka karşılığında muhâla'a yaptıklarını söylemektedir. Bunun üzerine şiddetli tartışmalar yaşandığı ve tarafların sulha gittikleri ifade edilmektedir. İlgili hüküm şöyledir:

Medîne-i Adana mahallâtından Kasab Bekir Mahallesi sâkinelerinden Emine binti Mustafa nam hatun mahfel-i kazada zevc-i mutalliki işbu râfi'ü'l-kitab Abdurrahman Beşe bin Monla Ebubekir nam kimesne mahzarında bi-tav'ihâ ikrar ve takrir-i kelim edüp beynimizde hüsn-i zindegânemiz olmamağla tarih-i kitabdan iki ay mukaddem mezbûr Abdurrahman Beşe beni tatlık etmekle zimmetinde mütekarrir ve ma'kûdün aleyh yetmiş beş kuruş mehr-i mü'eccelimi ve iddet nafakamı talep ve dava sadedinde olup mezbûr Abdurrahman Beşe dahi mehr-i mü'eccel-i mezbûrdan fâriğa ve iddet nafakasını kendi üzerine olmak üzere muhâla'a oldum demekle beynimizde münâza'ât-ı kesîre vâkı'a olmuş idi. El-hâletü hâzihî beynimize muslihûn tevassut edüp "es-sulhu seyyidü'l-ahkâm" fahvâsı üzere altı kuruş nakid ve bir yorgan ve bir döşek ve bir yasdık üzerlerine inşâ'-i akd-i sulh eylediklerinde ben dahi sulh-i mezbûru kabul ve bedel-i sulh olan meblağ-ı mezbûr altı kuruşu ve bir yorganı ve bir döşeği ve bir yasdığı mezbûr Abdurrahman Beşe yedinden bi't-tamam ahz ve kabz eyledim mehr-i mü'eccel-i ma'lûme ve iddet nafaka ve mü'net-i süknâ davalarından mezbûr Abdurrahman Beşe'nin zimmetini ibrâ-yı âmm râfi'ü'l-hisâm ile ibrâ ve iskât eyledim ve merkûm Abdurrahman Beşe'nin firâşından hâsıl olan hakk-ı hidânemden sadriye kızım Aişe'nin hakk-ı hidânesinden fâriğa olup mezbûre

Aiße'yi babası merkûm Abdurrahman Beşe'ye teslim eyledim dedikde ğibbe't-tasdîki'ş-şer'î mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu. Fî evâ'il-i şehri Rebî'ul'âhir li-sene sitte ve ısrîn ve mi'e ve elf.⁷³⁷

3.4.2. Muhâla'ada Taraflarda Aranan Şartlar

Muhâla'a akdinde taraf olan karı-kocanın, bir takım şartları taşıyor olmaları gerekir. Ancak daha önce de ifade edildiği üzere muhâla'a erkek ve kadın için farklı niteliklere sahiptir. Bunun sonucu olarak tarafların taşınması gereken şartlar da farklılık arz etmektedir. Buna göre erkeğin muhâla'aya ehil olabilmesi için âkil ve bâliğ olması şarttır.⁷³⁸ Kadının ise bunların yanı sıra muhâla'anın anlamını bilmesi⁷³⁹ ve malları üzerinde ivazlı olarak veya teberru' mahiyetinde tasarrufa ehil olması gerekmektedir.⁷⁴⁰ İncelediğimiz muhâla'a kayıtlarının hemen hepsinde tarafların bu şartları taşıdıkları açıkça belirtilmese de aksi bir durum zikredilmediği ve söz konusu akit geçerli kabul edildiği için bu şartların sağlandığını söylemek mümkündür. Sadece bir hükümde yaşları küçük olduğu anlaşılan karı-kocanın muhâla'a için mahkemeye müracaat ettiklerinde bâliğ olduklarını açıkça ifade ettikleri görülmektedir.⁷⁴¹

Muhâla'a işleminde tarafların taşınması gereken şartlardan bir diğeri de sahih nikâh bağı ile evli olmalarıdır. Dolayısıyla tarafların fasid nikâh ile evli olmaları durumunda muhâla'a işlemi muteber sayılmadığı gibi bâin talâkla boşanmış bir kadın da muhâla'ada taraf olamaz. Çünkü birinci durumda tarafların ayrılmaları gerektiği için muhâla'aya ihtiyaç yoktur. İkinci durumda ise nikâh bağı zaten ortadan kalkmıştır. İncelenen mahkeme kayıtlarının çoğunda taraflar arasında nikâh bağının niteliğini ifade eden bir ibare bulunmamaktadır. Sadece bir kayıta “zevce-i menkûha-i medhûlün-bihâsi”⁷⁴² yani nikâhlı karısı şeklinde tarafların arasında sahih nikâh bağı olduğunu doğrudan anlamamızı sağlayan bir ifade bulunmaktadır. Ancak bunun dışındaki kayıtlarda muhâla'a akdine taraf olan karı-kocanın sahih nikâh bağıyla evli olduklarını açık bir şekilde bildiren bir ifade mevcut değildir. Diğer yandan mahkemeye müracaat

⁷³⁷ AŞS, 102/29.

⁷³⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, VI, 178.

⁷³⁹ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, V, 90; İsmail Hakkı, *Vesâ'ilü'l-felâh*, s. 126; Atar, “Muhâlea”, s. 401; Şimşek, *Muhâlea Akdi ve Osmanlı Uygulaması*, s. 11.

⁷⁴⁰ Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, I, 392.

⁷⁴¹ Bkz. AŞS, 14/47.

⁷⁴² Bkz. AŞS, 4/237-238.

eden kişilerin davalarının mahkeme tarafından dinlenerek muhatap alınmış olması aralarındaki nikâhın sahih olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca kayıtlarda *zevc-i dâhili*, *zevc-i nâkihi* ya da *zevc-i muhâli*'i şeklinde kullanılan zevc kelimesinin fasid bir evliliği îmâ edecek herhangi bir sıfattan ârî olarak kullanılması da bu birlikteliğin sahih olduğunu göstermektedir. Bu başlık altındaki söylenenlere örnek olması açısından şu hüküm dikkat çekicidir:

Medîne-i Adana'da Kayalıbağ Mahallesi sâkinelerinden olup sinn ve cüssesinin bülûğa tahammülü olmağla ru'yet-i dem-i hayz ile bülûğunu mu'terife olan işbu bâ'isetü'l-vesîka Aişe binti Mustafa nam bîkr-i bâliğa zatına bi'l-marifeti's-şer'iyye ârifân olan es-Seyyid Mustafa bin es-Seyyid Ali ve Molla İbrahim bin Hasan nam kimesneler tarifleriyle mu'arrefe oldukdan sonra meclis-i şer'-i enverde mahalle-i merkûme ahalisinden zevc-i muhâli'i olup kezâlik sinn ve cüssesinin bülûğa tahammülü olmağla bülûğunu mu'terif olan Molla Ahmed bin Ahmed Efendi nam şâbb-ı emred mahzarında tâyi'aten ikrâr-ı tâmm ve takrir-i kelam edüp mezbûr Molla Ahmed benim zevc-i gayr-i dâhilim olup lakin beynimizde hüsn-i ülfet ve mu'âşeret olmamağla kendüden hul'a tâlibe ve râğibe olduğumda zimmetinde mütekarrir ve ma'kûdün aleyh üç yüz kuruş mehr-i mu'accel ve mü'eccel-i malumundan medhûlün-bihâsı olmamağla şer'an zimmetine îcâb eden yüz elli kuruş nısıf mehir hakkımdan fâriğa olup ve malımdan dahi mezbûr Molla Ahmed'e on beş kuruş nakid ile kıymeti beynimizde ilm-i şer'î ile malum bir aded bendi (?) sarık dahi vermek üzere zevcim mezbûr Molla Ahmed ile muhâla'a-i sahîha-i şer'iyye ile hul' olduğumda ol dahi ber minvâl-i muharrer hul'-i mezkûru kabul ve bedel-i hul'-i mezkûru tamamen yadinden ahz ve kabz ve istîfâ eylediğimden sonra hukûk-i zevciyete ve tarih-i hul'a gelince beynimizde cereyân eden ahz u i'tâ ve mu'âmelât-ı şettâyâ müte'allika âmm-i da'avâ ve mutâlebât ve kâffe-i eyman ve muhâsamâttan benim zimmetimi ibrâ-yı âmm râfi'u'l-hisâm ile ibrâ ve iskât eylediğimde ben dahi kezâlik mezbûr Molla Ahmed'in zimmetini ibrâ ve iskât edüp min ba'd her birimiz âhar ile dava ve nizâ'ı kalmamıştır dedikde mezbûr Molla Ahmed dahi ğibbe't-tasdîki's-şer'î mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu. Fi'l-yevmi'l-hâmis aşera min şehr-i Ramazan el-mübârek li-sene selâse ve erba'în ve mi'e ve elf.⁷⁴³

Bu hükümde mehrin yarısının muhâla'aya konu edilmesi dikkat çekmektedir. Bilindiği üzere usûlüne uygun bir nikâh akdinden sonra henüz cinsel birliktelik olmadan önce bir boşanma söz konusu olursa bu takdirde kadın belirlenen (müsemmâ) mehrin yarısını almaya hak kazanır.⁷⁴⁴ Dolayısıyla burada *medhûlün-bihâsı olmamağla* vurgusu yapılarak yüz elli kuruş yarı mehir hakkından feragat ettiğini ifade etmesi bu anlayışın sonucudur.

⁷⁴³ AŞS, 14/47.

⁷⁴⁴ Bakara 2/237.

3.4.3. İkraht Altında Muhâla'a

İkraht/tehdit altında meydana gelen muhâla'a akdinin sıhhati İslam hukukçuları arasında ihtilaf konusu olmuştur. Cumhura göre ikraht altındaki kişinin nikâh ve talâkı geçersiz olduğu gibi muhâla'a akdi de geçersiz iken Hanefî mezhebine göre bu kişinin nikâh ve talâkı⁷⁴⁵ gibi muhâla'a akdi de geçerlidir. Ancak bu akitte ikraht altında olan tarafın erkek ya da kadın olması farklı sonuçlar doğurmaktadır. Eğer muhâla'a akdine zorlanan taraf erkek ise muhâla'a akdi tüm sonuçlarını doğurur; kadın muhâla'a bedelini öder ve bir bâin talâkla kocasından ayrılmış olur.⁷⁴⁶ Çünkü mevcut durumda kadın ikraht altında bulunmadığı gibi kocasının kendisini boşaması karşılığında söz konusu bedeli vermeyi gönül hoşnutluğuyla kabul etmiştir.⁷⁴⁷

Muhâla'a akdine zorlanan tarafın kadın olması halinde kendisi açısından herhangi bir ikraht söz konusu olmadığı halde boşamayı kabul ettiği için kocanın talâkı bâin olarak gerçekleşir. Ancak bu durumda kadının muhâla'a bedeli olarak tehdit altında iken vadettiği şeyleri ödemez,⁷⁴⁸ hatta kocasından mehir alacağı varsa bu alacağını tahsil eder.⁷⁴⁹ Çalışma kapsamında incelenen muhâla'a kayıtlarında ikraht altında meydana geldiği için iptal edilen bir muhâla'a hükmüne ulaşamamıştır. Bununla birlikte bazı kadınların muhâla'aya zorlandığını iddia ederek mahkemeye başvurdukları görülmektedir. Ancak söz konusu durumla ilgili tespit edilen kayıtlarda⁷⁵⁰ da kadınların ikraht iddialarını ispat edememeleri üzerine davaları reddedilmektedir. Örneğin bir hükümde Aişe binti Hüseyin, kocası İbrahim bin Mehmed'in mehir, nafaka ve mesken hakkından feragat etmesi karşılığında kendisini hul'a zorladığını, şiddetli şekilde dövdüğünü, bunun sonucunda da korkusundan muhâla'ayı kabul ettiğini

⁷⁴⁵ Konuyla ilgili değerlendirme için Mükrehin Talâkı başlığına bakınız.

⁷⁴⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, VI, 176;

⁷⁴⁷ Şimşek, *Muhâlea Akdi ve Osmanlı Uygulaması*, s. 46.

⁷⁴⁸ İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm, *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dakâik*, nşr. Zekeriyâ Umeyrât, I-IX, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1997, IV, 127.

⁷⁴⁹ Molla Hüsrev, *Dürrü'l-hükkâm*, I, 390; Şimşek, *Muhâlea Akdi ve Osmanlı Uygulaması*, s. 13. (Buradaki ayetin yorumuna bakılabilir).

⁷⁵⁰ Bkz. AŞS, 4/144; 132/74.

belirtmektedir. İbrahim'in inkâr etmesi üzerine iddiasını ispat edemeyen Aişe'nin davası reddedilmektedir.⁷⁵¹ İlgili hüküm şöyledir:

Medîne-i Adana'da Ağa Mehmed Mahallesi sâkinelerinden olup zatını marifet-i şer'iyeye ile âlimân Ebubekir bin Mehmed ve Hasan bin İbrahim tarifleriyle mu'arrefe olan Aişe binti Hüseyin nam hatun meclis-i şer'-i hafîr lazîmü't-tevkîrde zevc-i muhâli'i râfi'ü hâze'l-kitab İbrahim bin Mehmed nam kimesne mahzarında üzerine dava ve takrir-i kelam edüp mezbûr İbrahim bundan akdem zevciyet beynimizde kâ'ime olduğu halde hüsn-i mu'âşeretimiz olmamağla zimmetimde mütekarrir ve ma'kûdün aleyh mu'accel ve mü'eccel mecmû'u iki yüz kuruş mehir hakkından ve nafaka-i iddet-i ma'lûme ve mü'net-i süknândan fâriğ ol seni hul' edeyim deyü tarih-i hul'a değin tahammülden (?) hâric bana darb-ı şedîd ile cebr ve kürh etmeğın ben dahi nefsim havfından mükreheten ol mikdar kuruş mu'accel ve mü'eccel hakkımdan ve nafaka-i iddetimden fâriğa olup mü'net-i süknâm dahi kendi üzerime olmak üzere zevc-i mükrihim mezbûr İbrahim ile işbu sene-i mübâreke Muharremü'l-harâmı evâhırında muhâla'a ve hukûk-i zevciyetten ibrâ etmişdim. Lakin ikrâh-ı mu'teber ile olan hul' ve ibrânın şer'an adem-i sıhhatine binâ'en ol mikdar kuruş mehir hakkımı zevc-i muhâli'im merkûm İbrahim'den talep ederim sual olunup takriri ba'de't-tahrir şer'le alıverilmek muradımdır dedikde ğibbe's-sual merkûm İbrahim cevabında ber vech-i meşrûh müdde'ie-i merkûme ile tarih-i mezkûrda muhâla'a olup ehadühümâ âharı hukûk-i zevciyetten ibrâ eylediklerini ikrar lakin kürh-i mezkûrun bi'l-külliyeye aslı yokdur deyü ikrâhı inkâr edicek müdde'ie-i merkûmeden ber vech-i muharrer müdde'âsını mübeyyin beyyine talep olundukda şahidim yokdur deyü ityân-ı beyyineden izhâr-ı acz edüp istihlâf etmeğın alâ mücebi's-şer'i'l-kavîm merkûm İbrahim'e müdde'ie-i merkûme muvâcehesinde yemin teklif olundukda ol dahi hasebi'l-mes'ûl yemin billâhi'l-aliyyi'l-a'lâ etmekle emr-i şer' tamamından sonra sıhhat-i muhâla'a ve ibrâya ba'de'l-hükm bî-vech mu'ârazadan müdde'ie-i merkûme men' olunup mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu. Fi'l-yevmi'r-râbi' min Receb el-ferd li-sene erba'a ve erba'în ve mi'e ve elf.⁷⁵²

Bu ve benzeri diğer iki hükümde kadınların bu iddialarını öne sürerken ikrah altında gerçekleşen muhâla'anın geçersiz olduğunu belirtmeleri ya da buna dair ellerinde fetva bulunduğunu söylemeleri mevzu bahis olan muhâla'anın mahkeme tarafından da geçersiz kabul edildiğini göstermektedir. Şu kadar var ki kadın bu iddiasını ispat edemediği için davası kabul görmemiştir. Ancak kocanın boşadığı karısına ödemek zorunda olduğu mehir, iddet nafakası vb. sorumlulukları göz önüne alındığında muhâla'a yolu varken talâka başvurmaktan kaçınma ihtimali söz konusudur.

⁷⁵¹ *Dürrü'l-hükkâm*'ın hâşiyesinde yapılan izaha göre bu durumda erkeğin yeminiyle birlikte sözünün esas olacağı yazıyor. eş-Şürünbülâlî, Ebü'l-İhlâs Hasen b. Ammâr b. Alî el-Vefâi el-Mısırî, *Gunyetü zevi'l-ahkâm fi buğyeti Dürrü'l-hükkâm (Dürrü'l-hükkâm içinde)*, I-II, Mîr Muhammed Kütüphanesi, Karaçi ts., I, 390. İbn Nuceym de aynı bilgiyi vermektedir. Bkz. İbn Nuceym, *el-Bahru'r-râik*, IV, 127.

⁷⁵² AŞS, 14/83.

Yani karısından ayrılmak isteyen kocanın hayatı çekilmez kılarak ya da karısını zorlayarak muhâla'ayı kabul etmesini sağlaması imkân dâhilindedir. Her ne kadar şer'iyeye sicillerinde talâktan daha çok muhâla'a kayıtlarının olması kadının istemediği evlilikleri bu yolla sonlandırabildiğini gösterse de kocanın sorumluluktan kaçmak düşüncesiyle bu imkâna başvurma ihtimali de mevcuttur. Bununla birlikte kadın tarafından gelen bir boşanma talebinin kabulü için sosyal çevrenin telkin ve manevî bir baskı yapması sonucu kocanın razı olması da ihtimal dâhilindedir.⁷⁵³

3.4.4. Muhâla'a Akdinde Bedel

3.4.4.1. Erkeğin Bedel Almasının Hukukî Statüsü

Muhâla'a akdi her ne kadar kadının verdiği bedel karşılığında kocasının kendisini boşaması olsa da erkeğin her durumda boşanma karşılığında karısından bedel alması hoş görülmemiş; bunun hangi durumlarda mübah olduğu tartışılmıştır. Yine İslam hukukçuları tarafından bu bedelin miktarının ne olması gerektiği konusu üzerinde de durulmuştur. Hanefî mezhebindeki genel kabule göre erkeğin muhâla'a bedelini almasının mübah olması noktasında belirleyici unsur geçimsizliğin kimin tarafından kaynaklandığıdır. Geçimsizliğe (nüşûz) hangi tarafın sebep olduğuna bağlı olarak farklı hükümler ortaya çıkar.

Tarafları evliliği bitirme noktasına getiren geçimsizlik erkekten kaynaklanıyor ise bu durumda onun muhâla'a yoluyla karısından bir bedel alması tahrimen mekruh veya haram⁷⁵⁴ kabul edilmektedir. Diyaneten böyle olmakla birlikte bu durumda kocanın bedel alması kazaen muteber bir işlem olarak görülmektedir. Geçimsizliğin kadın tarafından kaynaklanması durumunda ise erkek karısından bedel alabilir. Ancak bu bedelin mehir miktarını aşmaması uygun görülmüştür. Bununla birlikte bu miktar mehirden fazla olursa yapılan işlem mekruh görülmekle birlikte hukuken geçerlidir.⁷⁵⁵ Geçimsizliğin her iki taraftan kaynaklanması durumunda ise kadından kaynaklanmış

⁷⁵³ Bkz. Aydın, *İslam - Osmanlı Aile Hukuku*, s. 118.

⁷⁵⁴ Bu durumda alınan bedele haram denmesi gerektiği ile ilgili bkz. eş-Şürübülâlî, *Gunyetü zevi'l-ahkâm*, I, 390; İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik*, IV, 128 İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, V, 93.

⁷⁵⁵ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, IV, 454-456; Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukahâ*, II, 200-201; Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, VI, 183; Mergînânî, *el-Hidâye*, III, 281-282; Zeyla'î, *Tebyînü'l-hakâik*, II, 269; Aynî, *el-Binâye*, V, 510-512; İbnü'l-Humâm, *Şerhu Fethu'l-kadîr*, IV, 193-195; Molla Hüsrev, *Dürrerü'l-hükkâm*, I, 390; İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik*, IV, 128-129; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, V, 93-95.

olmasıyla paralel hükümler ifade eder. Buna göre söz konusu halde mehir miktarını aşmaması koşuluyla erkeğin karısından bedel alması mübahtır.

Mahkeme defterlerine yansıyan muhâla'a kayıtlarında evliliğin sonlanmasına sebep olan geçimsizliğin kimden kaynaklandığını anlamak neredeyse imkânsızdır. Çünkü kayıtlarda kullanılan "hüsn-i zindegâne" olmaması ya da "hüsn-i mu'âşeret" bulunmaması şeklindeki ifadeler her ne kadar bize karı-koca arasında bir geçimsizliğin bulunduğunu gösterse de bu geçimsizliğin kimden kaynaklandığı hakkında sağlıklı bir bilgi vermemektedir. Bununla birlikte geçimsizliğin kaynağı kim olursa olsun muhâla'a akdinin kazaen geçerli sayılmasının bir sonucu olarak gereksiz olduğu düşüncesiyle bu bilginin kayıtlara girmemiş olması muhtemeldir. Yine geçimsizliğin kimden kaynaklandığının bilinmesi mahkemenin kararını etkilemeyeceği için taraflar bu bilgiyi saklamış da olabilirler.⁷⁵⁶ Bu konuyla ilgili dikkat çekici olan şu kaydı burada zikretmek istiyoruz:

Medîne-i Adana mahallâtından Câmî'-i Cedîd Mahallesi sâkinelerinden zatı tarif-i şer'î ile mu'arrefe râfi'atü'l-vesika Fatıma binti Mehmed nam hatun meclis-i şer'-i şerîf-i Ahmedî ve mahfel-i dîn-i münîf-i Muhammedî'de zevci-muhâli'i Kürt İsmail bin Hüseyin mahzarında üzerine dava ve takrir-i kelimeler eder ki tarih-i kitab günü işbu mezbûr Kürk İsmail ile bazı münâza'a esnasında elinden olan bıçak ile amden sol kolumdan darb ve cerh eyledi. Sual olunup takriri tahrîr ve icrâ-yı hakk muradımdır dedikde ğibbe's-sual işbu mezbûr Kürk İsmail cevabında mezbûre Fatıma menzîlim derûnunda eğlenmez ve hizmetim dahi görmez. Ol vechle darb eyledim deyü ikrar ve ba'dehû mezbûre Fatıma ile beyanlarında müslimûn-i muslihûn tevassutuyla işbu mezbûre Fatıma'nın mezbûr Kürk İsmail zimmetinde mütekarrir ve ma'kûdün aleyh altmış kuruş mehrinden fâriğa olup nafaka ve kisve ve mü'net-i süknâ dahi kendi üzerine olmak üzere tâlibe-i hul' oldukda mezbûr Kürk İsmail dahi mezbûre Fatıma'yı hul' edüp zimmetini ibrâ'-i âmm ile ibrâ' ve iskât-ı hakk eyledim dedikde ğibbe't-tasdîki's-şer'î mâ vaka'a bi't-taleb ketb ve tahrîr olunup yed-i tâlibe i'tâ olundu. Hurrîre fî gurre-i Cümâdel'ûlâ li-sene hams ve sittîn ve mi'e ve elf.⁷⁵⁷

Bu ve benzeri bazı hükümlerde şiddetli darp ve yaralama gibi iddiaların bulunması nedeniyle konuyla ilgili biraz daha detaya girilmesine sebep olmuştur. Örneğin bu hükümde karısını yaralayan ve bunu ikrar eden Kürt İsmail, söz konusu darb ve cerhi karısı eviyle ve kendisinin hizmetiyle ilgilenmediği için işlediğini beyan etmektedir. Hükümde kadın tarafından bu beyana itiraz edildiğine dair bir ifadenin

⁷⁵⁶ Muhâla'anın sebebinin kayıt içerisinde zikredildiğine dair örnekler için bkz. Şimşek, *Muhâlea Akdi ve Osmanlı Uygulaması*, s. 56-57.

⁷⁵⁷ AŞS, 16/48.

bulunmaması geçimsizliğin kadından kaynaklandığı intibâmı vermekle birlikte yine de bu veriler çerçevesinde geçimsizliğin kadından kaynaklandığını söylemek mümkün görünmemektedir.

3.4.4.2. Muhâla‘ada Bedel Olan Şeyler

Nikâh akdinin sonucunda alınan veya hak edilen mehir, nafaka alacağı, iddet nafakası, kadının iddeti süresince barınma ihtiyacını karşılamayı ifade eden mü’net-i süknâ muhâla‘ada bedel olabileceği gibi İslam hukukçularına göre mehir olabilen her şey muhâla‘a bedeli olabilir.⁷⁵⁸ Şu kadar var ki muhâla‘a bedeli olarak kabul edilen bazı şeyler mehir olarak kabul edilmeyebilir.⁷⁵⁹ Meselâ on dirhemden aşağısı mehir olamazken hul‘ bedeli olabilir.⁷⁶⁰ Hatta mehir olup olmayacağı tartışmalı bir kısım mal ve menfaatler de muhâla‘a bedeli olarak belirlenebilir.⁷⁶¹ Örneğin koca, küçük çocuklarının masraflarının belli bir yaşa kadar karşılanması ya da çocuklara belli bir yaşa kadar karısı tarafından bakılması şartıyla muhâla‘a yapabilir. İncelediğimiz şer‘iyye sicillerinde çoğunlukla muhâla‘a bedeli olarak mehr-i müeccel, kadına iddeti bitinceye kadar ödenmesi gereken iddet nafakası ve barınma ihtiyacının (süknâ) giderilmesi zikredilmektedir. Bununla birlikte bazı kayıtlarda adı geçen menfaatlerin muhâla‘aya konu olduğu da görülmektedir:

Medîne-i Adana mahallâtından Neccârân Mahallesi sâkinelerinden Hadice binti Veli nam hatun meclis-i şer‘-i hatîr lazîmü’t-tevkîrde yine mahalle-i mezbûre sükkânından râfî‘u hâze’l-kitâb zevc-i nâkihi Mustafa bin Hüseyin Ağa mahzarında bi-tav‘ihâ ikrar-ı tâmm ve takrir-i kelim edüp işbu zevcim mezbûr Mustafa ile beynimizde hüsn-i zindegânemiz olmamağla mehr-i mü’eccel-i müsemmâm olan iki yüz kuruş ve nafaka-i iddetim ve mü’net-i süknâm cümle kendi üzerime olmak üzere ve firâşından mütevellide bir buçuk yaşında Ümmü Gülsüm nam sağîreyi yedi yaşına varınca kadar bi-lâ nafaka ve kisve kendim terbiye ve imsâk (?) etmek üzere ve bâ-temessük zimmetinde ev bahası kırk kuruştan dahi ben fâriğa olup zimmetini ibrâ ettim. Bu vechle zevcim mezbûr beni hul‘ etmekle ben dahi ber minvâl-i muharrer hul‘-i mezbûru kabul edüp mehr-i mü’eccel-i müsemmâma ve nafaka-i iddetime ve mü’net-i süknâma ve sağîre-i mezbûrenin yedi yaşına dek nafaka ve kisvesine ve meblağ-ı mezbûr kırk kuruş ev bahasına müte‘allika âmme-i da‘âvâ ve mutâlebâtan ben mezbûr

⁷⁵⁸ Semerkandî, *Tuhfetü’l-fukahâ*, II, 201; Mergînânî, *el-Hidâye*, III, 284; el-Mevsilî, *el-İhtiyâr*, III, 157; el-Halebî, *Mülteka’l-ebhur*, I, 103.

⁷⁵⁹ Kâsânî, *Bedâi’u’s-sanâi’*, III, 147.

⁷⁶⁰ Zeyla‘î, *Tebyînü’l-hakâik*, II, 269; Aynî, *el-Binâye*, V, 517; Molla Hüsrev, *Dürerü’l-hükkâm*, I, 389; İbn Âbidîn, *Reddü’l-muhtâr*, V, 88.

⁷⁶¹ Atar, “Muhâlea”, s. 402.

Mustafa'nın zimmetini ibrâ'-i âmm ile ibrâ' eyledim. Ol dahi zevciyete müte'allika âmme-i da'âvâ ve mutâlebâtta benim zimmetimi ibrâ'-i âmm ve râfî'u'l-hisâm ile ibrâ' eyledi dedikte mukirre-i mezbûre Hadice'yi mukarrun-leh el-mezbûr Mustafa vicâhen tahkîk ve şifâhen tasdik etmeğin mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu. Fi'l-yevmi'l-hâmis ve'l-ışrîn min şehr-i Rebî'ul'evvel li-sene semâne ve seb'in ve mi'e ve elf.⁷⁶²

Söz konusu hükümde aralarında hüsn-i zindegâne bulunmadığı için muhâla'a yapmaya karar veren Hadice binti Veli ile Mustafa bin Hüseyin Ağa mahkemeye müracaat etmektedirler. Görüldüğü üzere muhâla'a bedeli olarak mehr-i müeccelinden, iddet nafakasından ve mü'net-i süknâsından vazgeçen Hadice, bunlara ilaveten çocuğunun yedi yaşına kadar bakım ve terbiyesini üstlenmekte ve kocasının zimmetindeki alacak hakkından da feragat etmektedir. Bu örnekte olduğu gibi muhâla'a bedelinin içerisinde mehr-i mü'ccel olduğu zaman bunun yanında zikredilen şeylerin (iddet nafakası, mü'net-i süknâ ve ilaveten verilen şeyler) mu'accel kısmı karşılayıp karşılamadığı tam olarak bilinmemektedir. Dolayısıyla muhâla'a bedelinin mehri aşp aşmadığına dair kanaat belirtilememektedir. Ancak şimdi ele alacağımız hükümde kadının *mehr-i müsemâmâsından* vazgeçmesi ve buna ilaveten iddet nafakası ve mü'net-i süknâsını muhâla'a bedeli olarak zikretmesi ile durum daha da net anlaşılmaktadır ki burada hul' bedeli mehir bedelini aşmaktadır. Hatta bu hükümde kadının bunların yanında hul' bedeli adı altında kocasına bir ödeme daha yaptığı görülmektedir. Ancak bütün bunlara rağmen mahkemeye yansıyan bu ve benzeri diğer hükümlerde konuya dair hiçbir ifade ya da itirazın var olmaması, bu bedelin mehir miktarını aşmasının muhâla'a akdinin hukuken geçerli olmasına engel teşkil etmediğine delalet etmektedir. İlgili hüküm şöyledir:

Medîne-i Adana civarında vâki' Tarsus kazasına tâbi' Badras (?) karyesi ahalisinden Ali Beşe bin Mustafa nam kimesne tarafından hul'-i âti'z-zikri ber-vech-i câ'î ikrara vekili olduğu Ömer Beşe bin Mustafa ve Musa Beşe bin Musa nam kimesneler şehâdetleriyle sabit ve sübût-i vekâletine hükm-i şer'î lâhik olan Mehmed Beşe bin Ali nam kimesne meclis-i şer'-i şerîf-i enverde müvekkil-i merkûm Ali Beşe'nin zevce-i muhâla'ı işbu râfî'atü'l-kitab zatı tarif-i şer'î ile mu'arrefe Hadice binti Arab Ganime (?) mahzarında bi'l-vekâle ikrar ve takrir-i kelam edüp mezbûre Hadice müvekkilim merkûm Ali Beşe'nin zevce-i menkûhası olup beynlerinde hüsn-i zindegâneleri olmamağla mezbûre Hadice rızasıyla hul'a tâlibe olmağın *mehr-i müsemâmâ-yı ma'lûmesinden ve nafaka-i iddet ve mü'net-i süknâsından* fâriğa olduğundan mâ adâ zevc-i muhâli'i merkûm Ali Beşe'ye *on beş kuruş bedel-i hul'* verüp ol dahi meblağ-ı mezbûru ahz ve kabz eyledikten sonra mahzar-ı müsliminde mezbûre Hadice ile

⁷⁶² AŞS, 57/hüküm 187.

muhâla‘a-i sahîha-i şer‘iyye ile muhâla‘a olduklarında tarafeynden her biri hul‘-i mezbûru kabul eyleyüp mezbûre Hadice mehr-i müsemmâsı ve nafaka-i iddet ve mü‘net-i süknâ ve sâ‘ir hukûk-i zevciyete mûte‘allika âmme-i da‘âvâ ve ey mân-ı muhâsamâttan her biri âharın zimmetini ibrâ‘-i âmm râfi‘u‘l-hisâm ile ibrâ ve iskât eylediler dedikde mezbûre Hadice dahi vekil-i merkûm Ali Beşe‘yi cemî‘-i kelimât-ı meşrûhasında tasdîk ve tahkîk etmeğin mâ hüve‘l-vâki‘ bi‘t-taleb ketb olundu. Fi‘l-yevmi‘-s-sâmin ve‘l-ısrîn min Muharrem el-harâm li-sene selâse ve hamsîn ve mi‘e ve elf.⁷⁶³

Bilindiği üzere muhâla‘a akdi kadının verdiği bir bedel karşılığında kocasının kendisini boşamasıdır. Aslolan bu olmakla birlikte bazı çalışmalarda⁷⁶⁴ erkeğin de muhâla‘ada karısına bir mal ya da para verdiği bir kısım örneklerle karşılaşılabilmektedir. Çalışma çerçevesinde incelenen kayıtlarda bunun örneği bulunmamaktadır. Ancak sadece bir kayıta kocanın karısından alacağı olan bir miktar paradan vazgeçtiğine dair açık bir ifade⁷⁶⁵ mevcuttur. Muhâla‘ada erkeğin boşanmak üzere olduğu kadına bir şey vermesi ya da onun bir borcunu silmesi ender rastlanan bir durum olmasından dolayı söz konusu hükmü burada zikretmek istiyoruz:

Medîne-i Adana mahallâtından Eski Hamam Mahallesi sâkinelerinden olup zatı tarif-i şer‘î ile mu‘arrefe olan işbu râfi‘atü‘l-vesîka Fatıma binti Abdullah nam hatun meclis-i şer‘-i şerîf-i enverde zevc-i muhâli‘i olan Mustafa bin İbrahim nam kimesne mahzarında ikrar-ı tâmm ve takrir-i kelam edüp zevcim işbu merkûm Mustafa ile beynimizde hüsn-i zindegânemiz olmayup tarafeynden her birimiz hul‘a tâlib ve râğîb olduğumuzda zevcim mezbûr Mustafa zimmetinde olan elli kuruş mehrimden fâriğa ve iddet nafaka ve mü‘net-i süknâm kendi üzerime olup mukabelesinde mezbûr Mustafa’nın benim zimmetimde olan yetmiş para hakkından fâriğ ve beni muhâla‘a-i sahîha-i şer‘iyye ile hul‘ eylediğinde ben dahi ber vech-i muharrer hul‘-i mezbûru kabul ve mehrim olan meblağ-ı mezbûr elli kuruş ile iddet nafaka ve mü‘net-i süknâm ve tarih-i kitaba gelinceye değin beynimizde cereyân eden ahz ve i‘tâya ve hukûk-i zevciyete mûte‘allika âmme-i da‘âvâ ve ey mân ve muhâsamâttan mezbûr Mustafa’nın zimmetini ibrâ-yı âmm râfi‘u‘l-hisâm ile ibrâ ve iskât eylediğimde ol dahi meblağ-ı mezbûr yetmiş paraya ve hukûk-i zevciyete mûte‘allika âmme-i davadan benim zimmetimi ibrâ ve iskât eyledi dedikde ğibbe‘t-tasdîki‘ş-şer‘î mâ vaka‘a bi‘t-taleb ketb olundu. Fi‘l-yevmi‘-l-âşir min şehri Rebî‘ul‘evvel li-sene ihdâ ve hamsîn ve mi‘e ve elf.⁷⁶⁶

⁷⁶³ AŞS, 134/37.

⁷⁶⁴ Bkz. Koçak, Zülfiye, “Ayntab Şehrinde Aile Birliğinin Sona Erme Süreci (1600/1650)”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 10, sy. 1, Gaziantep 2011, s. 425; Şimşek, *Muhâlea Akdi ve Osmanlı Uygulaması*, s. 70-71.

⁷⁶⁵ Aslında muhâla‘a kayıtlarının sonlarında tarafların karşılıklı olarak dava ve taleplerden birbirlerini ibra etmeleri zimnen kocanın da var olan haklarından vazgeçtiğini ifade etmektedir. Bunun için yukarıda geçen muhâla‘a kayıtlarına bakınız.

⁷⁶⁶ AŞS, 15/11.

3.4.5. Muhâla‘a Akdinin Sonuçları

Muhâla‘a akdinin sonuçları arasında sayılabilecek en önemli husus şudur ki taraflar arasında muhâla‘a akdinin gerçekleşmesiyle bir bâin talâk meydana gelir.⁷⁶⁷ Zira muhâla‘anın ric‘î talâk olduğunu söylemekle muhâla‘anın geçersiz olduğunu söylemek arasında pek fark bulunmamaktadır. Eğer talâk ric‘î olsaydı, erkek karısının rızası olmaksızın evliliğe geri dönme hakkına sahip olacaktı ve kadının ayrılmak için bedel vermiş olmasının da bir anlamı olmayacaktı. Dolayısıyla gerçekleşen talâkın ric‘î olması, kadının boşanma arzusuyla bedel ödemesi amacıyla esasen uyuşmamaktadır. İncelediğimiz sicil defterlerinde zaten taraflarca bilindiğinden olsa gerek, boşanmanın ne suretle gerçekleştiğine dair ifadeler bulunmamaktadır. Ancak bir hükümde muhâla‘a yapıldığı halde kocanın evlilik ilişkisine devam etme arzusunda olduğunu iddia eden kadın durumu mahkemeye taşımaktadır. Bununla birlikte kocasının kendisinin başkasıyla evlenmesine de mani olduğunu belirten kadın, davasını şahitlerle ispat etmektedir. Bunun üzerine mahkeme kocayı evlilik ilişkisinden men etmekte ve karısının evlenmesine engel olmaması konusunda ikaz etmektedir.⁷⁶⁸ Kadının bu tutumu ve mahkemenin kararı taraflar arasında gerçekleşen talâkın bâin talâk kabul edildiğine delalet etmektedir.

Muhâla‘a akdinin bir diğer sonucu da muhâla‘a akdinde kararlaştırılan bedelin kadın tarafından kocaya teslim edilmesinin gerekmesidir. Esasen bu muhâla‘anın kadın açısından muâvaza kabul edilmesinin doğal sonucudur.⁷⁶⁹ Ancak mahkemeye yansıyan muhâla‘a kayıtlarında söz konusu bedelin hemen teslim edilip edilmediğine dair bir ifade bulunmamaktadır. Bununla birlikte muhâla‘a akdi sebebiyle kadının zimmetinde bu bedel borç olarak sabit olduğu için alacaklı taraf olan erkeğin mahkemeye başvurup alacağını talep etme hakkı her zaman bulunmaktadır. Binaen aleyh taraflar arasında problem teşkil etmediğinden olsa gerek konuyla ilgili kayıtlarda bir bilgi mevcut değildir. Ayrıca muhâla‘a kayıtlarının çoğunda bedel olarak mehr-i müeccel, iddet

⁷⁶⁷ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, IV, 457; Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukahâ*, II, 199; Serahsî, *el-Mebsût*, VI, 171; Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, III, 109; el-Mevsilî, *el-İhtiyâr*, III, 156; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, I, 390; İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik*, IV, 120.

⁷⁶⁸ Bkz. AŞS, 50/hüküm 26.

⁷⁶⁹ Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukahâ*, II, 199-200; el-Mevsilî, *el-İhtiyâr*, III, 157; Zeyla'î, *Tebyînü'l-hakâik*, II, 267; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, I, 389; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, V, 88; İsmail Hakkı, *Vesâilü'l-felâh*, s. 127.

nafakası ve mü'net-i süknâ gibi zaten kocanın zimmetinde olan borçlar kararlaştırıldığı için, muhâla'a sonrasında bir ödeme yapılmasına ihtiyaç kalmamakta, hâlihazırda varolan borçlar silinmiş olmaktadır.⁷⁷⁰

Muhâla'a akdinin bir başka sonucu ise taraflar arasında olan bazı borçların zikredilmesine gerek olmaksızın bu akitle birlikte kendiliğinden taraflar üzerinden düşmesidir. Bu borçlardan maksat ise muhâla'a akdinden önce tarafların zimmetinde olan evlilik sebebiyle ortaya çıkmış mehir ve nafaka borçlarıdır. Bu Ebû Hanîfe'nin görüşü olup mezhep içerisinde tercih edilen görüşün de yine bu olduğu belirtilmektedir. Bu görüşe göre muhâla'a akdi esnasında zikredilmese bile mehir ve nafaka borçları tarafların üzerinden kendiliğinden düşer. Bu sebeple kadın, varsa muhâla'a anına kadarki birikmiş nafaka alacağını, ödenmemiş mehrini kocasından isteyemez. Koca da ödediği mehri ve ileri tarihlere ait verdiği nafakayı karısından geri alamaz. İmâmeyn'e göre ise taraflarca zikredilmedikçe bu borçların muhâla'a akdi ile düşmesi söz konusu değildir.⁷⁷¹ Durum böyle olmakla birlikte tarafların genellikle hukûk-i zevciyete müteallik davalardan birbirlerini karşılıklı olarak ibra ettikleri de dikkat çekmektedir. Tarafların ileride doğacak ihtilafların ve tartışmaların önüne geçebilmek adına böyle yaptıkları düşünülebilirse de ihtiyatın bir gereği olarak özellikle zikredildiği de söylenebilir.

Muhâla'a akdinden önce evlilik dışında bir başka sebeple ortaya çıkmış olan borçlar ise mezhep içerisinde tartışmasız kabul edilen görüşe göre özellikle belirtilmedikçe tarafların üzerinden düşmez.⁷⁷² Bu borçlar tarafların arasında alışveriş vb. malî muameleler ile ortaya çıkan borçlardır. Bu borçların zimmetlerinden düşmesi için tarafların akit esnasında özellikle zikretmeleri gerekmektedir. Mahkemeye yansıyan muhâla'a kayıtlarında bu tip borçların akitle birlikte ortadan kalkmasını istemeleri durumunda tarafların birbirlerini ibra etmeleri suretiyle bunu sağladıkları görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında şu hüküm dikkat çekmektedir:

⁷⁷⁰ Şimşek, *Muhâlea Akdi ve Osmanlı Uygulaması*, s. 74.

⁷⁷¹ Kâsânî, *Bedâi' u 's-sanâi'*, III, 151; Mergînânî, *el-Hidâye*, III, 290-291; el-Mevsilî, *el-İhtiyâr*, III, 160; Zeyla'î, *Tebyînü'l-hakâik*, II, 272-273; Aynî, *el-Binâye*, V, 526-527; İbnü'l-Humâm, *Şerhu Fethu'l-kadîr*, IV, 213-214; İbn Nuceym, *el-Bahru'r-râik*, IV, 146-147; el-Halebî, *Mülteka'l-ebhur*, I, 109-110; İsmail Hakkı, *Vesâilü'l-felâh*, s. 126; Atar, "Muhâlea", s. 402.

⁷⁷² Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, I, 392; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, V, 85-86; İbn Nuceym, *el-Bahru'r-râik*, IV, 152.

Medîne-i Adana mahallâtından Câmi‘-i Cedîd Mahallesi sükkânından Ömer Beşe bin Ali nam kimesne meclis-i şer‘-i şerîf-i enverde zevce-i menkûha-i medhûlün-bihâsı işbu râfi‘atü’l-kitab Aîşe binti Mustafa nam hatun mahzarında üzerine dava ve takrîr-i kelam edüp tarih-i kitabdan yedi sene mukaddem işbu mezbûre Aîşe Hatun’un zevc-i âhardan olan kızı fevt oldukda müstehakk-ı tapu olan tarlanın temessüküne verdiğim on beş kuruş ile techîz-i tekfîne harc ve sarf ettiğim on beş kuruş ve kendi mahsulümden olmak üzere elli kuruşu dahi yedimdem gasb edüp deyn edindikden sonra tarih-i merkûmdan dört sene mukaddem sefere gideceğim esnada penbe kozağı alırım deyü kendüye iki yüz kuruş dahi def‘ eyledim taleb ederim. Sual olunup takriri tahrîr ve alıverilmesi muradımdır dedikde ğibbe’s-sual mezbûre Aîşe hatun cevabında tarih-i merkûmdan kırk iki gün mukaddem zevcim merkûm Ömer Beşe ile hüsn-i zindegânemiz olmayup işbu meclis-i şer‘-i şerîfde kendiden mahsûlât ve ahz [ve] i‘tâsı davası sadedinde olup tâlibe-i hul‘ olduğumuz esnada kendiden sual ettiklerinde zevcem zimmetinde bir ... ve bir iki çuval ve kendi melbûsâtım ve altı ...hıntadan mâ adâ bir akçelik ve bir habbe alacağım yokdur deyü ikrar ve itiraf etmişdi deyü def‘le mukabele edicek isra’l-istintâk ve’l-inkâr dâfi‘a-i mezbûre Aîşe hatundan def‘-i meşrûhasına mutâbık beyyine taleb olundukda udûl-i ricâl-i müslimînden olup atık serdengeçdi ağalarından Davud Ağa bin Şa‘ban ve Salih Ağa nam kimesneler huddâm-ı mahkemeden malumû’l-esâmî küttâb efendi ve muhzırân ve hîn-i davada hâzırûn bi’l-meclis olanlar bi’t-tevâtür mezbûr Ömer Beşe’nin ber minvâl-i muharrer bir akçelik hakkım yokdur deyü tarih-i mezbûrede ikrar ve itiraf ettiğine edâ-i şehâdet-i şer‘iyye eylediklerinde şehâdetleri makbûle ve mesmû‘a oldukdan sonra husûs-i mezbûr hâlen medîne-i Adana’da me’zûn bi’l-iftâ fazîletlû es-Seyyid Ali Efendi hazretlerinden istiftâ olundukda “Zeyd zevcesi Hind ile ahz ve i‘tâyâ müte‘allik hususlarını terâfu‘ üzere iken Zeyd Hind zimmetinde filan eşyadan gayrı bir akçe ve bir habbe hakkım kalmadı, davam yokdur deyü ikrar ettikten sonra inkâr edüp kable’l-ikrar cihet-i karzdan Hind’de şu kadar akçe hakkım var idi deyü dava eylese davası mesmû‘a olur mu?” cevab-ı bâ-savâbında olmaz deyü kendi imzası ile mümzâ bir kıt‘a fetva-yı şerîfe i‘tâ edüp “وإذا قال لا حق لي قبل فلان ثم ”⁷⁷³ deyü Tatarhâniye adlu kitabdan nakl-i sarîh buyurulmağın ber mûceb-i fetva-yı [şerîf] ve ber minvâl-i şehâdetihim merkûm Ömer Beşe’nin davasında tezvîrât ve tenâkus/tenâkuz olduğu zâhir olmağın bî-vech-i şer‘î mu‘ârazası men‘ birle mâ hüve’l-vâki‘ bi’t-taleb ketb ve imlâ olunup yed-i tâlibe vaz‘ olundu. Tahrîren fi’l-yevmi’l-hâmise aşera [min] şehr-i Cemâziyel’ûlâ li-sene tis‘a ve hamsîn ve mi’e ve elf min hicreti men lehü’l-izzu ve’ş-şeref.⁷⁷⁴

Söz konusu hükümde Ömer Beşe bin Ali, karısı Aîşe binti Mustafa’dan evlilik dışındaki bir sebeple ortaya çıkmış olan bazı alacakları olduğu iddiasıyla mahkemeye müracaat etmektedir. Aîşe, kayıt tarihinden kırk iki gün önce kocasıyla muhâla‘a akdi yaptıkları sırada kocasının bazı eşyaları saydıktan sonra “bunlardan başka karımdan bir

⁷⁷³ Tercümesi: Falancada bir alacağım/hakkım yoktur dedikten sonra herhangi bir şey iddia etse davası dinlenilmez.

⁷⁷⁴ AŞS, 4/237-238.

akçe ve bir habbe alacağım yoktur” ikrar ve itirafında bulunduğunu belirtmektedir. Ömer Beşe'nin inkâr etmesi üzerine tevatür derecesinde kişilerin şehâdetiyle iddiasını ispat eden Aişe, davasını desteklemek adına dönemin müftüsü es-Seyyid Ali Efendi'den aldığı bir fetvayı da mahkemeye sunmaktadır. İlgili fetvada karısının zimmetinde “falanca eşyalarım dışında bir akçe ve bir habbe alacak hakkım kalmadı” diyen kişinin daha sonra alacağı olduğu iddiasında bulunduğu bu davasının dikkate alınmayacağı belirtilmektedir. Tüm bu delillerin ışığında Aişe'nin itirazını haklı bulan mahkeme, Ömer Beşe'yi karısına muarazada bulunmaması konusunda ikaz etmektedir.

Buraya kadar anlatılanlarda görüldüğü üzere kadın istemediği evliliklere muhâla'a yoluyla her zaman son verebilmiştir. Bunun sebebi üzerine düşünüldüğünde iki şık akla gelmektedir. Ya bu konuda Osmanlı toplumunda bir kültür oluşmuş ve istenmeyen evliliklere muhâla'a yoluyla kolayca son verilebilir hale gelmiştir. Ya da kocalar bu durumu istismar ederek talâkın sorumluluklarından kurtulmak için eşlerini muhâla'aya zorlamışlardır. Birinci durumda eşler arasındaki evliliğin artık devam etmeyeceği düşüncesinde olan kadınların veya arabulucuların (muslihûn) erkeği muhâla'aya zorladıkları, bu konuda toplumsal bir baskı oluşturdukları düşünülebilir. Bu nedenle kadınların muhâla'a talebi genelde olumlu karşılanmış olabilir. Bununla beraber erkeklerin kadınları muhâla'aya zorlayıp zorlamadıkları da cevaplanması gereken bir diğer soru olmakla birlikte incelenen şer'iyeye sicilleri özelinde bu soruya cevap verebilecek mahiyette belgelere rastlanmamıştır.

3.5. Evliliğin Sona Ermesinin Neticeleri

Evliliğin sona ermesinin bir takım sonuçları bulunmaktadır. Ayrılan eşler, aralarındaki nikâh bağının sona ermesiyle bir takım haklara sahip oldukları gibi bunun sonucunda bazı sorumlulukları da bulunmaktadır. Bunların başında iddet ve iddet nafakası gelmektedir.

3.5.1. İddet

İddet kelimesi sözlükde “saymak, sayılan şeyin miktarı, adet; az olsun çok olsun topluluk” anlamlarına gelmektedir.⁷⁷⁵ İstilahta ise “nikâh nikâh bağının ortadan

⁷⁷⁵ Cevherî, *es-Sihâh*, II, 505-506; Râzî, *Muhtâru's-sihâh*, I, 175; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, III, 281-282; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, s. 297-298; ez-Zebidî, *Tâcü'l-'arûs*, VIII, 353.

kalkmasıyla belirli bir süre kadının (evlenmeden) beklemesi⁷⁷⁶ anlamına gelmektedir ve evliliğin sona ermesinin en önemli sonuçlarından birisidir. Dinî olduğu kadar fitrî ve insanî bir davranış olarak da algılanan ve hemen hemen bütün toplumlarda ve dinlerde rastlanan bu bekleme süresi, Kur'an ve hadiste aile hukukunun diğer konularına nisbetle daha ayrıntılı biçimde ele alınmış, evliliğin sona eriş tarzına veya kadının durumuna göre farklı süre belirlemelerine gidilmiştir. Bunun sonucunda bu hususta zengin bir hukuk doktrini oluşmuş, konu, klasik dönem fıkıh literatüründe evliliğin sona ermesinin neticelerinden biri olarak "iddet" alt başlığı altında (bâbü'l-iddet/ided)⁷⁷⁷ veya müstakil bir bölüm halinde (Kitâbü'l-iddet/ided)⁷⁷⁸ işlenmiştir.⁷⁷⁹

İddetle ilgili hükümler ona sebebiyet veren olaya göre ölüm iddeti ya da boşanma iddeti adını alır. Kocasını ölen kadının beklemesi gereken süre dört ay on gündür. Boşanmış veya nikâhı feshedilmiş olan kadınların iddet süreleri ise üç kar' miktarı beklerler.⁷⁸⁰ "Boşanmış kadınlar üç kar' süresi beklesinler" âyetindeki kar' kelimesinin hem hayız hem de temizlik anlamında kullanılması, âlimlerin bir kısmının bunu hayız bir kısmının ise temizlik olarak anlamalarına sebep olmuştur.⁷⁸¹ Bu süreler kadının hamile olmadığı durumda geçerlidir. Eğer kadın hamile ise iddet süreleri doğumun gerçekleşmesiyle sona erer. Çeşitli durumlara göre süresi değişen iddetin gayeleri arasında, boşanmadan sonra doğacak çocuğun babasını tespit etmek suretiyle nesebin karışmasını önlemek, şayet büyük ayrılık (beynûnet-i kübrâ) gerçekleşmemiş ve

⁷⁷⁶ Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, I, 400-401. Farklı tanımlar için bkz. Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, III, 190-191; Zeyla'î, *Tebyînü'l-hakâik*, III, 26; Aynî, *el-Binâye*, V, 592; İbnü'l-Humâm, *Şerhu Fethu'l-kadîr*, IV, 275; el-Halebî, *Mülteka'l-ebhur*, II, 142.

⁷⁷⁷ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, V, 226; Kudûrî, *Muhtasaru'l-Kudûrî*, s. 169; Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukahâ*, II, 243; Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, III, 190; Mergînânî, *el-Hidâye*, III, 330; el-Mevsilî, *el-İhtiyâr*, III, 172; Zeyla'î, *Tebyînü'l-hakâik*, III, 26; Aynî, *el-Binâye*, V, 592; İbnü'l-Humâm, *Şerhu Fethu'l-kadîr*, IV, 275; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, I, 400; el-Halebî, *Mülteka'l-ebhur*, II, 142.

⁷⁷⁸ eş-Şîrâzî, Ebû İshâk, İbrâhîm b. Ali, *el-Mühezzeb fî fikhi'l-İmâmi's-Şâfi'î*, nşr. Zekeriyâ 'Umeyrât, I-III, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1995, III, 118; İbn Şâs, Ebû Muhammed Abdullah b. Necm, *'İkdü'l-cevâhiri's-semîne fî mezhebi 'âlimi'l-Medîne*, thk. Hamîd b. Muhammed Lahmer, I-III, Dâru'l-Garbil-'l-İslâmî, Beyrut 2003, II, 571; Meydânî, Abdülganî b. Tâlib, *el-Lübâb fî şerhi'l-Kitâb*, nşr. Mahmûd Emîn en-Nevâvî, I-IV, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut ts. III, 80.

⁷⁷⁹ Acar, H. İbrahim, "İddet", *DİA*, İstanbul 2000, XXI, 466-467.

⁷⁸⁰ Mergînânî, *el-Hidâye*, III, 330-332; el-Mevsilî, *el-İhtiyâr*, III, 172; Zeyla'î, *Tebyînü'l-hakâik*, III, 26-28; Aynî, *el-Binâye*, V, 592; İbnü'l-Humâm, *Şerhu Fethu'l-kadîr*, IV, 275-281; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, I, 401; el-Halebî, *Mülteka'l-ebhur*, II, 142-144.

⁷⁸¹ Detaylı bilgi için bkz. Zeyla'î, *Tebyînü'l-hakâik*, III, 26-27; Aynî, *el-Binâye*, V, 592; İbnü'l-Humâm, *Şerhu Fethu'l-kadîr*, IV, 276-278.

eşlerin evlilik birliğine dönüş imkânı varsa eşlere vaziyeti yeniden gözden geçirme fırsatı vermek, boşanıp tekrar evlenmeyi güçleştirerek aile bağlarını korumak⁷⁸² ve özellikle kocası ölmüş bulunan kadını yeni hayatına psikolojik yönden hazırlamak gibi sebepler zikredilebilir.⁷⁸³

Osmanlı uygulamasında evlilik ister talâkla ister muhâla'a veya tefrikle sona ersin kadın tarafından beklenmesi gereken iddet süresinin titizlikle takip edildiği bilinmektedir. Özellikle yeni bir evlilik yapılacaksa mahkemeden bu evlilik için izin alınmasına veya nikâh akdinin mahkemede tescili sırasında kadının önceki evliliğinden doğan iddet süresinin tamamlandığının belirtilmesine özen gösterilmiştir.⁷⁸⁴ Hatta iddetin bitmesini beklemeden ve iddetin bittiğine dair izinnâme almadan evlenen kadınların nikâhları mahkeme tarafından feshedilmiştir. İddet bitmeden yapılan evlilikler sadece geçersiz olmakla kalmamış bazı müeyyidelerle bunun önüne geçilmek istenmiştir. Kanûnî dönemi ceza kanunnamesinde “ve dahi iddet tamam olmadan nikâh eden kimsenin muhkem hakkından geleler”⁷⁸⁵ denilerek bu davranışta bulunan kimselerin hâkim tarafından cezalandırılması gerektiği belirtilmiştir.⁷⁸⁶

Genel durum bu olmakla birlikte çalışma kapsamında incelediğimiz şer‘iyye sicillerinde iddet süresinin miktarının sarahaten zikredildiğine ya da bu süre geçmeden yapılmış bir nikâhın bulunduğu ve feshedildiğine dair bir kayda rastlamadık. Sadece bir hükümde kadın, kocasının kendisini üç talâk ile boşadığını söyleyerek hamile olduğu için iddet nafakası ve barınma ihtiyaçlarının doğum yapıncaya kadar kocası tarafından karşılanması talebiyle mahkemeye dava açmaktadır. Bu kayıta kadın iddetinin doğum yaptığında tamamlanmış olacağını ifade etmekte ve kocasının nafakayı eda etmekten kaçındığını belirtmektedir. İlgili hüküm şöyledir:

Medîne-i Adana’da Neccârân Mahallesi sâkinelerinden olup zatı tarif-i şer‘î ile mu‘arrefe olan Fatıma binti Mehmed nam hatun meclis-i şer‘-i hatîr lazımlu’-tevkîrde ikrar-ı tâmm ve takrir-i kelam edüp tarih-i kitabdan on gün mukaddem Zilhicce eş-şerîfenin on beşinci günü gâ’ib ani’l-meclis zevcim es-Seyyid Hüseyin nam kimesne beni talâk-ı selâse ile tatlık edüp lakin mezbûr es-Seyyid

⁷⁸² Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, I, 328.

⁷⁸³ Kurt, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi*, s. 84.

⁷⁸⁴ Aydın, *Osmanlı Aile Hukuku*, s. 133.

⁷⁸⁵ Üçok, Coşkun, “Osmanlı Kanunnamelerinde İslam Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, c. 4, sy. 1, Ankara 1947, s. 59.

⁷⁸⁶ Kurt, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi*, s. 84; Aydın, *Osmanlı Aile Hukuku*, s. 133-134.

Hüseyin'in firâşından hâsıl müstebînü'l-hılka hamlım olup iddetimin inkızâ-i haml-i mezkûrun zuhûruna deġin zevcim mezbûr es-Seyyid Hüseyin'den iddet nafaka ve mü'net-i süknâmı defa'âtla taleb eylediġimde edâda ta'allül eylediġine binâ'en haml-i mezkûrun zuhûruna deġin beher yevm nafaka ve mü'net-i süknâm için kibel-i şer'den meblaġ farz ve takdir olunup mezbûr es-Seyyid Hüseyin üzerine rücû'a kibel-i şer'den izni müş'ir yedime vesîka-i şer'iyye i'tâ olunmak muradımdır dedikde zeyl-i vesîkada muharrerü'l-esâmî müslimîn tahminleriyle tarih-i mezkûrdan mezbûre Fatıma'nın beher yevm nafaka ve mü'net-i süknâsı için mezbûr es-Seyyid Hüseyin'e rücû' şartıyla ikişer sümün nafaka ve süknâ bihâ olmak üzere hâkim-i müvekkî-i sadr-ı kitab tûbâ-lehû ve hüsne-me'âb efendi hazretleri farz ve takdir edüp meblaġ-ı mezbûr-i mefrûzu beher yevm nafaka ve süknâsı için harc ve sarfa ve hîn-i zarûrette istidâneye ve lede'z-zafer men lehû'r-rücû' üzerine rücû'a mezbûre Fatıma Hatun'a izin verilüp mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu. Fi'l-yevmi'l-hâmis ve'l-işrîn min Zilhicce li-sene tis'a ve erba'în ve mi'e ve elf.⁷⁸⁷

Yine incelediġimiz defterler içerisinde dikkat çekici bir kayıt bulunmaktadır. Söz konusu kayıta kocası vefat eden bir zimminin iddeti tamamladıktan sonra başka biriyle evlenebilmek için izin istediġi görülmektedir. İlgili hüküm şöyledir:

Medîne-i Adana mahallâtından Neccârân Mahallesi sâkinelerinden işbu hâmilü's-sefer Maryam veledi Hana nam zimmiye mahfel-i kazâda takrir-i kelam edüp tarih-i kitabdan sekiz ay mukaddem zevcim Arzman oġlu Yosef nam kimesne maslûben fevt olup ba'de inkızâi'l-iddet nefsimi âhara tezvîce izin taleb ederim dedikde hâl minvâl-i muharrer üzere olduġu vâki' olmaġla kibel-i şer'den mesfûre Maryam'a nefsinin âhara ba'de inkızâi'l-iddet tezvîce izin verilmeġin hâzihi'l-vesîkatü'l-enîka alâ mâ hüve'l-hakîka bi't-taleb ketb olundu. Fî evâhır-ı Rebî'ul'âhir li-sene sitte ve işrîn ve mi'e ve elf.⁷⁸⁸

Bu hükümde görüldüġü üzere iddetini tamamladıktan sonra evlenmek isteyen kadın zimmi yani gayr-i müslimdir. İslam hukuk doktrininde gayr-i müslim kadınların iddet bekleyip beklemeyeceġi ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Ebû Hanîfe'ye göre eġer zimmî kadın müslüman bir erkeġin nikâhı altındaysa iddet beklemesi gerekirken, gayr-i müslimle evli ise iddet beklemesi gerekmez. İmâmeyn'e göre ise zimmî kadınlar her halükarda iddet beklemek zorundadırlar.⁷⁸⁹ Zira onlara göre iddet İslam ülkesinde yaşıyan zimmi kadınlara uygulanan İslamî hükümler kabilindedir.⁷⁹⁰

⁷⁸⁷ AŞS, 131/hüküm 80.

⁷⁸⁸ AŞS, 42/50.

⁷⁸⁹ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, IV, 343, 348-350; Kudûrî, *Muhtasaru'l-Kudûrî*, 171; Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukahâ*, II, 247-248; Serahsî, *el-Mebsût*, V, 38-39; Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, II, 311; Mergînânî, *el-Hidâye*, III, 343; el-Mevsilî, *el-İhtiyâr*, III, 111; Zeyla'î, *Tebyînü'l-hakâik*, II, 171-172; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, I, 354; eş-Şürünbülâlî, *Gunyetü zevi'l-ahkâm*, I, 354.

⁷⁹⁰ Bilmen, *Istilahât-ı Fıkhiye*, II, 384.

Söz konusu hükümden hareketle zimmi kadınların iddet beklemesiyle ilgili olarak İmâmeyn'in görüşünün tercih edildiği söylenebilir.

3.5.2. İddet Nafakası

Boşanma ya da ölüm yoluyla iddet bekleyen kadına mu'tedde denilir. Kocasından boşanması sebebiyle iddet bekleyen kadının iddet süresi içerisinde alma hakkına sahip olduğu nafakaya da mu'teddenin nafakası/iddet nafakası denir. Vefât iddeti bekleyen kadının ise nafaka hakkının bulunmadığı noktasında İslam hukukçuları ittifak etmişlerdir.⁷⁹¹ Çünkü bu durumda kadın miras hakkına sahiptir ve nafakasının kendisinin karşılaması gerekmektedir.

Boşanmaya dayalı iddette ise iki durum söz konusu olmaktadır. Eğer kadın hamileyse iddet süresi ve iddet nafakası çocuğun doğumuna dek devam ederken hamile olmayan kadının nafakası Hanefilere göre üç hayız dönemidir. Kadının hayız göremediği durumda ise bu süre üç kamerî ay olarak takdir edilmiştir.⁷⁹²

Kocalarından boşanmış, iddet bekleyen kadınların bu süre zarfındaki geçimlerinin kocaları tarafından karşılanması gerekmektedir. Hanefî mezhebine göre bu boşamanın ric'î ya da bâin talâk olması önemli olmadığı gibi kadının hamile olup olmaması da dikkate alınmaz; her hâlükarda kadının nafakası boşayan kocası tarafından ödenmelidir.⁷⁹³ Ancak kadının kocasına karşı itaatsizlik (nüşûz) gibi bir kusurundan ya da irtidad gibi bir masiyetten dolayı boşanma gerçekleşmişse bu durumda kadına nafaka gerekmez.⁷⁹⁴

Mahkeme defterlerine yansıdığı kadarıyla boşanma esnasında üzerinde anlaşılan iddet nafakası kadına ödenmekte ve bu da mahkeme defterlerine kaydedilmektedir. Şayet boşanan taraflar bir miktar üzerinde anlaşamazlarsa mahkeme ödenecek nafaka

⁷⁹¹ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, V, 249, 317; Kudûrî, *Muhtasaru'l-Kudûrî*, s. 172; Serahsî, *el-Mebsût*, V, 203; Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, III, 205; Mergînânî, *el-Hidâye*, III, 394; el-Mevsilî, *el-İhtiyâr*, IV, 9; Zeyla'î, *Tebyînü'l-hakâik*, III, 61; . Bu konuyla ilgili olarak fetvalar da bulunmaktadır: “Zeyd-i müteveffânın zevcesi Hind, nafaka-i iddet nâmına terekeden nesne almağa kâdire olur mu? El-Cevab: Olmaz” (Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ*, I, 194).

⁷⁹² Serahsî, *el-Mebsût*, V, 201-202; Mergînânî, *el-Hidâye*, III, 392.

⁷⁹³ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, V, 289, 314; Serahsî, *el-Mebsût*, V, 201-202; Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, IV, 16; Mergînânî, *el-Hidâye*, III, 392-393; el-Mevsilî, *el-İhtiyâr*, IV, 8-9; Aynî, *el-Binâye*, V, 688-689.

⁷⁹⁴ Mergînânî, *el-Hidâye*, III, 395; el-Mevsilî, *el-İhtiyâr*, IV, 9; Aynî, *el-Binâye*, V, 691-692.

miktarını kendisi belirlemektedir. Muhâla‘a durumunda ise karı kocanın anlaşmaları muhâla‘a şartları geçerli olmaktadır. Ancak yerinde görüldüğü üzere genellikle bu tür boşanmalarda kadınlar müeccel mehir alacaklarıyla birlikte iddet nafakasından da vazgeçmektedirler. Adana şer‘iyye sicillerine yansıyan iddet nafakası ile ilgili fazla kayıt bulunmamaktadır. Sadece bir kayıta kocasının kendisini üç talâkla boşadıktan sonra hamile olduğunu belirten kadının mahkemeye iddet nafakası talebiyle müracaat ettiği görülmektedir.⁷⁹⁵

3.5.3. Çocukların Durumu

Evliliğin boşanma veya ölümle sona ermesi halinde eşlerin bakım ve gözetime muhtaç çocuklarının durumuyla ilgili şüphesiz İslam hukukunun kayıtsız kalması düşünülemezdi. Belki de evlilik sonrası çözüme kavuşturulması gereken en önemli problemlerin başında bu çocukların bakım, eğitim ve terbiyesi gelmektedir. Bugün Türk hukukunda “velâyet” ismi altında düzenlenen çocuğun bakım ve gözetimi, şahıs ve mal varlığının korunması İslam hukukunda üç kurum altında toplanmıştır; velâyet, vesâyet ve hidâne (hadâne).

3.5.3.1. Hidâne

Hidâne kelimesi sözlükte “bir şeyi yanına almak, çocuğu kucağına almak ve beslemek” anlamlarına gelmektedir.⁷⁹⁶ İslam hukuku ıstılahında ise çocukların ve çocuk hükmünde olan kimselerin gerektiği şekilde büyütülüp yetiştirilmesi, korunup gözetilmesi ve eğitilmesi amacıyla kanun koyucunun belli şahıslara tanıdığı hak, yetki ve sorumluluğu ifade eder.⁷⁹⁷ Bu hak ve sorumluluğu üstlenen kimseye hâdın (hâdine) denir.⁷⁹⁸ İslam hukukuna göre karı-kocanın ayrılması durumunda bakıma muhtaç çocukların bakım ve terbiyesi öncelikli olarak anneye verilmiş bir haktır.⁷⁹⁹ Bu hakkın

⁷⁹⁵ AŞS, 131/hüküm 80. Ayrıca İddet başlığına bakınız.

⁷⁹⁶ Cevherî, *es-Sihâh*, V, 2101-2012; Râzî, *Muhtâru’s-sihâh*, s. 60; İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, XIII, 122-124; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü’l-muhît*, s. 1190-1191; ez-Zebîdî, *Tâcü’l-‘arûs*, XXXIV, 441.

⁷⁹⁷ Nesefî, Ebû Hafs Necmeddin Ömer b. Muhammed b. Ahmed, *Tilbetü’t-talebe fî istulâhâti’l-fikhiyye*, (Talik ve Tahric: Halid Abdurrahman el-Ak), Dârü'n-Nefâis. Beyrut 1995/1416, s. 142; Kâsânî, *Bedâi’u’s-sanâi’*, IV, 40; Baktır, Mustafa, “İslam Hukukunda Hidâne”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 7, İstanbul 1986, s. 262.

⁷⁹⁸ Bardakoğlu, Ali, “Hidâne”, *DİA*, İstanbul 1998, XVII, 467.

⁷⁹⁹ Cessâs, *Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî*, V, 321; Semerkandî, *Tuhfetü’l-fukahâ*, II, 229; Serahsî, *el-Mebsût*, V, 207; Kâsânî, *Bedâi’u’s-sanâi’*, IV, 40; el-Mevsilî, *el-İhtiyâr*, IV, 14.

anneye verildiğini destekleyen hadisler ve sahabe uygulamaları⁸⁰⁰ bulunmakla birlikte⁸⁰¹ çocuğun küçük yaşta anne şefkatine ve bakımına duyacağı ihtiyaç göz önüne alındığında uygulamanın böyle olması tabiidir. Nitekim annenin çocuğuna karşı şefkat ve merhamet sahibi oluşu ve çocuğun bakımına dönük fitrî yatkınlığı da bunu gerektirmektedir.⁸⁰² Eğer anne bulunmaz veya hidâne hakkı herhangi bir sebeple zail olursa bu hak sırasıyla anneanneye, babaanneye, öz kız kardeşe... intikal eder.⁸⁰³

Çocuğun bakım ve terbiyesini üstlenecek kişinin hür, âkil, bâliğ, bu işi yapabilecek güçte ve çocuğu ahlâkî açıdan düzgün yetiştirecek nitelikte olması gerekmektedir. Bu genel şartların yanında sadece kadında ve sadece erkekte aranan başka şartlar da bulunmaktadır. Erkeğin Müslüman olması şart iken kadının Müslüman olması gerekmez. Dolayısıyla zimmî kadın da hidâne hakkına sahiptir.⁸⁰⁴ Ancak kadının mürted olmaması gerekir.⁸⁰⁵ Nitekim incelediğimiz şer‘iyye sicillerindeki bir kayıтта kocası vefat eden zimmî bir kadın hidâne hakkı sebebiyle bakım ve terbiyesinde olan oğlu için mahkemedен nafaka talebinde bulunmaktadır. Zimmî kadın, çocuğunun nafaka ve diğer ihtiyaçları olduğunu belirterek babasından kendisine intikal eden miras hakkından günlük nafaka takdir edilmesini istemektedir. İlgili hüküm şöyledir:

Medîne-i Adana’da vâki‘ Bâb-ı Tarsus Mahallesi mütemekkinelerinden Meryem rahter-i (?) Vanis nam nasrânî meclis-i şer‘a gelüp takrir-i kelam ve best-i ani’l-merâm edüp bundan akdem mahalle-i mezbûre mütemekkinlerinden olup hâlik olan zevc-i dâhilim Vanis veledi Vanis nam nasrâniyenin firâşından hâsıl bi-hakki’l-hidâne terbiyemde olan sadrî oğlum işbu Vanis veledi Vanis nam sağîr nasrânî nafaka ve kisveye eşedd-i ihtiyâc ile muhtâc olmağla mikdar-ı kifâye nafaka ve kisve bihâ farz ve takdir olunması matlubumdur dedikde hâkim-i müvekkî‘-i kitab tûbâ lehû ve hüsne me’âb efnedi hazretleri sağîr-i mezbûr için muhammin tahmini ile babası hâlik-i mezbûrdan kendine irs-i şer‘le isabet eden emvâl-i mevrûsesinden rücû‘ şartıyla yevmî altı akçe nafaka ve kisve bihâ farz ve takdir, vakt-i hâcette istidâne ve vakt-i zaferde rücû‘a anası mezbûre

⁸⁰⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, V, 207; Kâsânî, *Bedâi‘u’s-sanâi‘*, IV, 41-42; el-Mevsilî, *el-İhtiyâr*, IV, 14-15.

⁸⁰¹ Konuyla ilgili icmâ olduğunu belirten İslam hukukçuları da bulunmaktadır. Bkz. Molla Hüsrev, *Dürerü’l-hükkâm*, I, 410.

⁸⁰² Bkz. Serahsî, *el-Mebsût*, V, 207; Molla Hüsrev, *Dürerü’l-hükkâm*, I, 410; Yaman, *Aile Hukuku*, s. 93.

⁸⁰³ Cessâs, *Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî*, V, 322-324; Semerkandî, *Tuhfetü’l-fukahâ*, II, 229; Molla Hüsrev, *Dürerü’l-hükkâm*, I, 410; Bilmen, *İstilahât-ı Fıkhiye*, II, 428.

⁸⁰⁴ Cessâs, *Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî*, V, 326.

⁸⁰⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, V, 210; Semerkandî, *Tuhfetü’l-fukahâ*, II, 231; Molla Hüsrev, *Dürerü’l-hükkâm*, I, 410-411.

Maryem'e izin birle mâ hüve'l-vâki' bi't-taleb ketb olundu. Hurrîre fi'l-yevmi'r-râbi' min Cümâdel'ûlâ sene seb'a ve hamsîn ve mi'e ve elf.⁸⁰⁶

Yine erkeğin bakacağı çocuk kız ise ona mahrem olmaması, kadının ise çocuğa yabancı yani mahrem olmayan biriyle evli olmaması/evlenmemesi şarttır. Çocuğun annesinin başka biriyle evlenmesi durumunda hidâne hakkı sâkit olur⁸⁰⁷ ve diğer hak sahipleri mahkemeye müracaat ederek çocuğun bakım ve gözetimini talep edebilirler. Nitekim bir kayıta babaları vefat eden Hamza ve Mehmed'in anne-baba bir kız kardeşleri olan Şerife mahkemeye müracaat ederek kardeşlerinin bakımlarını üstlenen Hadice'nin ecnebi biriyle evlendiğini söylemektedir. Bu sebeple hidâne hakkının hukuken/şer'an sakıt olduğunu belirtmekte ve kardeşlerinin bakım ve terbiyesine talib olduğunu beyan etmektedir. Mahkeme tarafından Şerife'nin iffetli, dindar ve emanet ehli olduğunun anlaşılmasıyla bu sorumluluğu hakkıyla yerine getirebilecek güçte olduğuna kanaat getirilmekte ve talebine uygun olarak hüküm verilmektedir. İlgili hüküm şöyledir:

Medîne-i Adana'da vâki' Zimmiyân Çırac Mahallesi sükkânından iken bundan akdem vefat eden Hızır nam kimesnenin emvâl-i metrûkesinden sulbî sağır oğlu Hamza ve Mehmed'e isabet eden emvâl-i irsiyyelerin zabt ve rabt ve hıfza bundan akdem vasiyye olan Hadice nam hatun nefsinin ecnebîye tezvîc edüp hakk-ı hidânesi şer'an sâkit olmağla sağırân-ı mezbûrân Hamza ve Mehmed'in li-ebeveyn kız karındaşı râfi'atü hâzihi'l-vesîka Şerife binti el-mezbûr Hızır vesâyete eylak ve ahrâ olduğu yedinde olan fetvâ-yı şerîfe mücebince zâhir ve nümâyân olup affe ve müstakîme ve emânetkâr ve dindar olduğunu zeyli vesîkada muharrerü'l-esâmî bî-garaz müslimîn haber vermeleri ile sağırân-ı mezbûrânın bi'l-cümle emvâl-i mevrûselerin zabt ve rabt ve hıfza ve umûr-i sâ'iresini tesviye ve ru'yete bâlâ-yı kitab-ı müstetâbı (?) hatt ve hatmi ile terşih ve tezyîn eden efendi hazretleri merkûme Şerife hatunu vasiyye nasb ve tayin ol dahi kabul ve merâsimini ke-mâ hüve hakkuhû edaya müte'ahhid olduktan sonra sağırân-ı mezbûrân için beher yevm nafaka ve kisve bihâ farz ve takdir olunmak bi'l-vesâyeye muradıdır dedikte tarih-i kitabdan yevmî her birlerine üçer para nafaka ve kisve bihâ marifet-i şer'le farz ve takdir olunup hîn-i zarûrette istidâneye ve lede'z-zafer rücû'a izin verilmeğin mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu. Hurrîre fi gurre-i Zilka'de li-sene sitte ve semânîn ve mi'e ve elf.⁸⁰⁸

Hidâne hakkına sahip olan kadının yabancı bir erkekle evlenmesi durumunda bu hakkının sakıt olmasının sebebi olarak evliliğin gerektirdiği sorumluluklar nedeniyle çocuğun bakımının ihmal edebilebileceği ya da çocuğa karşı şefkatin azalabileceği

⁸⁰⁶ AŞS, 4/222.

⁸⁰⁷ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, V, 327; Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukahâ*, II, 230-231; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, I, 411; Bilmen, *Istilahât-ı Fıkhiye*, II, 432.

⁸⁰⁸ AŞS, 47/44.

zikredilmektedir.⁸⁰⁹ Bununla birlikte hidâne hakkının evlenen anneden düşmesi sebebiyle çocuklar üvey baba ve üvey kardeşlerinin kötü muamelelerinden korunmakta ve özellikle kız çocukları dikkate alındığında daha vahim sonuçların ortaya çıkmasına engel olunmaktadır.⁸¹⁰

3.5.3.2. Vesâyet

Sözlükte “eklemek, bitişmek; birinden bir işi üzerine almasını istemek”⁸¹¹ anlamlarına gelen vesâyet, fıkıh ıstılahında eda ehliyeti bulunmayan veya eksik eda ehliyetine sahip olanlar ile ehliyeti sonradan kısıtlananların mallarını koruma ve işletme, onlar adına mallarında tasarrufta bulunma yetki ve sorumluluğunu yahut veli/hâkim tarafından bu yetki ve sorumluluğun bir başkasına verilmesini ifade eder. Bu yetkiyi veren veliye mûsî, yetki verilen kimseye vasî, vesâyetin sağladığı yetki ve sorumluluğa mûsâ bih, vesâyet altındaki kimseye de mûsâ aleyh denilir. Vesâyet kelimesi başta vasiyet, vekâlet ve velâyet olmak üzere birçok kelime ile ilişkili olduğu için konunun farklı yönlerine ve fikhî hükümlerine lakît, hacr, nikâh, nafaka, hidâne gibi konular işlenirken temas edilir. Ancak klasik kaynaklarda vesâyet konusu daha çok vasiyet başlığı altında vasî-evsıyâ ve îsâ gibi alt başlıklar açılarak incelenmiştir.⁸¹² Bununla birlikte vesâyetin “mal üzerinde velâyet” şeklinde adlandırılmasından hareketle velâyet başlığı altında ele alındığı da görülür.⁸¹³

Vesâyet konusu bağlamında yetim çocuğun ya da bir kısıtlının işlerini idare etmek üzere veli veya hâkim tarafından tayin edilen kişiye vasî denildiği gibi bir kimsenin ölümünden sonra mallarında tasarrufta bulunmak üzere tayin ettiği kişiye de vasî denilir. Bu durumda kişi ölümünden sonra geride kalan işler için birisini yetkili kılmakta ve bu kişi kendisine verilen yetki çerçevesinde ölenin ardından vasiyetini yerine getirmektedir. Örneğin bu vasî cenaze masraflarını karşılamak, mûsî tarafından

⁸⁰⁹ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvi*, V, 327; Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukahâ*, II, 230-231; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, I, 411; Bilmen, *Istilahât-ı Fıkhiye*, II, 432.

⁸¹⁰ Kurt, Bursa sicillerinde tespit ettiği bir kayıta küçük bir kıza üvey babası tarafından tecavüz edildiğinin kayıtlara geçtiğini belirtmektedir. Yazara göre böyle olayların diğer toplumlara nazaran Osmanlıda çok nadir olmasının sebebi çocukların hidâne hakkının evlenen anneden sakıt olmasıdır (Kurt, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi*, s. 88).

⁸¹¹ Cevherî, *es-Sihâh*, VI, 2525; Râzî, *Muhtâru's-sihâh*, s. 302; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XV, 394-395; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, s. 1343.

⁸¹² Bkz. Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, II, 447; Bilmen, *Istilahât-ı Fıkhiye*, V, 179.

⁸¹³ Bardakoğlu, Ali, “Vesâyet”, *DİA*, İstanbul 2013, XXXXIII, 66.

alınmış emanetler varsa sahiplerine iade etmek ve alacak ve borçlarını takip etmek gibi bir dizi yükümlülüğün altına girmektedir. Her iki vasî de tayin edenin velî ya da hâkim olmasına göre farklı isimle isimlendirilmektedir. Velînin ölmeden önce tayin ettiği vasî “vasiyy-i muhtâr”, hâkim tarafından tayin edilen ise vasiyy-i mansûb adını alır.⁸¹⁴

Evliliğin hukuken veya taraflardan birinin iradesiyle sona ermesi halinde velâyet, vesâyet ve hidâne gibi çocuklarla doğrudan ilgili olan hak ve yetkilerin nasıl kullanılacağı önem arz etmektedir. Osmanlı’da da çocukların başıboş bırakılmalarına, imkânlar dâhilinde korunmalarına ve iyi yetiştirilmelerine ehemmiyet gösterilmiştir. Hatta çocuklar ve akıl hastaları gibi hukuken geçerli bir tasarrufta bulunma ehliyeti olmayanların himayeleri ve haklarının korunması hukukî olmanın ötesinde dinî ve insanî bir vazîfe olarak görülmüştür.⁸¹⁵ Bu gibi durumlarda eksik ehliyetli ve ehliyetsizlerin mal varlıklarını koruma ve bu mallarda hukukî işlem yapma görev ve yetkisi yetkili vasîye düşmektedir. Baba sağ ise bu konuda yetkili vasî öncelikle babadır ve ona bu kişilerin şahıs ve malları üzerinde geniş bir tasarruf yetkisi tanınmıştır. Baba vefat etmişse ve tayin ettiği bir vasî (vasiyy-i muhtâr) varsa bu durumda çocukların vesâyet hak ve yetkisi bu vasiye ait olmaktadır. Nitekim incelediğimiz defterlerde de bu yönde birçok hüküm bulunmaktadır.⁸¹⁶ Örneğin aşağıda zikredeceğimiz hükümde Mehmed bin Süleyman, babalarının vefat etmeden önce kendisini vasiyy-i muhtâr olarak tayin ettiğini ifade ederek Mustafa bin Mehmed’in küçük çocuklarının vasîsi olduğunu iddia etmektedir. Babalarından çocuklara intikal eden mallara anneleri Züleyha’nın el koyduğunu ve bu malların idaresinin kendisine verilmesini mahkemeden talep etmektedir. İddiasını şahitlerle ispat etmesi üzerine çocukların vesâyet yetkisi kendisine verilmektedir. İlgili hüküm şöyledir:

Husûs-i âti’l-beyânı mahallinde istimâ‘ ve imlâ için bi’l-iltimâs kıbel-i şer‘den nâ’ibimiz Mevlânâ Ramazan Efendi irsâl olunup ol dahi zeyl-i kitabda mestûru’l-isim olan kimesneler ile medîne-i Adana mahallâtından Tarsus Kapusu mahallesi sâkinlerinden iken bundan akdem fevt olan Mustafa bin Mehmed nam kimesnenin menziline akd-i meclis-i şer‘-i nebevî eyledikde müteveffâ-yı mezbûr verâseti zevce-i metrûke-i menkûhası Züleyha binti Ömer

⁸¹⁴ Bilmen, *Istilahât-ı Fıkhiye*, V, 116.

⁸¹⁵ Bardakoğlu, “Vesâyet”, *DİA*, s. 66.

⁸¹⁶ Dikkat çeken hükümlerden birisinde vasiyy-i muhtâr olduğunu iddia eden kişi, hâlihazırda çocukların mallarını idare eden annelerinin vasiyy-i mansûb olduğunu ve vesâyet yetkisinin kendisine verilmesini istemektedir. Ancak baba tarafından ölmeden azledildiği ve yerine annelerinin vasiyy-i muhtâr olarak atandığı ortaya çıkmaktadır. Bkz. AŞS, 102/25-26.

Çavuş ve vâlidesi Fatıma binti Ebubekir ve sağır sulbî oğulları Mehmed ve Ebubekir ve sulbiye kebîre kızı Şerife ve sulbiye sağîre kızı Fatıma'ya munhasıra olduğu şer'an zâhir ve mütehakkik olduktan sonra mahallât-ı medînenen Bostan-zâde Mahallesi sâkinlerinden işbu râfi' u'l-kitab Mehmed bin Süleyman nam kimesne meclis-i ma'kûd-i mezkûrda tereke-i müteveffâ-yı mezbûra vâzı'atü'l-yed olan mezbûr Züleyha mahzarında üzerine dava ve takrir-i kalam edüp müteveffâ-yı mezbûr Mustafa Ağa vefatından üç gün mukaddem tarafından beni vasiyy-i muhtâr nasb ve tayin edüp ben dahi vesâyet-i mezbûreyi kabul ve merâsimini edaya ta'ahhüd ve iltizâm edüp vesâyet-i mahkiyyem hasebiyle eytâm-ı mezbûrenin tesviye-i umûrların görmeğe ve isabet eden hisse-i irsiyyelerini zabta mâni' olur sual olunup takriri tahrîr ve müceb-i şer'isi defter-i kassâm bana teslim olunmak murad ederin dedikde ğibbe'l-inkâr ve isra talebi'l-beyyine udûl-i ricâl-i müslimînden olup mahalle-i mezbûre Bostan-zâde sâkinlerinden Ahmed Efendi bin İbrahim Efendi ve yine mahallât-ı medînenen Yortan Mahallesi sâkinlerinden Seyyid Mehmed Çelebi bin Seyyid Ahmed nam kimesneler li-ecli's-şehâde hâzırân bi'l-meclis olup istişhâd olunduklarında fi'l-vâki' müteveffâ-yı merkûm Mustafa Ağa vefatından üç gün mukaddem mezbûr Mehmed Ağa'yı bizim huzurumuzda tarafından vasiyy-i muhtâr nasb ve tayin edüp ol dahi vesâyet-i mezbûreyi kabul ve merasimini edaya ta'ahhüd ve iltizâm eyledi. Bu hususa bu vech üzere şâhidleriz şehâdet dahi ederiz deyü her biri eda-i şehâdet-i şer'iyye eylediklerinde Mevlânâ-yı mûmâ-ileyh mahallinde ketb ve imlâ edüp ba's olunan kimesneler ile meclis-i şer'a gelüp alâ vukû'ihî inhâ ve takrir etmeğin mücebince mâ vaka'a bi't-taleb ketb ve yed-i tâlibe vaz' ve def' olundu. Hurrîre fi'l-yevmi'l-hâmise aşera min Zilka'de eş-şerife li-sene hams ve işrîn ve mi'e ve elf.⁸¹⁷

Bu hükümde görüldüğü üzere Mustafa Ağa, vefatından üç gün önce vasî tayin etmiştir. Kayıtta Mustafa Ağa'nın maraz-ı mevt halinde iken vasî tayin etmiş olduğuna dair bir itiraz bulunmadığı için akıl ve vücut sağlığı yerinde iken bu kararı verdiğini anlayabiliriz. Esasen vasiyy-i muhtâr tayin edilen birçok kayıtta kişinin akıl ve vücut sağlığının yerinde olduğuna ve bu kararında ısrarcı olduğu halde vefat ettiğine özellikle vurgu yapılmaktadır.⁸¹⁸ Bu vurgunun amacının vasî tayininin maraz-ı mevt halinde iken yapıldığı itirazını engellemek olduğunu söyleyebiliriz.

Babanın tayin ettiği bir vasiyy-i muhtâr varsa bu durumda çocukların vesâyet hak ve yetkisinin bu vasîye ait olduğunu belirtmiştik. Vasiyy-i muhtâr hâkimin tayin ettiği vasiyy-i mansûba nisbetle daha geniş yetkilere sahiptir. Öyle ki vasiyy-i muhtâr mevcut ve tam/kâmil bir ehliyete sahipse hâkim tarafından başka bir vasî tayin edilemez.⁸¹⁹ Yine açık bir hıyaneti sabit olmadıkça vasiyy-i muhtâr hâkim tarafından

⁸¹⁷ AŞS, 42/14.

⁸¹⁸ Bkz. AŞS, 102/25-26.

⁸¹⁹ Bilmen, *Istilahât-ı Fıkhiye*, V, 202.

azledilemez ve sonradan görevi bırakamaz. Ancak vasiyy-i mansûb ise her hangi bir sebeple azledilebilir ya da kendi isteğiyle görevini bir başkasına hâkim onayı olmak kaydıyla devredebilir.⁸²⁰ İncelediğimiz sicil defterlerinde söylenenleri doğrulayan hükümler bulunmaktadır. Örneğin bir hükümde Ömer Beşe bin Mehmed'in hayatta iken çocuklarına kendisini vasiyy-i muhtâr tayin ettiğini söyleyen Ahmed Beşe bin Hüseyin, hidâne hakkı bulunduğu ve mahkemenin kendisini vasî tayin ettiği gerekçesiyle kendisine müdahalede bulunan ve rencide eden nineleri Ümmügülsüm binti Hasan'ı mahkemeye şikâyet etmektedir. Ömer Beşe, vasiyy-i muhtâr olarak kendisi bulunurken başka bir vasî tayininin ve tasarrufunun şer'an caiz olmadığını belirtmekte, Ümmügülsüm'ün bu tutumunun engellenmesini talep etmektedir. Ömer Beşe'nin vasiyy-i muhtâr olduğunu şahitlerle ispat etmesi üzerine Ümmügülsüm müdahale etmemesi konusunda mahkeme tarafından uyarılmaktadır. İlgili hüküm şöyledir:

Medîne-i Adana mahallâtından Ali Dede Mahallesi sükkânından iken bundan esbak fevt olan el-Hâc Ömer Beşe bin Mehmed nam kimesnenin verâseti zevce-i metrûke-i menkûhası Fatıma binti İsmail ve sağîre kızı Eşe ve sağîr oğlu Ömer'e munhasıra olup kable'l-kısme sağîre-i mezbûre Eşe müteveffîye ve verâseti li-eb karındaşı merkûm Ömer'e munhasıra olduğu zâhir ve mütehakkik olduktan sonra mahalle-i merkûme Ali Dede sükkânından olup vech-i âtî üzere mezbûrun vasiyy-i muhtârı olup tereke-i müteveffâ-yı mezbûra vâzî'u'l-yed olan işbu bâ'isü'l-kitab Ahmed Beşe bin Hüseyin nam kimesne meclis-i şer'-i şerîf-i enverde yine mahallât-ı medîneden Yortan Mahallesi sâkinelerinden Ümmügülsüm binti Hasan nam hatun mahzarında dava ve tahrir-i kelam edüp tarih-i kitabdan bir sene mukaddem müteveffâ-yı mezbûr el-Hâc Ömer Beşe hayatında beni vasiyy-i muhtâr nasb ve tayin edüp ben dahi vesâyet-i mersûmu kabul ve merasimini edaya müte'ahhid olup benim üzerime nasb-ı vasî ve tasarrufu gayr-i câiz iken mezbûr Ümmügülsüm ben sağîr-i mezbûr Ömer'in ceddesi olup benim için hakk-i hidâne ve hucr-i terbiye var ve kibel-i şer'den sağîr-i mezbûr Ömer'in tesviye-i umûruna vasî nasb ve tayin olundum deyü muhallefât-ı irsiyyesin taleb ve rencideden hâlî değildir. Sual olunup tahriri tahrîr ve men' olunması muradımdır dedikte ğibbe's-sual ve akîbe'l-inkâr ve isra talebi'l-beyyine udûl-i ricâl-i müslimînden Yortan Mahallesi sâkinlerinden el-Hâc Mehmed Beşe bin Mustafa ve Mustafa bin Mehmed nam kimesneler li-ecli'ş-şehâde meclis-i şer'a hâzırân olup istişhâd olundukda fi'l-hakîka tarih-i kitabdan bir sene mukaddem müteveffâ-yı mezbûr el-Hâc Ömer Beşe bin Mehmed hal-i hayatında bizim huzurumuzda müdde'î merkûm Ahmed Beşe'yi vasiyy-i muhtâr nasb ve tayin edüp ol dahi vesâyet-i mersûmeyi kabul ve merasimini edaya ta'ahhüd eyledi. Biz bu hususa bu vech üzere şahidleriz ve şehâdet dahi ederiz deyü her biri eda-i şehâdet-i şer'îyye eylediklerinde ba'de ri'âyet-i şerâyiti'l-kabul şehâdetleri hayyiz-i kabulde vâkı'a olmağın mücebiyle

⁸²⁰ Diğer farklar için bkz. Bilmen, *Istilahât-ı Fıkhiye*, V, 203-206.

mersûm Ümmügülsüm bî-vech mu‘ârazadan men‘ olunup mâ vaka‘a bi’t-taleb ketb olundu. Fî gurre-i Muharrem el-harâm li-sene sitte ve ısrîn ve mi’e ve elf.⁸²¹

Baba vasî tayin etmeden vefat etmişse dede (babanın babası) çocuğun malında tasarruf etme veya birini vasî olarak belirleme hakkına sahip olur. Dede bulunmuyorsa ve vasi tayin etmemişse nihaî olarak yetkili vasîyi belirleme hakkı kâdıya intikal eder. Bu vasîye vasiyy-i mansûb denildiği gibi vasiyyü’l-kâdı da denilir. Adana’ya ait mahkeme defterlerinde yetim kalmış çocuklara mallarını korumaya ehil olan bir yakınının vasî olarak tayin edildiğini gösteren onlarca hüküm bulunmaktadır. Bu vasî şartlara göre kardeş⁸²², amca⁸²³, hala⁸²⁴, amcakızı⁸²⁵, nine⁸²⁶, üvey anne⁸²⁷ ve bir yabancı⁸²⁸ dahi olabilmekle birlikte çoğu kere çocukların anneleri⁸²⁹ vasî olarak tayin edilmiştir. Annenin vasî olarak tayin edildiğine şu hüküm örnek olarak zikredilebilir:

Medîne-i Adana mahallâtından Kuruköprü Mahallesi sükkânından iken bundan akdem fevt olan Mustafa bin Hızır nam müteveffânın verâseti sulbî sağîr oğulları Mustafa ve Mehmed ve sulbiye sağîre kızları Emine ve Aişe’ye babaları müteveffâ-yı mezbûrdan kendülere irsen isabet ve intikal eden emvâl-i mevrûselerini hıfz ve zabt ve rabta ve tesviye-i umûrlarını ru’yete kıbel-i şer‘den bir vasî nasb ve tayin olunmak lazım ve mühim olmağın sağîrûn-i mezbûrenin vâlideleri hâfızatü’l-vesîka Aişe binti Ali nam hatun afife ve müstakîme ve her vechle vesâyet uhdesinden gelmeye kâdire olduğunu zeyl-i vesîkada muharrerü’l-esâmî müslimîn haber vermeleriyle hâkim-i hâsim müvekki‘-i sadr-ı kitab tûbâ-lehû ve hüsne-me’âb efendi hazretleri dahi sağîrûn-i mezbûrûnun vâlideleri mezbûre Aişe binti Ali nam hatunu vasiyye nasb ve tayin eylediklerinde ol dahi ber vech-i muharrer vesâyet-i merkûmeyi kabul ve ke-mâ hüve hakkuhû edaya müte‘ahhide olmağın mâ vaka‘a bi’t-taleb ketb olundu. Hurrîre fi’l-yevmi’s-sâbi‘ ve’l-ısrîn min şehr-i Cümâdel’evvel sene isneyn ve seb‘în ve mi’e ve elf.⁸³⁰

Bazen kâdıların vasî tayini ile yetinmeyip vasînin üzerine nâzır tayin ettikleri de görülmektedir. Bu nâzır vasînin yapacağı tasarrufları denetleme yetkisine sahip olup vasî gibi tasarruf yetkisine sahip değildir. Nâzırın bilgisi dışında vasî münferiden

⁸²¹ AŞS, 42/26.

⁸²² Bkz. AŞS, 4/143.

⁸²³ Bkz. AŞS, 4/137.

⁸²⁴ Bkz. AŞS, 13/113; 28/133.

⁸²⁵ Bkz. AŞS, 4/259.

⁸²⁶ Bkz. AŞS, 14/90.

⁸²⁷ Bkz. AŞS, 4/138.

⁸²⁸ Bkz. AŞS, 13/116, 123; 28/124.

⁸²⁹ Bkz. AŞS, 4/255; 14/19, 143; 15/19; 22/4.

⁸³⁰ AŞS, 33/228.

tasarrufta bulunamaz. Şayet tasarrufta bulunur da çocuğun malı telef olursa çocuğun zararını tazmin etmesi gerekir.⁸³¹ Mahkeme kayıtlarında vasînin üzerine nâzır tayin edildiğinin örnekleri çokça bulunmaktadır. Örneğin şu hükümde babaları vefat eden küçüklere anneleri Hadice binti İbrahim vasî, çocukların akrabalarından İsa Çelebi bin el-Hâc Mustafa da vasînin üzerine nâzır olarak tayin edilmiştir:

Medîne-i Adana mahallâtından Kantar Mahallesi sükkânından iken bundan akdem vefat eden Kara Musa bin Abdullah nam müteveffânın sulbî sağır oğlu Mehmed ve sulbiye sağire kızları Fatıma ve Aişe'ye babaları müteveffâ-yı mezbûrdan irs-i şer'le isabet ve intikal eden emvâl-i mevrûselerini hıfz ve emvâllerini zabt u rabta bir vasî nasb ve tayin olunmak lazım ve mühim olmağla sağırûn-i mezbûrûnun vâlideleri işbu râfi'atü'l-kitab Hadice binti İbrahim nam hatun her vechle layık ve mahall ve müstahak ve vesâyet uhdesinden gelmeye kâdire olduğunu zeyl-i vesîkada muharrerü'l-esâmî müslimîn haber vermeleriyle hâkim-i hâsim müvekki'-i kitab tûbâ-lehû ve hüsne-me'âb efendi hazretleri dahi sağırûn-i mezbûrûnun emvâl-i mevrûselerini hıfz ve ahvallerini zabt u rabta vâlideleri mezbûre Hadice Hatun'u vasî nasb ve tayin eylediklerinde ol dahi vesâyet-i merkûmeyi ba'de'l-kabul hizmet-i lazımesin edaya ta'ahhüd eyledikten sonra vasiyye-i mezbûre üzerine bir nâzır nasbından kezâlik lazım ve mühim olmağla sağırûn-i mezbûrûnun akrabasından es-Seyyid İsa Çelebi bin el-Hâc Mustafa nam kimesne vasiyye-i mezbûre üzerine nâzır nasb ve tayin ol dahi ber vech-i muharrer kabul etmeğın mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu. Fi'l-yevmi's-sâdis ve'l-ışrîn min Şevval el-mükerrem li-sene erba'a ve erba'în ve mi'e ve elf.⁸³²

3.5.3.2.1. Vasînin Azli

Vasî vesâyet için gerekli olan adalet ve ehliyet gibi şartları yitirdiğinde azledilmiş sayılır veya hâkim tarafından azledilir ve yerine başka birisi tayin edilir. Ancak daha önce de söylendiği gibi muhtâr vasî ile mansûb vasî arasında bazı farklar bulunmaktadır. Muhtâr vasî vasîliği kabul edip kendisini seçen kişi de öldükten sonra haklı bir sebep bulunmadığı sürece kendiliğinden vasîlikten çıkamaz; hâkimin onayı gereklidir. Hıyanet, acziyet ve ihmal gibi azlini gerektiren bir hal bulunmadıkça da hâkim, muhtâr vasîyi azletme yetkisine sahip değildir. Hâkim tarafından tayin edilmiş olan vasî ise hâkimin bilgisi dâhilinde kendisini vasîlikten azledebilir ve hâkim herhangi bir sebeple istediği zaman bu vasînin görevine son verebilir.⁸³³

⁸³¹ Bilmen, *Istilahât-ı Fıkhiye*, V, 180.

⁸³² AŞS, 14/143.

⁸³³ Serahî, *el-Mebsût*, XXVIII, 24; Bilmen *Istilahât-ı Fıkhiye*, V, 202.

İncelediğimiz mahkeme kayıtlarında vasîlerin bazen kendi istekleriyle vesâyetten vazgeçtikleri bazen de yapılan şikâyet üzerine hâkim tarafından vesâyetten azledildikleri görülmektedir. Ancak kendi arzularıyla vasîlikten ayrılan ya da hâkim tarafından azledilen vasîlerin tamamı teoriye uygun olarak mansûb vasîlerden oluşmaktadır. Muhtâr vasîlerin vesâyetten ayrılma taleplerini ya da azledilme şikâyetlerini içeren bir kayda rastlanmadığını belirtmek gerekir.

Kendi istekleriyle vesâyetten çekildiklerini açıklayan vasîler çoğunlukla küçüklerin mallarını korumaya kudretleri olmadığına dair genel bir ifadeyle yetersiz olduklarını belirtmektedirler.⁸³⁴ Bazen ise vesâyet için yapılması gereken işin özellikle zikredildiği ve vasînin bunu yapmaya kendisinin ehil olmadığını belirttiği de görülmektedir. Örneğin bir hükümde vesâyeti altındaki çocuklarının mallarını korumak için yapılması gereken işlerin çoğunlukla çiftlik işleri olduğunu belirten Fatıma binti Abdülaziz, erkek bir vasînin atanmasının daha uygun olacağını söyleyerek kardeşi Mehmed'in vasî tayin edilmesini mahkemeye teklif etmektedir. Mahkemenin de uygun görmesi üzerine Mehmed vasî olarak tayin edilmektedir.⁸³⁵

Vasînin yetersiz olması üzerine vasî üzerine nâzır atanan kişinin ya da sorumluluk sahibi insanların mahkemeye müracaat ederek vasîyi şikâyet etmeleri mümkündür. Bunun üzerine hâkim tarafından konu incelenir ve şikâyetin doğru olduğu sonucuna varılır ise vasî azledilir. Aksi durumda ise vasînin vesâyeti devam eder. Nitekim bir hükümde babalarının ölümü üzerine küçük çocuklara vasî atanan anneleri Raziye binti İbrahim'in vesâyet sorumluluğunu yerine getirmekten aciz olduğuna dair mahkemeye ihbar gelmektedir. Bu doğrultuda yapılan şehadetler ışığında vasînin azline karar veren hâkim, çocukların dayısı Halil bin İbrahim'i vasî tayin etmektedir. İlgili hüküm şöyledir:

Medîne-i Adana'da Şeyh-zâde Mahallesi sükkânından iken bundan akdem fevt olan Kara Ali bin Ahmed nam kimesnenin sulbî sağır oğulları Mehmed ve Ahmed ve İbrahim'in kibel-i şer' den mansûbe vasîleri ve vâlideleri Raziye binti İbrahim nam hatunun vesâyet uhdesinden gelmeye kâdire olmadığını sikât ihbârlarıyla vesâyetten azil ve yerine sağırûn-i mezbûrûnun dayıları işbu râfi' u'l- kitab Halil bin İbrahim her vechle emin ve müstakîm ve vesâyet uhdesinden gelmeye kâdir olduğunu zeyl-i sahîfede muharrerü'l-esâmî müslimîn ihbârlarıyla lede'ş-şer' mütehakkik olduktan sonra hâkim-i müvekkî'-i sadr-ı kitab tûbâ-lehû

⁸³⁴ AŞS, 28/124; 130/22.

⁸³⁵ AŞS, 131/hüküm 47.

ve hüsne-me'âb hazretleri mezbûr Halil Beşe'yi saġîrûn-i mezbûrûnun tesviye-i umûrlarına ve mal-ı mevrûslarını zabt ve hıfza vasî nasb ve tayin eylediklerinde ol dahi kabul ve hizmet-i lazimesini edaya ta'ahhüd etmeġin mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu. Fi'l-yevmi's-sânî aşera min Şa'ban el-mu'azzam li-sene semâne ve erba'in ve mi'e ve elf.⁸³⁶

Bir diġer hükümde ise nâzır tarafından vasînin tasarruflarının incelenmesi ve azli talebiyle mahkemeye müracaat edildiġi görülmektedir. Bu hükümde babaları ölmüş olan küçük kızlara vasî tayin edilen anneleri Aişe binti İbrahim'in başkasıyla evlendiġi için çocukların mallarını zayi ve telef etme ihtimali bulunduġu öne sürülmekte ve mahkeme tarafından inceleme talep edilmektedir. Yapılan inceleme sonucunda vasînin çocukların mallarını iyi idare ettiġi ve azledilmesini gerektirecek bir durumun olmadığına hükmedilerek Aişe'nin vasîliğinin devamına karar verilmektedir. İlgili hüküm şöyledir:

Medîne-i Adana'da Çukur Mescid Mahallesi ahalisinden iken bundan akdem vefat eden Semercioġlu demekle arîf el-Hâc Mehmed Beşe bin Hamza nam kimesnenin sulbiye-i saġîre kızları Kâmile ve Zeliha'ya babaları müteveffâ-yı mezbûrdan müntakil emvâl-i mevrûselerin hıfz ve ahvallerini ru'yete bâ-hüccet-i şer'iyye mansûbe vasiyyeleri ve vâlideleri olan işbu râfi'atü'l-vesîka Aişe binti İbrahim nam hatunun üzerine kezâlik bâ-hüccet-i şer'iyye nâzır nasb ve tayin olunan müteveffâ-yı mezbûrun li-ebeveyn kız karındaşı Elif binti Hamza nam hatun meclis-i şer'a gelüp takrir-i kelim ve ta'bir ani'l-merâm eder ki üzerine nâzır nasb ve tayin olunduġu vasiyye-i mezbûre nefsinî âhara tezvîc ile saġîretân-ı mezbûretânın emvâl-i mevrûselerin izâ'at ve itlâf etmek ihtimâli olmaġla kibel-i şer'den nâ'ib irsâl olunup saġîretân-ı mezbûretânın bin yüz kırk iki ve kırk üç ve kırk dört senelerinde çiftinden hâsıl olan mahsûlâtın müfredâtıyla ber vech-i muharrer hesabı görülmek matlûbumdur dedikde nâzire-i mezbûrenin iltimâsıyla kibel-i şer'den Mevlânâ Kâtib Mahmud Efendi irsâl olunup ol dahi müteveffâ-yı mezbûrun mahalle-i merkûmede vâki' menziline varup zeyl-i vesîkada muharrerü'l-esâmî müslimîn mahzarlarında akd-i meclis-i şer'-i kavîm olundukda saġîretân-ı mezbûretâna babaları müteveffâ-yı mezbûrdan müntakil emvâl-i mevrûseleri ancak on yedi kuruşluk eşya olup vasiyye-i mezbûreye teslim olunduġu ahali-i mahalle-i mezbûrenin ihbâr[ıyla] zâhir oldukdan sonra saġîretân-ı mezbûretânın sene-i mezkûrelerde çiftlerinden vasiyye-i mezbûrenin makbûzâtı olan mahsûlât ve masrûfâtının hesabı vasiyye-i mezbûre yedinde olan îrâd ve masraf defteri mücebince cümle muvacehesinde irâ'et olundukda sene-i mezkûrelerde ba'de'l-masârîf vasiyye-i mezbûrenin saġîretân-ı mezbûretân için ziyade hâsıl eylediġi iki yüz yetmiş iki buçuk kuruş olup hâlen vasiyye-i mezbûre indinde mevcûd olan gerek menzil ve gerek mahsûlât-ı çift ve sâ'ir muhallefât yedine verilen mûmzâ ve mahtûm kassâm defteri nâtik olduġu üzere min haysü'l-mecmû' beş yüz doksan iki buçuk kuruş olup vasiyye-i merkûmenin saġîretân-ı mezbûretânı vücûhla nef'i olduġu sabit olup vesâyetten azle dair kendüsünden hiyânetin adem-i zuhûruna binâ'en

⁸³⁶ AŞS, 130/15.

vesâyet-i merkûme ke-mâ fi'l-evvel mezbûre Aişe'ye ibkâ ve sinîn-i mezkûrelerde berâ'et-i zimmetine hükm eylediğini Mevlânâ-yı merkûm mahallinde ketb ve tahrîr ve ma'an ba's olunan Çukadâr Osman bin Abdullah ve Mustafa bin Mehmed ile meclis-i şer'a gelüp alâ vukû'ihî inhâ ve takrir etmeğın mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu. Fi'l-yevmi's-sâdise aşera min Receb el-ferd li-sene erba'a ve erba'în ve mi'e ve elf.⁸³⁷

Bu kayıтта vasînin azledilmesini isteyen nâzırın onun evliliğini sebep göstermesi dikkat çekmektedir. Ancak hidâne hakkı olan kadın, yabancı biriyle evlenmesi halinde hidâne hakkını kaybederken vasî tayin edilen kadının başka biriyle evlenmesi azledilmesini gerektirmez. Bununla birlikte evlenen kadının nasıl ki çocuğun bakım ve terbiyesini (hidâne) hakkıyla ifa edememe ihtimali bulunuyorsa, çocukların malları söz konusu olduğunda da aynı ihtimal mevcuttur. Nitekim nâzır da yapılan evliliğin çocukların mallarına zarar verebileceği ihtimalini düşünerek, vasînin tasarruflarının incelenmesini ve eğer zarar mevcutsa azledilmesini istemektedir. Yukarıda verilen iki hükümden şu net olarak anlaşılmaktadır: şikâyet edenin nâzır olması vasînin azledilmesini gerektirmediği gibi, şikâyet edenlerin nâzır dışında sıradan insanlar olması da vasînin azledilmesine engel değildir.

3.5.3.2.2. Çocukların Reşid Olması

Vasînin kendi isteğiyle vazgeçmesi ya da azledilmesi ile vasîlik sona erdiği gibi vesâyet altındaki çocuğun reşid olması ile de vasîlik son bulur. Çocuk bâliğ olmakla birlikte henüz reşid sayılacak aklî olgunluğa ulaşmamışsa reşid oluncaya kadar⁸³⁸ vesâyet devam eder ve malı kendisine teslim edilmez. Eğer vasî, çocuk bâliğ olduktan sonra ama henüz rüşdü delil ile sabit olmadan önce mallarını teslim eder ve mal da zayi olursa tazmin etmesi gerekir. İncelenen mahkeme kayıtlarında da vesâyet altındaki çocuğun bâliğ olduktan sonra mahkemeye müracaat ederek vasî ile hesaplaştıkları görülmektedir. Bu kayıtlarda çocuğun reşid olduğu özellikle belirtilmektedir. Bunun sebebi malların zayi olması durumunda oluşabilecek rüşd tartışmasını, dolayısıyla tazmin yükümlülüğünü engellemek olsa gerektir. Yine bu tarz kayıtların sonunda vasî ile vesâyet altındaki kişinin birbirlerini karşılıklı ibra etmeleri daha sonra meydana gelebilecek hak iddialarının önüne geçmek düşüncesine mebni olmalıdır.⁸³⁹ Nitekim bu

⁸³⁷ AŞS, 14/60-61.

⁸³⁸ Nisâ, 4/5-6.

⁸³⁹ Konuyla ilgili kayıtlar için bkz. AŞS, 57/212; 60/89-90; 102/24-25.

durum aşağıdaki hükümde “eğer sonradan böyle bir davam ortaya çıkarsa mahkeme katında dikkate alınmasın” diye açıkça belirtilmektedir:

Medîne-i Adana a’yânından iken bundan akdem vefat eden es-Seyyid Ömer Ağa bin Ali’nin sulbî oğlu es-Seyyid Molla İshak Çelebi meclis-i şerîf lazımlu’-teşrifde bâ-hüccet-i şer’iyye vasîsi ammisi olan fahru’l-müderresîn râfi’u hâze’l-kitab es-Seyyid Ahmed Efendi mahzarında şöyle ikrar-ı tam ve takrir-i kelam edüp işbu ammim merkûm es-Seyyid Ahmed Efendi bundan akdem hâl-i sığarımda bin yüz elli yedi senesinde bana [bâ-]hüccet-i şer’iyye tesviye-i umûrumu ru’yete vasî nasb ve tayin olunup ol vechle bu ana değin on sene vesâyeti hasebiyle umûrumu ve beni terbiye edüp hâliyen hadd-i bülûğumu ...ve rüşd ü sedâdım zâhir olmağın işbu merkûm es-Seyyid Ahmed Efendi’nin sinîn-i aşera-i mezkûre zarfında me’hûzât ve masrûfâtının muhasebesini talep ve ru’yet eylediğimde bâ-berât-ı âlî mutasarrıf olduğum ze’âmet ...ve hâlen pederimden intikal eden ...ve Durmuş Fakih Mahallesinde olan menzirim icaresinden ve arazi icaresi ve ...Mehmed Beşe’ye bey’ olunan çiftlik makbûzâtı hesab olundukda beş bin yedi yüz yirmi altı kuruşa bâliğ olup ve kezâlik sinîn-i mezkûre zarfında masrûfâtı dahi ta’dâd ve beyan olundukda ze’âmet-i mezkûrun mu’tâd-ı kadîm ve emr-i âlî cebelü akçeleri dörder nefer on senede bin sekiz yüz kuruş ve ...olunan menzilin hususu için İstanbul’da Yaşoh nam Yahudi’ye verilen bi-tarîki’s-sulh bin iki yüz elli kuruş ve umûr ve hususumuzun tesviye ve tanzimi için davalar zımnında masrûfu ve on sene zarfında bi’l-cümle me’kûlât ve melbûsât ve sâ’ir masârıf-i lazime-i zarûriye-i müteferrikamız dahi ferden ferden hesap olundukda min haysü’l-mecmû’ beş bin altı yüz doksan altı kuruşa bâliğ olup sahha’l-bâkî zimmetinde ancak otuz kuruş zuhûr edüp edaya mu’terif olmağın bi’l-cümle masârıf-ı mezkûresi makbulüm ve sadâkat ve iffet ile umûrumu ru’yet edüp beni terbiye edüp tarih-i kitaba gelinceye değin sahha’l-bâkî otuz kuruşdan mâ adâ zimmetinde bir akçe ve bir habbe bâkî kalmayup min külli’l-vücûh ibrâ-i âmm râfi’u’l-hisâm ile zimmetini ibrâ ve iskât eyledim ba’de-ez-ân tarih-i kitabdan akdem husus-i mezkûra müte’alîk benden asâleten ve vekâleten bir dava gûne nesne zuhûr eder ise lede’l-hükkâmî’l-kirâm makbule ve mesmû’a olmamak için işbu merkûm es-Seyyid Ahmed Efendi yedine kibel-i şer’den bir vesîka-i şer’iyye verilsün dedikde ğibbe’t-tasdîki’l-muteber mâ vaka’a bi’t-taleb ketb olundu. Hurrire fî evâhır-ı Safer el-hayr li-sene seb’a ve sittîn ve mi’e ve elf.⁸⁴⁰

Evliliğin sonra ermesi durumunda çözüme kavuşturulması gereken belki de en önemli konu, ailenin bakıma muhtaç çocuklarının durumudur. Özellikle babası vefat etmiş çocuğun yetiştirilmesi, doğru bir evlilik yapması ve nihayet mali haklarının korunması önemlidir. Görüldüğü kadarıyla Osmanlı toplumu bu konunun ehemmiyetini idrak etmiş, çocukların maddi-manevi yetişmesi için vasîlik ve nâzırlık kurumunu son derece iyi işletmiştir. Nitekim incelenen şer’iyye sicillerinde aile hukukuyla ilgili mahkemeye yansıyan en fazla konunun vesâyetle ilgili olduğu görülmektedir. Bu da

⁸⁴⁰ AŞS, 28/135-136.

babası ölen bir çocuğun Osmanlı toplumunda himaye ve gözetimine, mali haklarının muhafazasına ne denli özen gösterildiğini göstermektedir. Zira toplumun geleceği olan çocukların maddi ve manevi haklarının korunarak topluma faydalı bir şekilde yetiştirilmesi toplum için önem arz etmektedir.

SONUÇ

XVIII. yüzyılda Adana mahkemeleri uygulamalarından yola çıkarak aile yapısını ortaya koyan bu çalışmada öncelikle Adana'nın idari, sosyal ve hukuki yapısı bir bütün olarak tespit edilmeye çalışılmıştır. Adana ve çevresinin, tarihi çok eski dönemlere dayanan, insanların ilk yerleşim alanlarından biri olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte şehrin asıl imarının Osmanlı Devleti tarafından gerçekleştirildiği görülmüştür. Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altına girdikten sonra şehir, önce Ramazanoğulları soyundan gelen kişiler tarafından yurtluk-ocaklık statüsünde yönetilmiş, ardından 1608 yılında beylerbeylik olmuştur. Bundan sonra XVIII. yüzyıla kadar valiler tarafından idare edilen Adana, XVIII. yüzyıl boyunca ise valiler ve zaman zaman da valiler adına mütesellimler tarafından idare edilmiştir.

Adana şehrinin diğer Osmanlı şehirleri gibi mahallelere ayrıldığı görülmüştür. Mahalle sayılarında düzenli olarak artış meydana gelmiş ve şehrin nüfus artışına bağlı olarak fiziki olarak büyüdüğü müşahede edilmiştir. Nitekim Adana'nın istikrar dönemlerinde göç almış, karışıklık yaşadığı dönemlerde ise kendisinden göç edilmiş bir şehir olduğu tespit edilmiştir.

Adana eyaletinde idarî görevli olarak vali bulunmaktayken, adalet ve yargılama işlerini de kadı yürütmekteydi. Osmanlı Devleti'nde adlî, idarî ve beledî olmak üzere üç ana başlıkta toplanabilecek oldukça geniş görev ve yetkileri bulunan kadılara yardımcı olmak üzere naib, başkâtip ve kâtipler, mukayyid, emin, kethüda, muhırbaşı ve muhırbaşıların mahkemede görev yaptıkları tespit edilmiştir. Bunların dışında müftü ve nakibü'l-eşraf kaymakamının da yargı işlerinde kadıya yardımcı oldukları görülmüştür.

XVIII. yüzyılda Adana'da evlilik akdinin kurulması dikkate alındığında kadın ve erkeğin rızası olmaksızın evliliklerinin gerçekleşmesinin oldukça zor olduğu görülmektedir. Özellikle kadınlar istemedikleri evliliklere itiraz edebilmekte ve mahkeme tarafından -hukuka aykırı bir durum yoksa- bu itirazları yerinde bulunarak isteği doğrultusunda karar verilmektedir.

Küçüklerin evlendirilmesinin Osmanlı toplumunda zannedildiği kadar yaygın olmadığı tespit edilmiştir. Adana'ya ait kayıtlarda evlilik akitlerinin düzenli kaydedildiği bir defter bulunmamasıyla birlikte mahkemeye yansıyan davalardan bu

durumu destekleyen birçok mahkeme kaydı mevcuttur. Adana şer'iyeye sicilleri incelendiğinde bülûğ muhayyerliği hakkını kullanarak evliliği feshettirenlerin sayısının oldukça az olması küçük yaşta evliliğin nadir olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte XVIII. yüzyılın ortalarına ait (1169-1170/1756-1757) bir evlilik defterinde 287 nikâh kaydının sadece birisinde küçüğün velisi tarafından yapılan bir evlilik akdi bulunmaktadır. 267 nikâh kaydını ihtiva eden başka bir nikâh defterinde ise taraflardan birisinin küçük olduğu için velisi tarafından evlendirildiğini gösteren nikâh kaydı bulunmamaktadır. Üçünde kadın, birinde de erkek tarafını temsil etmek üzere sadece 4 nikâh kaydında tarafların vekili olarak nikâh akdinde babalarının hazır bulunduğu görülmektedir. Ancak bu kayıtlarda da tarafların küçük olduğunu gösteren her hangi bir emare bulunmamaktadır. Bilakis nikâh akdinde taraf olan babaların veli olarak yazılması gerekirken vekil olarak belirtilmeleri, tarafların küçük olduğuna dair sabî-sabiyye, sağır-sağîre vb. bir kaydın olmaması ve hatta bu kayıtların birisinde erkeğin asâkirden (askerlerden) olduğunun belirtilmesi de tarafların âkil-bâliğ olduğuna delalet etmektedir. Bu defterlerdeki bilgiler göz önüne alındığında Osmanlı toplumunda küçüklerin evlendirilmesinin çok nadir olduğu sonucuna varılabilir. Ancak küçük yaşta evliliğin Osmanlı toplumunda yaygın olup olmadığını söylemek için çok daha detaylı araştırmaya ihtiyaç bulunmaktadır. Dolayısıyla benzer evlilik defterlerinin bu açıdan incelenmesiyle konuyla ilgili daha sağlıklı sonuçlara ulaşılabilecektir.

Evlilikte vekâlet kurumunun yaygın bir şekilde kullanıldığı görülmüştür. Özellikle kadınların kendi hür iradeleriyle evlilik isteklerini beyanlarının önünde engel olduğu düşüncesiyle mahkûm edilen vekâlet kurumu hakkındaki yaygın kanaatin yanlış olduğu tespit edilmiştir. Bu kanaate göre evlilik akitlerinde erkeklerin aksine kadınlar genellikle vekil tarafından temsil edilirler. Şer'iyeye sicillerindeki kayıtlarda görüldüğü kadarıyla vekâletle kısılan nikâhlar tarafların bizzat iştirak ettikleri nikâhlardan sayıca çok daha fazladır. Buradan anlaşılmaktadır ki vekâlet kurumu diğer akitlerde olduğu gibi nikâh akitlerinde de hatırı sayılır bir şekilde kullanılmaktadır. Nitekim başka çalışmalarda da vekil aracılığıyla nikâh akdi yapılmasının Osmanlıda âdeta normal bir uygulama olduğu tespit edilmiştir. Buna göre 1813-1838 (1229-1254) yılları arası nikâh kayıtlarını içeren defterde yer alan 162 nikâh kaydından 136'sında koca, 150'sinde karısı nikâha bizzat iştirak etmeyip kendilerini bir vekille temsil etmişlerdir ki bu durumda her iki tarafın vekille temsil edildiği nikâh oranı %84 dolaylarındadır. XIX. yüzyılın sonlarında bir imam tarafından kaydedilmiş nikâh defterini esas alan bir diğer

çalışmada nikâh akitlerinde yine tarafların büyük oranda vekil yoluyla temsil edildiği dikkat çekmektedir.⁸⁴¹ Bu defterde kayıtlı olan 267 nikâh akdinin 217'sinde taraflar vekili aracılığıyla temsil edilmiştir. Tarafımızca incelenen bir sicilin içindeki nikâh defterinde ise 1756-1757 (1169-1170) yıllarına ait 287 nikâh kaydının 243'ünde her iki taraf da vekil aracılığıyla temsil edilmiştir. Bu da %85 civarına tekabül etmektedir. Buna sadece kadının (37) ve sadece erkeğin (5) vekilinin katıldığı nikâh akitleri de ilave edilirse nikâh kayıtlarının %99'undan fazlasında tarafların vekil ile temsil edildiği görülmektedir. Adana şer'iyeye sicillerinde nikâh kayıtlarının düzenli tutulduğu bir defter bulunmadığı için bu konuda net adet ve oran verilemiyor olsa da mahkemeye yansıyan davalardan durumun pek de farklı olmadığı, vekâlet kurumunun yoğun bir şekilde evlilik akitlerinde kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde değişen şartlara göre nikâh akdi için yeni şartlar ileri sürüldüğü görülmektedir. Kadı izni (izinnâme) belgesi bunlardan biridir. Buna ilaveten Adana mahkemelerinde yeni bir delil çeşidinin kullanıldığı da tespit edilmiştir. Bu delile göre bir erkek bir kadınla evlenme talebinde bulunur ve kadın da bunu reddederse, daha sonra o kişi tarafından öne sürülen nikâh iddiası geçersiz sayılır. Dolayısıyla bir kimse, bir kadının nikâhına talip olduktan belli bir süre sonra "bu kadın, benim nikâhlı karımdır" diye dava etmeye kalksa davası dinlenilmez. Buna Adana şer'iyeye sicillerindeki ifadesiyle istinkâh denilmekte olup Adana şer'iyeye sicillerine yansıyan birçok davada nikâh iddialarının bu yolla reddedildiği görülmektedir. Şer'iyeye sicilleri üzerine yapılan çalışmalara bakıldığında görebildiğimiz kadarıyla Adana dışında istinkâh yoluyla reddedilen dava bulunmamaktadır.

Adana şehri ile diğer Osmanlı şehirlerindeki çok eşle evlilik oranları göz önüne alındığında Osmanlı toplumunda -genel kanaatin aksine- birden fazla kadınla yapılan evliliklerin pek de yaygın olmadığı, Anadolu'nun pek çok yerinde olduğu gibi Adana'da da tek eşliliğin yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte birden fazla kadınla evlenen erkeklerin genellikle hiç çocuğu olmayan veya erkek çocuğu bulunmayanlar erkekler olduğu görülmektedir. Dolayısıyla çok evliliğin temel sebebinin öncelikle çocuk sahibi olma isteği olduğu söylenebilir. Bunun yanında İslam dininin erkeğe birden fazla kadınla evlenmesine izin vermesine rağmen uygulamada çok

⁸⁴¹ Aköz, *Bir İmamın Nikâh Defteri* s. 51-134.

eşliliğin az olması toplumda çok kadınla evliliğin yaygın olmaması, eşlerin tümüne bakma güçlüğü, kadın zengin olsa bile nafakasının kocasına ait olması, kadının akrabalar ve diğer eşlerden ayrı yaşama hakkının bulunması vb. nedenlere bağlanabileceği gibi Türk aile yapısının tek eşliliğe daha yatkın olmasının etkili olduğu söylenebilir.

İslam hukukuna göre koca talâk hakkını kullanırken hukukî bir sebebe dayanmak zorunda da değildir. Dolayısıyla talâkın geçerli olabilmesi için esas itibariyle bir mahkeme kararına ihtiyaç yoktur. Buna rağmen Osmanlı hukukunda talâk hükümlerinin büyük oranda mahkeme defterlerine kaydedildiği görülmektedir. Şer'iyeye sicilleri bu tip talâkların zengin örnekleriyle doludur. Ancak bu tür talâk kayıtlarının mahkeme defterlerine kaydedilmesi hukukî zorunluluktan değil belki gerçekleşmiş olan talâkın ve buna bağlı olarak ortaya çıkan neticelerin daha sonra gerektiğinde kolaylıkla ispat edilmesi maksadıyladır.

Bu talâk kayıtlarının ekserisinde mehir ve iddet nafakası gibi boşanma ile vadesi gelen veya doğan borçların ne şekilde halledildiği ve koca tarafından ödenmişse bunun tescil ve tespit edildiği belirtilmektedir. Bu şekilde daha sonra çıkacak olan ihtilafların önüne geçilmesi amaçlanmaktadır. Boşanmış kadınların da boşanmalarının tespit ve tesciline önem verdikleri görülmektedir. Böylece boşandığını mahkeme siciline kaydettiren kadın daha sonra yapacağı muhtemel evliliğin, birinci evlilik sona ermeden gerçekleştiği iddialarını önleyerek kendisine müdahale edilmesine engel olmak istemektedir.

Hanefî mezhebindeki mükrehin nikâh ve talâkının geçerli olması görüşüne istinaden Osmanlı hukukunda uygulama bu yönde olmuştur. Ancak bu, birçok problemi beraberinde getirmiş ve İslam/Osmanlı âlimleri tarafından bu problemlerin çözümü için çareler aranmıştır. Başlangıçta II. Bayezid döneminde hazırlanan kanunnamele zorla evlenme ve boşanma durumlarına sebep olanlara cezaî müeyyide öngörülmüştür. Daha sonraki dönemlerde ise zorla evlenenin zorla boşatılması yoluna gidilmiştir. Bu arayışlar düşünüldüğünde konuyla ilgili Adana şer'iyeye sicillerine yansıyan bir dava oldukça önemlidir. Bu davaya göre mükrehin talâkı geçerli kabul edilmeyip mahkeme tarafından feshedilmekte ve bu kararın da başka bir mahkeme tarafından bozulamayacağı belirtilmektedir. Dolayısıyla bu karar ve kararın dayanağı olarak

gösterilen fetvalar en azından Adana mahkemelerinde mükrehin talâkının geçerli kabul edilmediğini göstermektedir.

Adana şer'iyeye sicillerindeki davalarda şartlı talâkın bir boşama türü olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu davalardaki ifadeler şartlı talâkın kadının mağdur olmaması için başvurulmuş bir boşama yöntemi olduğunu göstermektedir. Koca, özellikle başka bir yere gidip de dönmeme riski varsa mefkûd hükmünü alacağından, bunun neticesinde kadın kocasının akranları ölünceye kadar evlenememe ve nafaka temin edememe gibi bir mağduriyet yaşayacağından bu şekildeki bir şartlı talâk imkânının çözüm formülü olarak kullanıldığı kanaatini vermektedir.

İncelenen şer'iyeye sicillerinde doğrudan irtidad sebebiyle yapılmış tefrik ya da irtidad gerekçesiyle açılmış bir dava bulunmamakla birlikte Adana mahkemelerinde bir boşama/boşanma türü dikkat çekmektedir. Buna göre kadın, kocasının kendisinin dinine ve imanına küfür ettiği için bain talâk ile mutallaka (boşanmış) olduğunu ifade ederek mahkemeye başvurmuştur. Anlaşıldığı kadarıyla bu durum irtidad ile ilgilidir. Zira mahkeme kayıtlarında bu kişinin dinden çıktığına ve karısının kendisinden boş olduğuna dair fetvalar delil olarak kullanılmaktadır. Bunun sonucunda da koca ile karısının arası mahkeme tarafından tefrik edilmektedir.

Adana mahkemelerine yansıyan boşanma davalarına baktığımızda muhâla'a uygulamasının boşanmak için oldukça sık başvurulmuş bir yöntem olduğu dikkat çekmektedir. Öyleki bu yöntem talâk ve tefrik şeklindeki boşanmaların da önüne geçerek evliliği sonlandırmada en fazla başvurulmuş yöntemdir. Muhâla'a akitlerinin şer'iyeye sicillerinde bu derece sıklıkla yer almasının belki de en başat sebebi kocanın muhâla'a yapıldığını tescil ettirerek ileride doğacak maddi ihtilafların önüne geçmek istemesidir. Böylece koca eski karısının daha sonra mehir, iddet nafakası ve varsa birikmiş evlilik nafakası borcunu talep etmesine engel olmaktadır.

Araştırma kapsamında ele alınan XVIII. yüzyıla ait sicil defterleri incelendiğinde özellikle evlilik sonrası çocuğun nafakası, bakım ve gözetimi (hidâne-vesâyet) konularının mahkemeye taşınmış başlıca meselelerden olduğu görülmektedir. Küçük çocuğun nafakası, bakım ve gözetimi konusuna şer'iyeye sicillerinde oldukça geniş bir yer verilmesi dikkat çekicidir. Dolayısıyla boşandıktan sonra çocukların nafakasının temini, bakım ve gözetimi konuları toplumda önemli bir yer teşkil etmektedir.

Adana mahkemelerine yansıyan davalara genel olarak bakıldığında özet olarak şunlar söylenebilir. Özellikle kadınların gerek ekonomik ve gerekse sosyal haklarını temin etmek için mahkemeye gelerek dava açtıkları ve haklarını aradıkları görülmüştür. Her ne kadar İslam hukuku doktrininden yola çıkarak kadınların boşanma haklarının sınırlı olduğu belirtilse de kadınların, kocalarından ayrılmak istediklerinde fazla zorlanmadıkları özellikle muhâla'a yoluyla bu amaçlarına ulaşabildikleri müşahede edilmiştir. Anne veya babanın ölümünden sonra küçük çocukların himaye ve gözetimine özen gösterilmiş, onlar vasîlik ve nâzırlık sistemi ile maddi ve manevi koruma altına alınmışlardır.

Sonuç olarak Osmanlı Devleti'nin önceki Türk ve İslam devletlerinden tevârüs ettiği hukukî miras Osmanlı ulemâsı tarafından referans alınmış, ancak tarihi süreç içerisinde zamanın ihtiyaçlarına göre de gerekli değişiklik ve düzenlemeler yapılarak uygulanmıştır. Özellikle Osmanlı Devleti'nin gerileme dönemi olarak nitelendirilen bu dönemde mezhep taassubu bulunduğu için âlimlerin hukuka katkılarının bulunmadığı ve fikhin hayattan koptuğu şeklindeki değerlendirmeler sağlıklı görünmemektedir. Dolayısıyla Osmanlı âlimlerinin kör bir taklid içerisinde olmadıkları, geleneğe bağlı kalmakla birlikte gerektiğinde ortaya çıkan yeni meselelere çözüm ürettikleri söylenebilir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Adana Şer'iyeye Sicilleri (AŞS), 1, 2, 4, 5, 6, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 21, 22, 24, 26, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 36, 38, 42, 47, 50, 52, 57, 60, 62, 65, 66, 101, 102, 103, 126, 129, 130, 131, 132, 134, 136 Numaralı Defterler.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Anadolu Kazakerliği Rûznâmçeleri, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51 Numaralı Defterler.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Anadolu-Rumeli Kazaskerliği Rûznâmçeleri, 5193-8, 5193-46, 5193-47, 5193-48, 5193-49, 5193-50 Numaralı Defterler.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Mühimme Defterleri (MD), 57, 168, 175, 177, 178, 179, 186, 190, 199, 200 Numaralı Defterler.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Trabzon Şer'iyeye Sicili, 108 Numaralı Defter.

Kitap ve Makaleler

Abacı, Nurcan, *Bursa Şehrinde Osmanlı Hukukunun Uygulanması (17. Yüzyıl)*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2001.

Abdülhalim Efendi, İbn Pîr Kadem, *Hâşiyetü Dürer*, I-II, Dâru't-tibâati'l-âmire, Dersaâdet 1854.

Acar, H. İbrahim, "İddet", *DİA*, İstanbul 2000, XXI, ss. 466-471.

....., "Nişan", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII, ss. 152-154.

....., *İslam Hukukunda Evliliğin Sona Ermesi*, Ekev, Erzurum 2000.

Ağca, Sezer, *66 Numaralı Adana Kadı Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (H. 1209-1210/M. 1794-1795)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi SBE, Gaziantep 2012.

Ahmed b. Muhammed b. Ebû Bekr el-Hanefî, *Mecma'ü'l-fetâvâ*, İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi No: 331, yazma.

Akbal, Fazıla, "1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'nda İdari Taksimat ve Nüfus", *Bellekten*, XV (60), TTK, Ankara 1951.

- Akdağ, Mustafa, “Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar”, *DTCF. Dergisi*, XIII/1-2, Ankara 1955.
-, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celalî İsyanları*, Bilgi Yay., İstanbul 1975.
-, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimâî Tarihi*, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2010.
- Akgündüz, Ahmet - Cin, Halil, *Türk-İslam Hukuk Tarihi*, I-II, Timaş Yay., İstanbul 1990.
- Akgündüz, Ahmet, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri*, Fey Vakfı Yay., İstanbul 1990.
- Aköz, Alaaddin, “XVI. Yüzyıla Ait Bir Nikâh Defteri ve Bazı Değerlendirmeler”, *İSTEM: İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi*, c. II, sy. 3, Konya 2004.
-, *Bir İmamın Nikâh Defteri (Beşiktaş Sinan-ı Cedid Mahallesi)*, Tablet Yay., Konya 2006.
- Alkan, Mustafa, *Adana'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde Adana Sancağı Vakıflarının Analizi – Tüsoktar Veri Tabanına Dayalı Bir Araştırma-* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004.
- Altay, M. Hâdi, *Adım-Adım Çukurova*, Kemal Matbaası, Adana 1965.
- Ankaravî, Şeyhülislam Mehmed Emin Efendi, *Fetâvâ-yı Ankaravî*, I-II, Dâru't-Tibâati'l-Mısriyye, Bulak 1281.
- Aslan, Mehmet Selim, *İslam Aile Hukuku*, Emin Yay., Bursa 2015.
- Aslan, Nasi, “İslam ve Osmanlı Hukuk Sisteminde Sulh Akitleri ve Osmanlı Toplumunda (Muslihûn) Ara Buluculuk Müessesesi”, *Kur'an'da Evrensel Hoşgörü*, Nesil Yay., İstanbul 1997, ss. 254-270.
-, “İslam-Osmanlı Hukukunun Oluşumunda Fetva ve Kaza Münasebeti”, *Dini Araştırmalar*, Ankara 1999, sy. 4, ss. 85-100.
-, “Klasik Dönem Ceza Kanunnâmeleri Bağlamında Osmanlı Hukukunun Şer'îliği Üzerine”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Adana 2003, c. 3, sy. 2, ss. 17-44.

-, “Milli Arşivimiz İçerisinde Şer‘iyye Sicilleri Eğitim ve Terminoloji Problemi”, *I. Millî Arşiv Şûrası: Tebliğler-Tartışmalar: 20-21 Nisan 1998*, (Yay. Haz. Rahim Erişti) Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 1998, ss. 187-194.
-, “Osmanlı Toplumunda Para Vakıflarının Kurumsallaşmasında Rol Oynayan Faktörler”, *Dini Araştırmalar*, Ankara 1998, sy. 2, ss. 93-119.
-, *İslam Yargılama Hukukunda “Şühüdü’l-hal” Jüri: Osmanlı Devri Uygulaması*, Beyan Yay., İstanbul 1999.
-, *Kayseri Şer‘iyye Sicillerindeki Hicri 1084, 1087 Tarihli 81 ve 84 Numaralı Defterler ve İslam Hukuku Açısından Tahlili* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1995.
- Atar, Fahrettin, “Muhâlea”, *DİA*, İstanbul 2005, XXX, ss. 399-402.
- Atmaca, Talip, *129 Nolu (H. 1143-1145 M. 1730-1732) Adana Şer‘iyye Sicili* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi SBE, Malatya 1996.
- Aydın, M. Akif, “Osmanlı Hukukunda Nikâh Akitleri”, *Osmanlı Araştırmaları*, sy. III, İstanbul 1982.
-, “Osmanlı Toplumunda Aile”, *Günümüzde Aile Uluslararası Aile Sempozyumu* (2-4 Aralık 2005-İstanbul), 2007.
-, *İslam - Osmanlı Aile Hukuku*, Marmara Üniv. İFAV Yay., İstanbul 1985.
-, *Osmanlı Aile Hukuku*, Klasik, İstanbul 2017.
- Aydoğan, Abdullah, *Maraş Şer‘iyye Sicillerine Göre Ailenin Teşekkülü ve Dağılımı* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi SBE, Kahramanmaraş 2016.
- Aynî, Bedrüddîn Muhammed b. Ahmed, *el-Binâye şerhu’l-Hidâye*, thk. Emîn Sâlih Şa‘bân, I-XIII, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 2000.
- Bağdâdî, Ebû Muhammed Abdülvehhâb b. Ali, *et-Telkîn fi’l-fikhi’l-Mâlikî*, nşr. Ebû Üveys Muhammed Bû Habre – Ebû’l-Fazl Bedr b. Abdillâh, I-II, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 2004.

- Bakırcan, Sariye Abay, *İslam-Osmanlı Hukukunda Nafaka: İstanbul Bab Mahkemesi Örneği (1249-1253/1833-1837)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 2013.
- Baktır, Mustafa, “İslam Hukukunda Hidâne”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 7, İstanbul 1986.
- Baltacı, Cahid, “Kâdî-asker Rûz-nâmçeleri’nin Târihî ve Kültürel Ehemmiyeti”, *İslâm Medeniyeti*, c. IV, sy. 1, İstanbul 1979.
- Bardakoğlu, Ali, “Hidâne”, *DİA*, İstanbul 1998, XVII, ss. 467-471.
-, “İsbat”, *DİA*, Ankara 2000, XXII, ss. 492-495.
-, “Vesâyet”, *DİA*, İstanbul 2013, XXXXIII, ss. 66-70.
- Barkan, Ömer Lütfi, “Edirne askeri kassamına ait tereke defterleri (1545-1659)”, *Belgeler*, c. III, sy. 5-6 (Ankara 1966), ss. 1-479.
-, *XV ve XVI’inci Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu’nda Zirai Ekonominin Hukuki Ve Mali Esasları*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1943.
- Başar, Fahmeddin, *Osmanlı Eyalet Tevcihatı (1717-1730)*, TTK, Ankara 1997.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukûk-ı İslamiye ve Istılahât-ı Fıkhiye Kâmûsu*, Bilmen Yayınevi, İstanbul ts.
- Buhârî, Alâüddîn Abdülazîz b. Ahmed, *Keşfü’l-esrâr ‘an Usûli Fahri’l-İslâm el-Bezdevî*, nşr. Abdullah Muhammed Ömer, I-IV, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1997.
- Burhanpurlu Şeyh Nizam vd., *Fetava’l-Alemgiriyye = el-Fetava’l-Hindiyye*, I-VI, Matbaatü’l-Kübra’l-Emiriyye, Bulak 1310.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî, *Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî*, thk. İsmetullâh İnâyetullâh Muhammed vdğ., I-VIII, Dâru Beşâiri’l-İslâmiyye - Dâru’s-Sirâc, Beyrut-Medine 2010, IV, 339-341.
- Cevger, Gürkan, “XVIII. Yüzyılda Diyarbakır Şehrinde Ailenin Oluşumu, Dağılması ve Demografik Yapısı”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, c. II, sy. 1, Gaziantep 2016, ss. 82-108.

- Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd, *es-Sihâh*, thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr, I-VI, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 1987.
- Cevizci, Ahmet, *62 Nolu Adana Şer'iyeye Sicili (H. 1208-1209) Transkripsiyon Değerlendirme* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi SBE, Kayseri 2007.
- Ceylan, Metin, *17 Nolu (H. 1156-1157 M. 1743-1744) Adana Şer'iyeye Sicili Transkripsiyon ve Kataloğu* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi SBE, Malatya 1996.
- Cin, Halil, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya 1988.
- Çakar, Enver, "Kanuni Sultan Süleyman Kanunnâmesine Göre 1522 Yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun İdari Taksimatı", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (1), Elazığ 2002.
-, *XVI. Yüzyılda Haleb Sancağı (1516-1566)*, Fırat Üniversitesi Yay., Elazığ 2003.
- Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, (haz. H. Necati Demirtaş), Kubbealtı, İstanbul 2014.
- Çınar, Hüseyin, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntâb Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2000.
- Çizakça, Murat, "Cash Waqf of Bursa, 1555-1823", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, c. XXXVIII, sy. 3, Leiden 1995, ss. 313-354.
-, *Risk Sermayesi: Özel Finans Kurumları ve Para Vakıfları*, İslami İlimler Araştırma Vakfı, İstanbul 1993.
- Darkot, Besim, "Adana", *İA*, Eskişehir 1997, I, 127.
-, "Tarsus", *İA*, Eskişehir 1997, XII/I, 21;
- Dede, Mevlüt, *Osmanlı Aile Araştırmaları Bakımından Adana ve Çankırı Şer'iyeye Sicillerinin Karşılaştırmalı İncelemesi (1215-1296/1800-1876)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi SBE, Sivas 2008.

- Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekâyiât* [Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)], (Haz. Abdülkadir Özcan), TTK, Ankara 1995.
- Demirel, Ömer - Gürbüz, Adnan - Tuş, Muhiddin, “Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara 1992.
- Demirel, Ömer, “1700-1730 Tarihlerinde Ankara’da Aile’nin Niceliksel Yapısı”, *Bellekten*, c. LIV sy. 211, Ankara 1990.
- Desûkî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *Hâşiyetü’-d-Desûkî ‘ale’ş-Şerhi’l-kebîr* (eş-Şerhu’l-kebîr ile birlikte), I-IV, Dâru İhyâi’l-Kütübi’l-Arabiyye, Kahire ts.
- Doğan, İsmail, “Tanzimat Sonrası Sosyo-Kültürel Değişmeler ve Türk Ailesi” *Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi*, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara 1992.
- Düzbakar, Ömer, “Osmanlı Toplumunda Çok Eşlilik: 1670-1698 Yılları Arasında Bursa Örneği”, *OTAM*, s. 23, Ankara 2010.
- Ebüssuud Efendi, *Maruzât* (haz. Pehlul Düzenli), Klasik, İstanbul 2013.
- Eken, Galip, “XVIII. Yüzyıl Ortalarında Antep’te Aile”, *OTAM*, sy. 11, Ankara 2000, ss. 109-121.
- Ekinci, Ekrem Buğra, “Osmanlı Hukukunda İzinnâme ile Nikâh”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, sy. 2, Sakarya 2006, ss. 41-60.
- Elisseef, Nikita, “Fiziki Plan” *İslâm Şehri* (Haz. R. B. Serjeant, Çev. Elif Topçugil), İz Yayıncılık, İstanbul 1997.
- Ener, Kasım, *Tarih Boyunca Adana Ovasına (Çukurova’ya) Bir Bakış*, Hürsöz Yayıncılık, Adana 1990.
- Erdem, Sargon, “Adana”, *DİA*, İstanbul 1988, I, ss. 348-349.
- Erdem, Sevim, *65 Numaralı Adana Şer‘iyye Sicili (H. 1200-1203 / M. 1786-1789)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi SBE, Elazığ 2004.
- Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Ensar, İstanbul 2005.
- Ergenç, Özer, “Osmanlı Şehirlerinde Esnaf Örgütlerinin Fizik Yapıya Etkileri”, *Türkiye’nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)*, (ed. Osman Okyar-Halil İnalçık), Meteksan Lmt. Şrt., Ankara 1980.

-, “Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”, *Osmanlı Araştırmaları*, Enderun Kitabevi, c. IV sy. 4, İstanbul 1984.
-, “XVIII. Yüzyılda Osmanlı Taşra Yönetiminin Mali Nitelikleri”, *Journal Of Turkish Studies / Türklük Bilgisi Araştırmaları*, sy. 10, Erzurum 1986.
-, “XVIII. yüzyılın Başlarında Edirne’nin Demografik Durumu Hakkında Bazı Bilgiler”, *IX. Türk Tarih Kongresi*, TTK, Ankara 1989.
-, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara Enstitüsü Vakfı Yay., Ankara 1995.
-, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014.
- Ergenoğlu, Mehtap, *Osmanlı Mâliyesinde Mâlikâne Uygulamasının Taşra Yönetiminde Bir Usûl Olarak Kullanımı: XVIII. Yüzyılda Adana Sancağı* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin 2016.
- Ergül, Hatice, *53 Nolu Şer‘iyye Siciline Göre Adana’nın Sosyo-Ekonomik Tarihi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 2006.
- Erten, Hayri, *Konya Şer‘iyye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı (XVIII. Yüzyılın İlk Yarısı)*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2001.
- Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, (haz. Seyit Ali Kahraman), Yapı Kredi Yay., İstanbul 2013.
- Faroqhi, Suraiya, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, (Çev. Elif Kılıç), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1997.
-, *Osmanlıda Kentler ve Kentliler*, (Çev. Neyyir Kalaycıoğlu), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1993.
- Fidan, Murat, *H. 1167-1169 (M. 1753-1755) Tarihli Adana Şer‘iyye Sicili* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi SBE, Malatya 1996.
- Fîrûzâbâdî, Ebü’t-Tâhir Muhammed b. Ya‘kûb, *el-Kâmûsü’l-muhît*, thk. Muhammed Nu‘aym el-Arkasûsî, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 2005.
- Gedikli, Fethi, “İstanbul’da Para Vakıfları”, *HAK-İŞ Dergisi*, Ekim 1999, ss. 68-73.
- Gerber, Haim, “Bir Osmanlı Şehri Olan Bursa’da Kadın’ın Sosyo Ekonomik Statüsü (1600-1700)” (çev. Hayri Erten), *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Konya 1998, sy. 8, ss. 327-344.

-, “Osmanlı Hukukunda Şeriat, Kanun ve Örf 17. Yüzyıl Bursa’sı Mahkeme Kayıtları” (çev. Mehmet Akman), *Hukuk Araştırmaları*, İstanbul 1994, c. VIII, sy. 1-3, ss. 265-291.
-, “Osmanlı Mahkeme Kayıtlarında İslam Ortaklık Hukuku” (çev. Fethi Gedikli), *Argumentum*, İstanbul 1991, c. 1, sy. 11, ss. 165-168.
-, “XVII. Yüzyılda Bursa’nın Nüfus Yapısı” (çev. Ali İhsan Karataş), *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Bursa 2000, c. IX, sy. 9, ss. 755-766.
- Girginer, K. Serdar, “Tepebağ Höyük (Adaniia) Kizzuwatna Ülkesinin Başkenti miydi?”, *Efsaneden Tarihe, Tarihten Bugüne Adana: Köprü Başı* (Haz. Erman Artun – M. Sabri Koz), Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2000.
- Gökbilgin, M. Tayyib, “Ebussuud Fetvalarında ve XVI. Asır Şer’iyye Sicillâtında İspat ve Şehâdet”, *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, İstanbul 1966, c. III, sy. 3-4, ss. 117-132.
-, “Kanuni Sultan Süleman Devri Müesseseler ve Teşkilatına Işık Tutan Bursa Şer’iyye Sicillerinden Örnekler”, *İsmail Hakkı Uzunçarşılı’ya Armağan*, Ankara 1976, ss. 91-112.
- Göney, Süha, *Adana Ovaları I*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1976.
- Griswold, William J., *Anadolu’da Büyük İsyân (1591-1611)* (çev. Ülkün Tansel), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2000.
- Güler, Ümit, “XVII. Yüzyıl Kıbrıs Kadı Sicilleri Işığında Osmanlı Kıbrıs’ında Evliliğin Sona Ermesi”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 52, sy. 52, İstanbul 2017.
- Gün, Doğan, *XVIII. Yüzyılda Antakya’nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1708-1777)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 2006.
- Hâdimî, Ebû Saîd Muhammed b. Mustafa b. Osman, *Hâşiye ale’-d-Dürer şerhu’l-Gurer*, Matbaa-i Osmâniyye, Dersââdet 1310.
- Halaçoğlu, Yusuf, “Adana”, *DİA*, İstanbul 1988, I, ss. 349-353.
- Halebî, İbrâhîm b. Muhammed, *Mülteka’l-ebhur (Mecma’u’l-enhur içinde)*, nşr. Halîl İmrân el-Mansûr, I-IV, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1998.

Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, *Hasan Bey-zâde Tarihi* (Haz. Şevki Nezihi Aykut), I-III, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2004.

Haydar Çelebi, *Haydar Çelebi Ruznâmesi*, (Haz.: Yavuz Senemoğlu), Tercüman Gazetesi, İstanbul 1984.

Heyd, Uriel, “Eski Osmanlı Ceza Hukukunda Kanun ve Şeriat” (çev. Selâhaddin Eroğlu), *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 1984, c. XXVI, sy. 1, ss. 633-652.

Honigmann, Ernst, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı* (Trc.: Fikret Işıltan), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., Ankara 1970.

İbn Abdilber, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh, *el-İstizkâr*, nşr. Sâlim Muhammed Atâ-Muhammed Ali Mu‘avvaz, I-IX, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 2002.

İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer, *Reddü’l-muhtâr ‘ale’-d-Dürri’l-muhtâr şerhi Tenvîri’l-epsâr*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Mu‘avvaz, I-XII, Dâru Âlemi’l-Kütüb, Riyad 2003.

İbn Manzûr, Ebû’l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü’l-Arab*, I-XV, Dâru Sâdır, Beyrut ts., II, 626.

İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm, *el-Bahru’r-râik şerhu Kenzi’-dakâik*, nşr. Zekeriyâ Umeyrât, I-IX, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1997, IV, 127.

İbn Şâs, Ebû Muhammed Abdullah b. Necm, *‘İkdü’l-cevâhiri’s-semîne fî mezhebi ‘âlimi’l-Medîne*, thk. Hamîd b. Muhammed Lahmer, I-III, Dâru’l-Garbil-‘l-İslâmî, Beyrut 2003.

İbnü’l-Humâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid, *Şerhu Fethu’l-kadîr*, nşr. Abdürrezzâk Gâlib el-Mehdî, I-X, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 2003.

İnalçık, Halil, “Mahkeme”, *İA*, Eskişehir 1997, VII, 150.

....., “Osmanlı İdare, Sosyal ve Ekonomik Tarihiyle İlgili Belgeler: Bursa Kadı Sicillerinden Seçmeler. II. Sicil: I Safer 883-Muharrem 886”, *Belgeler*, Ankara 1988, c. XIII, sy. 17, ss. 1-42.

....., “Osmanlı İdare, Sosyal ve Ekonomik Tarihiyle İlgili Belgeler: Bursa Kadı Sicillerinden Seçmeler: III. Köy Sicil ve Terekeleri”, *Belgeler*, Ankara 1993, c. XV, sy. 19, ss. 23-168.

-, “Osmanlı İdare, Sosyal, Ekonomik Tarihi ile İlgili Belgeler: Bursa Kâdı Sicillerinden Seçmeler”, *Belgeler*, Ankara 1980-1981, c. X, sy. 14, ss. 1-91.
-, *Fatih Devri Üzerinde Tedkikler ve Vesikalar I*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014.
-, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, (Çev.: Ruşen Sezer), Yapı Kredi Yay., İstanbul 2007.
- İpçioğlu, Mehmet, *Konya Şer‘iyye Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi*, Nobel Yay., Ankara 2001.
- İpşirli, Mehmet, “İlmiye”, *DİA*, İstanbul 1995, XXII, ss. 141-145.
- İstanbul Kadı Sicilleri Bâb Mahkemesi 54 Numaralı Defter*, Haz. Hüseyin Kılıç, Yılmaz Karaca vd., İstanbul 2011.
- İstanbul Kadı Sicilleri Hasköy Mahkemesi 5 Numaralı Defter*, Haz. Baki Çakır, Zeynep Trabzonlu vd., İstanbul 2011.
- Jennings, Ronald C., *Studies on Ottoman Social History in the Sixteenth and Seventeenth Centuries: Women, Zimmis and Sharia Courts in Kayseri, Cyprus and Trabzon*, İsis Yay., İstanbul 1999.
- Kadri Paşa, Muhammed, *el-Fevâidü’l-aliyye ale’l-ahkâmi’ş-şeriyye fi’l-ahvâli’ş-şahsiyye*, (Haz. Yusuf bin Mahmud el-Hâc Ahmed), yy. ts.
- Kahveci, Nuri, *İslam Aile Hukuku*, Hikmetevi Yay., İstanbul 2017.
-, *Nişanlılık*, Hikmetevi Yay., İstanbul 2016.
- Kanat, Cüneyt, “Memlûkler ve Çukurova”, *Efsaneden Tarihe, Tarihten Bugüne Adana: Köprü Başı*, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, (Haz.: Erman Artun-M. Sabri Koz), İstanbul 2000.
- Kankal, Ahmet, *Türkmen’in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, Zafer Matbaası, Ankara 2004.
- Kaplan, Feyzi, *6 Numaralı Adana Şer‘iyye Sicili (H. 1203/M. 1788-H. 1204/M. 1789)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi SBE, Malatya 1996.
- Karaman, Hayrettin, *Aile İlmihali*, Timaş, İstanbul 2014.
-, *Mukayeseli İslam Hukuku*, I-III, İz Yay., İstanbul 2014.

- Karatepe, Mahmut, *135 Nolu Adana Şer‘iyye Sicili Defteri Transkripsiyonu ve Kataloğu* (H. 1266/1269-M. 1859/1860) (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi SBE, Malatya 2000.
- Karlangıç, Osman, *73 Numaralı Adana Şer‘iyye Sicili (H. 1263-1264/M. 1847/1848) Transkripsiyon ve Değerlendirme* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Harran Üniversitesi SBE, Şanlıurfa 2007.
- Karsandık, Özlem, *Çağdaşlaşma Sürecinde Adana (1839-1876)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2012.
- Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes‘ûd, *Bedâi‘u’s-sanâi‘ fî tertibi’ş-şerâi‘*, I-VII, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1986.
- Katip Çelebi, *Cihannüma*, I-II, Medeniyet Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2013.
- Kaya, Ali, “17. Yüzyıl Bursa Şer‘iye Sicillerinin İslam Âile Hukuku Açısından Tahlili”, *UÜİFAD*, c. 17, sy. 1, Bursa 2008, ss. 81-107.
- Kaya, Süleyman, “Mahkeme Kayıtlarının Kılavuzu: Sakk Mecmuaları, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2005, c. III, sy. 5 [Türk Hukuk Tarihi Sayısı], ss. 379-416.
-, *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Kredi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 2003.
-, *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nazari ve Tatbiki Olarak Karz İşlemleri* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 2007.
- Kılıç, Orhan, “Ocaklık”, *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII, ss. 317-318.
-, “Yurtluk”, *DİA*, İstanbul 2013, XXXXIII, ss. 614-615.
-, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti’nin İdari Taksimatı Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, Ceren Matbaacılık, Elazığ 1997.
- Kılıç, Zülfiye, *Adana Şer‘iyye Sicili H.1203-1204 (M.1788-1789)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi SBE, Elazığ 1996.
- Kıvrım, İsmail, “17.Yüzyılda Osmanlı Toplumunda Boşanma Hadiseleri (Ayıntâb Örneği; Talâk, Muhâla‘a ve Tefrîk)”, *Gaziantep Üniversitesi SBE Dergisi*, c. X, sy. 1, Gaziantep 2011, ss. 371-399.

-, “XVII. Yüzyılda Gaziantep Şehrinde Ailenin Oluşumu (1650-1700), *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy. 22, Konya 2007, ss. 357-392.
- Koçak, Zülfiye, “Ayntab Şehrinde Aile Birliğinin Sona Erme Süreci (1600/1650)”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 10, sy. 1, Gaziantep 2011.
- Komisyon, *Aile Hukuku Kararnamesi*, haz. Orhan Çeker, İstanbul 1985.
- Korkmaz, Ömer-Aslan, Nasi, “Osmanlılarda Sak Mecmualarının Yargı Dili ve Birliği Açısından Önemi -Bosnalı Beyâzî-zâde'nin Kâtibi Hızır b. Osman'ın es-Sakk Eseri-”, *Third Sarajevo International Conference, FBA CONFERENCE PROCEEDINGS*, Saraybosna 2017, ss. 241-248.
- Kudûrî, *Muhtasarı'l-Kudûrî*, s. 170.
- Kum, Naci, “Adana Şer‘iyye Mahkeme Sicilleri Üzerine Araştırmalar”, *IV. Türk Tarih Kongresi*, TTK, Ankara 2010.
- Kunt, Metin, *Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, Boğaziçi Üniversitesi Yay., İstanbul 1978.
- Kurt, Abdurrahman, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876) -Sosyo-Ekonomik Yapı, Gelenek ve Görenekler-*, Sentez, Ankara 2013.
- Kurt, İsmail, *Para Vakıfları Nazariyatı ve Tatbikatı*, Ensar Neşriyat, İstanbul 1996.
- Kurt, Yılmaz - Erdoğan, M. Akif, *Çukurova Tarihinin Kaynakları IV Adana Evkaf Defteri*, TTK, Ankara 2000.
- Kurt, Yılmaz, “1572 tarihli Adana Mufassal Tahrir Defterine Göre Adana'nın Sosyo-Ekonomik Tarihi Üzerine Bir Araştırma”, *Belleten*, c. LIV, sy. 209, Ankara 1990.
-, *Adana Mufassal Tahrir Defteri (980 H.-1572 M.)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1985.
-, *Çukurova Tarihinin Kaynakları I (1525 Tarihli Adana Sancağı Mufassal Tahrir Defteri)*, TTK., Ankara 2004.
-, *Çukurova Tarihinin Kaynakları II (1547 Tarihli Adana Sancağı Mufassal Tahrir Defteri)*, TTK., Ankara 2005.
-, *Çukurova Tarihinin Kaynakları III (1572 Tarihli Adana Sancağı Mufassal Tahrir Defteri)*, TTK., Ankara 2005.

-, *XVI. Yüzyıl Adana Tarihi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1992.
- Küçük, Ahmet, 10 Numaralı Adana Şer'iyeye Sicil Defteri (1241/1825-1260/1844) (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi SBE, Malatya 1996.
- Kütükoğlu, Mübahat S., "Mühimme Defteri", *DİA*, İstanbul 2006, XXXI, ss. 520-523.
- Manastırlı İsmail Hakkı, *Vesâilü'l-felâh fî mesâilî'n-nikâh*, Âlem Matbaası, İstanbul 1313.
- Mandaville, Jon E., "Usurious Piety: The Cash Waqf Controversy in the Ottoman Empire", *International Journal of Middle East Studies*, Cambridge University Press, Ağustos 1979, c. 10 sy. 3, ss. 289-308.
- Mâverdî, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed, *el-Hâvi'l-kebîr*, nşr. Ali Muhammed Mu'avvaz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd, I-XVIII, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1994.
- Maydaer, Saadet, "Klasik Dönem Osmanlı Toplumunda Boşanma (Bursa Şer'iyeye Sicillerine Göre)", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XVI, sy. 1, Bursa 2007, ss. 299-320.
- Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî-Osmanlı Ünlüleri*, (Haz. Nuri Akbayar), I-V, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1996.
- Mehmed Zihni, *Nimet-i İslam: Münâkehât ve Müfârakât*, I-II, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul 1324.
- Menekşe, Ömer, *XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Devletinde Hırsızlık Suçu ve Cezası* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 1998.
- Merdâvî, Ebü'l-Hasen Ali b. Süleymân, *el-İnsâf fî ma'rifeti'r-râcih mine'l-hilâf 'alâ mezhebi'l-İmâmi'l-mübeccel Ahmed b. Hanbel*, nşr. Muhammed Hâmid el-Fıkî, I-XII, Matba'atü's-Sünneti'l-Muhammediyye, Kahire 1955-1956.
- Mergînânî, Ebü'l-Hasen Ali b. Ebî Bekr, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî*, nşr. Nu'aym Eşref Nûr Muhammed, I-VIII, İdâretü'l-Kur'ân ve'l-Ulûmi'l-İslâmiyye, Pakistan 1417.

- Mevdudî, Seyyid Ebü'l-A'lâ, *İslam'da Aile Hukuku: Karı-Koca Hakları* (çev. Memiş Tekin), Kitap Dünyası, Konya 2013.
- Mevsılî, Ebü'l-Fazl Abdullah b. Mahmûd, *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*, nşr. Mahmûd Ebû Dakîka, I-V, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ts.
- Mevvâk, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yûsuf, *et-Tâc ve'l-iklîl li-Muhtasarı Halîl* (*Mevâhibü'l-celîl* içinde) nşr. Zekeriyâ Umeyrât, I-VIII, Dâru Âlemi'l-Kütüb, Riyad 2003.
- Meydânî, Abdülganî b. Tâlib, *el-Lübâb fî şerhi'l-Kitâb*, nşr. Mahmûd Emîn en-Nevâvî, I-IV, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut ts.
- Molla Hüsrev, Muhammed b. Ferâmûz, *Dürerü'l-hükkâm fî şerhi Gureri'l-ahkâm*, I-II, Mîr Muhammed Kütüphanesi, Karaçi ts.
-, Muhammed b. Ferâmûz, *Mir'âtü'l-usûl fî şerhi Mirkâti'l-vüsûl*, Fazilet Neşriyat, İstanbul ts.
- Montagu, Lady, *Şark Mektupları* (çev. Ahmet Refik), Timaş Yay., İstanbul 1998.
- Müneccimbaşı Ahmed Dede, *Sahâifü'l-ahbâr fî vakâyi'i'l-âsâr: Müneccimbaşı Tarihi*, I-III, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1285.
- Naima Mustafa Efendi, *Naima Tarihi*, I-VI, Zuhuri Danışman Yay., İstanbul 1968.
- Nesefî, Ebû Hafs Necmeddin Ömer b. Muhammed b. Ahmed, *Tilbetü't-talebe fî istilâhâti'l-fikhiyye*, (Talik ve Tahric: Halid Abdurrahman el-Ak), Dâru'n-Nefâis. Beyrut 1995/1416.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, nşr. Züheyr eş-Şâvîş, I-XII, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1991.
- Orhan, Fatih - Korkmaz, Ömer, "14 Numaralı Adana Şer'îye Sicili Defterindeki Ceza Hukuku İle İlgili Hükümlerin İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 9, sy. 47, Aralık 2016.
- Ortaylı, İlber, "18. Yüzyılda İlmîye Sınıfının Toplumsal Durumu Üzerine Bazı Notlar", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Özel Sayı, 1979-1980.
-, "Anadolu'da XVI. Yüzyılda Evlilik İlişkileri Üzerine Bazı Gözlemler", *Osmanlı Araştırmaları*, Enderun Kitabevi, c. I sy. 1, İstanbul 1980.

-, “Osmanlı Kadısı: Tarihi Temeli ve Yargı Görevi”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, c. 30, sy. 1, Ankara 1975, ss. 117-128.
-, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devletinde Kadı*, Kronik, İstanbul 2017; *Osmanlı Toplumunda Aile*, Pan Yayınları, İstanbul 2000.
- Ostrogorsky, Georg, *Bizans Devleti Tarihi* (çev. Fikret Işıltan), TTK, Ankara 1986.
- Ostorog, Count Leon, *Ankara Reformu* (çev. Yusuf Ziya Kavakçı), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1972.
- Ömer Ferruh, *İslam Aile Hukuku* (çev. Yusuf Ziya Kavakçı), Sebil, İstanbul 1994.
- Özcan, Tahsin, *Kanûnî Dönemi Üsküdar Para Vakıfları* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1997.
- Özdeğer, Hüseyin, *1463-1640 Yılları Bursa Şehri Tereke Defterleri*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yay., İstanbul 1988.
- Özdemir, Rıfat, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1986.
-, “Tokat’ta Ailenin Sosya-Ekonomik Yapısı (1771-1810)”, *Belleten*, c. LIV, sy. 211, Ankara 1990.
- Özkan, Ela, *53 Numaralı Adana Şer’iyye Sicili 1808-1821 (H. 1223-1237)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi SBE, Elazığ 2011.
- Özkaya, Yücel, “XVIII. Yüzyılda Mütesellimlik Müessesesi”, *DTCFD*, c. XXVIII, sy. 3-4, Ankara, 1970.
- Pezdevî, Ebü'l-Usr Ali b. Muhammed, *Usûlü'l-Bezdevî (Usûlü'l-Kerhî ile birlikte) Dâru Mîr Muhammed*, Karaçi ts.
- Ramazanoğlu, Gözde, *Adana’da Tarih Tarihte Adana*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2006.
- Rapoport, Youssef, *Marriage, Money and Divorce in Medieval Islamic Society*, Cambridge University Press, Cambridge 2005.
- Sahillioğlu, Halil, “Bursa Kadı Sicillerinde İç ve Dış Ödemeler Aracı Olarak “Kitâbü'l-Kadı ve Süfteceler”, *Türkiye İktisat Tarihi Semineri*, Ankara 1973, ss. 103-144.

- Sahnûn, Ebû Sa'îd Abdüsselâm b. Sa'îd, *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*, I-IV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1994.
- Sakızî, Sâdık Mehmed Efendi, *Surretü'l-fetâvâ*, İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi No: 314, yazma.
- Sami, Şemseddin, *Kâmûsu'l-a'lâm*, Mehran Matbaası, İstanbul 1306/1889.
- Sarıcık, Murat, "Osmanlı Devletinde Nakibü'l-Eşraflık Kurumu", *Türkler*, Ankara 2004, c. 10, s. 386.
- Savaş, Saim, "Fetva ve Şer'îye Sicillerine Göre Ailenin Teşekkülü ve Dağılması", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yay., Ankara 1992, II, 504.
- Smerkandî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed, *Tuhfetü'l-fukahâ*, I-III, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1984.
- Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed, *el-Mebsût*, I-XXXI, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1989.
- Shaw, Stanford J. - Shaw, Ezel Kural, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye'nin Doğuşu* (Trc. Mehmet Harmancı), E Yayınları, İstanbul 1982.
- Sofuoğlu, Hadi, "İlm-i Sakk ve Debbağ-zâde Nu'mân Efendi (1224/1809)'nin Tuhfetü's-Sukûk'ü", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 1, sy. 35, İzmir 2012, ss. 197-221.
-, *İslam Hukukunun Uygulanması Açısından Manisa Şer'îye Sicilleri (1625-1650)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi SBE, İzmir 2010.
- Soysal, Mustafa, "Onaltıncı Yüzyılda Adana İlinin Mufassal Defterine Göre Sosyal ve Ekonomik Yapısı Üzerine Bir Araştırma", *Çukurova Üniversitesi SBE Dergisi*, c. 1, sy. 1, Adana 1987.
- Söylemez, Faruk, *Osmanlı Devletinde Aşiret Yönetimi -Rişvan Aşireti Örneği-*, Kitabevi, İstanbul 2007.
- Sümer, Faruk, "Çukurova Tarihine Dâir Araştırmalar (Fetihten XVI. Yüzyılın İkinci Yarısına Kadar)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 1, sy. 1, Ankara 1963.

- Şeyhülislam Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziye* (haz. Süleyman Kaya), Klasik, İstanbul 2009.
- Şimşek, Ayşegül, İslam Hukukunda Muhâlea Akdi ve Osmanlı Uygulaması (1200-1203/1786-1789) (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 2012.
- Şîrâzî, Ebû İshâk, İbrâhîm b. Ali, *el-Mühezzeb fî fikhi'l-İmâmi's-Şâfi'î*, nşr. Zekeriyâ 'Umeyrât, I-III, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1995.
- Şürünbülâlî, Ebû'l-İhlâs Hasen b. Ammâr b. Alî el-Vefâî el-Mısırî, *Gunyetü zevi'l-ahkâm fî buğyeti Düneri'l-hükkâm (Dünerü'l-hükkâm içinde)*, I-II, Mîr Muhammed Kütüphanesi, Karaçi ts.
- Taş, Kenan Ziya, "18. Yüzyılın Son Çeyreğinde Adana Şehri", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, sy. 9, Ankara 1998.
- Tatar, Özcan, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Çukurova'da Aşiretlerin Eşkıyalık Olayları ve Aşiret İskanı (1691-1750)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2005.
- Teber, Ömer Faruk, *Adana Şer'iyeye Sicillerine Göre 1150-1160/1737-1747 Yılları Arasında Adana'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 1996.
- Topçular Kâtibi, Abdülkadir Efendi, *Tarih*, (Haz.: Ziya Yılmaz), I-II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2003.
- Turan, Şerafettin, "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İdari Taksimatı (H. 1041-M. 1631-1632 Tarihli Bir İdari Taksimat Defteri)", *Atatürk Üniversitesi 1961 Yıllığı*, Ankara 1963.
- Ubicini, M. A., *Türkiye 1850* (çev. Cemal Karaağaçlı), I-II, Tercüman Gazetesi, İstanbul ts.
- Uluğ, Bekir, *Tarih Boyunca Çukurova*, Toros Matbaası, Mersin 1948.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988.
-, *Osmanlı Tarihi*, TTK., Ankara 1995.

- Üçok, Coşkun, “Osmanlı Kanunnamelerinde İslam Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, c. 4, sy. 1, Ankara 1947.
- Ünal, Ahmet, “Adana’da Kizzuwatna Krallığı-Taş Devrinden Hitit Devletinin Yıkılışına Kadar Adana ve Çukurova Tarihi”, *Efsaneden Tarihe, Tarihten Bugüne Adana: Köprü Başlı*, (Haz. Erman Artun – M. Sabri Koz), Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2000.
-, “Hitit İmparatorluğu’nun Yıkılışından Bizans Dönemi’nin Sonuna Kadar Adana ve Çukurova Tarihi”, *Ç.Ü. SBE Dergisi*, c. 15 sy. 3 (Arkeoloji Özel Sayısı), Adana 2006.
- Ünlüyol, Aynur, *Şeriyeye Sicillerine Göre XVIII. Asrın İlk Yarısında Balıkesir (1700-1730)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi SBE, Bursa 1995.
- Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet, *Aile Hukuku*, İstanbul 1965.
- Yaman, Ahmet, *İslam Aile Hukuku*, Yediveren Kitap, Konya 2002.
- Yaman, Talat Mümtaz, “Osmanlı İmparatorluğu Teşkilatında Mütesellimlik Meselesine Dair”, *Türk Hukuk Tarihi Dergisi*, c. 1, Ankara 1944.
- Yaşa, Sevim, *27 Numaralı Adana Şer’iyye Sicili H.1160 / M.1747* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi SBE, Elazığ 2004.
- Yediyıldız, Bahaeddin, “Osmanlı Toplumunu”, *Osmanlı Devleti Tarihi*, (Ed.: Ekmeleddin İhsanoğlu), İstanbul 1999.
- Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü’l-fetâvâ* (haz. Süleyman Kaya ve diğerleri), Klasik, İstanbul 2011.
- Yıldırım, M. Zahit, *Karahisâr-ı Sâhib Sancağı’nın İdarî, Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1720-1750)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2003.
-, *30 Numaralı Adana Şer’iyye Sicil Defteri 1115/1703-1171/1757* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi SBE, Malatya 1996.
- Yörük, Saim, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Adana Kazâsı (1700-1750)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2011.
- Yücel, Yaşar, “Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona (Adem-i merkezîyet) Dair Gözlemler”, *Belleten*, XXXVIII (152), TTK, Ankara 1974.

Zebîdî, Murtazâ, Ebü'l-Feyz Muhammed b. Muhammed, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. Komisyon, I-XL, et-Türâsü'l-Arabî, Kuveyt 1965/2001.

Zeydan, Abdülkerim, *el-Mufasssal fî ahkâmi'l-mer'e ve'l-beyti'l-müslim fî's-şerîati'l-İslâmiyye*, I-XI, Müessesetü'r-risâle, Beyrut 1993/1413.

Zeyla'î, Ebû Muhammed Osmân b. Ali, *Tebyînü'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dakâik*, I-VI, Matba'atü'l-Kübra'l-Emîriyye, Bulak 1313-1315.

Zilfi, Madeline C., "Geçinemiyoruz: 18. Yüzyılda Kadınlar ve Hul", *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, ed. Madeline C. Zilfi, çev. Necmiye Alpay, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2000.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Ömer Korkmaz
Doğum Yeri ve Tarihi : Osmaniye/Merkez – 24/09/1986
E-posta : okorkmaz@cu.edu.tr/omerkorkmaz111@gmail.com

EĞİTİM BİLGİLERİ

Üniversite (Doktora) : Çukurova Üniversitesi - Adana
İslam Hukuku - 2018

Üniversite (Yüksek Lisans) : Çukurova Üniversitesi – Adana
İslam Hukuku – 2013

Üniversite (Lisans) : Sakarya Üniversitesi – İstanbul
İlahiyat – 2011

Üniversite (Önlisans) : Anadolu Üniversitesi – Eskişehir
İlahiyat – 2009

Lise : Açık Öğretim Lisesi – Ankara
Sosyal Bilimler – 2007

Yabancı Dil : Arapça, İngilizce